

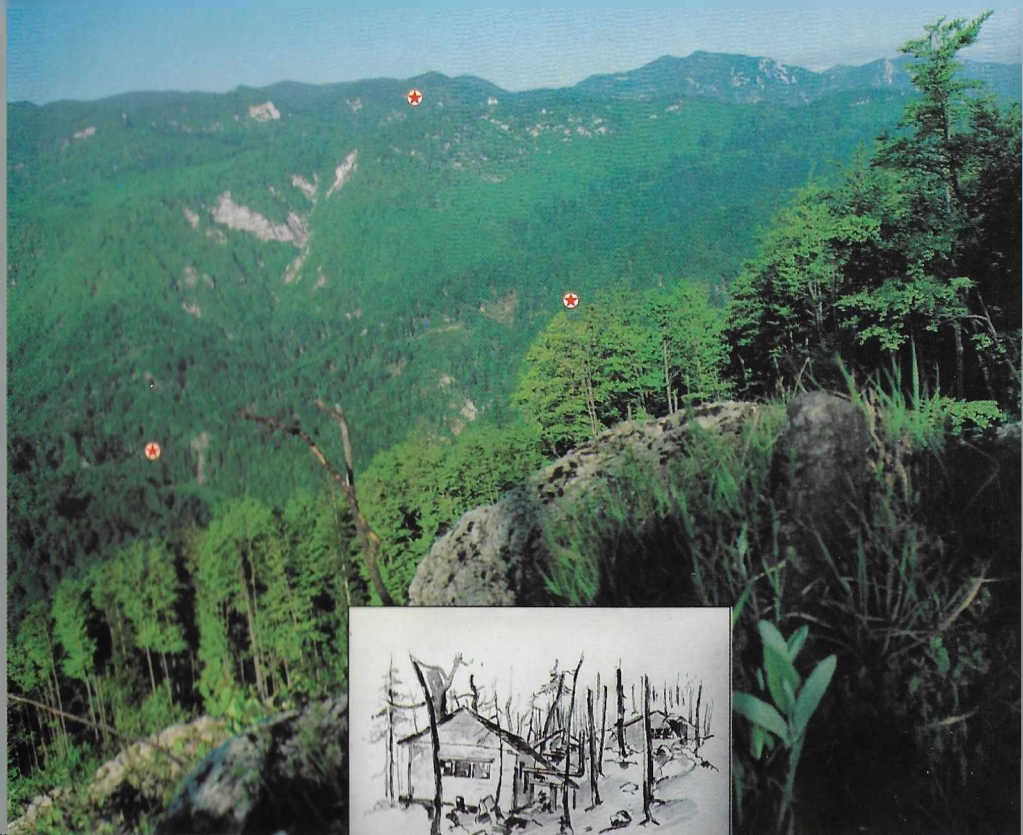

PAVLA

PARTIZANSKA BOLNIŠNICA PAVLA

V TRNOVSKEM GOZDU

PARTIZANSKA BOLNIŠNICA

Pavla Jerina Lah

Pavla Jerina Lah

PARTIZANSKA BOLNIŠNICA
PAVLA

V TRNOVSKEM GOZDU

Pavla Jerina Lah

Pavla Jerina Lah

PARTIZANSKA
BOLNIŠNICA PAVLA
V TRNOVSKEM GOZDU

LJUBLJANA
1994

Na ovitku knjige so Trnovski gozdovi in Krajinski park Zgornja Idrija,
od Mrzle Rupe do Krekovš in Tisovca z oznakami postojank bolnišnice Pavla.

Pavla Jerina-Lah

Pavla Jerina Lah

**PARTIZANSKA BOLNIŠNICA »PAVLA«
V TRNOVSKEM GOZDU**

Izdalo

Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije

Partizanski knjižni klub

Knjiga številka 10

Zanj: Franc Črnugelj-Zorko

Recenzenta:

Vlado Habjan in Zdravko Klanjšček

Lektorica:

Danica Ževart

Oprema, ureditev

in elektronska obdelava stavka:

Kazimir Rapoša

Fotografija na ovitku: Jože Seljak

Tisk: LINEA-AV

Ljubljana 1994

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

940.547.6(497.12)

JERINA-Lah, Pavla

Partizanska bolnišnica Pavla v Trnovskem gozdu / Pavla Jerina
Lah. - Ljubljana : Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1994. -
(Partizanski knjižni klub ; 10)

ISBN 961-6049-04-6

1. Lah, Pavla Jerina - glej Jerina-Lah, Pavla
39353344

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-55/94 z dne
11. 3. 1994 sodi knjiga med proizvode, za katere se plačuje znižani davek 5 %

Ta pričevanja o partizanski bolnišnici »Paula« v Trnovskem gozdu so napisana zelo pozno, po pet desetih letih njenega delovanja. Povem naj, zakaj sem opravila to, za moja leta kar naporno delo.

Današnji čas poskuša razvrednotiti narodnoosvobodilni boj na Slovenskem, moja knjiga pa pripoveduje o človečnosti v našem partizanskem bojevanju.

Ko smo po vojni zbirali in objavljali dokumente o sanitetni službi NOV na Slovenskem, smo preučevalci te tematike ugotavljali, da moramo opisati skrivne bolnišnice, ker so bile posebnost slovenskega partizanskega boja proti okupatorjem in fašističnem zavojevalcem.

Razvoj osvobodilnega boja v posameznih slovenskih pokrajinah so zaznamovale posebnosti, ki so nastale zaradi različnih pritiskov italijanskega, nemškega in madžarskega okupatorja, zaradi dobro nadzorovanih prometnih žil, pa tudi zaradi prehodnosti naravnih ovir, kot so gore in reke. Te različnosti v razvoju so veljale tudi za partizansko saniteto. Vendar pa je glede na izkušnje prvih partizanskih zdravnikov in njihovih sodelavcev že od konca 1942. leta prevladovalo zdravljenje borcev v za to zgrajenih skrivnih bolnicah. Bojne enote niso vodile ali nosile ranjenih in onemoglih borcev s seboj, saj bi to oviralo njihovo bojno sposobnost in oteževalo zdravljenje borcev. Knjiga naj torej potrdi te izkušnje.

O delovanju skrivne partizanske bolnice »Paula« v Trnovskem gozdu je ohranjena popolna dokumentacija. Pisana je bila v gozdovih, prenašana v stiskah in skrivana v skalovju. Očitala bi si, če je ne bi izkoristila in posnela iz nje celotnega delovanja te bolnišnične enote 9. korpusa NOV Slovenije na Primorskem.

Naklonjenosti trnovskih gozdov, še posebno na idrijskem območju, kjer so nas varovali leto in pol, ni mogoče pozabiti. Petdeset let je tlela v meni želja, da bi opisala naša domovanja v gozdovih, posebno še sedaj, ko so ti predeli zaščiteni v Krajinskem parku Zgornja Idrija. Ponovno sem se prestavi-

la v Trnovski gozd in med tamkajšnje prebivalce samotnih domacij. Oboji so bili trdni prijatelji naše bolnice. Nikdar nas niso izdali! Gozdovi so molčali, ljudje bi lahko govorili, pa niso! Osebe bolnice, ranjenci, bolni in onemogli borci ne bi mogli preživeti brez zanesljivih javk v Čekovniku in Mrzli Rupi.

Prizadevala sem si, da bi opisala bolnico, okrevališči, oskrbovalne enote in vse druge člene v delovanju bolnice, predvsem pa ljudi, njihovo delo, napore in čustvovanja. Želela sem prikazati našo povezanost z ranjenci in onemoglimi borci, njihove dobre ali manj dobre občutke spričo nenehnih bojev in pohodov v Trnovskem gozdu in njegovih planotah.

V knjigo sem vključila veliko izpovedi borcev, osebja ter ranjencev, ki naj pričajo, kako so ljudje doživljali vojno. Namenoma je več opisov okrevališč na Vrših in v Jagrščah, da bi bilo jasno, kako je oskrba premičnih ranjencev in okrevancev v naseljih razbremenjevala skrivno bolnico, namenjeno le huje ranjenim in nepremičnim bolnikom.

Osnova za pisanje knjige so bila moja doživetja in pisna dokumentacija bolnice, ki smo jo po vojni dali v varovanje Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, sedanjemu Inštitutu za novejšo zgodovino.

Ker sem bolj ali manj vajena le pisanja o svoji medicinski stroki, sem poiskala pomoč pri strokovnjakih za zgodovino pisje NOB, zlasti pri profesorju Zdravku Klanjščku. Z nasveti so mi pomagali člani odbora Društva piscev zgodovine NOB Slovenije in skupnost borcev 31. divizije NOV, ki me je spodbujala k pisanju knjige ali zbornika o bolnici. Da je steklo pisanje o njej, gre še posebna hvala muzeju v Idriji in njegovemu ravnatelju Samu Bevku ter profesorici Slavici Bric, ki je usklajevala prvotno besedilo. Pri tehničnem pripravljanju rokopisa so mi pomagale Breda Simončič, Marjeta Žvelc in Marija Paušič. Vsem tem in avtorjem spominskih prispevkov v knjigi sem hvaležna.

V Ljubljani, 1994

DR. PAVLA JERINA LAH

PRVI DEL

Nada Dragan Živa

Z RANJENCI

*Kolona lojtrnikov se pred mano
pomika z ranjenci v tišini host.
Noči se. Sneg neslišno naletava.
Za nami je ostal Trnovski gozd.*

*Sneži. In v tej tišini snežni
razlega se samo škripanje voz
in krvavečih ranjencev ječanje,
kot da zavija volk sred gluhih loz.*

*Zamolkli stok narašča zmeraj bolj
in v trudni duši me vse bolj mrazi.
Sneži. In na belini snežni
rdeče se razcveta v lisah kri...*

(1943)

PARTIZANSKA BOLNIŠNICA PAVLA SE NASELI V TRNOVSKEM GOZDU

Partizanske bolnice so najpogostejše skrivali gozdovi. Kaj je bilo za partizanske enote primernejše, kot zateči se v trnovske gozdove, če so se na primer morale umakniti iz Vipavske doline? Trnovski gozd je omogočal občasna taborišča, skrivališča blaga in orožja, skrivne premike iz južne Primorske na sever in v obratni smeri. Sovražnik se je v gozdove le nerad podajal. Iz Trnovskega gozda, Golakov, Poslušanja, s Predmeje in Trnovske planote se poti proti severu nagibajo v Zadlog, Čekovnik, Trebušo, proti Vojskarski in Šebreljski planoti, v Jagršče in na Cerkljansko. Tod je mnogo raztresenih domačij, ki so nudile enotam NOV zavetje in počitek.

Za skrite partizanske bolnice so bili primerni gozdovi daleč od prometnih poti, na močno razčlenjenem, nepreglednem terenu z dovolj vode v bližini. Gozdovi na idrijskem robu Trnovskega gozda, polni težko dostopnih grap in osvobodilnemu gibanju predanih domov, so bili bolnišnici Pavla dve leti varno domovanje.

Ti kraji so že zgodaj pritegovali partizanske enote, zlasti v obdobju nastajanja posamičnih vodov, čet in bataljonov. Ko so se le-ti združevali v odrede in brigade, je bilo v vse pogostejših spopadih s sovražnikom poskrbljeno tudi za njihove ranjence.

Poglejmo zgodovino partizanstva in partizanske sanitete v teh krajih!

Da bi okrepila Primorsko partizansko četo, imenovano tudi Pivško, je skupina borcev z »onstran meje« (rapalske jugoslovansko-italijanske) prišla že decembra 1941. leta čez Petkovec

in Godovič do Zadloga.¹ Primorski četi, v katerih so bili tudi borci iz bataljona Ljuba Šercerja, ki so prišli na Primorsko čez notranjski Snežnik, sta imeli po hudem spopadu z Italijani aprila 1942 zborna mesto v Trnovskem gozdu. Iz tega boja se je na Otlico v celoti umaknil vod Janka Premrla Vojka.²

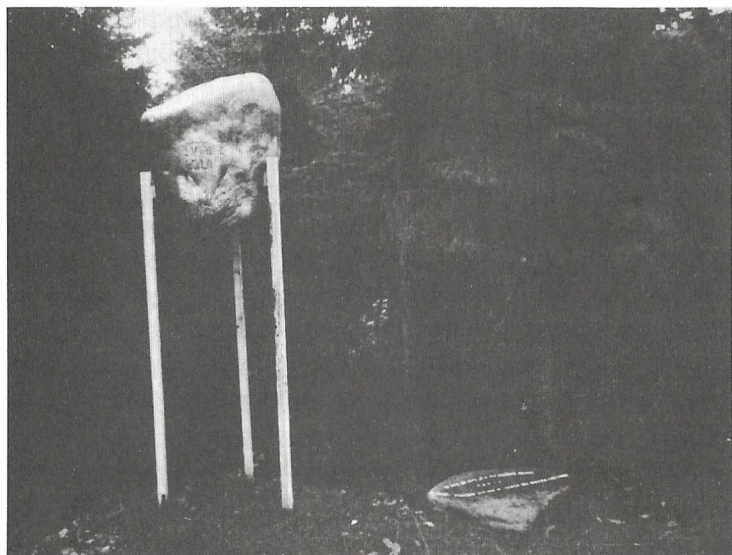
Po ustanovitvi bataljona Simona Gregorčiča 10. avgusta 1942 je Vipavska četa delovala v Trnovskem gozdu. 16. septembra 1942 je bataljon na zboru štel že 140 borcev v štirih četah. Prvo četo, Trnovsko, so ustanovili septembra 1942 severno od Sinjega vrha s komandirjem Vojkom na čelu. Krenila je proti Mali Gori, Zadlogu, Črnemu Vrhu in se utaborila v Grižah severovzhodno od Črnega Vrha.³

Tudi Soški odred, v katerega se je vključil Loški odred, ki je z dvema bataljonoma prispel na Primorsko oktobra 1942 z Notranjske, je imel v bataljonu Simona Gregorčiča Trnovsko četo. Na Brinovem griču nad Idrijo je imel urejeno taborišče, ki so ga 7. marca 1943 Italijani požgali.⁴

Štab Alpske operativne cone je februarja 1943 preuredil Soški odred v Severnoprimerški in Južnoprimerški odred; aprila 1943 pa sta bili iz teh odredov ustanovljeni dve brigadi: 5. udarna brigada Simona Gregorčiča in 6. udarna brigada Ivana Gradnika.⁵ V 5. brigadi so bili borci Gregorčičevega bataljona. Med pripravami na ustanovitev brigad je v taborišču na Brinovem griču 22. februarja 1943 podlegel ranam Vojko, ki je bil ranjen teden dni prej v akciji v Idrijski Beli.⁶

Albert Jakopič Kajtimir je bil komandant Južnoprimerškega odreda. Po italijanskem napadu in uničenju taborišča na Brinovem griču se je z borci odreda premikal proti Krekovšam in Mrzli Rupi. Taborili so v kraju nad idrijskimi klavžami, prav tam, kjer je bila decembra 1943 zgrajena prva brunarica bolnice Pavla.⁷

Po uničenju Vojkovega taborišča in teden prej tudi taborišča v Idrškem hudo ranjenih borcev niso mogli več varno oskrbovati v zaupnih domačijah. (Tudi dr. Ivan Hribernik, civilni zdravnik v Idriji, jim ni mogel več pomagati, ker bi italijanske oblasti lahko nadzorovale njegove obiske ranjencev.)

Spomenik bolnici na Hudem polju

Ranjence iz teh spopadov so najprej skrivali nad Idrijo pri Majniku, nato v Strugu in potem v Visokem vrhu za Gladkimi skalami. Trije borci, ki so naposled oskrbovali še dva preostala ranjenca, so poiskali zvezo z dr. Aleksandrom Galo Petrom, ki je prišel na Primorsko 3. marca 1943 in je postal sanitetni referent Primorske operativne cone. Dr. Peter je bil s to skupino treh priložnostnih bolničarjev in ranjencev od 7. marca do 4. aprila 1943 in z njimi ustanovil Sanitetno postajo št. 1 na Primorskem. Tej so sledile še druge. Javka prve postaje je bila pri Ipavcu v Beli. Zaradi varnosti se je ta skupina borcev in ranjencev »vselila« v majhno ravnico Rupe pod Visokim vrhom. Tu se je skupina osamosvojila tudi glede prehrane. V oskrbo so sprejeli še borca Alojza Močnika, poškodovanega na poti na Krekovše, in onemoglega mladeniča, borca Marjana Poljanskega. V Volčjo jamo pri Čarju na Hleviških planinah so se z Visokega vrha začasno preselili 4. maja 1943. Kmalu jim je Visoki vrh ponovno dal zavetje, kuhali pa so jim Zagrebenčevi.

22. junija 1943 so partizani napadli italijanske policiste »nuk-

leovce» v Razorih pri Mrzli Rupi. Italijani so zaprli več domačinov, požgali veliko hiš v Čekovniku, Koševniku, Idrijskem Logu, Zadlogu. Ti dogodki so zahtevali večjo budnost Sanitetne postaje.

6. avgusta je bilo spet varno pod Hleviško planino v bližini Čarjevih, ki so Sanitetni postaji tudi pripravljali hrano. Tu se je zadrževala 14 dni in se konec avgusta 1943 zopet vrnila na Visoki vrh, kjer je dočakala razpad italijanske vojske in se preselila h Kosmačevim nad Idrijo. Nemci so 23. septembra vdrli v Idrijo in postaja je zopet odšla na Visoki vrh.

O oskrbi ranjencev po napadu na Vojkov tabor na Brinovem griču nad Idrijo februarja 1943 pripoveduje FRANC RUPNIK:

Takrat sta dva partizana padla, trije pa so bili ranjeni, med njimi Andrej Oblak Andrejček in Anton Kunc. Ena skupina partizanov se je z ranjenci umikala proti Idriji. Andrejček je med potjo pod Zagrebenkom nad Idrijsko Belo umrl. Potrebno je bilo stacionarno zdravljenje in varovanje ranjencev. Morali so najti ustrezen prostor. Določil ga je Feliks Kosmač, in sicer prav nad Idrijo, v Rupah pod Visokim vrhom. To bolniško postajo, nekakšno prvo bolnico v teh krajih, smo imenovali tudi bolnica Pod krivo jelko, ker je bila zares v zavetju košatih vej krive jelke. Rupa je nudila zavetje in možnost za kuhanje. Postajo sta upravljala in za ranjence skrbela ter jih negovala Feliks Kosmač in Ludvik Gnezda. Njima sta se kmalu pridružila še Viktor Tratnik Viki, ki je skrbel za prehrano, in Franc Rupnik Rafko. Postaja se je večkrat začasno naselila tudi pod Hleviško planino v bližini hiše Ivana Čarja. Postaja Pod krivo jelko je delovala do kapitulacije italijanske vojske septembra 1943 in še potem. Čeprav ni pisnih virov, ocenjujemo, da se je v tej bolnici zdravilo okrog 20 ranjencev in bolnikov, med njimi Pavel Majnik, Marjan Poljanšek in drugi.

Dr. Peter je bil v zvezi s to skromno »bolnico« in z zanesljivo skupino njenih borcev, ki so jo sestavljali Feliks Kosmač, Viki Tratnik, Ludvik Gnezda, Franc Rupnik in Marjan Poljanšek. Sep-

tembra 1943 jim je poslal obvestilo, naj pridejo po ranjence v Tršanovše. To so bili ranjenci z goriške fronte. V Beli pri Trnovcu je bilo okrog 50 ranjencev, s seboj so odpeljali le 20 premičnih. Med njimi so bili: Franc Ravbar, Danica Trčon, Stanko Vadnjal, Tanja Mermolja, Jože Bremec. Ti so, kot že pet prej omenjenih borcev, ostali pri bolnici Pavla do osvoboditve. Jože Bremec, Danica Trčon in Marjan Poljanšek so sredi oktobra 1943 odšli z Janezom Magajno, da bi okrepili še eno sanitetno postajo, kasnejše Okrevališče 2 bolnice Pavla.

S pomočjo partizanskih patrolj je Sanitentna postaja št. 1^a oddala ozdravljene borce v enote. Z enotami so težko dobivali zvezo. Lastna obveščevalna služba s pomočjo domačinov jim je pomagala, da se je postaja obdržala in po potrebi menjala taborišče.

15. novembra 1943 je postaja prenehala delovati. Pridružila se je bolnici, ki jo je dr. Peter pripeljal iz Tršanovš nad Belo na stalnejše mesto k Tratniku v Čekovnik.

Zakaj se je zbralo toliko ranjencev prav v Beli in v Čekovniku? Bili so z goriške fronte.⁹ Trajala je 14 dni, in sicer od 12. do 25. septembra 1943. Partizani so Vipavsko dolino in Kras branili pred nemškim vdorom. Takrat je bila Gradnikova brigada na Notranjskem, 5. brigada Simona Gregorčiča je bila ukinjena, obstajal je le Primorski odred. Za potrebe južnega in zahodnega dela fronte so 12. septembra 1943 v sporazumu s sanitetnim odsekom Primorske operativne cone ustanovili stalnejšo bolnico na Vogrskem, ki jo je vodil dr. Peter. Že po nekaj dneh se je bolnica zaradi varnosti preselila v Črniče in Vrtovin, nato v Lokavec, kjer so v šoli namestili predvsem hudo ranjene, lažje ranjene pa v Skrilje. 25. septembra 1943 se je zaradi sovražničkovega preboja goriške fronte bolnica s približno 60 ranjenci in z osebjem preselila. Odpeljala je ranjence na Predmejo in še naprej pod Golake in tudi globlje v Kozje stene, prav pod vrhove Golakov. Med temi premiki so mnogi premični ranjenci zapustili bolnico (okrog 40), nekateri pa so našli zveze z drugimi enotami. Ko je negotovost zaradi nemške zasedbe nekoliko minila, se je bolnica premaknila v Malo Goro, Tršanovše in

Belo, končno pa k Tratniku v Čekovnik. (Dr. Ivan Cibic Mirko je opisal premike te bolnice v poglavju Komu zvoni.)

V Zadlogu, v šoli in na domačijah, na primer pri Likarju, po domače pri Figarju, so bili tedaj tudi ranjenci z logaške strani nemškega prodora čez Godovič in Črni Vrh. Ta bolnica se je umaknila na Malo Goro. Ranjence so premestili k Trnovcu in v Tršanovše, kjer so se pridružili tistim z goriške fronte. Naposled so tudi te premestili k Tratniku v Čekovnik. Vido Bajec, ranjenec iz te skupine, je postal član osebja kasnejše bolnice Pavla. V njej je ostal do osvoboditve.

Vidimo torej, da so bili še pred ustanovitvijo 9. korpusa decembra 1943 v teh krajih ranjeni borci partizanskih vodov, čet in bataljonov.

Opisati je treba tudi poti, ki so bile kasneje za bolnico zelo važne, namreč kurirske zveze s Predmeje, Male Lazne, Črnega Vrha in Zadloga ter iz Vrš čez Kobilico v Gorenjo Trebušo itd. Te zveze zasledimo že v letih 1942 in 1943, saj so bile to kurirske poti od karavle do karavle. Med seboj so predajale pošto na štafetni način iz rok v roke. Karavla s taborom med Brinovim gričem in Predgrizami je bila št. 3, kasneje št. 5. Proti zahodu je potekala zveza proti Čekovniku nad Idrijo do karavle št. 6. Ta kurirska postaja v Zaklavžah pri Mrzli Rupi je bila spomladi 1943 ena prvih kurirskih postaj. Vzdrževala je zveze s karavlo na Brinovem griču in prek nje naprej v Polhograjske dolomite.¹⁰

Tako preizkušena kurirska pot in karavla na Vrših, ki je delovala še pred goriško fronto, sta bili pomembni tudi za kasnejšo zvezo med Okrevališčem 1 na Vrših in tako imenovano Centralo bolnice Pavla.

NOVO LETO 1944

Tik pred novim letom 1944 sem prevzela zdravniško oskrbo ranjencev in invalidov v bolnici v Trnovskem gozdu. Po velikem snegu me je iz štaba 9. korpusa NOV in s kurirske javke v Zgornji Trebuši pripeljal k Tratniku kurirček bolnice Ivan Kos.

Tu sem se srečala z dr. Aleksandrom Galo Petrom, s katerim sva se poznala že iz otroških let, zato dogovor za skupno delo ni bil težak: kot dosti bolj izkušena zdravnica, vajena tudi kirurgije, s skoraj triletno prakso v bolnici v Ljubljani, sem skrbela za ranjence in bolnike, Peter pa za »gladek tek« bolnice, za varnost, gradnjo, povezavo z drugimi enotami itd.

V bolnici pri Tratniku je bilo tedaj kakšnih 10 do 12 ranjen-
cev, ki so bili skupaj v veliki izbi. Velika krušna peč jih je grela. Dali so me spat na slamarico ob peči in mi poleg ležišča »po-
nudili« tudi uši, ki so si me privoščile že prvo noč in me sprav-
ljale ob spanec. Zato sem z velikim zadovoljstvom odšla v gozd-
no bolniško postojanko, ki so jo še gradili in kjer je bil pograd
postlan s svežim smrečjem. Kar vleklo me je ven iz hiše. Odpe-
ljal me je Žagar, ki je bil edina zveza med javko in novogradnjo
za klavžami. Prelepe soteske Kramaršče in znamenitih klavž
nisem niti opazila. Sneg in pot k novim dolžnostim sta mi zastir-
rala te znamenitosti.

Zadovoljna sem bila, ker me je čakalo samostojno, čeprav
odgovorno delo. Zdravil in instrumentov je bilo dovolj, slaba je
bila le zaloga obvezil. Izkušnje iz ljubljanske »druge kirurgije« in
z zdravniških obiskov partizanskih enot zunaj Ljubljane so mi
dajale pogum v tej medli prihodnosti.

Hitela sem z improvizacijo, druge rešitve ni bilo. Operacijski
prostor je bil v začetku kar v bolniški baraki in kar ob zastrtih
pogradih z ranjenci, kasneje za pregrado iz desk. Urejeni so bili
lekarna na policah, majhen kot za administracijo, prava miza iz
ordinacije, kdo ve odkod pripeljana; prav tako je bil tu komplet
dobrih instrumentov za operativne posege in previjanje, sprav-
ljen v originalnem lesenem kovčku. Tako sem tako rekoč noč in
dan živela z ranjenci. V razvedrilo mi je bil kuhar Guglielmo,
Italijan, sicer proletarec iz Tržiča (Monfalcone). V kuhinji sem
učila prekuhavati instrumente bodoče bolničarje – borce-inva-
lide. Da bi šla na javko, se sprehodila po gozdu po neznanem
terenu, si ogledala okolico in prve domačije ob robu Trnov-
skega gozda, še pomislila nisem. Mislila sem na čase, ki sem jih
doživela ob prihodu na Primorsko leta 1943, v sončni zimski

IX. KORPUS NOV 76 POJ

Položaj, 30.12. 1943.

stav.

Sanit

Sanitarni služba na vojno

Za ureditev sanitetne službe v Korpusu
odrejenosti:

1. Sedanja CV bolnice, ki jo vodi upravnik dr. Peter, (Peter Gela) se izpriznjeni v divizijsko bolnico XXXII. divizije. V tej bolnici ostane še nadalje kot zdravnik dr. Cicarelli Antonio. Viktor
2. Za sanitetnega referenta pri našem štabu imenujemo tov. dr. Volčjak-a dosedanjega sanitetnega referenta XIII. divizije. Tov. referent naj se takoj po odloži poslov in bolnice novemu referentu XIII. divizije javi v svojem štabu.
3. Za sanitetnega referenta XIII. divizije imenujemo šev. dr. Javkoviča Svetozirja, kapetana, dosedaj upravnika bolnice XXXII. divizije.
4. V XIII. diviziji se premeščajo sledeči zdravniki:
tov. dr. Klein Vlastislav, dosedanji sanitetni referent XIII. divizije
" dr. Košina, dosedanji sanitetni referent 13. SMOB Srečna Kosovela
" Miska Asisov, vojaški zdravnik v sedli Arzadi
5. Za sanitetnega referenta XIII. divizije imenujemo tov. dr. Brenke, dosedanjega sanitetnega referenta 17. SMOB Sinaša Gregorčiča
6. Kot sanitetni referenti in zdravniki v štabulantah ter bolnici v XIII. diviziji ostangjo:
tov. dr. Molev Jurjevič German, aktivni sanitetni kapetan Bode Arzade
" Bogač Arzade, absolvent medicine
" Joki (Pepino), absolvent medicine,
mljki sanitetni pomočnik 3. klase Bogojevič Milorad
aktivni sanitetni pomočnik 4. klase Djurovič Milovan.
7. Za sanitetno službo pri Brisku - beneškem odredu odrejamo ruskega zdravnika tov. Jakoba.
8. Vse navedene zdravnike in sanitetne pomočnike ter medicinske, naj štabi divizij naročijo tako, da bodo v bolnicah pregledni zdravniki, v brigadah pa kot sanitetni referenti sanitetni pomočniki in medicinski.

Parti fasiam - svoboda narodni

Podpisnik: ~~Sanetnik politični~~ Sanetnik politični
odsotno Branko Babic - Vlado 1. r.

Podpisnik:
Lado Ambrošič - Novljan 1. r.

30. 12. 1943 je štab 9. korpusa postavil dr. Franjo Bojc za zdravnico
31. divizije in dr. Pavlo Jerina za zdravnico 32. divizije

S T A B

IX. KORPUSA NOV IN POJ

SANIT. ODSEK

Položaj, 14. febr. 1944.

San. št. 52.

UPRAVI SVPB "PAVLA".

V okviru reorganizacije sanitetne službe na področju IX. korpusa NOV in POJ postavljamo na predlog sanitetnega referenta IX. korpusa NOV in POJ tov. DR J E R I N A P A V L O za upravnico postojanke SCVFB "Pavla".

Tov. dr. G A L A P E T R A , dosedaj v službi v postojanki SCVFB "Pavla", postavljamo za nastavnika bolnišarske šole v okrevališču št. 1.

Smrt fašizma - svoboda narodu!

Politkomisar:

Vodja odseka, poročnik:

Comendant, polkovnik:

Huber Jurec

[Signature]

[Signature]

Sanitetni odsek štaba 9. korpusa NOV in POJ je postavil dr. Pavlo za upravnico postojanke SVPB Pavla

Vipavi, na prvi stik z veselimi primorskimi borci, z bataljonom, kateremu so me izročile kurirke z Vogrskega in kurirji na Vitovljah. Prevevalo me je upanje, da se bo taka vedrina še povrnila. Dela je bilo vsak dan več. 20. februarja 1944 sem prevzela upravljanje bolniške postojanke in jo vodila do osvoboditve.

Ko so graditelji začeli postavljati prvo bolniško »postojanko A«, so si morali narediti najprej streho nad glavo. To bivališče je nastalo na opuščnem oglarskem kopišču. Sredi koč je bilo odprto ognjišče in ob njem ležišča na smrečju. Guglielmo je bil v kuhinji zaradi polente in plehke mineštre zelo važna in spoštovana oseba. Nekaj graditeljev si je napravilo kočico iz desk, nekakšen pesjak. Malo stran od bivališča ob ognjišču je

nastajala brunarica z nadstropnimi pogradi. Bila je hladna. Januarski snežni veter je uhajal skozi špranje, ki so jih potem zadelali z mahom. Velika peč iz bencinskega soda je grela le, dokler smo nalagali vanjo. Nekaj osebja je še spalo ob ognjišču, nekaj pa v brunarici na pogradih skupaj s prvimi ranjenci, invalidi. Zelo pestra družba stanovalcev: nekaj ob kuharju, zdravnica v kotu na zgornjem pogradu ob prvih ranjencih, invalidi pa na spodnjem. Ko so se pogradi napolnili z ranjenci, se je večina osebja preselila na dograjeno podstrešje brunarice. Na podstrešku je pihalo skozi špranje, le malo toplote je prihajalo od peči v pritličju. Sneg, ki si je utiral pot skozi luknje med skodlami v strehi, je močil odeje. Tako je rasla v zimi in snegu prva bolniška postojanka Slovenske vojaške partizanske bolnice (SVPB) Pavla nad idrijskimi klavžami.

Z javke pri Tratniku v Čekovniku oziroma tedaj še bolnice 32. divizije NOV in POS so bili za novo leto 1944 preseljeni v nastajajočo skrivno bolnico za Vršičem nad idrijskimi klavžami le trije ranjenci invalidi: Jurij Gorjan in Edvard Daneu Danilo, ki sta bila ranjena na goriški fronti in sprejeta v bolnico 19. 12. 1943, ter Franc Tušar Jelen, ki se je ponesrečil kot kurir okraj-

Tratnik v Čekovniku, javka za bolnico do julija 1944

Osebjje prve A- centrale marca 1944. Od leve stojijo Vladimir Kobal, Janez Poljanec, Jože Kenda, Jože Regent, ranjenec Silvester Vidic, s harmoniko Ludvik Gnezda, Jože Ivančič, ranjenec, Jože Komel, ranjenec Ante Leskar. Sedijo Franc Leban, Stanko Vadnjal, Ivan Skočir, Skubin, Jože Frelih

nega komiteja Idrija. 11. januarja 1944 so bili z javke preneseni Silvo Kodrič, Dušan Malešević, Gino Klarič, Jože Valič in drugi.

Ozdraveli in okrevajoči ranjenci, večinoma tisti, ki so prišli hkrati z bolnico iz Vipavske doline čez Malo Goro in Tršanovše v Čekovnik, so bili še pred 1. januarjem 1944 odpuščeni v enote.

Pri Tratniku so se potem ranjenci ustavljali le za nekaj ur, ko so čakali na prenos v skrivno bolnico. Tratnikov dom je postal javka za bolnico, njegovi prebivalci Rezka, Ciril in stari Tratnik pa njeni zvesti sodelavci.

Tratnikova domačija stoji še danes. To je dom na lepem platinškem odprtem travniku, ki ga obkrožajo gozdovi, pašniki, pobočje Riž, ob hiši so njive, senožet, tako je vse pri roki pridnim ljudem!

Dr. IVAN CIBIC MIRKO

Bil je topel in dišeč septembrski večer, ko je preskrbovalna skupina 10 do 12 partizanov bataljona Simona Gregorčiča poslušala za vasjo Planina mogočno zvonjenje vipavskih cerkva. Ko smo prišli do hiš za vasjo, smo srečali vesele in radostne obraze vipavskih kmetov, žena in deklet. Vodja naše skupine je uprašal: »Komu zvoni?« V en glas je skupina vaščanov zakričala: »Svoboda je! Italija je kapitulirala!« Za hip se mi je utrnulo uprašanje, ali je res, da je prišel tako težko pričakovani dan svobode za vse Primorce, svobode, ki so jo soustvarjali in jo soustvarjajo primorski svobodoljubi in partizani z junaštvom, žrtvami in prelito krujo.

Težak tovor, poln krompirja, fižola in moke, ki ga je nosila naša skupina, je naenkrat postal lažji. Pospešili smo korače in pot nas je vodila čez letališče pri Ajdovščini. Tu so na nas streljali še zadnji prestrašeni italijanski vojaki. Mi pa se nismo dali motiti, nadaljevali smo pohod v Kozje stene nad Golaki v Trnovskem gozdu. Tu je kratek nagovor komandanta bataljona potrdil resničnost novice o kapitulaciji Italije in že smo hiteli čez Čaven v Vipavsko dolino na Vogrsko. Med potjo smo srečali bežečo kolono italijanske vojske, ki pa ni pristala na to, da bi nam izročila orožje.

Zvečer smo prispeli na Vogrsko, ki je postalo središče partizanske vojske. Bilo je živo kot v panju. Kopičenje orožja in formiranje čet in bataljonov z novimi prostovoljci, partizani iz Vipavske doline, s Krasa, Tržaškega in iz italijanske Furlanije.

Po dveh dneh burnega tekanja sem in tja je naša skupina dobila ukaz, naj se odpelje z dvema automobiloma in prevzame komando na vojaškem italijanskem letališču v Mirnu pri Gorici. Pred oficirskim domom so bili vojaško razporejeni številni italijanski oficirji za sprejem naših pogajalcev. Srečanje je bilo zelo kratko, naša zahteva dovolj jasna in odločna: »Sporočamo vam, da je Italija kapitulirala in vaša dolžnost je, da brezpogojno predate orožje, letala in vso vojaško opremo partizanski vojski!« Na te naše ukaze nismo slišali posebnega protesta, vljudno so nam sporočili, da komanda letališča še ni dobila nobenih navodil o predaji partizanski vojski.

To je bilo moje prvo srečanje zmagovalca s poražencem. Veličasten občutek sreče, zmagoslavja in ponosa; tako mlad, brez posebnih partizanskih izkušenj, sem se že pogajal s premaganci. Do tedaj se še nisem srečal z resnično vojno vihro niti z bojem, v katerem so padala mlada življenja in v katerem so se kalili junaški partizanski borci.

Naša skupina je tako ostala praznih rok. Pod noč pa smo dobili sporočilo, da se vojska z letališča Miren umika proti Sovodnju (Savogna d'Isonzo) in Zagradcu (Sagrado). Dobili smo ukaz, da moramo zajeti vso posadko in da nam ne smejo ulti. Izročiti nam morajo vse, kar je vojnega in vojaškega, le sami naj se vrnejo tja, od koder so prišli, in to peš.

Z dvema kamionoma, ki sta bila polna partizanov, oboroženih z mitraljezom (ta je bil postavljen nad kabino prvega kamiona), smo pozno zvečer dohiteli italijansko kolo no malo nižje od Sovodnja. Na naši desni strani je Soča mirno tekla in večer je razsvetljevala luna. Naš prvi stik s kolono sta bili zadnji dve sanitetni vozili, polni ranjencev in bolnikov. Kratek rafal z mitraljezom je opozoril bežeče, da so naši nameni resni in zahteva o predaji nepreklicna. V odgovor smo zaslišali rezko streljanje v zrak iz pušk in avtomatskega orožja. Na obeh straneh je bilo čutiti spoznanje, da je bilo že dovolj žrtev v tej brezumni vojni.

Plen tega večera sta bili dve sanitetni vozili z ranjenci in

bolniki ter s sanitetnim osebjem, z vojnim kirurgom in kurotom. Vse smo pripeljali na vojno komando na Vogrsko. Tukaj sem se prvič srečal z dr. Antoniom Cicarellijem, kasnejšim partizanskim zdravnikom na Primorskem, in z njegovimi tremi bolničarji: Festom, Martinom in Constanzem.

Naslednje dni smo križarili po primorskih vaseh. Šli smo na Prosek nad Trstom, kjer smo razglasili splošno mobilizacijo za nadaljnjo borbo proti Nemcem. Le kratek skok do doma, kjer sem objel mamo, jokajočo od veselja, da sem še živ in zdrav, saj že nekaj mesecev ni imela nobenih sporočil o meni, in že je bila torba polna hrušk in potic. Teh so bili kasneje deležni tudi bežeči Italijani, ki smo jih srečevali po samotnih cestah v bližini Komna.

KRI, ŽIVLJENJSKA TEKOČINA

Pogled na kamion, poln ranjenih partizanov, ki so s svojo krujo napolnili prašna tla kamiona, je bil zame prvo srečanje z vojno, ki nosi samo trpljenje in smrt. Tisti hip se je v meni zbudilo upanje, da bo zadnji spopad s fašistično drhaljo kratek in da bo svoboda kmalu pousod za vse in za večne čase.

Vogrsko, prizorišče na goriški fronti, kjer so se ustanavljale čete in bataljoni, ki so oboroženi odhajali proti Gorici, da bi zaustavili prodirajoče nemške kolone, je dajalo videz velikega mesta, kjer se odloča usoda naše osvoboditve in svobode. Sončni dnevi in tople noči, bogata narava in dozorelo grozdje so nam dajali pogum in še večjo odločenost za boj s souvažnikom, ki ga bomo neusmiljeno pregnali z naše zemlje.

Zvečer, 13. septembra 1943, ko se je bataljon pod vasjo pripravljajal na odhod, je nenadoma med nami odjeknila močna eksplozija. Kot blisk in grom je usekalo v gručo živahno kramljajočih partizanov in jih razneslo naokrog. Slišali so se samo glasni kriki bolečine in klici na pomoč.

Med številnimi ranjenci sem bil tudi jaz. Čutil sem močno pekočo bolečino. In s to bolečino naj bi bilo končano moje

mlado življenje, mi je šinilo skozi možgane. Ležal sem na tleh in mislil, da je vsega konec. Zagledal sem kri, ki je brizgala iz rane in se še topla plazila po trupu, roki in nogi. Takrat sem zbral še zadnje moči in zakričal besede upanja: »Tovariši, pomagajte mi!«

SREČANJE S SANITETNO SLUŽBO

Tako sem postal v času kratke svobode, ki je objela primorsko deželo, ranjenec. Tovariši so mi brž priskočili na pomoč in me prenesli na tovornjak k drugim ranjencem. Kamion se je le s težavo premikal po vasi navzgor proti cerkvi na Vogrskem.

Noč je že objela Vipavsko dolino, ko smo prišli v Črniče in takrat je tema zagrnila tudi mene. Ko sem se ponovno zavedel, se je sklanjal nad menoj ob svitu petrolejke v kmečki sobi zdravnik, ki je z zelo resnim obrazom izrekel le nekaj italijanskih besed: »Questo è in grave condizioni. (Ta je v težkem stanju.)« Začel mi je trgati raztrgano obleko z okrvavljenega telesa ter čistiti razmesarjene dele noge in roke. Bolečine, ki sem jih prestajal, so bile prehude, da bi dočakal konec zdravnikovega dela. Spet me je zagrnila tema.

Sončni žarki novega jutra so me zbudili v majhni sobi. Ob meni je stokal tovariš. To je bil Julij Gorjan, ki so mu amputirali nogo nad kolenom. Besed ni bilo, le najin pogled je potrjeval občutke bolečine in udanosti v usodo. Sedaj sva bila odvisna od pomoči drugih. V previjališče v pritličju hiše smo morali po ozkih stopnicah. Pot je bila težavna za bolnike in tudi za krepke nosače. Previjanje in čiščenje ran je bilo boleče. Ko je dr. Antonio ogledoval moj levi meziniec, je zaskrbljeno izrazil misel »bisogna amputare« (potrebno amputirati). Imel sem še toliko moči, da sem proseče rekel: »Meziniec nujno potrebujem, ker igram violončelo.« Kakšne misli v trenutku, ko je bilo življenje na nitki! Zdravnikov obraz mi je povedal, da sprejema mojo prošnjo in da se bo potrudil, da bom lahko še igral. Ko sem gledal njegov obraz,

sem se spomnil vojaškega kirurga, ki sem ga zajel v vojaški saniteti med bežečimi letalci z letališča Miren pri Gorici. Ugotovil sem, da je to isti zdravnik, ki se je pridružil naši partizanski vojski. Svoji prvotni prošnji sem dodal: *«Dottore, faccia il proprio dovere. (Zdravnik, opravi svojo dolžnost.)»* Od takrat dalje sva postala ne samo znanca, pač pa tudi dobra tovariša: varovanec in rešitelj.

UMIK V SKRITE GOZDOVE

Goriška fronta je bila v polnem teku. Število ranjencev se je večalo, večala se je tudi nevarnost za nas. Skrb in napetost sta bili tudi na obrazih zdravnikov in bolničarjev.

Po nekaj dnevih dobre oskrbe in uspešnega zdravljenja so prišli nosači in nas odnesli v vojaško sanitetno vozilo, ki sem ga bil pomagal zajeti. Odpeljali so nas v nekoliko oddaljeno vas Vrtovin. V majhni sobi kmečke hiše ob cesti sem bil ponovno skupaj z Julijem. Nekaj dni sva kramljala, previjali so nama rane, iz katerih se je cedil samo smrdeč gnoj. Luknja v nogi je bila velika, raztrgana, gnojna in smrdljiva. Tudi krn juletove noge se je počasi celil. Misel o koncu vojne, o miru in zdravljenju v pravih bolnicah nama je napolnjevala dan.

V Vrtovinu smo bili le nekaj dni. Premaknili smo se v osnovno šolo v Lokavec pri Ajdovščini. Tu sem bil skupaj z desetimi ali več ranjenci v lepem, svetlem in sončnem razredu osnovne šole, v belih posteljah. Ob meni je ležal s prestreljenimi jetri in trebuhom znani partizan iz Bilj pri Gorici. Spomnil sem se najinega srečanja, ko je prišel kot padalec iz Derne v Libiji skupaj s petimi padalci sredi avgusta na Javornik. Bil sem z njim tudi takrat, ko se je po dolgih letih ujetništva v Afriki srečal nad rojstno hišo s svojo ženo. Sedaj pa je ležal tu z menoj ranjen in v strašnih bolečinah.

Za kosilo so nam postregli z velikimi češpljevimimi cmoki. Do takrat so bili moja najslajša jed, toda sedaj, ko sem ležal v vročičnem stanju, sem prosil le juho za bolnika. Ta moja želja je kasneje postala nekaka smešna zbadljivka. Ko smo

bili že peti dan brez hrane v Kozjih stenah nad Golaki, mi je bolničarka Zmaga dejala: »No, Mirko, ali bi jedel češpljeve cmoke?« Usta so se mi kljub hudim bolečinam raztegnila v nasmeh.

LETALA IN BOMBE

Dne 24. septembra so Nemci nam v opomin bombardirali Ajdovščino. Eksplozije bomb smo dobro slišali v bližnjem Lokavcu. Čakali smo, kaj bo. Se bomo še umikali? Že zjutraj je bil odgovor na dlani. V sobo so prišli bolničarji in nosili obleke ter nas opozorili, da se bomo umaknili. Odkar so mi oskrbeli rane, nisem imel oblačil, saj so bili povoji po roki, nogi in stegnu že zadostna obleka. S težavo so me oblekli v dolge zelene vojaške spodnje hlače in vojaško srajco. Mojih lepih vojaških čevljev, ki mi jih je izročila mama ob kratkem obisku doma, ni bilo nikjer. Na voljo so bili samo oficirski škornji. Toda kako jih obuti na ranjeno nogo? Našli smo zelo preprosto rešitev: odrezali so zgornji del, ki ga je dobil nosač ranjencev, spodnji del pa so postali moji elegantni lahki čevlji. Takrat še slutil nisem, da bodo ti čevlji moje obuvalo tudi v hudi zimi, polni snega in ledu.

Ponovno sem se znašel v sanitetnem avtomobilu z znanimi obrazi težko ranjenih partizanov z goriške fronte. Bili so Julij Gorjan, Danilo Daneu, Majko in drugi. Zgoraj na ležiščih jih je bilo šest in spodaj na tleh pet. Kolona vozil se je počasi vzpenjala proti Predmeji. Tu so nas prenesli v majhno vrtačo, kjer je bil že postavljen vojaški šotor z železnimi vojaškimi posteljami. V šotoru nas je bilo 20 do 30 ranjencev. Zdravnik in bolničarji, vsi Italijani, in nekaj naših primorskih partizank so nas skrbno negovali.

Kmalu pa je našo novo bolnico vznemiril ropot aviona štokrlje. Tudi streljanje je bilo slišati vse bliže. Postajali smo vznemirjeni, kajti pričakovali nismo nič dobrega. Umik je bil neizbežen. Ležeč v šotoru sem opazoval hojo in tekanje po šotoru, govorjenje in glasne ukaze za čimprejšnji umik naprej v gozdove, kjer bi skriti pred Nemci preživel ofenzivo.

Bilo je sončno popoldne 25. septembra, ko se je kolona obeh sanitetnih avtomobilov, polnih najtežjih ranjencev, počasi pomikala po kraški cesti v notranjost Trnoveškega gozda. Cesta se je kmalu končala. Pretreseni od vožnje po gozdni cesti smo obstali, natlačeni v sanitetnih vozilih, kjer smo čakali bližajočo se noč. Začelo je deževati. Noč je bila hladna, saj smo bili visoko v Trnovskem gozdu, v Golakih. Naši spremljevalci so spali okoli naših vozil, nekateri pa pod vozili. Spanja je bilo malo. Jutro je prineslo novo negotovost. Streljanje se je slišalo vse bližje. Med nami je bil partizan Majko, starejši tovariš, ki nas je opozoril, da bi bilo dobro, če bi z naših partizanskih triglavk strgali rdečo zvezdo. »Ali bo to naša edina obramba, preden nas bodo zajeli Nemci?» sem pomislil. Majko ni čakal dolgo. Ker je imel le prestreljeno ramo, je lahko hodil in je odšel sam proč od bližajočih se Nemcev in od nas. Kasneje sem izvedel, da je padel blizu Vojskega, ko je hitel proti Čekovniku, da bi opozoril bolnico pri Tratniku o bližajoči se nevarnosti.

V našem sanitetnem vozilu nas je bilo deset. Ležali smo na nosilih in na tleh. Bili smo tiho, bledih obrazov, polni strahu in negotovosti, lačni in žejni. Tudi zunaj je bilo vse mirno. Le streljanje je bilo slišati prav blizu. Čas je postajal neskončen, vsak je premišljeval o svoji usodi, o svojih najbližjih. Vsak premik posameznika v tako natlačenem vozilu je povzročal boleče krike in tiho stokanje. Ostali smo sami, kajti osebe se je poskrilo v okoliške kotanje. Misel, kaj bo z nami, ali nas bodo odkrili in pobili, nam ni dala miru.

PRIŠLI SO REŠITELJI

Nenadoma smo zaslišali kričanje in ukaze: »Hitro, hitro!« Prišla je skupina partizanov pod vodstvom tovariša Avgusta Jereba Roka (po vojni dolgoletni direktor Name v Ljubljani). Skozi zadnja vrata sanitetnega vozila so začeli partizani nositi ranjence proč od ceste. Tisti, ki smo lahko sami za silo hodili, smo se plazili čez skale in globeli. Za hude ranjence ni bilo nosil. Položili so jih na vojaške odeje in jih vlačili po

ostrih skalah v zavetje. Šele kasneje sem videl posledice te hitre evakuacije: odrgnine kože in mišic do kosti na hrbtu in v križu.

Tako smo počasi, vsak po svoje, nadaljevali pot v notranjost Trnovskega gozda. Sam sem se v začetku plazil, kasneje pa sem našel suho vejo, ki mi je bila opora pri hoji. Dež je neprenehoma padal. Nad revnim oblačilom, srajco in spodnjimi hlačami, mi je visela mokra in težka vojaška odeja. Na gumbu spodnjic sem imel pripet lonček. Bil je moje največje bogastvo, saj sem z njim lahko zajemal vodo iz blatnih kotanj ob gozdni cesti in gasil nepopisno žejo. Kolona ranjencev se je počasi pomikala naprej. Ranjenec ob meni me je prosil, naj mu posodim lonček, da bi se tudi on odžejal. Počasi sem odpel gumb in mu dal lonček, rekoč, naj mi ga potem vrne. Zajel je vodo z blatne ceste in se odžejal. Nisem ga čakal, pa tudi dohitel me ni in tako sem izgubil svoje veliko bogastvo. Kljub dežju je bila žeja stalna spremljevalka ranjencev. Pitje vode je bilo zame, ki se nisem mogel skloniti nad lužo, težavno. Stiskal sem premočeno odejo in po kapljicah izcejal vodo v usta.

Pred nočjo smo se približali skupini partizanov, ki so kljub dežju kurili ogenj. Priplazil sem se do šotora in se skušal zriniti čimbolj v notranjost. Prebivalci šotora so protestirali in dokazovali, da je šotor že tako prepoln. Prošnjo, naj mi dajo malo prostora kot ranjenemu borcu, pa so takoj uslišali. Veselo presenečen sem po govoru spoznal sovaščana s Proseka. Bil je Franc Bezin, po vojni oficir JLA. Prva noč je bila za našo skupino zelo težavna. Dež in mraz, pokriti le z mokro odejo, nepretrgano upitje ranjenega Italijana, ki je bil brez noge in je od tovarišev zahteval usmiljeni strel (»Am-mazzatemi, che finisco a soffrire!«), ni dalo spati ne ranjenecem ne umikajoči se skupini partizanov.

Zjutraj smo se z dr. Petrom in dr. Antoniom premaknili v skalnato kotanjo v bližini gozdne ceste. Skrili so nas med skale. Sedaj smo bili pravzaprav že bolnica s svojo sanitetno službo, zdravnikoma, bolničarji in s kirurškim inštrumen-

larijem, skrita v notranjosti Trnovskega gozda. Ta inštrumentarij je ves čas pohoda dr. Antonio skrbno nosil na hrbtu, na rokah pa otroka, ki je bil ranjen pri bombardiranju Ajdovščine.

Zaloga hrane v našem novem skrivališču je bila pičila: vsak ranjenec je dobil košček sira parmezana. Jaz sem ga stlačil v žepek srajce in ga skrbno čuval. Skupno bogastvo sta bili ovca in mula. Ovca je prišla v kotel že prvi dan. Skuhali smo jo v umazani vodi, zajeti v lužah ob cesti. Juha, čeprav blatna, in košček mesa sta bila naduse dobra. Nato so prišli dnevi posta. Dež in megla ter prisluskovanje občasnemu streljanju blizu in nedoločeno daleč. Vsi ranjenci smo tiho in potrpežljivo prenašali to trpljenje. Ležal sem s 17-letnim sovaščanom Danilom Danevom, ki je bil ranjen v gleženj, gangrena pa je napredovala. Pet dni je bila naša hrana košček parmezana in odcejena voda iz mokre odeje.

1. oktobra 1943 je bil lep sončen dan. Vzdignjene meglice so mi razkrile lep pogled na oddaljeno hribovje, posuto z redkimi hišami, ki so se bleščale v soncu. Gledali smo nasprotno stran Trnovskega gozda. Raztresene hiše so bile vas Čekovnik, ki je nekaj dni kasneje postala naš novi dom.

Tega dne je prišel dr. Peter in pripeljal skupino partizanov, ki nas bodo prenesli in odpeljali iz skrivališč. Transport po vojaški cesti proti Zadlogu je bil dolg in mučen. Mene so skupaj z Ludvikom Vižintinom posadili na mulo, ki mi je s svojim koščenim hrbtom povzročala hude bolečine v kolaraku. Štrleča rebra mule so mi trgala že zaceljene zarastline na ranjeni nogi. Ob poti smo videli številne mrtve partizane.

Prišli smo do prve hiše v Zadlogu, kjer je bil naš prvi počitek in prva hrana po petih dneh. Mlečni riž je lepo zadišal. Lakota je bila neizmerna in dobil sem vojaško porcijo alpincev »gavetta«, polno mlečnega riža. Porcija je bila dvakrat večja kot za navadne vojake, saj je vsebovala dva litra hrane. Kljub lakoti sem omagal že pri prvi polovici porcije. Tako tudi tovariši. Želodci so bili preveč skrčeni.

Takoj po prihodu so postavili previjališče za hišo. Dr. An-

tonio je začel previjati rane. Sam sem si dolgo ogledoval rano in spodnjice, ki so bile prepojene z gnojem. Kljub raztrganimi je bila noga vsak dan bolj sposobna za počasno hojo. V Zadlogu smo ostali nekaj dni. Ranjenci smo se počutili varne in zdravstveno stanje je bilo boljše. Kmalu smo ugotovili, da to ni naša zadnja postaja.

Vojaška situacija je narekovala umik v skrite gozdove. Ponovno so nas prenesli na ravnico nekdanjega kopišča nad Belo oz. Tršanovše. Tam so postavili šotore in v vsak šotor dali po dva ranjenca. Kmalu po prihodu smo prisostvovali operaciji, amputaciji noge Danila Daneva, ki smo ga imenovali Cukrček. Bil je najmlajši med ranjenci. Izgubil je nogo nad stopalom zaradi gangrene, sedaj pa še prste druge noge, ki so mu zmrznili, ko je bil skrit v Kozjih stenah. Hrbet je imel poln gnojnih ran, ki jih je dobil pri drsenju po tleh, ko smo se umikali iz sanitetnega vozila.

Improvizirana bolnica s šotori je bila vsak dan bolje organizirana. To se je poznalo tudi pri prehrani. Ker se je bližal konec oktobra, so bile noči že hladne in bivanje v šotorih ni bilo več prijetno. Moje oblačilo sta bili še vedno le spodnjice in vojaška srajca. Zato so nas naši skrbniki, zdravnika Peter in Antonio in bolničarji ter drugo osebje konec oktobra prenesli v izredno revno in skromno bajto k Janezu v Tršanovše, kjer je živel s številno družino. Naselje Tršanovše so sestavljale tri, štiri hiše na pobočju Bele, do njih je vodil le ozek kolovoz.

Ranjenci smo bili zelo zadovoljni, ker smo bili v hiši, kjer je kmečka peč dajala toploto in domačnost. Že 7. novembra pa je začelo močno snežiti in ob topli peči nam je tovariš Franjo Rustja Čanči pripovedoval o oktobrski revoluciji. Za vse nas je bilo to predavanje pousem novo. Čanči, načelnik divizije, je bil moj sovaščan, Prosečan, čigar starši so zbežali v Maribor v času italijanskega fašizma.

Sodeč po vojaški situaciji nam tudi bivanje v hišah v Tršanovšah ni bilo dolgo namenjeno. 14. novembra je odšla prva skupina ranjencev uro hoda daleč v Čekovnik na

samotno kmetijo k Tratniku. Drugo skupino, v kateri je bilo 7 ranjencev z bolničarjem Martinom, pa so evakuirali nedaleč od hiše v prostorno pečino ob previsni steni nad cesto Bela-Krekouše. Snega je bilo do kolen, tako da smo le s težavo prehodili sicer kratko, a strmo pot. Spet smo se znašli skriti v pečini, kjer je bilo prostora za 20 do 30 ranjencev. Dr. Aleksander Gala Peter je postavil za vodjo skupine mene. Na nas je neprenehoma kapljalo s stropa in sten. Zunaj pa visok sneg in mraz. Za našo varnost sta bili pomembni predvsem tišina in skrbno zakrite sledi prinašalca hrane v globokem snegu. Po nerazločnem govorjenju, ki smo ga slišali pod sabo, smo ugovotovili, da smo blizu ceste. Ker se je začela novembrska ofenziva, je bila potrebna razdelitev ranjencev v dve skupini.

V skriti jami smo prebili dober teden. Naš bolničar Martino nas je skrbno previjal. Čeprav smo se zavedali, da naš položaj ni dober, da tudi razmere v jami niso dobre, saj smo bili mokri tudi pod odejami, nismo izgubili upanja v rešitev. Počutili smo se varne.

In res. Dne 21. novembra so prišli tovariši s konji in sanmi in nas rešili iz jame. Sporočili so nam, da bomo hladno in vlažno jamo zamenjali s toplo kmečko izbo pri Tratniku. Vožnja po globokem snegu s sanmi je bila kar prijetna, čeprav so konji težko vlekli od Bele proti Tratniku. Naš prihod so veselo pozdravili naši stari znanci in začeli smo si pripovedovati svoja doživetja. Bilo nam je prijetno in toplo v zakurjeni kmečki sobi. Hiša je bila polna ranjencev. Srečal sem nove obraze, nove ranjence, ki so prišli iz bolnice nad Idrijo, ki jo je vodil Feliks Kosmač. Prišli so tudi novi ranjenci iz novembrske ofenzive. Selitev k Tratniku je bila že sedma selitev prve bolnice na Goriškem: Črniče, Vrtovin, Lokavec, Predmeja, Zadlog, Tršanovše, Čekovnik.

Število ranjencev se je večalo in je bilo le preveliko za to kmečko hišo. Zato smo ranjenci, ki smo že lahko hodili ali smo imeli delno že zaceljene rane, odšli prenočevat pod prostoren kozolec. Pridružilo se nam je tudi osebje bolnice.

Bili smo zelo zadovoljni s prehrano. Naša kuharica in ekonom Ančka Rupnik iz Zadloga je lepo skrbela za nas. Dvakrat dnevno smo dobivali pošteno porcijo hrane. Dnevi so bili spet topli in sonce je pobralo skoraj ves sneg. Kdor je le mogel, je pomagal gospodinji. Jaz sem posebno rad tolkel mleko v pinji in delal surovo maslo. Potem sem rad pil sirotko. To je bil priboljšek za dobro opravljeno delo.

Bližal se je Miklavž, 6. december. Obljubili so nam, da bomo obdarovani vsi ranjenci. Lepa novica, ki me je spomnila na otroška leta: pomaranče, dateljni, fige, obvezno še radirka, svinčnik in mogoče še prepotrebni zvezek za šolo.

Vendar pa je pričakovanje Miklavža prineslo tudi nov nemir in skrb. Dr. Peter je na predvečer zbral nekaj že delno okrevanih ranjencev in nam naročil, naj se pripravimo v največji tajnosti za odhod z uso opremo. Že v Tršanovšah so me oblekli v uniformo italijanskega vojaka. Moji čevlji so bili še vedno samo spodnji del škornjev. Bili so kot galoši, a za hojo po snegu neprimerni. Bil sem tudi brez nogavic. To noč smo slabo spali v kozolcu, polnem sena, zaviti v vojaške odeje. Pričakovali smo darilo za Miklavža, dočakali pa smo odhod iz dobro urejene bolnice v neznano. Toda Miklavž ni pozabil na nas. Navsezgodaj nam je Ančka razdelila lepe pakete, ki so jih pripravila dekleta okoliških kmetij in naselij. Najbolj sem bil vesel lepih pletenih nogavic iz domače volne, suhih hrušk in krljev.

Po obilnem zajtrku (močnik in mleko) smo, obloženi z osebno prtljago, sekirami in žagami, v molčeči koloni odšli proti klavžam na Idrijci. Po poti so nam sporočili, da gremo gradit bolnico globoko v gozd, kjer bo pred sovražnikom dovolj skrita, za ranjence pa varno in toplo bivališče.

Bilo nas je kakih deset, polovica okrevanih ranjencev: Stanko Vадnjal, Franc Leban, Ludvik Vižintin in jaz. Do kraja nad idrijskimi klavžami, ki ga je določil vodja gradbene skupine Pepi Kenda, je bilo od Tratnika dobro uro hoda. Za parobkom nad klavžami, kjer smo našli še sledi taborišča Gregorčičevega bataljona, je bila malo nižje majh-

na ravnina, kjer so včasih kuhali oglje, ob njej pa ostanki zapuščene brunarice. To je bil naš novi dom. Malo nižje se je vil potoček.

Takoj po prihodu smo vsi prijeli za delo. Do noči smo morali ne samo očistiti notranjost brunarice, ki je bila polna snega, temveč tudi postaviti streho nad glavo iz prinesenih šotorskih kril. Zvečer je sredi brunarice že gorel prijeten ogenj, ki je gorel nepretrgano do julija 1944, ko smo bolnico zapustili zaradi pobega bolničarke Rože. Postlali smo si s smrekovimi vejami, tako da so bila ležišča mehka in topla. Hrano smo prinesli s seboj. Bilo je veliko fižola, nekaj moke in malo maščobe. Enolična hrana brez soli je kasneje povzročala prebavne in odvajalne težave.

Naslednje dni smo delali od jutra do noči. V naši bivalni brunarici smo naredili pogrado za novince, pred njo pa majhen nadstrešek za kuhinjo. Ta je bila že prvi dan dodeljena meni. Moja kuharska nesposobnost se je pokazala že naslednji dan. Vzeli so mi vsa pooblastila, da bi bil kuhar bolnice 9. korpusa v izgradnji. Kuhar je postal Ludvik Vižintin, ki ga je kmalu nadomestil Guglielmo, italijanski partizan, ki je prakticiral italijansko kuhinjo s fižolom brez soli.

Osebjem se je številčno okrepilo s prihodom Franca Rupnika in Ludvika Gnezde, ki sta strokovno pomagala pri gradnji glavnemu gradbeniku in tesarju Rafaelu Hvali. Tesarji so imeli obilo dela, saj je bolniška baraka-brunarica merila več kot 10 m v dolžino in dobre 4 m v širino. Deske smo žagali sami iz debelih smrek s posebno žago. Na visokem podstavku je bil eden, ki je vlekel žago navzgor, spodaj pa dva, ki sta zarila žago v deblo. Okrevajoči ranjenci smo opravljali lažja dela: tlačili smo mah med špranje brun, nosili deske, okna in vrata iz zapuščene hiše gozdne milice v Krekovašah. Telefonsko žico smo sekali na 5 do 10 cm dolge kose, s katerimi smo pribijali skodle za streho. Skodle sta delala Rupnik in Gnezda v nekoliko oddaljeni grapi. Tam je bilo še nekaj ostankov pragozda ob Idrijci. Kljub težavam in slabi prehrani je ba-

raka hitro rasla. Dolge večere ob ognju sredi naše brunarice smo obogatili s pridušenim petjem in razpravljanjem o novicah, ki nam jih je prinašal enkrat ali dvakrat tedensko edini človek, ki je smel do nas, Franc Rot Žagar. Že pred kapitulacijo Italije je bil spremljevalec dr. Petra in kasneje naš vestni obveščevalec.

Po dobrih treh tednih je bila baraka pripravljena za sprejem ranjencev. Ležišča so bila postavljena po vsej dolžini barake. Nad ležišči so bili še pogradi do polovice barake. Sredi prostora je stal bencinski sod, preurejen v peč, ki je prav dobro grela. Okna so dajala zadosti svetlobe, vrata pa so zadrževala mráz. Vsa dela so bila končana 28. decembra, v 22 dneh. Baraka je imela veliko podstrešje, ki je potem postalo skladišče in spalnica za osebje.

Prvi ranjenci, težji invalidi, večina z amputiranimi okončinami, so prišli v novo zgrajeno bolnico 29. decembra 1943.

Ivan Cibic Mirko, marca 1944

Sprejem ranjencev je bil za nas velik dogodek. Spet smo se srečali stari znanci Julij, Danilo in drugi. Dr. Antonio in bolničarji so ostali pri Tratniku. Vso zdravniško oskrbo je opravljal dr. Peter. Stanko in jaz, takrat že krepka okrevančca, sva hitro pristopila k ranjencem in jim nudila pomoč.

Bližalo se je silvestrovo 1943. Kaj nam bo prineslo novo leto? Ali je svoboda še daleč? Bili smo vsi ušivi, vsem je zrasla brada, saj je minil že skoraj mesec, odkar nismo videli brivca in se nismo imeli kje temeljito umiti. Naš najstarejši tovariš, Janez, rudar iz Idrije, je bil določen za razuševalca. Ob potoku je postavil kotel in še pred novim letom je začel kuhati naše uši. Majhen tolmun, pokrit z ledom, je bil za naju s Stankom lepa kopalna kad. Tako smo se vsi očistili in se znebili uši. Dobili smo tudi pribor za britje. Ukazano nam je bilo, da se moramo vsi obriti, sicer je nevarnost, da nas bodo imeli za četnike. Le Rafael Hvala in Feliks Kosmač sta si pustila bradi.

Tako lepo urejeni, umiti, brez uši smo pričakali novo leto. Bil je lep dan, poln pričakovanj dobrih novic, mogoče tudi presenečenj in priboljškov v hrani. Imeli smo skupino težkih ranjencev, ki niso mogli okrevati ob samem fiziolu. Hude driske so počasi prenehale zaradi zdravil, predusem pa zaradi pošiljke soli.

Okrog poldneva na novega leta dan smo se ozrli proti stezi, ki je vodila od klavž k bolnici. Ali bomo dobili obiskovalce? Le kdo so, je šlo od ust do ust. Po pokrivalu enega med njimi, ki je imel na glavi rdečo ruto z belimi pikami, smo vedeli, da to ni moški. Prišla sta dr. Peter in njegov stalni spremljevalec Žagar, z njima je bila lepa črnotaska z očali (pokrita z rdečo ruto), vedrega in nasmejanega obraza, ki je s krepkimi koraki merila pot po skalnatem pobočju k barakam. Lep tovariški pozdrav ženske-partizanke nas je dvignil od počitka in nam pospešil utrip srca. V našo skrivno bolnico 9. korpusa smo dobili partizanko, za katero še nismo vedeli, kaj bo počela med nami. Ugibanja je bilo kmalu konec. Dr. Peter nam je najprej voščil srečno novo leto, leto

svobode, ko se bomo vrnili v sončno Vipavsko dolino in na naš prelepi Kras. Nato nam je predstavil novo voditeljico naše bolnice dr. Pavlo Jerina.

Tisti dan je naš kuhar pripravil čudovito kosilo, tudi za dr. Pavlo Jerina, ki je tedaj postala naša Pavla in bolnica je po njej nosila ime SVPB Pavla.

V Ljubljani, avgusta 1989.

GRADNJA BOLNIŠKIH ODDELKOV IN EKONOMATA

Ko smo vselili prve tri ranjence invalide v nedograjeno brunarico za Vršičem nad idrijskimi klavžami, smo postavili za ranjence in kuhinjo še barako iz desk, ki smo jih našagali kar na kraju samem.

Ta prva konspirativna bolniška postojanka je postala popolnejša, ko smo v grapi namestili razkuževalni kotel in pralnico. Zaradi varnosti smo zgradili še dva bunkerja za ranjence in shrambo za hrano. Vsaka bolniška postojanka naj bi imela poseben prostor za osebje. Mi smo ga uredili na podstrešju brunarice.

To postojanko smo imenovali »A« ali Prva centrala. Kraj je bil zelo primeren, ker je bil težko dostopen. Pot je vodila čez potoček prav pred klavžami ali pa čez utrdbo klavž. Voda je odnašala sledi, pot čez utrdbo pa je bilo tudi lahko maskirati. Najbližja domačija, od koder je vodila naša skrivna steza v strmo pobočje, je bila na nasprotni strani, požgana že leta 1942. Imenovala se je Zaklavži. V bajti, ki je ostala po požigu, je stanovalo šest bratov in sester. Pisali so se Podobnik. Od njih je vodila pot do Bošteta. Ti ljudje so bili zavedni Slovenci in prijazni s partizani. Člani osebja bolnice so v sili pri njih prenočevali. Bolnico so tudi oskrbovali z različnimi potrebščinami. Sestre Podobnik so v prvih tednih januarja 1944 prale za bolnico.

Gradnjo druge manjše bolniške postojanke »B«, imenovane tudi Očkova, je narekovala stiska v »A«. Očkova postojanka je bila zgrajena v aprilu 1944. leta. V zapisniku seje uprave

28. aprila 1944 je zapisano, da se mora v »B« dograditi še bivališče za osehje in bunker za ljudi. Na seji 15. maja 1944 smo ugotovili, da je to opravljeno. Očkova postojanka je stala v Bedrovi grapi pod potjo, ki vodi s Krekovš v Mrzlo Rupo. Bila je kot prilepljena ob skalnate navpične stene, ki od zgoraj niso bile dostopne. Idilično podobo je postojanki dajal potoček v strugi ob brunarici in baraki za ranjence in za previjališče. Ranjence so v to postojanko nosili iz skoraj uro oddaljene Mrzle Rupe po gozdni poti proti Krekovšam. Od te poti, ki je danes kar cesta, je bil skrivni odcep poti v »A« in nižje proti Krekovšam skrivni odcep v »B«. Tako je bilo tudi potem, ko smo javko maja 1944 premestili od Tratinika v Mrzlo Rupo.

Ker sta bili bolnici »A« in »B« vedno zasedeni z novimi pacienti, pretežno ranjenci, in ker se je zbralo tudi več takih, za katere je bilo predvideno daljše zdravljenje, smo se po dogovoru s sanitetnim referentom štaba korpusa odločili še za gradnjo tretje bolnišnične postojanke. Ta je bila grajena po načrtih

Cez Idrijco za klavžami na skrivno stezo v bolnico

ing. Tineta Valentinčiča, ki je bil za pomoč pri gradnji bolnic poslan iz Glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Prijelo se je ime Tinetova postojanka. Bila je najprostornejša. Imela je dve baraki s po 50 ležišči, operacijsko sobo, previjališče ter shrambo za zdravila, kuhinjo idr. Postavljena je bila na precej neugodnem mestu pri Vrtu, blizu drevesnice, od koder se je slišal hrup ob gradnji v sicer oddaljene gozdove na nasprotni strani Idrije. Ob jasnih dneh pa je bilo videti dim tudi s še bolj oddaljenih cest, ki so vodile iz Idrije na Vojsko. Franc Leban (član osebja bolnice) je po vojni zapisal, da je bila to »zgrešena investicija«. V to postojanko smo vselili 17. junija 1944 le nekaj inventarja.

Zaradi pobega naše bolničarke iz bolnice 28. junija 1944 vseh naštetih oddelkov nismo mogli več uporabljati. Ves blok SVPB Pavla smo morali preseliti na novo lokacijo. Ranjence smo prenesli v odprte pristreške¹¹ v Tisovec, kjer so bila zasila ležišča, ravnokar zgrajena za primer nevarnosti.

Četrto naše domovanje je bilo pod Hudim poljem.¹² Bolnišnična gradbena ekipa ga je ob pomoči drugega osebja bolnice zgradila neverjetno hitro. Vselili smo se 15. julija 1944. Postojanka je imela prostrano barako za ranjence s 30 do 40 ležišči, zelo prostorno operacijsko barako in kuhinjo ter prostore za osebje, ki pa je moralo ob večjem sprejemu ranjencev odstopiti prostor njim in se seliti pod šotor.

Bolniško postojanko pod Hudim poljem smo morali kmalu opustiti. Delovala je le do novembra 1944. Ni bila varna, zlasti ne od tedaj, ko smo iz nje in blizu nje prenašali ranjence za transport na Notranjsko. Kolona z ranjenci na nosilih se je namreč pridružila koloni iz bolnice SVPB Franja prav na Hudem polju.

Našli smo nov prostor za tako imenovano Zadnjo centralo blizu Krekovš, nad Putrih klavžami na Belci. To je bila velika postojanka z dvema barakama za ranjence s po 20 do 30 ležišči, barako za osebje s predeljenim prostorom za šivalnico, manjšo shrambo, kar prostorno barako za kuhinjo in prav tako za sušilnico in garderobo za perilo. Poleg teh stavb je bila v gra-

S V D B Virolo
Na koložani 7. junija.

Seja uprave o. vi. prece.

Seja obsega v glavnem naslednje točke:
protijanka in protijanka protijanka in protijanka.
to protijanka.

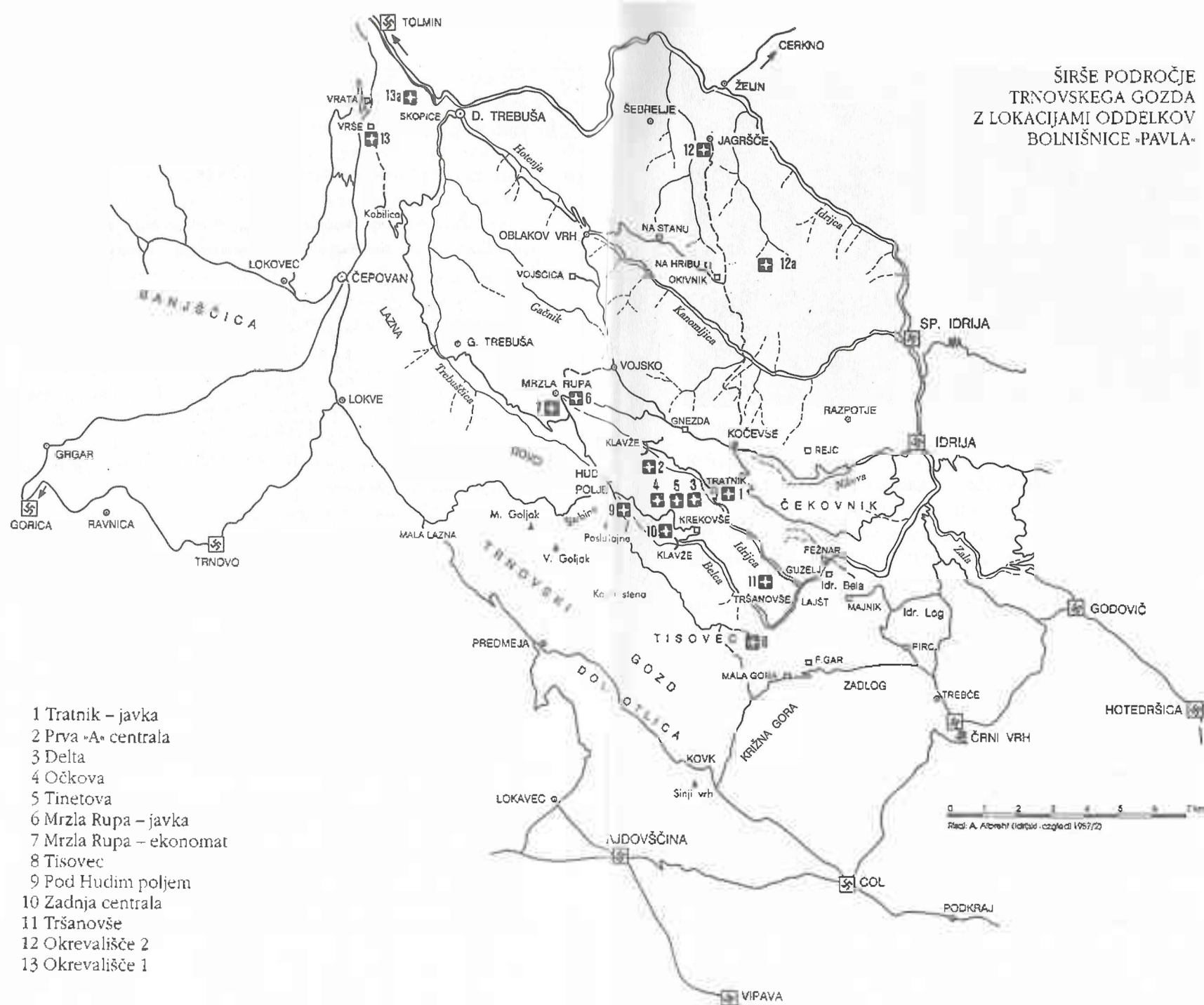
Udeleženci: dr. Puclo
mag. Tine
pol. km. Sedelj.
dr. Alpe Lenda
dr. Karel Kralj
dr. Podkornik.

Na li ca preta se 190 tovi de j anko fangi
protijanka in protijanka.

Je to se so popravljeni:

- 1) Velika buvaka za 40 pikretnih 2. Kapsni in 10.000
li in protijanka.
- 2) Velika buvaka za 10.000 pikretnih 2. Kapsni in 10.000
li in protijanka.
- 3) Kapsni in 10.000 pikretnih 2. Kapsni in 10.000
li in protijanka.
- 4) Kapsni in 10.000 pikretnih 2. Kapsni in 10.000
li in protijanka.
- 5) Kapsni in 10.000 pikretnih 2. Kapsni in 10.000
li in protijanka.
- 6) Kapsni in 10.000 pikretnih 2. Kapsni in 10.000
li in protijanka.

ŠIRŠE PODROČJE
TRNOVSKEGA GOZDA
Z LOKACIJAMI ODDELKOV
BOLNIŠNICE »PAVLA«

Jože Frelj, marca 1944 (levo) – Ludvik Šuligoj in s čini na rokavu Rafael Hvala, vodja gradbene ekipe

pi še pralnica. Malo svetlobe je dajala naša električna centrala. Od pralnice, ki je bila precej globoko v grapi, je bilo napeljano »dvigalo« do sušilnice za perilo, ki se je vleгло z navijanjem železnih vrvi na škripec. Sčasoma je tudi Zadnja centrala postala premajhna. Vanjo smo se vselili 20. oktobra 1944 in se iz nje izselili ob osvoboditvi. Do novembra je Zadnji centrali pomagala bolnica pod Hudim poljem. Zaradi bližajoče se zime ni bilo več mogoče zastaviti nove gradnje. Zato smo popravili opuščeno Očkovo postojanko. V njej je bilo od decembra 1944 do osvoboditve na zdravljenju več kot dvesto lažje ranjenih in okrevajočih bolnikov.

V Tinetovi postojanki so zasilna bivališča brez naše vednosti našli razhajkani borci, ki so se umikali pred sovražnikovo ofenzivo spomladi 1945. Sovražnikove enote so prečesale prav ves teren okrog nas. Mimo naše Prve centrale nad idrijskimi klavžami so se tedaj umikali borci (menda so bili iz Gradnikove brigade) in za seboj pripeljali sovražnika. Ta je požgal brunarico, za preiskavo okolice pa ni imel časa ali interesa. Tako ni našel bunkerja z ranjenci, ki je bil prislonjen na skalno steno.

Brunarica Delta marca 1945

Rekli smo mu »Fuglovž« in ni bil daleč stran od brunarice. Ranjenci so v njem preživel to hudo obdobje.

Na javki pri Tratnikovih v Čekovniku nismo zgradili prostorov za sprejem ranjencev, ki so tam čakali na prenos v konspirativne bolniške objekte. Zaradi varnosti ranjencev in prebivalcev na javkah pa smo že v aprilu in maju 1944. leta zgradili tako imenovano Delto, shrambo ekonomata blizu Tratnika. Iz enakih razlogov smo zgradili pristrešek v gozdu za čakanje na javko prinesenih ranjencev v Mrzli Rupi in pristrešek pod Brusovšem pri Mrzli Rupi za ekonomat. Na seji uprave 8. 11. 1944 je bilo zapisano, naj se pristrešek za ranjence dogradi v barako in naj se zaradi nastopajoče zime dovoli premestitev ekonomata iz barake pod Brusovšem v hiše.

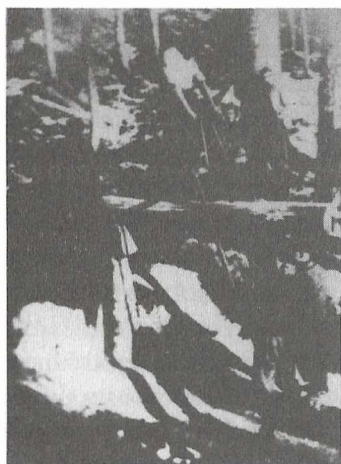
Ob Delti je tekel potoček, tudi majhen slap je bil blizu. Potoček se je zlival v Idrijco. V sovražnikovi ofenzivi spomladi leta 1945 smo v obnovljeno Delto vselili invalide, ki so bivali tu do osvoboditve. Od sanitetnega odseka štaba korpusa smo namreč bili dobili priporočila, naj zanje pripravimo posebno bivalno enoto, vendar konspirativno, s tajnimi stražami in za-

varovanji. Delta je bila za Kozjim robom. Najbližja domačija je bila Tratnikova.

Še zadnje tedne pred osvoboditvijo smo gradili in 18. aprila 1945 smo sestavljali ekipo za gradnjo varnejšega bivališča in objekt za potrebe nenadnega umika v Tršanovšah. V tisti surovi pomladi pač nismo pričakovali, da bo kmalu svoboda.

Napravimo torej povzetek o bolnišničnih objektih (brumaric in barak)! Prva centrala (A) in Očkova (B) sta bili zgrajeni kot ustanovitveni bolnici SVPB Pavla; prva je imela štiri objekte, druga pa dva. Bolnico pod Hudim poljem smo zgradili, ko smo bili pregnani iz prvih dveh. Sestavljali so jo štirje objekti. Morali smo jo kmalu zapustiti, ker ni bila dovolj varna. Preudarno smo gradili in sedem mesecev dograjevali. Zadnjo centralo in napravili osem objektov. Tinetove bolnice s tremi objekti nismo nikdar uporabili. Pristreške in bivališča za čakajoče ranjence in ekonomate smo gradili, da bi varovali domačije na javkah: na javkah 3 objekte, v Tisovcu in Delti po en objekt, štiri bunkerje za ljudi in več shramb za živila.

Gradbeno ekipo so sestavljali: vodja Rafael Hvala, njegov

Žaganje debla za deske z vertikalno starinsko žago. Februar 1944 na prvi A (levo) – »Zgoruja« bolniška baraka v Zadnji centrali

namestnik Franc Rupnik Rafko, Ludvik Gnezda, Jože Komel, Matija Rutar, Ludvik Šuligoj, Ludvik Vižintin, Anton Velikonja in še drugi tovariši iz bolnišničnega osebja.

FRANCE PRESETNIK FABIJ je zapisal podatke o gradbenem delovanju, ki mu jih je povedal Rafko Rupnik.¹³

Osnovna naloga gradbene ekipe je bila gradnja postojank. Vendar je ekipa poleg svoje osnovne naloge opravljala še celo vrsto drugih del. Pomagala je pri prenosu ranjencev, zlasti takrat, ko jih je bilo veliko naenkrat (po večjih akcijah in sovražnikovih ofenzivah). Gradbinci so hodili na straže in v patrulje, nosili so hrano ipd.

Rafko Rupnik, ki je bil po poklicu ključavničar, je pri Omevnikarju v Mrzli Rupi, kjer je bila nekakšna kovačija, izdeloval železne peči za postojanke. Delal je opornice, »šine« za ranjene oz. poškodovane roke in noge, razne pripomočke iz kovine, nože za kuhinjo in podobno. Rafel Hvala, ki je bil izredno priden in iznajdljiv človek, je izdeloval razne predmete iz lesa: bergele, nosila ipd.

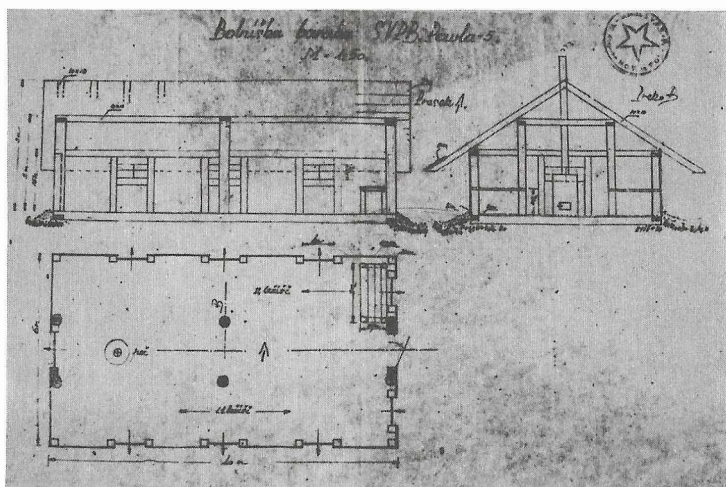
Rafko se je udeležil »ekspedicije« na Gorenjsko. Skupino graditeljev so sestavljali Rafko, Ludvik Gnezda in Ludvik Šuligoj. Potni nalog so dobili od upravnice dr. Pavle, skupino je vodil ing. Tine Valentinčič, z njim je bil kurir Jožko. Šli so mimo Cerknega in Davče na Jelovico. Ko so prišli do bolnice, so našli nekaj ranjencev pod šotori. Naloga skupine je bila zgraditi primerne brunarice in bunkerje za hrano. V tej bolnici so srečali zdravnika dr. Antonija Cicarellija. Doživeli so nemško hajko, ki je prišla z blejske strani. Rafkova skupina je šla nekajkrat tudi na Babji zob opazovat jezero, čolne in Nemce. Skupina graditeljev je šla z drugimi partizani tudi v rekvizicijo v Železnike. Po mesecu in pol se je vrnila v Pavlo.

Rafko se spominja, da sta z Ludvikom Gnezdodom zgradila prvo brunarico za ranjence takoj po prihodu prvih ranjencev k Tratniku, torej novembra 1943. leta. Brunarica je bila pod Spodnjim Podobenčkom v Čekovniku, blizu korita za napajanje živine. Baraka je bila namenjena sprejemu

ranjencev in za primer evakuacije od Tratnika. Vendar baraka v te namene ni bila dostikrat uporabljena, ker je bila preblizu ceste iz Idrijske Bele čez Čekovnik na Vojsko. Po njej so pogosto hodile nemške kolone iz Idrije. Brunarica pa je večkrat služila za prenočišče in krajše bivanje bolnišničnega osebja.

Vse postojanke so bile zgrajene iz lesa. Stene objektov so bile visoke od 0,80 m do 2,20 m. Bile so enokapnice ali dvokapnice. Pri enokapnicah je bila stena tudi 2,50 m visoka. Gradnjo iz brun smo kmalu opustili. Brunarici sta bili le v Prvi centrali in v Očkovu. Bruna bi bilo nevarno vlečiti na gradbišče, pustila bi sledi. Na kraju gradnje nismo smeli sekati; gosta drevesa so bila naša zaščita. Vsak svež štor smo spretno maskirali.

Za pripravljanje desk so najprej uporabljali starinske žage. Rezali so po dolžini pokončno postavljena debla. Ta način je bil preveč naporen. V maju 1944 so že delovale žage ob Trebušnici. Od tam je bilo mogoče deske pripeljati in jih ponoči neopazno znositi na gradbišča. Deske za poslednje postojanke je gradbena ekipa nažagala na Počeparjevi žagi v Zgornji Tre-

Načrt za bolnišnico barako SVPB Pavla v Tinetovi

buši. Iz tako nažaganih desk in drugih sestavnih delov so že na žagi sestavljali barake, demontirane pripeljali na javko in jih znosili na gradbišče. Tako je bil objekt neopazno postavljen v nekaj dneh.

Med bruna smo vstavljali mah in suho listje. Stene iz desk smo znotraj oblagali s papirjem. Tako je bila notranjost prostorov svetlejša, prijetnejša in toplejša. Strehe naših bivališč so bile pokrite s skodlami. Skodle so bile izdelane in prinesene od daleč. Od maja 1944 so bile stene tudi že iz opisanih desk. Tla so bila iz desk pa tudi iz tako imenovanih čolc – partizanskega parketa (druga poleg druge položene povprek nažagane ploščice iz debel). Tak pod se je dobro obnesel tudi po stezah med barakami. Take steze smo imeli v »A« in v Tinetovi. Inženir Tine je zahteval, naj debela obdelamo v šest vogalov. Tako izrezane ploščice bi polagali za pod. Vztrajal je tudi pri zamudnih delih, zato smo kdaj dalj časa gradili.

Težave so bile z okni v delavnicah, operacijskih prostorih in v bivališčih za ranjence. Gradbinci so oprezali za okni pri požganih ali izseljenih domačijah in jih prinašali v postojanke. Seveda tudi dve okni na baraki nista bili enaki. Tudi žebljevi ni bilo. V postojanko smo prinašali kolobarje žice, ki so jo pobrali na različnih neuporabnih in uporabnih napeljavah. Iz te žice smo rezali žblje. Ekipa je na primer demontirala ostanke gozdarske hiše na Krekovšah in vse, kar je ostalo, vgradila v Tinetovo postojanko.

Z veliko želje, da bi pomagali ranjenim in onemoglim borcem, z jasnimi cilji, da sovražnika in okupatorja preženemo z naše zemlje in osvobodimo Primorsko, smo gradili domovanja sredi gozdov, ki jih je leta 1993 zavaroval Krajinski park zgornje Idrije.

Bolnišnična služba je bila v partizanskem zdravstvu na Slovenskem izviren, drzen in uspešen podvig. V težkih pogojih partizanskega bojevanja je nudila zdravniško pomoč in bolniško nego ranjenim borcem. Teoretično nam je bilo to delo neznano. Razvijalo in dopolnjevalo se je največkrat po iniciativi posameznikov, skupin borcev-zdravstvenih delavcev in njihovih »pomočnikov« iz vrst graditeljev, ekonomov, obveščevalcev, dobrih poznavalcev teh gozdov itd. Te spodbude so potem prerasle v načrtovane redne naloge sanitete NOV.

Razvojnaja pot partizanskih bolnic v Sloveniji je bila krajevno različna. Tudi bolnice na idrijskem in trnovskem območju imajo svoje posebnosti. Poudarimo naj, da nas je okupator prisilil, da smo tako skrivali ranjence. Okupator je namreč ranjene partizane tudi pobijal.

Konspiracija

Obstoj vseh bolniških postojank centrale SVPB Pavla je temeljil na konspiraciji. Borce so zahteve konspiracije tako prežemale, da smo se jih še po vojni težko otresli in da jih mnogi v snu še podoživljamo. Spominjamo se selitve bolnice v svobodo. Kako »pregrešno« so zaregljale naše strojnice! Kako sta pesem in ukanje zmotila gozdno tišino! Kako so kamioni z ranjenci ropotali po poteh, po katerih smo bili prej hodili brez sledi in se je zdelo, kot da v tem gozdu razen divjačine ni živih bitij. V konspiraciji so bile pomembne številne malenkosti. Vsak od nas ima nešteto svojih drobnih izkušenj.

Kraje za naše bolniške postojanke in za spremljajoče objekte smo le malokrat izbirali sami. Narekovala sta jih sovražnik in pokrajina Trnovskega gozda in idrijskih grap. Bolnica je morala biti na tem terenu, da je lahko sprejemala ranjence z raznih območij 9. korpusa, iz Dolomitov, z Banjske in Šentviške planote, iz Vipave, s Krasa, iz Trnovskega gozda, z Vojškarske in Šebreljske planote, s Cerkljanskega in od drugod. Seveda bi mi raje delovali na ravninah ali pa sredi iglastih gozdov, vendar so morali biti ti listnati gozdovi, gore, skale, grape naš dom. Izbirati gozd na Idrijskem skoraj ni bilo mogoče, saj je bil na za nas prikladnih legah v višinah le bukov gozd. Poleti smo bili hvaležni bukovju, da nas je zakrivalo. Pozno jeseni in pozimi pa smo bili ob sončnih dnevih »odkriti«. Posebno nevarno je bilo naše premikanje v svetlih dnevih pozimi. Obris barak je bil zaradi ravnih linij sredi gozda sumljiv. Zato smo strehe pokrivali z zelenjem. Glede tega je bila nevarna Tinetova postojanka, ki bi bila pri površno kamufliranih strehah vidna s Kočevša. Na nevarnost za Tinetovo postojanko me je opozarjal stari Podobenček, izkušen gozdni varuh, ki je tedaj le iz svojega doma večje opazoval nekoč njemu zaupane gozdove. Tudi Zadnjo centralo bi lahko v zimskem soncu opazili s pobočij Tisovca. Za skrivanje bolnic je bil najprimernejši močno zaraščen iglast gozd s krožnimi potmi. Imel pa je tudi slabo stran. Tla v takem gozdu so mehka in sledi bolj vidne. Listnat gozd je navadno na razrvanem terenu, kjer se sledi porazgube. Sledi smo zakrivali z listjem, ki ga je bilo pri nas vedno dovolj. Kako smo se veselili spomladi prvega brstenja na bukovju in potem bujno zelenih listov!

»Kamufler« (konspirator, masker) v bolniški postojanki je bil član osebja z zelo natančnim občutkom za popravljanje pogostih napak, tudi takih, ki so se dogodile samo enkrat. V jutranjem mraku, ko so nosači odšli iz postojanke po ranjence in ko so jih prinesli v bolnico, je moral masker dobro pregledati vhode na skrivno stezo in poravnati najmanjšo sled, stopinje ali pomečkano rastlinje. V prvi »A« smo stopali na skrivno stezo po vodi (potoček pred klavžami) ali prek klavž. Tega odcepa čez

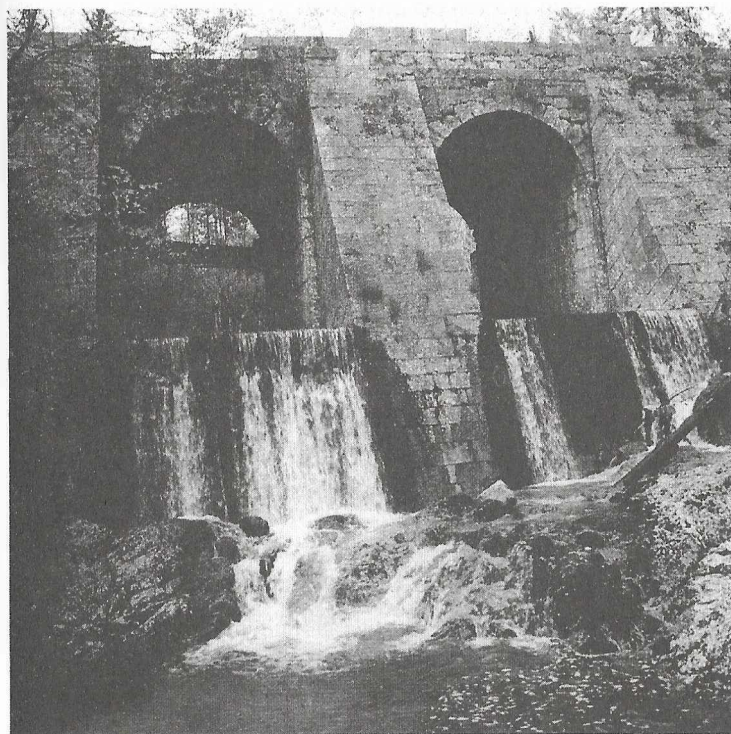
Ludvik Šuligoj seje sneg, da bi zakril sledi

leto ni bilo težko skrivati. Drugače je bilo pozimi. Sicer pa je znal kamufler poravnati travico, posaditi mah in razne drobne rastlinice ob vходу na skrivno stezo. Znal se je tudi postaviti za svoja načela in zahtevati disciplino. Malomarnosti ni trpel.

Pozimi je ponarejal snežne površine. Sneg je treba znati sejati, da imitiramo težek moker sneg, zrnat sneg, pršič, »gnil« sneg itd. Vedeli smo, kako naj hodimo po snegu, ki se udara. Postavljali smo deske in nekakšne mostove na odcepkih k skrivnim stezam. Na sneg je bilo treba včasih nasuti starih iglic in listja, če je bilo tako tudi na snegu v okolici. Pozimi smo odcep k skrivni stezi pogosto zakrivali tako, da smo posadili drevesca. To je moralo biti opravljeno zelo trdno in prepričljivo. Ravno taka drevesa so nas rešila pozimi 1944/45, ko so šli Nemci po naši krožni poti in so prav na odcepu nekaj

časa počivali in opravili potrebo. Kamufler Matija Rutar je bil srečen, da je ustvaril tako dobro kamuflažo.

Pozimi so naše patrulje hodile po krožni poti okrog bolniških postojank po gozdnih poteh ali po takih, ki so vodile od naselja do naselja. Nevarno bi bilo, če bi bila shojena in zgažena pot le do odcepa v postojanke. Tudi v drugih letnih časih smo morali zavarovati vidnost odcepa v postojanke. Nekaj časa smo imeli vhod na skrivno stezo zakamufliran z drvarskim deloviščem: z zloženimi in razmetanimi hlodi, lubjem itd. Nekatere skrivne steze so v primerni razdalji od odcepa potekale navzgor in so se šele potem spustile navzdol do postojanke. Kamufirati je bilo potrebno le vidno, to je navzgor potekajočo stezo. Tako prednost je imel odcep od klavž na Id-

Klavže na Idrijci

rijci k prvi »A« bolniški postojanki, ker je bil zelo strm. Težje je bilo zakrivati odcepe k postojanki pod Hudim poljem, v Očkovo in v »A«, če je bila javka zanje v Mrzli Rupi. Ti odcepi so namreč potekali najprej po ravnem in potem navzdol. Odcep navzdol je vabljev za nepoklicanega, vsakdo se lažje spusti navzdol, kot se povzpne navzgor!

Obiski

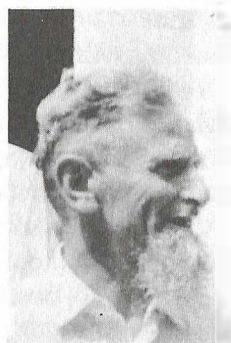
Obiskov v bolnici ni bilo. Le dvakrat sta prišla funkcionarja, (komandant 9. korpusa Lado Ambrožič, komisar korpusa Janez Hribar) na obisk in obhod bolnice, vendar brez spremstva. Zgodilo se je, da sta obveščevalca divizije slučajno »padla« v našo bolniško postojanko. Kurirji so namreč v naglici in sili hodili kdaj tudi »kar počez« po gozdovih in ne po poteh! Le s prepričljivimi zagotovili iz njihovih enot sta smela po nekaj tednih zapustiti našo postojanko pod Hudim poljem.¹⁴ Ko bi bila hotela nasilno zapustiti postojanko, bi se zanju slabo končalo.

Dovoljenje za vstop v bolnico ob vsaki uri je imel le naš javkar Franc Rot Žagar, ki je sicer prebival na javki. Vsa važna obvestila ponoči in podnevi, torej zunaj rednih zvez ob mraku in ob zori, so zaupali le Žagarju. Ko smo ga zagledali v postojanki, smo vedeli, da je nevarnost blizu in da prinaša novice o preteči hajki, nevarnosti za izdajo ali o sprejemu izrednega števila ranjencev. V bovško-kobariškem narečju nas je pozdravil ob nenadnem prihodu v bolnico: »Pujte, pujte, Nemci so!»

V partizanih smo potovali s »prepustnicami«. Straže in patrolje so imele nalogo legitimirati civiliste in borce. Mi iz bolnice smo zaradi kamuflaže dobivali prepustnice s pečatom Komande mesta Vojsko.

Kurirska zveza

Kurirsko zvezo je ves čas obstoja bolnice vzdrževal osemnajstletni Ivanček, Ivan Kos. Ob jutranjem svitu je odhajal in se vračal zvečer. Vsa naša pošta je odhajala in prihajala z njim, razen če so bila potrebna zelo nujna sporočila komand in služb. P7 je bila kurirska karavla, kamor je Ivanček vsak dan

Ivan Kos, kurir, Franc Rot Žagar, javkar, in Franc Kosmač Feliks

odhajal na zvezo. Uro poti do javke, potem še do bolniške postojanke, kjer je bila uprava bolnice, in še uro od javke do P7 je naš hitrohodec Ivanček z lahkoto prehodil in še kakšno dobro je povedal. »Doma« v bolnici je rad potihoma igral na harmoniko. Kurir je moral do potankosti obvladati konspiracijo. Dostikrat je Ivanček pospremil tudi premične ranjence in rekonvalescente z javke v bolnico in iz nje. Za zvezo z obema okrevališčema smo imeli posebej dogovorjene dneve in določene borce iz okrevališč, ki so tudi dobro poznali varne poti do okrevališča v Jagrščah in prek Kobilice v okrevališče na Vrših. Najnujnejše poti v Idrijo in do zanesljivih ljudi blizu Idrije (vesti, nabave, zdravila) je največkrat ekspresno opravil član osebja bolnice Feliks Kosmač.

Kuhar

Tudi kuhar je moral upoštevati konspiracijo. Ob nevarnih dnevih ni smel kuhati hrane, ki bi širila vonj okrog postojanke, npr. zelja. Ob jasnih dnevih ni smel kuriti z drvmi, ki bi dajala veliko dima. Med kuharjem, upravo, intendantom in vodjem delavcev, ki so pripravljali drva, je prihajalo do sporov. Oglje je bilo najprimernejše kurivo brez dima, posebno ob jasnih dnevih pozimi in spomladi, ko ni bilo listja na drevju. Bilo pa je zelo težavno za transport. Skoraj ga ni bilo mogoče prenašati in prevažati brez sledu. Dvakrat smo sami kuhali oglje v globeli pod Mrzlo Rupo.

Tišina

Ena od prvih zapovedi vedenja je bila tišina v postojanki. Le v redkih izredno varnih nočeh se je v zaprtih barakah lahko oglasila pesem in celo harmonika. Bili pa so dnevi, ko je bila prepovedana vsakršna komunikacija med barakami tudi podnevi. Glasno govoriti smo se odvadili.

Zakrita okna so ponoči skrivala svetlobo brlvk v prostorih, podnevi pa od daleč vidno lesketanje stekla v soncu. Tudi barvno perilo, posebno rdeče in belo, se ni smelo sušiti ob jasnih dnevih.

Pokopališče

Pokopališče je bilo vedno nekoliko oddaljeno od bolnice, kakšnih sto metrov in več od barak. Pokopi so bili tihi. Grobovi niso smeli biti označeni.

Javke

Javke so bile važen člen v delovanju skrivne bolnice. Naša prva bolnica (»A« ali Prva centrala) je bila nad idrijskimi klavžami. Ta

Kolenc v Mrzli Rupi, javka za bolnico do osvoboditve

kraj je bil dostopen od Tratnika v Čekovniku, do tu pa po gozdni cesti iz Bele. Bil je povezan tudi z Mrzlo Rupo in Trebušo. Javka za bolnico je bila pri Tratniku od decembra 1943 do konca junija 1944. Sočasno je delovala tudi javka v Mrzli Rupi. Od julija 1944 do osvoboditve pa je bila javka samo v Mrzli Rupi pri Omevnikarjevih in v Kolenčevi hiši. Javka v Mrzli Rupi je bila pripravna za sprejem ranjencev iz zahodnih predelov Trnovskega gozda, iz Trebuše, Čepovana itd.

Naši javki sta sprejemali ranjence in skrbeli za ekonomat. Zato sta bili precej prometni, kar je škodilo konspiraciji. Poleti 1944 smo vsaj delno ločili obe dejavnosti. Blizu naselja Mrzla Rupa smo v gozdu naredili pograde pod streho, nekakšno polzaprto barako. V njej so čakali (in bili oskrbovani) ranjenci na ugoden trenutek ponoči ali zgodaj zjutraj, da so jih prenesli ali prepeljali v konspirativne oddelke bolnice.

Da bi bilo čim manj prometa, smo že z javke pri Tratniku preselili večji del ekonomata v bunkerje in v barako ob Idrijci, iz Mrzle Rupe pa v bližnjo grapo pod Brusovše. Ko so poleti 1944 ustanovili sanitetni ekonomat pri vojni oblasti 9. korpusa, se je osebje našega ekonomata na javki nekoliko zmanjšalo. Korpusni sanitetni ekonomat je ustanovil nekaj svojih delavnic v bližini Mrzle Rupe, kar ni bilo ugodno za konspiracijo bolnice.

Javka pri Tratniku je bila mirna, manj opazna kot javka v Mrzli Rupi. Mrzla Rupa je bila namreč križišče na občasnih pohodih in postankih bojnih in drugih enot korpusa. Tu so se enote prehodno zadrževale na poti iz Vipave, s Krasa in Trnovskega gozda, od Črnega Vrha, Zadloga proti severu, to je proti Vojskemu, Kanomlji, Šebreljam, Trebuši in Banjski planoti in proti Cerkljanskemu. Poti so jih vodile tudi v nasprotno smer in drugam. Mrzla Rupa je bila partizanski kolodvor, na katerem si skoraj gotovo srečal znanca. Zaznala sem, da bi pozoren obiskovalec javke lahko posumil na bolnico. Zato in zaradi prezaposlenosti sem redko obiskovala Mrzlo Rupo in Tratnikove.

Med osebjem in med ranjenci ni bilo dovoljeno izgovoriti imena naselja, kjer je bila javka. Tega smo se popolnoma od-

vadili. Tudi domačij in krajev okrog sebe nismo imenovali s pravimi imeni. Nehote bi lahko izdali kraj, kjer smo bili. Ranjenci so še posebno radi razpravljali o tem in se delali »važne«, češ, saj vemo, kje smo.

Javke in okrevališča smo iz previdnosti imenovali s številkami, bolniške postojanke pa s črkami, tako »A«, »B« (tudi Očkova). »B« je bila občasno tudi postojanka pod Hudim poljem. Nazadnje zgrajene bolniške postojanke se je držalo ime Zadnja centrala. Ime Centrala so za naše skrivne oddelke in upravo SVPB Pavla radi uporabljali borci z okrevališč. Prekrškov, da bi namesto konspirativnih imen kdo od osebja uporabljal pravo ime naselja, bolnice ali kraja, ni bilo.

Najstrožje je bilo spoštovano pravilo, da mora biti javka podnevi in ob nevarnostih tudi ponoči prazna, brez ranjencev in najmanjših sledi o sanitetni dejavnosti. Sovražnik je prebivalce za sodelovanje z narodnoosvobodilnim bojem kruto kaznoval, tudi s smrtjo in požigom hiš. Pri tem smo bili večkrat zelo nerodni, zato so stari in mladi Tratnik, Omevnikar in Kolenc upravičeno zahtevali več reda od naših mladih borcev, ki so preskrbovali bolnico. Vse se je dobro izteklo in zgladilo. Do danes smo ostali prijatelji s temi domačijami. Seveda so »ekonomi« tem družinam kdaj namenili kakšne dobrote iz naših skromnih zalog. Prepričani smo bili – in smo danes še bolj – da je domačije v Mrzli Rupi in Tratnikov dom zelo bremenilo naše javkarstvo. Uporabljali smo njihove hleve, kuhinje, peči za peko kruha, shrambe itd. Kako so trepetali ob misli, kaj bi se zgodilo, če bi sovražnik pri njih našel ranjence!

Prenos in dovoz ranjencev smo morali opraviti previdno, ponoči ali v zgodnjih jutranjih urah. Nosači so za prenos ranjencev od javke do tajnih oddelkov bolnice imeli najraje svetle lune noči. Zaradi slabe vidljivosti v zgodnjih jutranjih urah, zvečer in ponoči so nosači hodili 4 do 5 ur iz bolniških postojank do javke in nazaj. Otovorjeni so bili z nosili, ranjenci in s stvarmi za preskrbo bolnice. Pozimi se mi je zgodilo, da naših krepkih fantov ob vrnitvi v bolnico nisem spoznala, tako so bili izmučeni zaradi nečloveškega napora.

Točke, do katerih so javkarji pripeljali in nosačem iz tajnih oddelkov bolnice predajali ranjence in material za oskrbo bolnice, so morale biti skrite in na točno dogovorjenem mestu blizu skrite straže. Običajno je prevoze z vprego od Tratnika po Kramarščici oziroma od Mrzle Rupe do Hudega polja opravljal Franc Rot Žagar. Zabavno je bilo poslušati slikovite besede našega javkarja Žagarja, kako je pri skoraj vsakodnevnih prevozih priganjal mule, jih zmerjal s fašisti, če ga niso ubogale.

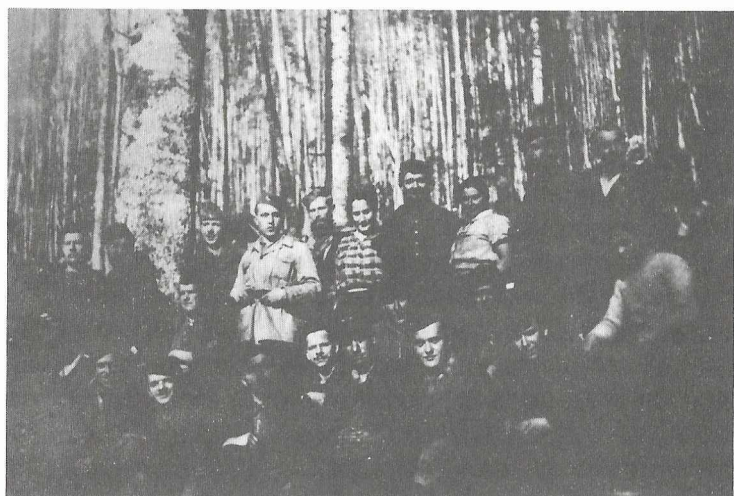
Pri odhodu z javke in pri povratku na javko smo ranjencem zavezali oči, da ne bi vedeli, v katero smer smo jih odpeljali. Tudi »krožili« smo z njimi, da so izgubili občutek, koliko časa in kod so hodili od javke do bolnišnice. Kritiko in zagovor kršitve teh pravil smo poslušali pri urah kritike in samokritike. Ranjenci so pravila konspiracije sprejemali kot samoumevna.

Osebj

Osebj tajnih oddelkov bolnice, javke, okrevališč in ekonomata je dobro poznalo širši in ožji teren okrog bolnic. Veliko je bilo domačinov ali pa so bili pred prihodom v bolnico v enotah na tem območju. Med osebjem so bili tudi bivši lovci, divji lovci in gozdarji in prav ti so znali najbolje svetovati, kje je varno voditi ranjence, kje so primerna mesta za straže in patrulje in seveda izbirati teren za graditev bolnic. Za izkoriščanje gozdov na Idrijskem so imele italijanske gozdarske oblasti pred vojno dosti kolovozov, gozdnih poti in prevoznih cest vse okrog nas. To so naši borci dobro poznali in vedeli, kaj lahko najdejo na specialkah nemški okupatorji. Tudi vohljače bi hitro prepoznali.

Osebne lastnosti osebj bolnice so reševale, a tudi ogrožale bolnico. Veliko so pomenili dobri medsebojni odnosi. Seveda smo si želeli vedno zdravih nosačev, hrabrih borcev za stražo, obveščanje in za kurirske zveze. Zanesljivost je morala biti osnovna lastnost vseh delavcev bolnice. Borke in borci v skrivni bolnici so se morali prilagoditi življenju v zaprtem krogu ljudi.

Borce za člane osebj smo dobivali tudi med rekonvalescenti. Ko so med daljšim zdravljenjem živeli z nami, smo

Osebj e bolnice marca 1944. Od leve Gulielmo di Valentin, ob deslu sedi Jože Komel, stojijo Ludvik Vižintin, Franc Rupnik, Franc Kosmač Feliks, dr. Pavla, Janez Poljanec, Anica Rupnik, zadnji je Jože Frelih; sedijo drugi Justin Pirih, četrti Viki Tratnik, šesti Jože Ivančič, Franc Leban

spoznali njihov karakter, marljivost, nagnjenje do dela v bolnici in sposobnost prilagajati se kolektivu. Bolj tvegano je bilo dopolnjevati bolnišnično osebo z dopisi enotam, naj pošljejo primerne borce za delo v bolnici. V enotah so namreč menili, da so za bolnico ustrezni bolehnější in neinicijativni borci ipd. Dvakrat smo na ta način skušali dobiti borce za naše osebo. Že na javki smo zavrnil i tri. Trije pa niso bili povsem predani naši borbi. Zato smo morali z njimi živeti previdno skoraj pet mesecev. Takrat smo spremenili lokacijo bolnišničnih oddelkov in smo jih lahko poslali nazaj v enote. Odred nam je nekoč poslal borce iz svoje enote za delo v bolnici. Čez tri dni pa je prišlo pismo, da ne morejo odgovarjati za njihovo zanesljivost! Funkcionarji enot in služb niso vedno razumeli, kakšen človek lahko dela v skrivni bolnici.

Osebo bolnice se je pogosto zbralo na razgovorih zaradi disciplinskih vprašanj in organizacije, večkrat pa tudi na urah

»kritike in samokritike«. Seveda ni bilo mogoče organizirati razgovora vsega osebja skupaj, ampak po skupinah, npr. javkarjev, zunanjih ekonomov, oddelkov za lažje ranjene, okrevajoče in invalide itd.

Osebjem konspirativnih oddelkov bolnice je bilo mogoče občasno premestiti na javke, zunanji ekonomat bolnice ali na okrevališča. Pri takih premestitvah so se borci različno počutili. Nekateri so si želeli večjo prostost in premikanje, drugi pa so se tega ogibali. Vsak od nas je čutil pripadnost nekakšni tajni družini. Prisilna tesna povezanost in omejitve na ozek prostor pri vsakdanjem opravilu je povzročala tudi naveličanost in medsebojno nestrpnost. Hude ure negotovosti in neprestano delo so omilili takšna razpoloženja. V upravi bolnice smo si pogovore o zgodah in nezgodah razdelili. Pogovarjala sem se z bolničarji in bolniki, politični komisar z drugim osebjem, vojaški vodja, ki so ga praviloma imele bolnice, je skrbel za vojaško disciplino. Uprava bolnice, ki smo jo sestavljali navedeni delavci in vodja ekonomata, je bila odgovorna za pravilno delovanje bolnice, obeh okrevališč in ekonomata.

Morala osebja in ranjencev je bila na visoki ravni. Medsebojni odnosi in zaupanje so bili zgledni. Ljudje so pokazali veliko požrtvovalnost, kadar so naloge prihajale z vseh koncev, tudi take, da je bilo življenje v nevarnosti. Vsak je sleherni nalogi vzel kot obveznost in ni razmišljal, ali je potrebna ali ne. Bili smo dobri tovariši, premogli smo veliko fizično in duševno vzdržljivost. Med nami ni bilo egoistov ali narcisoidnih značajev. Imeli smo skupni cilj – zmagati in dočakati svobodo.

Dr. ALEKSANDER GALA PETER je o vzdušju med osebjem in ranjenci zapisal:¹⁵

Včasih je beseda nanesla na medsebojne odnose med ranjenci ali osebjem. Navadno smo te povsem človeške probleme uspešno reševali. Razmere, v katerih smo živeli, so od slehernega izmed nas zahtevale zvrhano mero strpnosti. Vsak se je zavedal, da smo tu zato, da po svojih močeh pripomoremo k boju proti osovraženemu okupatorju. Res, strpno-

sti med nami ni bilo malo. Sicer pa je bilo dela toliko, da nihče ni imel časa kaj dosti misliti na kaj drugega kot na svoje delo.

Spominjam se nevšečnega in skrajno nevarnega dogodka. Bilo je v januarju 1944, sredi hude zime, ko smo bili v postojanki v strogi »pripravljenosti«. Osebjem je ekonom razdelil suho hrano, tudi žganje. Janez ga je lačen in vznemirjen spil preveč. Izgubil je razsodnost in je iz puške spustil nekaj strelcev. Nanj so skočili Fabij, Stanko, Rafko, ga razorožili in onemogočili, da bi še povzročal paniko in nas spravljal v nevarnost. O dogodku sem poročala na štabu korpusa, seveda pa je moral tja na odgovornost tudi komisar. K sreči se je ta dogodek odigral tako bliskovito, da ga ranjenci in ostalo osebje sploh ni zaznalo. Janez je bil revmatski bolnik in je svoje naloge v upravi bolnice dobro opravljal.

Zaradi konspiracije smo se izogibali naših borbenih enot in drugih korpusnih formacij. Ob evakuacijah ali preselitvah se razen v največji sili nismo zatekali po pomoč k enotam. Te so nam pomagale npr. le ob izselitvi bolnice 28. junija 1944 in 8. avgusta 1944. Takrat nas je štab korpusa pri prenašanju ranjencev iz bolnice na dogovorjeno mesto obvestil o nenadni spremembi v smeri transporta teh ranjencev na Notranjsko. Seveda smo se s to pomočjo tudi precej dekonspirirali. Spremeniti smo morali lokacijo in ritem življenja v bolnici. Zgodilo se je tudi, da so se večje enote občasno naselile v naši bližini. Tako je bil poleti 1944 štab brigade skoraj ob naši tajni straži. Komandant Blaž Ostrovrhar, ki smo ga opozorili, da so nam »neljubi sosedi«, je takoj odredil njihov premik. Tudi sanitetni odsek štaba korpusa smo zaprosili, naj omeji premikanje enot prek naše javke in v bližini oddelkov bolnice ter naj se tod izogibajo spopadov s sovražnikom. Pisali smo mu tudi, da je avionsko spuščališče pri Mrzli Rupi preblizu naše bolnice. 11. januarja 1945 smo dobili odgovor, naj pošljemo hišne številke domačij na javki, da bodo te hiše dobile potrdila, naj se večje skupine borcev ne zadržujejo pri njih.

Ob delu upravnice bolnice sem ves čas opravljala tudi delo zdravnice. Moje delo je bilo naporno posebno v začetku, ko še ni bilo izšolanega bolničarskega osebja. Bolničarke in bolničarji, ki so končali bolničarsko šolo pri 9. korpusu, so namreč morali v enote, kjer jih je vedno primanjkovalo. Zato si je morala bolnica sama vzgajati bolničarje. Skrivni oddelki bolnice so ob koncu 1944 imeli osem bolničarjev. To število pove, da so morali bolničarji delati noč in dan. Običajno je imela vsaka bolniška baraka po enega bolničarja podnevi in ponoči. Nočni dežurni se podnevi ni naspal, ker v bivalnih prostorih bolnice ni bilo miru. Nekaj več mirnega dela je bilo v oddelku za lažje ranjene in invalide. Tudi v okrevališčih je bil po en bolničar. Večkrat smo ju po potrebi tudi premestili v bolniške postojanke ali iz enega okrevališča v drugo.

Lažje je opravljati bolničarsko delo v lepo urejeni bolniški sobi, kjer je dovolj perila, obvezilnega materiala, blazin, platna za podlaganje na posteljah, vseh vrst nočnih posod, dietne prehrane za bolnike, vode, kopalnic. Vsega tega partizanski bolničar ni imel, imel pa je dobro voljo in smisel za improvizacijo. Bolničarji in bolničarke so bili razporejeni po oddelkih po sposobnosti in izkušenosti. Običajno je v vsako enoto ali barako prišla vsaj ena bolničarka, ki je poleg zahtevnih bolničarskih opravil znala z žensko voljo skrbeti za red, čeden videz prostorov, za perilo in prijetno vzdušje med ranjenci. Bolničarke so bile dostikrat angeli v bolnici, kot jih je imenoval partizanski zdravnik in pisatelj dr. Bogomir Magajna.¹⁶ Globoko so me ganili prizori ob nočnem obisku ranjencev, ko se je znala bolničarka ob brlivki pogovoriti z ranjencem in ga potolažiti. Mislim, da jim je bila v njihovih težavah kot sestra, mati, žena.

Značilno je tudi, da bolničarjev iz mestnih bolnišnic, torej zelo usposobljenih, v partizanih nismo imeli. To delo so v mestnih bolnicah opravljale usmiljenke. Njim pa predpostavljani v cerkveni oblasti niso dovolili vstopiti v partizane. Ra-

njenci usmiljenk iz verskih razlogov gotovo ne bi odklanjali. V zapuščini ranjencev in med njihovo opremo smo našli razne svetinje, podobice in kako drugo ganljivo versko znamenje, ki jim ga je dala na pot mati, sestra ali žena. Pogosto sem razmišljala, kako bi nekatere usmiljenke, s katerimi smo sodelovali v civilnih mestnih bolnicah, raje stregle nebogljenim ranjencem v neusmiljenih pogojih partizanske sanitete, kot pa da so med vojno ostale v ugodnejših razmerah.

Za higieno ranjencev, razuševanje, umivanje in dezinfekcijo je skrbela bolničarska služba; razuševanje pa je nadzirala tudi uprava bolnice.

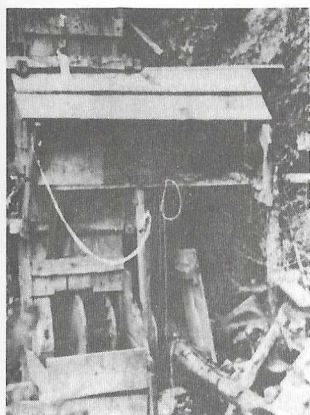
Partizanski zdravnik si je moral vzgojiti tudi inštrumentarko (inštrumentarja) za pomoč pri operacijah z znanjem o asepsi in o inštrumentih. Seveda sem morala budno nadzirati aseptiko in ravnanje s pripomočki pri operaciji in po njej. Od oktobra 1944. leta je prihajal občasno ali po dogovoru v bolnico za pomoč in k zahtevnejšim operacijam dr. Franc Derganc, kar me je seveda razbremenjevalo.

Za takratne razmere smo imeli kar dovolj najosnovnejših zdravil, opreme in inštrumentov. Seveda antibiotikov ni bilo, izbire intravenskih solucij in tehnično enostavne izvedbe transfuzije krvi tudi ne.

Pomanjkanje teh zdravil je odločilno vplivalo na ozdravitev ali skrajšano zdravljenje ali invalidnost naših ranjencev. Zaradi pomanjkanja sodobnih zdravil lahko govorimo tudi o povečani smrtnosti! Druge zavezniške armade, npr. angloameriška vojna saniteta, so jih imele in imele so tudi boljše rezultate pri zdravljenju ran.

Obvezilnega materiala je skoraj vedno primanjkovalo, zato so naše perice obveze prale za ponovno uporabo. Prav težko jih je bilo gledati, kako so gnojne in krvave obveze z ročnim pranjem pripravljale za ponovno uporabo. Infekcij zaradi teh opravil se ne spominjam, dobro pa imam v spominu ozeble roke s trajnimi posledicami. Zelo infekciozen material smo tudi sežigali oziroma zakopavali.

Največje težave so bile pri operacijah ponoči, če je bila po-

Improvizirana turbina je dajala energijo za razsvetljavo na Zadnji centrali (levo) – Baraka za operacije in prevezovanje ranjencev v Zadnji centrali, november 1944. Na vratih dr. Pavla

trebna narkoza z etrom. Pretila je nevarnost vžiga etrovih hlapov, ki bi lahko povzročili požar. Za razsvetljavo smo imeli namreč karbidovke. Električna razsvetljava, ki so jo dajali naši akumulatorji in turbine, je bila za operacijo prešibka. Veliko je pomagala baterija, če smo jo seveda imeli! Zelo nam je pomagala intravenska anestezija z evipan natrijem, ki smo ga prejeli iz angloameriške pomoči od septembra 1944. leta dalje.

Čaji, ki smo jih veliko dobivali v paketih aktivistov, so bili blagodejni napitki tudi za lakoto. Žganje iz drnulj, ki so ga pripravljali v teh krajih, je bilo zelo trpko, za silo pa je le zaleglo. Bilo je dobro tudi za obkladke. Prvič sem pila tudi kavo iz kumine (kimlja), ki so jo bile vajene pripravljati domačinke iz Mrzle Rupe. No, »kapučin« ravno ni bil, pa vendar!

Ob praznikih so v bolnico prispeli paketi s slaščicami, pa tudi cigarete, ki so bile večkrat najboljše zdravilo za razpoloženje ranjencev. Le dobro zavarovani paketi s tobakom so prispeli do javke in naprej. Darila naših bojnih enot so navadno »srečno« prihajala le do kakšnega komandanta ali funkcionarja. Ti so potem delili dobrote s soborci. Kakor kdo.

V bolnici so spretno roke samoukov in priučenih mizarjev

naredile skoraj vse najnujnejše ortopedske pripomočke, npr. nosila, naslanjače za v postelje, »avione« za fiksacijo poškodb zgornjih okončin, razne podloge za zlom stegenice in druge pripomočke po mojih zamislih in po napotkih ter načrtih, objavljenih v mesečniku Partizanski zdravstveni vestnik, ki ga je izdajal Glavni štab NOV in PO Slovenije.

Administracija o zdravstvenih rezultatih, posegih, arhivih, poročila o številčnosti bolnikov, ranjencev, infektivnih boleznih itd. je bila enotna. Leta 1944 jo je vpeljal sanitetni odsek korpusa v skladu z navodili sanitetnih oddelkov Glavnega in Vrhovnega štaba NOV.

Moj delovni dan je bil naporen. Opravljala sem zdravniške vizite, previjala rane, operirala, odbirala uporabna zdravila iz pošiljk s terena, opravljala razno administracijo, pouk itd. Pri upravnih poslih so me močno razbremenjevali vojaški vodja Jože Kenda, komisar bolnice Janez Sedej in priučeni vestni administrator France Presetnik Fabij. Poleg zdravniških dejavnosti in vsakodnevne triaže ranjencev sem morala sodelovati in odločati o varnosti bolnice v primeru nevarnosti in pošiljati rekonvalescente v okrevališči. Običajno se je moral partizanski zdravnik pri mnogih medicinskih opravilih opirati na laično pomoč in biti pri tem zelo pazljiv. Disciplino in spoštovanje medicinskih zahtev pri osebju sem morala ustvariti sama. To je bilo nujno potrebno, saj vsega dela nisem zmogla sama. Kljub temu sem našla čas za razgovor, tolažbo in obrazložitev boleznim oz. ranitvam. Tudi pri tem delu so postali bolničarji in bolničarke zelo uspešni in priljubljeni. Mlade noge so me z lahkoto nesle na delo v bolnico za lažje ranjene. Ob nujnih pozivih in konzilijih sem hitela na javko, na druge oddelke bolnice in v okrevališči. Tudi noči so imele veliko delovnih ur. Škoda, da takih obiskov, ki so si jih bolničarji vedno želeli, ni bilo več! Izredna je bila pomoč od marca do julija 1944, ko sta bila na »B« (tj. na Očkovi postojanki) dr. Franc Podkoritnik in študentka medicine Tatjana Mermolja. Ko smo ta oddelke konec 1944. leta ponovno vselili, je pri medicinskih opravilih pomagala študentka medicine Darinka Soban. Na kirurški službi v

Ljubljani, kjer sem se učila tudi jaz, si je Darinka nabrala veliko znanja. V ničemer se nisva razhajali. Pri medicinski administraciji me je povsem razbremenila. Vzorno je opisala bolezen in stanje za več kot 200 ranjencev.

Nekaj iz medicinskih beležk: Tone, obveščevalec, ima ponovno temperaturo. Posvečati mu moram posebno pozornost, sicer bo nujna amputacija noge! Major Ratko Marjanović je po amputaciji zmrznjenih prstov na nogi prvič dobro prespal noč, zato hoče z menoj deliti svojo poslednjo cigareto. Sedaj mu ne bo več nujno potrebno dajati sredstev proti bolečinam, ki jih je znal izsiljevati od bolničarja. Partizanski bolničarki Mariji bo potrebna težka amputacija v ramenu zaradi nevarne sepse. Tem in tem je dovoljeno vstajanje, sprehod okrog barak, a ne predalet! Rafael naj napravi ležaje, klopi! Popoldnevne vizite so bile hitreje opravljene. Navadno jih je spremljal pogovor o tem, kdo bo naslednji dan odpuščen. Pripravila bom vse potrebno za spremstvo in dokumentacijo. Na dnevnih vizitah sem tudi naročala, kakšno dieto naj imajo bolniki in ranjenci. No, diete so bile partizanske: samo čaj, samo riž na vodi, prepečenec, če je bil, dovoljen je le kruh itd.

Pogosto so dnevni red prekinila nervozna poročila in opozorila, naj homo posebej budni zaradi premikanja sovražnika s te in te smeri. Pričakujemo naj večje število ranjencev, ker so borbe tu in tu. Načrtovana naša ali sovražnikova ofenziva se je začela itd.

Sodelovala sem z drugimi odgovornimi pri izbiri terena za tajne bolnišnične postojanke. V začetku, torej po mojem prihodu v 9. korpus, so o teh vprašanjih odločali dr. Bogdan Breclj, dr. Aleksander Gala Peter in vojaški vodja Jože Kenda. Oni so izbrali lokacije naših prvih konspirativnih oddelkov »A« in »B«. Julija 1944 je pomagal obhoditi terene za nove postojanke dr. Viktor Volčjak, tedaj sanitetni referent korpusa.

Pri delu sem se sčasoma marsikaj naučila od drugih. Bila sem tudi samouk pri vsakdanjih improvizacijah. Bila sem povsem sama v najtežjih trenutkih, ko se nisem imela s kom posvetovati o medicinskih stvareh in posegih. Tudi solza ni manj-

kalo. Pri uspešnem zdravljenju ali po uresničenih načrtih pa me je prevevala radost. Tudi obdukcije so potrjevale moje domneve.

Prebivalci javk

Prebivalci na obeh javkah in v najbližji okolici naštetih naselij so bili naši prijatelji in zanesljivi ljudje. Vendar smo se skrivali tudi pred njimi. Skrivali smo Transporte ranjencev in izbirali zanje mrak in noč. Pazili smo, da ne bi puščali sledov živeža, sanitetnega materiala in drugih vsakdanjih potrebščin za življenje bolnice, ki bi nas lahko izdali. Razmišljaš: skrivati in kamuflirati je mogoče mesec, dva, potem pa pride na vrsto zgodba o vrču, ki je sicer dolgo hodil po vodo, potem pa... Vendar bolnica mora ostati skrita in delovati do osvoboditve. Naši najbližji sosede so bili Tratniki, Podobenčkovi, Kolenčevi, Omevnikarjevi pa Boštetovi in prebivalci Zaklavž v grapi pod Boštetom, prebivalci Mrzle Rupe, Brusovša in Kočevša. Vsega njihovega dela in dobrote ni mogoče poplačati. Razna obvestila so prihajala do nas prek teh sosedov, ki jih je obiskovala naša straža. Samo ganil se je sovražnik iz svojega gnezda, že so bili naši obveščevalci opozorjeni, naj bomo previdni. Pospešeno smo brisali sledi sanitete, hrane, priprav za peko kruha idr. pred prihodom sovražnika do naše javke. Reševali smo sebe in prebivalce na javki. Domačini na javki so dajali zavetje pripeljanim ranjencem do takrat, ko so prišli ponje nosači iz konspirativnih oddelkov bolnice. Ranjencem so dajali piti in slamo za ležišča v svojih izbah ali skednjih.

Zanesljivost domačinov

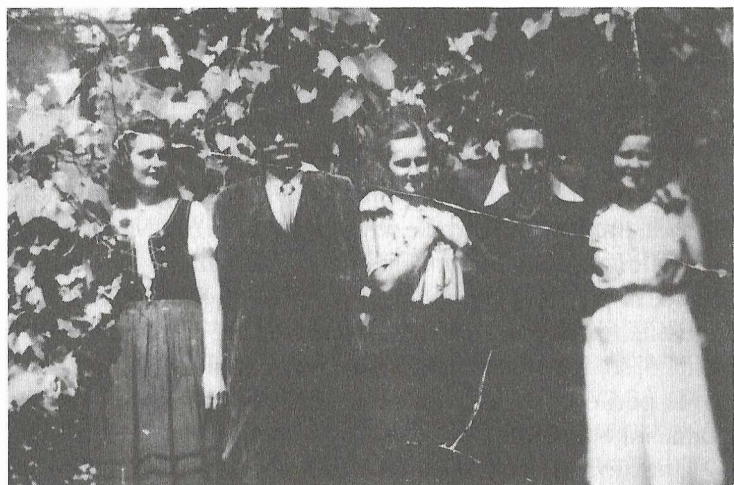
Tajnost in delovanje bolnice je omogočala zanesljivost domačinov iz vasi in naselij, raztresenih na obronkih Trnovskega gozda: Čekovnika, Vojskega, Mrzle Rupe, Gorenje Trebuše, Idrijske Bele in Idrijskega Loga, Zadloga, Male Gore, Križne Gore, Predmeje, naselja na Otlici, v Kanomlji in Gačniku in še drugih domačij v bližini teh krajev. Skozi te kraje je šlo nešteto ranjencev in osebja bolnice, zlasti tistih, ki so skrbeli za njeno

preskrbo, kurirjev in obveščevalcev. Prebivalci teh krajev so se pridružili odporu proti sovražniku. Zaupanje med domačini in bolnico je bilo obojestransko. Od začetka delovanja bolnice do osvoboditve ni bilo nobene izdaje.

Vasi na našem terenu so nosačem in spremstvu ranjencev na javkah in na etapah transporta do javk nudile gostoljubnost, varnost, prenočišče. Skrbele so za ranjence in okrevajoče, ki so odhajali iz bolnice. Domačije, ki so imele hleve in vprežno živino, so preskrbele prevoz in sprejele v začasno rejo živino, ki je bila namenjena bolnici. Intendantom, ki so oskrbovali bolnico, so domačini dajali zbrani živež in obleko. Žene so tudi šivale perilo in na začetku delovanja bolnice so ga najbližje domačinke tudi prale.

Upoštevati moramo, da bolnica ni imela posebnih enot za vzdrževanje varnosti niti med osebjem in borci v tajnih oddelkih znotraj bolnišničnih oddelkov niti na javkah in na ekonomatu. Seveda so več krožili po terenu ti drugi in le redko posamezniki iz tajnih bolnišničnih oddelkov, a še to le tisti, ki so zaradi najdaljšega staža in življenja z bolnico dobro poznali teren. Med takimi »obveščevalci«, primernimi za pobiranje in ocenjevanje novic, so bili Ludvik Gnezda, Feliks Kosmač, Franc Rupnik, France Presetnik Fabij. Naivno bi bilo misliti, da ob takih zaupnih stikih domačini niso vsaj približno vedeli, da gre za »posebno enoto« naše vojske, vendar niso silili vanje s kakimi vprašanji. Osebe, ki je prihajalo v stik s »terenom«, pa tudi o bolnici »ni nič vedelo«. Po preudarku so se izdajali za osebe z »dovolilnicami« neke druge vojne službe, npr. komande mesta, področja itd.

Osebe bolnice, njeni obveščevalci, intendant, nosači in spremljevalci ranjencev so se lahko opirali na primer na tele domačije: v Čekovniku pri Tratniku, Podobenčku, Mohoriču, Podobniku in Miklajču; na Vojskem pri Zaklavžah, Boštetu, Trohi, Gačniku in na Škratovšah; v Zgornji Kanomlji pri Revnu, Hladniku, na Šturmovcu, na Prekovšah in pri Matevžu Močniku; v Idrijski Beli pri Guzelju, Ipavcu in v Rejčevšah; v Idrijskem Logu pri Čuku in Novaku; v Zadlogu pri Pircu, Figar-

Podobenčkova dekleta z očetom in s članom ekonomata Dušanom. Podobenčkovi so bili prvi sosedje Tratnikovih

ju in v Kotu pri Bončetu; na Mali Gori pri Zgornjem Zajcu; na Predmeji pri domačiji Porobanovše, v Gorenji Trebuši pri Čebeju in Skoku; v Mrzli Ruپی pa pri Omevnikarju, Kolencu, Počeparju, pri Veroniki, Na Suhem, v Foršt hauzu (gozdarska hiša, v kateri je imel svoj sedež tudi ekonomat bolnice).

Moramo ponovno poudariti, da to niso vse domačije, ki so nam pomagale. Pomoč so bolnici nudili tudi drugi prebivalci teh krajev.

Domačije ob poteh od Tratnika in potem iz Mrzle Rupe v okrevališči v Jagrščah in na Vrših, ki so jih poznali spremljevalci okrevajočih ranjencev, ne hudo ranjenih in premičnih borcev, so tudi nudile počitek ranjencem, prav tako domovi ob poteh čez Oblakov Vrh in Krnice, Trebušo in Kobilico.

Vsi prebivalci (z redkimi izjemami) so bili za nas pomembni, čudoviti in spoštovanja vredni. Dogajalo se je, da so domačini ob prihodu »naših borcev« iz bolnice, če so bili pri kosilu ali večerji, vstali od mize in odstopili svoje mesto in žlico nam partizanom.

Hitro obveščanje o gibanju sovražnika po teh krajih, ki smo

ga že omenili, je skoraj izključevalo možnost presenečanja za bolnico. Obveščevalci so spremljali sovražnika od odhoda iz postojank (Idrija, Črni Vrh, Ajdovščina, Col, Trnovo) do njegove vrnitve v postojanke. Informacije o sovražnikovem premikanju so potovale hitro. Radijskih zvez seveda bolnica ni imela. Toda po nekem sistemu so štafete tekle od domačij v grapah in na planotah, in sicer iz Idrije in Črnega Vrha k Tratniku v Čekovnik, iz Ajdovščine in zahodno od nje pa prek Otlice, Tisovca, Male Lazne, čez Hudo polje v Mrzlo Rupco. Informacije so bile večinoma ustne. Dostikrat so jih prenašala dekleta, ki so bile najbolj pripravne za taka pota. Zgodilo se je, da je kolona Nemcev krenila iz Idrije proti Miklajču ali Blažku, pa je informacija o tem prišla v bolnico, še preden so Nemci prišli v Čekovnik. Informacija je vsebovala tudi podatke o številu vojakov, njihovi oborožitvi, o spremembah v garnizijah. Ko je vodstvo bolnice temeljito presodilo podatke, so sledili ukrepi za varnost in pripravljenost: poostrena konspiracija, postavljanje neopaznih in premikajočih se straž na določenih točkah, optični signali.

Ščasoma smo ugotovili, da se sovražnik nerad v večjih skupinah premika po ozkih grapah, ker se zaveda nevarnosti nenadnih napadov partizanskih enot. Za nas so bili nevarni sovražnikovi premiki, ki so jih zunaj glavnih poti vodili domači kvizlingi, na primer v ofenzivi leta 1945. Vsa opravila za varnost bolnice v nevarnih situacijah so opravljali samo člani osebja bolnice. Poklicati na pomoč druge enote iz brigad in bataljonov bi pomenilo dekonspirirati bolnico.

Čeprav sta bili javki zunaj tajnega področja bolnice, sta bili zelo važni in skrbno nadzorovani. Javka je pomenila mejo med strogo konspirativnim območjem nekaj desetih kvadratnih kilometrov z vsemi stezami in potmi ter območja zunaj tega ozemlja, na katerem so se transporti in premiki za naše potrebe mešali s premiki drugih enot. Naši premiki in dejavnosti niso smeli vzbujati pozornosti oz. pomisli, da gre za posebno službo. Podnevi smo opravili le najnujnejše, nenadne Transporte ranjencev iz javke v bolniške postojanke. Seveda zelo previdno.¹⁷

Že v prvih tednih 1944. leta, ko se je od Tratnika v gozd preseljena bolnica naglo razvijala in se vključila v saniteto 9. korpusa, se je bolnišnični ekonomat, ki je ostal pri Tratniku, precej osamosvojil. Znašel se je pred odgovornimi nalogami, saj je bilo do marca sprejetih na zdravljenje že 100 huje ranjenih borcev. Tudi nagla graditev brunarice in barake za ranjence ter kuhinje in povečano število osebja je zahtevalo obvezno preskrbo. Kot so se v gozdu prepletali oskrbovanje ranjencev, delo graditeljev in nosačev, tako so tudi pri Tratniku delovali skupaj javkarji za sprejem ranjencev in intendant bolnice. Med tistimi v gozdu in na javki, ki so morali prijeti zaradi nujne za vsako delo (tudi pretežko), so bili večinoma bivši ranjenci in okrevanci, celo še tisti iz goriške ofenzive, pa taki, ki so imeli izkušnje z oskrbo partizanskih ranjencev v Sanitetni postaji št. 1., in še drugi. Polagoma so se začele dejavnosti javkarjev, intendantov in osebja skrivne bolnice diferencirati, dolžnosti so se prenašale tudi na posameznike. Vendar je moralo biti delo vseh treh naštetih skupin usklajeno.

Kadar smo se v partizanih in v bolnici pogovarjali o preskrbi bolnice, pa naj je bil to živež, večja ali drobna oprema, gradbeni material od žebeljev do desk, obleka, smo hvalili ali se jezili na naše intendante, javkarje, na ekonomat. Slišalo se je tudi negodovanje nad delom gospodarskih komisij in komand mest ter vojnih področij.

Skupnost javkarjev in intendantov se je polagoma razdelila na tiste tovariše, ki so zaradi preskrbe več potovali v sosednje

kraje in dovažali večje količine hrane in živine, in na tiste, ki so hodili na bližnje domačije po zelenjavo, maslo, jajca, čaje in po drugo drobno blago, ki so ga navadno priskrbele gospodinje, dekleta, aktivistke, mladinke v bližnji okolici. Te zveze so bile tudi priložnost, da smo prišli do drobnih novic in opozoril, ki pa so bila za nas pomembna.

V bolniški postojanki v »A« (tudi Prva centrala imenovani) se je za delitev tistega, kar smo prejeli, izoblikoval pojem »notranji intendant«. To delo je v najrevnejših prvih časih bolnice opravljala Anica Rupnik Pirc. »Kriva« je bila, kadar ni bilo cigaret. Kuharju so bili namenjeni grdi pogledi, kadar je bila hrana zelo slaba in še neslana. Anica je odšla od nas za gospodinjo v bolničarsko šolo spomladi 1944. leta. Njeno delo v bolnici je po- slej vodil Viki Tratnik, na oddelku »B« pa Franc Leban.

V teh prvih tednih in celo mesecih so bili naši borci na ekonomatu izredno iznajdljivi. Živež, hrano, živino in druge potreščine so znali poiskati. Kje so in kako močne so nemške postojanke, takrat še niso vedeli. Pri prevozih robe so morali biti previdni in zato tudi bolj »počasni«. Prve objekte bolnice so gradili v mrazu, ob fižolu, krompirju, močniku; največrat je bilo vse neslano. Obul in oblekel se je vsak, kakor je vedel in znal, 9. korpus je namreč šele začel formirati zaledne enote za preskrbo.

Naj navedem tovariše, ki so delali na javki in v ekonomatu pri Tratniku v prvem obdobju gradnje in širjenja skrivne bolnice »A« in njenega oddelka »B«. Martin Humar Sočan, glavni intendant, je sam potoval, razporejal tovariše do krajev, kjer naj nabavijo blago, in v kraje, kjer je bilo blago že pripravljeno. Njegovo območje je segalo od Vipavske, Krasa, Banjščic, Lokovca, Kanomlje do Krnic. Vido Bajec je najbolj poznal domačije v bližini naših gozdov, bil je povezan z gospodarji in gospodinjami in z dekleti od Čekovnika, Zadloga, Bele, Vojskega do Gorenje Trebuše. Tod je marsikaj nabavil in zbiral obvestila. Viki Tratnik je bil kuhar že v Sanitetni postaji št. 1 pred razpadom Italije. Franc Presetnik, ranjenec, se je vključil v delo ekonomata že kot rekonvalescent decembra meseca 1943. leta.

Vse več je bilo dopisovanja, obračunavanja, potrdil za darovano blago in živež, vse več je bilo administracije. To delo je opravljal Dušan Poljak. Na javki in v ekonomatu so bili še Andrej Rot, bratranec javkarja Žagarja, Franc Lojk do pomladi 1944 in Franc Ravbar do 8. junija 1944. Na javki je delal tudi Alfredo Festa, bivši bolničar v italijanski vojski, sedaj naš partizan.

Marjan Poljanšek je z javke po potrebi pripeljal in odpeljal oziroma spremljal premične ranjence na Okrevališče 2 v Jagršču. Zato je dosti časa prebil pri Tratniku in pozneje v Mrzli Rupi.

Na javki je prehodno prebival tudi Ivanček, kurir vse do osvoboditve. Njegova kurirska pot je redno vodila prek javke v Mrzli Rupi na P7, to je na točko, kjer so kurirji predajali, oddajali in sprejemali pošto za svojo enoto.

Vladimir Kobal je tudi delal v ekonomatu. Od tod je bil večkrat premeščen v konspirativne oddelke, ob koncu vojne pa je bil v kirurški ekipi 9. korpusa.

Zaledna vojaška oblast sodeluje pri preskrbi in varnosti bolnice

Operativne enote v boju potrebujejo materialna sredstva (npr. municijo in hrano), pomoč pri evakuaciji ranjencev in podobno. Za te dejavnosti skrbijo enote v zaledju operativnih enot. Na območjih oblasti in področij, to je na večjem geografskem prostoru, so razporejene teritorialne enote za razne dolžnosti, npr. za promet, mobilizacijo, zbiranje hrane, skladišča, zdravljenje borcev itd. Te praviloma ločene operativne in teritorialne dolžnosti so bile pri nas do konca vojne prilagajene okoliščinam in razmeram v različnih delih slovenskega ozemlja.

Dejavnost operativnih zalednih in teritorialnih enot je bila največkrat združena, se pravi, da so bile naloge zalednih in vojaških področnih enot združene. Tako je bila v poveljstvu štaba korpusa enotna intendantska služba za operativne in teritorialne potrebe.

Bolnišnice je v 9. korpusu oskrboval njegov sanitetni eko-

nomat. Tako je bilo tudi od konca 1944. dalje, ko so bolnišnice bile podrejene sanitetnemu odseku vojne oblasti 9. korpusa.

Poveljstva vojne korpusne oblasti in vojnih področij ter njihove komande mest so imeli za svoje delovanje, pravice in dolžnosti ter odgovornosti enoten koncept. Tudi ob prehodu iz vojnega v mirnodobsko stanje je deloval enoten koncept. Osnovna načela te organiziranosti je določal Glavni štab NOV in PO Slovenije.

Kmalu po kapitulaciji Italije, ko se je osvobojeno ozemlje večalo, je postala organizacija zaledja nujna. Štab 3. operativne cone (Alpske) je oktobra 1943 ustanovil prve zaledne organe vojaške oblasti: komando idrijskega vojnega področja s komandami mest Cerkno, Vojsko, Žiri, Črni Vrh, Čepovan in komando tolminskega vojnega področja. Komandi tolminskega in idrijskega vojnega področja sta pripadali 32. diviziji. Bolnica pri Tratniku je bila do preimenovanja v začetku 1944. leta bolnica te divizije, torej naj bi zanjo skrbeli komandi obeh področij, česar pa ni bilo izrecno čutiti.

23. 1. 1944 je štab 9. korpusa ukinil te zaledne formacije in je iz moštev področij osnoval Idrijsko-tolminski odred za operativno območje Črni Vrh, Hrušica, Vojsko, Idrija, Goreinja Trebuša ter Dolomitski odred. Marca 1944 je bil pri štabu 9. korpusa postavljen odsek za zaledje. Zaledna vojna oblast je razbremenjevala operativne enote pri vojaških zalednih opravilih. Ponovno je bilo postavljeno Idrijsko vojno področje s komandami mest Cerkno, Čepovan, Črni Vrh (kmalu ukinjena), Vojsko (Idrija), in za nas tudi važno sosednje Vipavsko, kasneje preimenovano v Goriško vojno področje. Komande področij so imele odseke, kot so bili ekonomski, sanitetni, odsek za zveze itd. 1. julija 1944 je bila za območje 9. korpusa ustanovljena Vojna oblast. Štab korpusa je s tem razdelil svoje delovanje na operativno in zaledno. 11. novembra 1944 sta se komandi Idrijskega in Goriškega vojnega področja združili v Goriško vojno področje s komandami mest Ajdovščina, Idrija, Čepovan, Cerkno in drugimi. Poudarjeno je bilo, da imajo komande mest

nalogo zbirati hrano, organizirati skladišča, zdravstveno službo v zaledju, prevoz, obveščevalno službo in povezanost z narodnoosvobodilnimi odbori. Komande mest so imele tudi svoje zaščitne čete. Razne družbenopolitične organizacije, npr. mladinske, ženske (AFŽ) itd., so nudile pomoč področju in komandam mest. Ustanovljen je bil tudi »NOVGRAD« (narodnoosvobodilna vojna gradnja). Imela je tri bataljone in v decembru 1944 skoraj 1000 mož. Imela je svoje ekipe za prevoz, delavnice in žage. Tehnični odsek je med drugim skrbel za komunikacije s sosednjimi tereni, npr. s Furlanijo, s 7. korpusom, z Gorenjsko itd. Tako je bilo tudi več prehodnih skladišč na južnem robu Trnovskega gozda, kar je bilo ugodno za naš bolnišnični sanitetni ekonomat.¹⁸

Vzporedno z utrjevanjem in večanjem korpusnih oboroženih enot se je utrjevala zaledna organizacija vojne oblasti. Nam v bolnicah je veliko pomenila zaradi rednejše preskrbe z živim in pri nabavi gradbenega materiala za hitrejšo postavljanje bolniških objektov (NOVGRAD, žaga v Gorenji Trebuši). Druga za nas zelo pomembna pomoč je bila pomoč gospodarskih komisij NO odborov pri prevozu ranjencev od mesta ranitve do naših javk.

V decembru 1944 smo v bolnico pričeli dobivati dopise sanitetnega odseka Vojne oblasti. Med drugim je prispelo tudi obvestilo, da so bolnice odslej pod njihovo upravo.

Ekonomat bolnice in sanitetni ekonomat korpusa

Iz arhivskih bolnišničnih podatkov izvemo, da smo 6. 1. 1944 sprejeli prvi dopis ekonomskega odseka štaba 9. korpusa, ki govori o preskrbi s hrano na javkah s pomočjo terenskih odborov. Podpisal ga je Samo Lovše, ki je nekaj dni zatem ob nemškem napadu na štab korpusa na Lazni padel. Sledi dopis z dne 25. 2. 1944 s podpisom Remija Sokliča, šefa tega odseka. Tem dopisom sledijo razna nakazila za hrano, denar idr. s podpisom sanitetnega referenta 9. korpusa dr. Viktorja Volčjaka. Za našo oskrbo je skrbel tudi sanitetni odsek štaba korpusa.

Junija 1944 prihajajo že dopisi in obvestila »centralnega

sanitetnega ekonomata korpusa». Tovariš Stane Lotrič je bil postavljen za kontrolorja tega sanitetnega ekonomata. Lotrič je premestil zunanjšega intendanta našega bolnišničnega ekonomata Franca Ravbarja za pomočnika sanitetnega ekonomata za Kras; 25. 8. 1944 nas je sanitetni odsek korpusa obvestil, da bo šef sanitetnega ekonomata Mirko Pirc Miki razmestil osebje intendantov v bolnici in v naših postojankah za okrevance. Julija je namreč prispela iz Bele krajine oziroma 7. korpusa skupina intendantov, ki naj bi še bolje uredila delovanje intendantske službe oziroma sanitetnega ekonomata. Za pomočnika šefa sanitetnega ekonomata je bil tedaj imenovan Franc Šifrer Adam. Ta ekonomat je ustanovil tudi več intendantskih ekip, ki so začele zbirati živež in drugo blago, potrebno za bolnice na širšem terenu.

Julija 1944 sta uprava bolnice in sanitetni odsek 9. korpusa sklenila, da bomo zaradi varnosti preselili javko za sprejem ranjencev in ekonomat od Tratnika v Čekovniku v Mrzlo Rupo. Od tedaj se je naš ekonomat vse bolj povezoval s sanitetnim ekonomatom 9. korpusa. Prejšnje poti za dovoze ranjencev in nabave ekonomata, ki so potekale največ čez Belo, Zadlog in Čekovnik, so se spremenile in je bilo za nabave vse več povezav prek Predmeje, Trebuše in Vojskega.

Meseca avgusta 1944 je bilo určeno tudi delovanje ekonomov v bolnicah. Sanitetni ekonomat korpusa je razmestil ekonomov v Okrevališču 1 in 2. Dne 25. 8. 1944 so poslali Jožeta Bukovca za pomočnika vodji bolnišničnega ekonomata, Janeza Žlogarja pa za pomožnega nakupovalca za Okrevališče št. 1; ekonomat tega okrevališča je bil poslej neposredno vezan na korpusni sanitetni ekonomat.

V ekonomat naše bolnice je bil avgusta 1944 s spremnim dopisom poslan Jože Letner, s pripombo, da bo v bližnjem mlinu organiziral »delavnico mesnih izdelkov« za potrebe korpusnega sanitetnega ekonomata. Z dopisom »so vrnili« našemu ekonomatu tudi Dominika in Rudija Ivančiča. Sklepamo, da so v tem času, to je avgusta 1944, začele delovati delavnice korpusnega sanitetnega ekonomata v Gorenji Trebuši ozi-

Poročnik Martin Humar Sočan, šef intendantov, in njegov pomočnik Ivo Gabrijelčič (levo) – Ivo Gabrijelčič in Liberij Eržen

roma v naši bližini. Takrat je uprava naše bolnice poslala korpusu dopis, da bodo te in druge delavnice škodovala konspiraciji bolnice. Sanitetni ekonomat korpusa pa je odgovoril, da ne bo posledic.

Sanitetni ekonomat korpusa je torej začel oskrbovati bolnice. No, ni bilo vse tako idealno, kot je bilo zamišljeno, vendar je bilo nekaj več reda pri oskrbi bolnice in okrevališč. Redno oskrbovanje je porušil sovražnik. »Robo« je bilo vendar treba pripeljati čez Predmejo, Čepovan, Trebušo, Lokev, Oblakov Vrh itd. Te poti so bile ovirane, večkrat onemogočene in vse manj varne od novembra 1944 do osvoboditve.

Naš ekonomat je širil dejavnost, usposobil je svoje ekipe ter diferenciral dolžnosti svojih članov po sposobnostih in se hkrati povezoval s sanitetnim ekonomatom korpusa. Ekonomata sta se dopolnjevala pri zagotavljanju varnosti, pri skupnih premikih ob ofenzivah, usklajevala sta delo nabavnih ekip itd.

Konec novembra 1944 je bil šef sanitetnega ekonomata 9. korpusa Mirko Pirc premeščen v intendanturo korpusa,

njegovo dolžnost je prevzel njegov dotedanji pomočnik Franc Šifrer Adam.

Korpusni sanitetni ekonomat je tedaj poslal Iva Gabrijelčiča za pomočnika vodje ekonomata Nanos, kot se je takrat imenoval ekonomat v bolnici Pavla. Ivo je bil premeščen k nam iz ekonomata bolnice Franja. Že na poti v Mrzlo Rupo, tako piše v svojih spominih, je srečal kurirja ekonomata Nanos Marjana Likarja. Ekonomat Nanos je našel v »Forsthauzu«. Ker je bil dotedanji vodja ekonomata Nanos Martin Humar Sočan odšel v Belo krajino na intendantski tečaj, je Gabrijelčiča sprejel Sočanov namestnik Jože Bukovec. V ekonomatu so bili tedaj, kot pravi Ivo, mnogi že od začetka delovanja SVPB Pavla, npr. Franc Rot Žagar in njegov bratranec Andrej Rot, oba partizana že pred kapitulacijo Italije.

Žagar je bil glavni javkar za prevoz hrane in potrebščin z javke do tajnih oddelkov bolnice, Andrej Rot Svoboda pa je skrbel za skrita skladišča. Razporejal je tudi blago za bolniške postojanke v gozdu. Ivo Gabrijelčič se spominja, da so bili na ekonomatu še Vido Bajec, Pavel Manfreda Stanko, Dušan Poljak, ki je vodil administracijo, in Franc Valantič, telefonist. Edi Žonta je nabavljala hrano posebno s predmejske strani; v gozdarski hiši je imel tudi družino. Stanko Krapež je znal klati; živino so namreč pripeljali živo na ekonomat. Tudi Jože Oblak, Jožko Medved in Liberij Eržen so bili člani ekonomata Nanos.

Sodelovanje domačij v Mrzli Rupi.

Delavnice sanitetnega ekonomata 9. korpusa

Mnogi člani bolnice na javki in v ekonomatu bolnice v svojih spominih opisujejo, da so v domačijah in hišah v Mrzli Rupi, v Gorenji Trebuši in v okolici uredili razne delavnice. Navajam nekaj podatkov, največ jih je skrbno zbral Ivan Gabrijelčič.¹⁹

V bližini sanitetnega ekonomata Nanos sta bili za javko bolnice dve hiši za sprejem ranjencev, ena v domačiji Felka Vončine, po domače pri Omevnikarju, druga v domačiji Andreja Kolenca, pri Kolencu. Omevnikarjevo domačijo so Italija-

ni hkrati z Brusovo, Štalarjevo in Lapajnetovo požgali že pred razpadom Italije, tako da se je Felko Vončina s svojo ženo Ano in hčerko Elico preselil v prostore majhne pomožne zgradbe, ki je na srečo skupaj s hlevom ostala cela. Nepoškodovani hlev je bil na voljo bolnišničnemu ekonomatu za vprežno živino, konje, mule in živino za zakol. V spodnjih prostorih hleva je bila tudi kovačija, v kateri je delal član ekonomata Nanos Vinko Perko. Vsa Omevnikarjeva družina je po svoji moči pomagala bolnišnici, sin Jože pa je bil med osebjem bolnišnice.

Na domačiji pri Kolencu, ki ni bila požgana, je bila javka za sprejem ranjencev. Tu so pekli tudi kruh. Za peka je bil iz bolnice premeščen Jože Regent Bobi, pomagali pa so mu gospodinja Jožefa Kolenc, Jožko Bajt in njegova sestra Pepca, ki je tedaj tudi stanovala v tisti hiši. Pomagala jim je tudi sosedka Veronika Kolenc, ki je za potrebe bolnišnice občasno šivala. Tudi Andrej Kolenc je imel svojega sina Viktorja med osebjem bolnišnice Pavla. Viktor je na ekonomatu občasno skrbel za prevoze s konjsko vprego. Na Kolenčevi domačiji se je 12. februarja 1945 leta pripetila huda nesreča. Ko je bil tam nastanjen inženirski bataljon 30. divizije, se je nekemu borcu minerskega voda z opasača odvila ročna bomba in padla na tla. V eksploziji je bilo ranjenih več borcev, med njimi tudi gospodinja Jožefa Kolenc, ki je ranam podlegla. V bolnišnici je 13. 2. 1945 zaradi te nesreče umrl tudi borec Milan Spacal, doma iz Kostanjevice na Krasu.

Tudi Alfred Kolenc, ki je s svojo družino stanoval pri Kolencu, je veliko pomagal bolnišnici. Alfred je bil vdovec. Skrbel je za tri hčerke. Anica, ki je bolehalo za rahitisom, se je zdravila v Gorici, Karlinca in Veronika pa sta mu pomagali pri kmečkih in domačih opravilih. Alfred Kolenc je imel ob Trebušnici, nizko v Brusovi grapi mlin in je mlel za potrebe bolnišnice. Mlin so mu Nemci v zadnji ofenzivi leta 1945 razstrelili.

Nedaleč od mlina Alfreda Kolenca je ob Trebušnici v Mrzli Rupi delovala delavnica za predelavo mesa, ki smo jo zaradi konspiracije imenovali Zaharija. To mesarijo je organiziral korpusni sanitetni ekonomat. Vodil jo je Jože Letner, doma iz

Medvod pri Ljubljani. Kot mesarja sta delala Dominik Ivančič iz Kobarida in Rudi Ivančič iz Gabrovice pri Trstu. Mesne izdelke je korpusni sanitetni ekonomat razpošiljal po bolnišnicah za železno rezervo. To skrivno partizansko mesarsko delavnico so v zadnji ofenzivi leta 1945 našli Nemci in jo požgali.

Nižje v grapi, v bližini Trebušnice, je na Sedejkovi domačiji delovala čevljarška delavnica, ki jo je vodil neki tovariš Alojz, doma iz Potoč v Vipavski dolini. Na Jerebovi domačiji, pri Čuku, v Gorenji Trebuši, je delovala šiviljska delavnica, ki jo je sanitetni ekonomat ustanovil že aprila 1944.

V gozdarski hiši Forsthauz v Mrzli Rupi je bilo nastanjenih več domačinov. V to hišo se je z dvema otrokoma zatekla tudi Elizabeta Žonta, žena našega intendanta Edvarda Žonte. V drugi zgradbi gozdarske hiše pa se je nastanila večina pripadnikov ekonomata. V zgornjih prostorih je stanovala družina pogorelca Franca Lapajnet, domačina iz Mrzle Rupe. Ta že precej ostareli kmet je bil zaradi slabega zdravja v postelji. Zanj so skrbele žena Ana in hčerki. Franc Lapajne je izgubil dva sina, Jože je padel v partizanih, Franc pa je umrl v koncentracijskem taborišču Dachau v Nemčiji. Sin Štefan je bil med osebjem bolnišnice Pavla hlevar za konje in mule ekonomata.

Žene in dekleta iz Mrzle Rupe so pletle za ranjence nogavice in druge potrebščine iz volne, ki so jo preskrbele mladinke iz Lokovca nad Čepovanom. Večina žensk se je od časa do časa ne glede na vremenske razmere odpravila v Vipavsko dolino po vino in žganje. Prinašale so ga v posebnih lesenih posodah, imenovanih »lempe«, oprtanih na hrbtu.

Delovanje sanitetnega ekonomata 9. korpusa je bilo osredotočeno v Mrzli Rup; povezan je bil z ekonomatom bolnišnice Pavla in tudi s Cerknim, kjer je bil njegov sedež. Delavci iz delavnic korpusnega ekonomata so bili ob koncu vojne priključeni osebju bolnišnice Pavla in so po osvoboditvi odšli v vojaško bolnico v Veliki Otok pri Postojni. Vsi, ki so delali v sanitetnih ekonomatih, so se čutili odgovorni za preskrbo bolnic. Če le ni bilo na terenu preveč nevarno (navadno pa tudi takrat), je bila preskrba bolj ali manj redna.

Največ blaga je prihajalo iz Vipavske doline. Ko je bilo od decembra 1944 do osvoboditve več sovražnikovih ofenziv in so se prav na »našem« prostoru blizu bolnice znašle še druge kvizlinške enote, je bila ta pot v dolino ovirana. Posamezne ekipe so hodile samostojno v nabavljalne akcije (tako Ivo Gabrijelčič po živino: v Slap ob Idriji z Liberijem Erženom, z Jožkom Oblakom v Srednji Lokovec, s Stankom Manfredom v Grgar, Slatno itd. Iz sanitetnega ekonomata v Cerknem so prepeljavali večje količine blaga tudi s partizanskim avtobusom do Dolenje Trebuše, od tam pa s pomočjo delavcev »NOVGRAD-a« na Vojsko. Po hrano so hodili tudi k sorodnikom osebja bolnice, npr. k ženi Franca Gorjupa iz Avščka pri Avčah, v Robih na domačijo Leopolda Skrta, kjer je njegova žena imela stike s Kanalsko dolino in Tolminsko. Slanino so dobivali na Seniškem Bregu itd.

Na ekonomate bolnice so pošiljale razne bolnišnične potrebščine in hrano tudi neposredno organizacije AFŽ, mladine in druge skupnosti. Posebno obilni so bili paketi ob raznih praznikih – ob veliki noči, za božič in za novo leto. Ker so bila v teh paketih tudi zdravila, obvezilni material (skromno pripravljen iz belega izpranega blaga in rjuh), rokavice, nogavice, je bilo jasno, da so blago zbirali za bolnice, za ranjence.

FRANCE PRESETNIK FABIJ

O ekonomatu SVPB Pavla

Dober del živeža za bolnico je potoval iz Vipavske doline po organiziranih transportih, kanalih in poteh. Živež so zbirale gospodarske komisije pri odborih OF, ki so bile skoraj v useh vaseh in naseljih v Vipavski dolini in so potem določene količine zbranega živeža namenjale bolnici. Živež je prihajal iz Štomaža, Črnič in Vrtovina prek Čavna na Predmejo v glavnem na hrbtih terencev in domačinov, ker prevoz zaradi porušene ceste, ki so jo minirali partizani, ni bil mogoč. Iz Vipavske doline smo po teh poteh nosili živež v manjših količinah in ga potem zbirali na Predmeji na domačijah Porabanovše in v Škripcih. Ko se je živeža zbralo

dovolj, smo ga intendanti, člani osebja ekonomata bolnice, s tremi mulami, včasih pa tudi s tovarnimi konji nosili naprej čez Tisovec v Idrijsko Belo in k Tratniku v Čekovnik, od julija 1944 dalje pa s Predmeje čez Debeli vrh in Škrbino na Hudo polje in v Mrzlo Rupo. Iz Vipavske doline smo dobivali koruzno moko, kakšen kilogram pšenice, sladkor, sol, marmelado ipd. Stalni spremljevalci teh transportov so bili Edvard Žonta, Stanko Krapež in Marjan Likar, doma s Predmeje, vsi izredno dobri poznavalci teh krajev, tako rekoč vsake steze. Po potrebi so se jim pridružili tudi drugi člani osebja ekonomata Žagar, Svoboda, jaz, Dušan, Vido in drugi.

V večjih količinah smo z uprežnimi vozili prevažali živež iz Vipavske doline, in sicer iz Vrtovina čez Malo Lazno, Smrekovo drago, Škrbino in Hudo polje v Mrzlo Rupo, iz Šempasa pa čez Vitovski vrh v Krnice in potem zopet čez Malo Lazno naprej v Mrzlo Rupo. Moko, ki smo jo prinesli za bolnico iz Vipavske doline, so pripravili v mlinu v Vrtovinu.

Transporti so bili zelo naporni, včasih tudi nevarni, saj je sovražnik zelo pogosto križaril po teh krajih. Vendar se ni zgodilo, da bi bili transporti napadeni ali zajeti. Domačini so skrbeli za dobre informacije. Brigade so včasih zajele živež pri napadih na Transporte, s katerimi so oskrbovali nemško postojanko v Ajdovščini.

Vido, Edi in jaz smo z mulami tovorili živež s Predmeje v Čekovnik čez Idrijsko Belo. Čez Belco nad Idrijsko Belo je bil viseč most, po katerem so lahko hodili samo ljudje, mule pa ne. Tako smo šli po mostu, mule pa vodili na povodcih čez strugo. Na muli Rezki, ki sem jo vodil na povodcu, sta bili na »samarju«¹ privezani dve vreči soli. Ko je Rezka stopala po vodi, se je spotaknila in padla. Sol se je stopila in Rezka je na drugi breg prišla s praznima vrečama. 100 kilogramov soli je šlo tako dobesedno po vodi.

Na Zadnji centrali smo imeli tudi radio, ki je bil preurejen tako, da ga je napajal z elektriko dinamo na vodni pogon. Kadar ni bilo vode, je radio deloval na nožni pogon. Radio »Magnadine«² je nabavil in v postojanko prinesel sep-

tembra 1944 Feliks Kosmač Klemen. Ker je bil narejen za napetost 220 V, ga je bilo treba preurediti. Rafko Rupnik in Ludvik Šuligoj sta radio odnesla v Cerkno, v električarsko delavnico pri Štruklju. Tam so ugradili transformator in ga preuredili tako, da je delal na 12 V. Dinamo in akumulator pa sta odmontirala s kamiona, ki so ga po kapitulaciji Italije nekje v Mrzli Rupi pustili italijanski vojaki. Radio smo montirali v baraki za osebje bolnice. Na potoku pod postojanko smo naredili »mlinsko kolo« z dinamom, ki je bil z žicami povezan z akumulatorjem v baraki. To je bil en vir električne energije za radio. Drugi vir pa je bil obrnjen bicikel, ki smo ga poganjali in potem prek drugega dinamata baterije napajali radio. Bolj ko smo vrteli kolo, glasnejši je bil radio. Prav zabavno! To je bil najboljši stik bolnice Pavle z zunanjim svetom. Lovili in poslušali smo radio London, Rim, Svobodna Jugoslavija in druge postaje.

Poskrbljeno je bilo tudi za zabavo. Med osebjem je bilo več harmonikašev: Jule Podobnik, Rafko Rupnik, Ivanček Kos in Dušan Poljak iz ekonomata. Zato je bilo zlasti ob praznikih kar zabavno. Za silvestrovo 1944 smo na postojanki »B« ostali brez harmonike. Nekdo se je spomnil, da bi si harmoniko lahko sposodili pri znanem kmetu v Idrijskem Logu. Nekaj mladih se nas je spravilo ponjo. Kmet, nasprotnik partizanov, harmonike ni hotel dati. Skril jo je v seno, ampak tako, da smo jo našli. Kmet je o našem obisku obvestil domobrance, ki so se znašli v Zadlogu. Streljali so za nami. Popihali smo jo po snegu brez posledic. Na harmoniko je potem igral Franc Valantič, telefonist iz ekonomata.

(Zapis iz leta 1992 pri avtorju.)

MARJAN POLJANŠEK

Ekonomat in javka pri Tratniku spomladi 1944

Glavni intendant je bil v tem času Martin Humar Sočan. Nekaj tovarišev je bilo vedno na terenu v Vipavski dolini, kjer so nabavljali hrano. Vračali so se le vsake tri do štiri tedne s tovorom hrane.

Feliks Kosmač se je najbolj držal Čekovnika v smeri proti Carju in Idriji. Redno je odhajal na svoj dom nad Idrijo, kjer je žena Mici skrbela za zvezo z Idrijo. Tako je izvedel naj-novejše vesti, večkrat pa je moral tudi nujno po zdravila, ki jih je dobila žena od zdravnika v Idriji. Bil je zelo oprezen in izkušen star partizan. Dobro je poznal svoje kraje in se je potihoma priplazil k znanim domačijam in k svojemu domu, ki je bil oddaljen le streljaj od nemške straže.

Življenje na ekonomatu in na javki pri Tratniku v Čekovniku se je po odselitvi ranjencev v novo zgrajene postojanke v gozdu nad klavžami decembra 1943. leta nekako umirilo. Nove ranjence smo takoj poslali v tajne gozdne postojanke, lažje pa v okrevališče v Jagršče. Nenadni izpadi Nemcev iz Idrije so nas opozarjali na budnost. Večkrat smo se premaknili višje nad Tratnika, nekajkrat pa k sosednjemu kmetu Rižnikarju.

Da bi se čim manj zadrževali v hiši, smo zgradili barako na desnem bregu Idrijce, ki smo jo imenovali Delta. V njej smo večkrat prenočevali, pa tudi podnevi smo se tam zadrževali, če nismo imeli drugega opravila. Tako je bilo pri Tratniku videti čim manj ljudi.

Zelo radi smo zahajali k Podobenčkovim v Čekovnik. Tam smo se redno ustavljali, ko smo se vračali z obhodov ali pa z drugih opravkov. Doma so bile poleg očeta in matere še tri hčerke: Lalica, Elica in Mici, ki so nam pomagale kot obveščevalke ali kurirke. Hčerka Mici nam je šivala perilo. Bilo nas je več mladih, ki bi se radi kdaj poveselili. Dušan je nategnil harmoniko, zraven pa zapel takrat zelo priljubljeno »Poletel je golobček bel«. Večkrat je tudi zabrenkal na kitaro. Bil je študent in je bil med nami najbolj »kulturniško«¹ navdahnjen. Posedali smo okoli mize, na peči pa so sedela dekleta. Mi smo jih samo opazovali, saj si nismo upali nič reči. Tako smo bili mladi, da nam je bilo lepo že to, da smo lahko mirno in tiho sedeli pri dekletih.

Bilo nas je več takih, ki nismo nikoli obiskovali plesne šole. Glasba pa nas je navduševala. Razmišljali smo, kako bi

prišli do plesa in muzike. Pri Podobenčkovih je bilo preveč blizu drugih sosedov in zato ni bilo varno. Mati je držala dekleta na kratko, le redko so prihajala k Tratniku. Na pomoč sta nam prišla Žagar in Podobnikov Jule. Nekaj nasvetov nam je dal tudi gospodar Ciril. Na skednju je bila naša prva plesna šola. Takt je dajal Jule s svojo harmoniko.

Če nisem imel drugega opravila, sem moral po mleko k bližnjim kmetom v Čekovnik. Mleko sem dobival tudi v Kočevšah. Domačija je imela neugodno lego na križišču cest Idrija–Vojsko–Čekovnik. Prišel sem v bajto blizu Revenovš in prosil domačo hčer, da bi šla namesto mene po mleko v Kočevše. Imel sem slabe slutnje, čeprav ni bilo nikjer čutiti sovražnika. Dekle je rada ustregla moji prošnji. Komaj je stopila v hišo, so pridruveli okoli vogala Nemci. Njej niso storili nič zalega, saj je bila domača hči. Kaj pa bi se zgodilo z menoj?

V Mrzli Rupi je nastajal junija 1944 nov bolnišnični ekonomat. V Mrzlo Rupo je zato odšlo več tovarišev. Pri Tratniku jih je ostalo le nekaj. Veliko smo se zadrževali na Delti in smo hodili k Tratnikovim le še mimogrede.

Nas mlade je stari Tratnik večkrat ogovarjal, češ, kaj boste vi otroci, saj spadate še v šolo, ne pa v vojsko. Ni mislil tako hudo. Le Žagar se mu je zoperstavil in včasih sta imela razgreto razpravo. Stari Tratnik je bil trd človek, pa smo vseeno čutili, da mu je bilo težko, ko smo odhajali od njih. Navadil se je na nas, nekako smo spadali k družini.

Kot strela z jasnega je 28. junija 1944 prišla novica, da je iz tajne bolnice v gozdu pobegnila bolničarka Roža. Zapovedana je bila stroga pripravljenost. Tratnikovo domačijo smo takoj izpraznili in se popolnoma preselili na Delto. Živino pa smo že prej premestili na javko v Mrzlo Rupo.

Potrebno je bilo izseliti tudi Delto. Za to delo smo bili določeni štirje »mladoletniki«. Najstarejši je bil Dušan, študent strojne fakultete iz Ljubljane. Z njim pa smo bili še Fabij, dijak srednje tehnične šole iz Ljubljane, Vido, gimnazijec, doma iz Logatca, in jaz, komaj 16-letni dijak meščanske

šole v Mariboru. Ker smo bili vsi bolj ali manj mestni otroci, se na vprežno živino nismo prav nič spoznali. V partizanih pa je bilo treba poprijeti za vse. Starega Tratnika smo ves dan pregovarjali, da nam je zaupal voz in nekaj nad dvajset let staro kobilu. Ta je bila v vsej ekipi najstarejša.

Ves inventar in opremo smo prenesli na Delto že pred dnevi. Preden smo krenili na pot, je bila ura že okoli šeste zvečer. Bil je še dan, nismo pa pomislili, da se v gozdu stemni mnogo prej. Pri kobilu je bil Fabij, ki smo ga imeli za najbolj izkušenega. Spredaj je stopal Vido, v sredini je voz podpiral Dušan, ker je bil najstarejši in najmočnejši, mene pa so namestili zadaj pri zavori, ker so vedeli, da navzgor ne bo treba zavirati. Sprva je šlo vse po sreči, kobila je delala po svojih izkušnjah. V zadnjem klancu pred prihodom na glavno cesto v bližini Krekovš pa je postal položaj kritičen. Voz se je vedno bolj nagibal na levo proti strmemu bregu pod cesto, čeprav ga je Dušan z vsemi silami podpiral. Ko se je preveč nagnil, je moral fant odskočiti pod cesto in za njim se je prevrnil tudi voz z vso ropotijo. Vido se je rešil s skokom za bližnjo smreko, jaz sem se umaknil le toliko, da sem ostal na poti, Fabij pa je ostal pri kobilu s sprednjim delom voza.

Medtem se je že stemnilo in tipaje smo iskali razsutí tovor po bregu. Pri urejanju voza smo ugotovili, da smo izgubili zagozdo, ki veže prednji del voza z zadnjim. V temi je nismo mogli najti. V bližini ni bilo nobene hiše, kamor bi šli po pomoč. Spomnili smo se na staro puško, ki smo jo imeli s seboj. Sneli smo zapirac in porabili udarno iglo za izgubljeno zagozdo. Po treh urah napornega dela smo zopet krenili dalje. Ugotovili smo, da so ostala stekla v okencih, ki smo jih prevažali, cela.

Pred nami pa je bil še zadnji klanec. Nismo pomislili, da ga Tratnikova kobila ne bi zmogla. Ko je obstala, tudi z našo pomočjo nikakor ni mogla potegniti voza. Pomislili smo, da nas tovariši pričakujejo že ves dan. Dušan in Fabij sta šla po pomoč v Mrzlo Rupo, z Vidom pa sva stražila voz. Tovariša sta se vrnila šele zjutraj z Jožetom Komelom, ki je pripeljal

nov voz s parom volov. Hitro smo preložili uso ropotijo in odšli proti cilju.

Z Vidom sva prevzela nalogo, da vrneva gospodarju kobilu in voz, za katera je bil že v strahu. Tudi midva sva si privoščila zaslužen počitek, saj ponoči nisva nič spala. Zari-la sva se v seno na Tratnikovem skednju in spala do večera.

Po skoraj osmih mesecih smo za vedno odšli iz Čekovni-ka in se poslovili od Tratnikove domačije.

(Zapis je v arhivu avtorja.)

FRANCE PRESETNIK FABIJ

Bunkerji za hrano in material

V bunkerjih smo imeli zlato rezervo za čase, ko bi odpoveda-la redna oskrba bolnice s hrano, ali bi morali evakuirati hrano iz javk. Bunkerji so bili v težko dostopnih krajih in izredno dobro maskirani, da jih ne bi sovražnik odkril. Za lokacijo bunkerjev je vedel ozek krog osebja ekonomata. Takšnih bunkerjev je bilo več.

Bunker pri Delti pod Tratnikom je bil nameščen prav ob Idrijci ob majhnem slapu potoka, ki se zliva v Idrijco. Delta je bila tudi rezervna lokacija za ekonomat v napetih situa-cijah. Ta bunker smo uporabljali do julija 1944, ko se je ekonomat preselil v Mrzlo Rupo. Ob njem je bila tudi majh-na bolnišnična postojanka, ki je služila za bivanje invalidov in za umik v zadnji ofenzivi marca 1945.

Shrambe za živila in razno blago so bile še v bunkerjih v Mrzli Rupi pod Foršt hauzom, v Suhi grapi pod cesto med Mrzlo Rupo in Hudim poljem, v Smrekovi dragi ob poti iz Hudega polja na Lokve blizu Poslušanja in zraven Foršt hauza v Mrzli Rupi.

Prvih štirih bunkerjev sovražnik ni nikdar odkril. Peti bunker, tisti poleg Foršt hauza, je bil odkrit v zadnji ofenzivi marca 1945. Muli, ki je stala na bunkerju, so se vdrla tla in je padla v bunker. Nemci so mulo reševali in našli bunker. Bil je dobro založen: konzerve, moka, sladkor, kava, čokolada, bonboni, žvečilni gumi, najboljše cigarete. To blago so od-

urgli Angleži z letali na pobočje naselja Na Suhem v Mrzli Rupi. Ker je bilo pričakovati vdor Nemcev v Mrzlo Rupo, so partizani blago na hitro shranili v ta bunker. Namenjeno je bilo angleški misiji pri 9. korpusu NOV in POJ. Nemci bi to blago iskali, ker so vedeli za letalsko pošiljko.

FRANC RUPNIK RAFKO

Ekonomat

Franc Rupnik Rafko je skoraj ves čas delovanja SVPB Pavla prebil v skrivnih oddelkih kot nosač ranjencev, graditelj, stražar in obveščevalec. Zadolžen je bil za varnost bolnice. Dobro je poznal tovariše na ekonomatu in na javkah, saj je bil domačin. Spominja se borcev, važnih križišč in postojank za oskrbovanje bolnice.

Ekonomat in javka v Mrzli Rupi sta imela v grapi pod Brusovšem posebno barako za primer evakuacije. V grapi je bilo še eno naselje barak, imenovano »Manicomio«, po naše norišnica. Tako ga je namreč imenoval šegavi Festa. Tu je bila majhna kuhinja, bolje rečeno štedilnik v odprtem pristrešku. Anica je tu za »stanovalce«, za »salamarijo« in za intendante, ki so bili slučajno »doma«, pripravljala hrano. To je bila Anica Rupnik Pirc, nekdanji notranji intendant bolnice. Nekaj sto metrov pod »Manicomijem« je bila »salamarija« sanitetnega ekonomata 9. korpusa, nižje pa žaga. To je bila stara Počeparjeva žaga na Suhem potoku. Žago so uporabljale gradbena ekipa bolnice in druge skupine, ki so gradile objekte za enote 9. korpusa. Deske in že sestavljene stene barak so v bolnici uporabili že poleti 1944 za nujno izgradnjo bolniške postojanke pod Hudim poljem in kasneje za več objektov Zadnje centrale med Hudim poljem in Krekovšami. Montaža barak je bila tedaj že kar serijska.

Na robu naselja Mrzla Rupa je gradbena ekipa zgradila malo zavarovan pristrešek ob poti od Mrzle Rupe proti Krekovšam ob Idrijci. Ta pristrešek smo uporabljali, kadar sprejem ranjencev v hišah ni bil varen. Podobno funkcijo je imela že l. 1943 brunarica pod Podobenčkom. Kadar je bil

sprejem ranjencev pri Tratniku nevaren, smo se zatekli v to brunarico. V Brusovi grapi so poleti 1944 tovariši iz ekonomata, ki so to znali, kuhali oglje za bolnico.

Med delavnice sanitetnega ekonomata korpusa je spadala že omenjena Počeparjeva žaga. Žaga je bila tako blizu bolnice, da so nosači ponoči znosili na gradbišče kar cele stene za barake. Lastnik žage in gospodar domačije v Gorenji Trebuši Jernej Hvala je bil v Gubčevi brigadi na Dolenjskem. Poleti 1944 so ga zaradi onemoglosti poslali na okrevanje domov. Kaj kmalu je usposobil žago in je gradbeni ekipi na žagi pripravljali naročene deske. Počeparjeva domačija je danes zapuščena. »Salamarija« je bila v bližini ekonomata bolnice. Gradbena ekipa bolnice je tovarišem, ki so izdelovali salame in druge mesne izdelke, zgradila barako. Zato je bolnica dostikrat dobivala njihove izdelke.

Treba je omeniti tudi pošiljke, ki so jih Angleži pripeljali in odvrgli nad Mrzlo Rupo na planotici Na Suhem. Rafko se spominja dveh ali treh takih pošiljk. Prvič, jeseni 1944, so odvrgli raznovrsten živež, spomladi 1945 pa v glavnem orožje in vojaško opremo. Po nemški pomladni ofenzivi 1945, ko smo bili skoraj brez hrane, so med drugim letala pripeljala moko. Brž ko je zaslišal letala, je bolnišnični kuhar pristavil vodo za njoke.

Že na javki pri Tratniku so imeli intendanti konja. Ime mu je bilo Pubi. V glavnem je bil na voljo dr. Petru in kurirjem. Mule in konji so bili glavno transportno sredstvo. Mule, s katerimi je upravljal Vladimir Kobal, so prenašale hrano, npr. iz Vipavske doline na Predmejo in do Tratnika in na Žagarjevo zvezo s skrivnim skladiščem za bolnišnična izdelka »A« in »B« blizu idrijskih klavž. Bolnica je imela na voljo tudi konje, ki jih je pripeljal s svoje kmetije v Čekovniku Julij Podobnik Jule, član osebja bolnice. Jule je skrbel za prevoz hrane in ranjencev z uprežno živino.

(Po pripovedovanju Franca Rupnika Rafka zapisal France Presetnik Fabij, 1992. Rokopis pri avtorju.)

IVO GABRIJELČIČ

Z ranjenci v skalovje Govcev

V poslednji sovražnikovi ofenzivi marca 1945 so Nemci skupaj s kvizlinškimi formacijami vdrlji tudi na območje Mrzle Rupe. Še preden so se v drugi polovici marca 1945. leta pojavili sovražnikovi vojaki v neposredni bližini bolnice, je uprava zaupala bolnišničnemu ekonomatu in javki v varstvo dvanajst premičnih ranjencev. Te smo najprej pospremili do skrivne barake nizko v Brusovo grapo. Tu smo naleteli na več razhajkanih borcev, ki so se še pred našim prihodom nastanili v baraki. S pomočjo borcev Stojana Gala (brata dr. Petra) in Franca Kralja, doma iz Osljeka pri Solkanu, smo le prepričali nastanjene borce, da so odstopili barako ranjencem in se umaknili drugam. Naslednji dan ob svitu smo se ob Brusovem mlinu začeli vzpenjati više v Govce. Tri najbolj izčrpane ranjence smo skrili v ozko vdolbino neke skale in jih maskirali z vejami in listjem, ostale smo spravili malo više ob drugo skalo. Na skali smo postavili izvidnico, ki je imela lep pregled nad Mrzlo Rupo in okolico. Po vdoru sovražnikovih vojakov v Mrzlo Rupo smo ocenili, da se je na domačiji pri Kolencu nastanila njihova komanda. Vojakov je mrgolelo in opazili smo, da jih nekaj z daljnogledi opazuje okolico, dva ali trije so celo leže oprezali v našo smer.

Ko je začelo vse naokrog pokati, so priletela zavezniška letala in na Vojskarski planoti odvrgla partizanom orožje, strelivo in nekaj hrane. Z Govcev smo opazovali nizke polete zavezniških letal, ki so se verjetno spuščala tako nizko zato, da je posadka ugotovila razporeditev sovražnikovih vojakov. V drugem poletu so se letala oddaljila in napravila večji krog. V naslednjem, jurišnem poletu so zavezniška letala namesto blaga, namenjenega partizanom, poslala rafale iz mitraljezov in tudi kakšno bombo. Nemci so z vseh koncev in krajev začeli streljati na letala. Še isto noč so Nemci ob cesti, ki pelje iz Mrzle Rupe na Hudo polje in naprej proti Lokvam in Predmeji, kurili ognje. Vso noč so ostali na doseženi črti, cesta je bila osvetljena kot podnevi.

Franc Zupan, akad. slikar: Pogled na oskrbovalno enoto v Zadnji centrali, julij 1945; akvarel

Že tretji dan, odkar smo se zatekli z ranjenci v Govce, nismo nič zaužili. S seboj smo nosili petkilogramsko konzervo in jo hranili za največjo silo. Ko je bolničarka Danica Trčon prevezovala ranjence, je izvidničar na skali opazil, da se iz severne strani pomika v našo smer neka sumljiva skupina. Ko smo zaslišali povelja v slovenščini, smo mislili, da gre za kakšno skupino razpršenih partizanov. Bila pa je domobranska patrulja, ki jo je vodja vztrajno opozarjal, naj trga žice partizanskega telefona, ki je bil napeljan s Predmeje v Mrzlo Rupo prav mimo nas. Naš skriti izvidničar je domobrance pričakoval z angleško defenzivno ročno bombo. Vrgel bi jo mednje, če bi ga odkrili. Niso ga opazili in so šli mimo skale naprej. V Brusovi grapi so se razporedili v vrsto in odkorakali h Kolencu, verjetno poročat nemški komandi, da v Govcu nad Brusovo grapo ni partizanov. Kmalu po odhodu domobranske patrulje se nam je pridružilo še nekaj partizanov. Med njimi je bila tudi borka Zora, doma iz Lokavca pri Ajdovščini. Ko se je potem z neko skupino umikala proti Gorenji Trebuši, se je smrtno ponesrečila. Iz neke-

ga skalovja je pritekel k nam šestnajstletni partizan. Zaradi lakote in živčnega zloma je bil popolnoma onemogel. Začel je na ves glas vpiti. Pokrili smo ga z odejo in ga utišali. Šele čez nekaj časa si je opomogel.

Med hajko smo s terena prignali eno govedo. V bližini Forsthauza smo ga čez nekaj dni zaklali za potrebe bolnišnice. Tedaj je k nam pritekel Andrej Rot Svoboda, ki je bil v izvidnici in nas obvestil, da se od Hudega polja proti Mrzli Rupi pomika neka sovražnikova kolona. Takoj sva se s Svobodo odpravila na vzpetino, kjer sva opazovala prihod sovražnika. Svoboda, ki je imel izredno dober vid, je celo preštel sovražnikove vojake, ki so hodili v majhnih razmikih drug ob drugem. Spominjam se dobro, da so bili oblečeni v bele hlače in modrozeleno jope, brez čelad na glavi. S Svobodo sva se hitro vrnila v Forsthauz in opozorila tovariše iz ekonomata, naj takoj vse počistijo in se umaknejo na varno. Na nevarnost smo opozorili tudi Stanka Krapeža, ki je razsekaval meso zaklane krave, rekoč, naj neha in gre z nami na varno. Stanko je bil zamaknjen v svoje delo in je pozabil na svarilo. Dalje je razsekaval meso. Patrulja treh četnikov, ki se je neopazno utrgala iz predhodnice kolone, se je zelo približala Stanku. Eden mu je zaupil: »Šta radiš?« Stanko je mislil, da so partizani in jim je odvrnil: »Saj vidite, meso sekam!« Ko jih je malo bolje pogledal in opazil, da imajo dolge lase in šajkače na glavi, je pobegnil. Četniki se niso upali streljati. Morda so pomislili, da ni sam in da lahko po njih udarijo partizanske puške. Previdno so se umaknili in se pri Omevnikarjevi domačiji ponovno vključili v predhodnico, ki je pred kolono nadaljevala pot proti Vojskemu.

FRANC LEBAN

Partizanski intendant

Kot ekonom Očkove postojanke sem bil odgovoren za prevzemanje in porazdelitev živeža na posamezne dnevne obroke. Evidentiral sem prejeto in porabljeno blago. Povezan sem bil

s sanitetnim ekonomatom bolnišnice, ki smo ga imenovali Nanos. Največ blaga nam je dobavljala korpusni sanitetni ekonomat, ki je imel svojo nabavno mrežo razpredeno na širšem območju Primorske in Gorenjske. Živila za našo bolnišnico so prihajala predvsem iz Vipavske doline.

Decembra 1944 je bila preskrba z vipavskim blagom zelo otežena. Postali smo veliko bolj odvisni od intendantov ekonomata bolnišnice. Ti so nam v kritičnem času priskrbeli nekaj živeža iz Grgarja, kjer je bila nastanjena sovražnikova postojanka in kmetije niso bile tako izčrpane kot na osvobojenem ozemlju. Nekaj živeža so pripeljali tudi z Banjske planote, Seniškega Brega, Kanalskega in Tolminskega Loma in okolice Idrije ob Bači. Hrano so nam nekajkrat odstopile tudi operativne enote, ki so jo zaplenile sovražniku. Tako tudi bataljon Gradnikove brigade. Bilo je pozimi, ko smo v snežnem metežu odrinili z mulo Ančko proti Predmeji, kjer je bil bataljon nastanjen. Na ledeni stezi v Kozjih stelah je muli zdrsnilo in se je zakotalila v globino. Bili smo prepričani, da se je Ančka ubila in da jo bomo iskali kot meso za prehrano. Na Predmeji nas je čakalo veliko blaga, ki nam ga je odstopil Gradnikov bataljon. Bilo ga je več, kot smo ga lahko nesli v nahrbtnikih. Prosili smo za njihovo mulo. Komandant bataljona nam jo je posodil. Ko smo se po ledenih stezah vrnili, smo v hlevu Omevnikarjeve domačije presenečeni zagledali našo Ančko, ki se je sama rešila iz globine in se vrnila domov.

Korpusni sanitetni ekonomat nam je v stiski vedno pomagal. Nekega dne so na ekonomatu bolnišnice prejeli obvestilo, naj dvignejo v skladišču korpusnega sanitetnega ekonomata v Cerknem 400 kg živeža in 20-litrsko pletenko petroleja. V Cerkno se je odpravil naš intendant in prevzel blago. Tu so mu za prevoz do Oblakovega Vrha dali partizanski tovornjak, za prenos blaga po neprevozni cesti, ki pelje z Oblakovega Vrha na Vojsko, pa so mu dodelili kakih 15 nosačev, borcev delavskega bataljona Novgrad. Ko so blago razložili na domačiji Korpcija

na Vojskem, smo ugotovili, da blago močno zaudarja po petroleju. Zato je komisar bolnišnice Ivan Sedej zahteval od odgovornega intendanta in ostalih nosačev pojasnilo. Ugotovili so, da ni šlo za kako sabotažo, temveč da je pletenko s petrolejem po nesreči razbil nosač, ko se je nerodno vzpenjal na tovornjak. Kam s pokvarjeno hrano? Ker je nihče iz drugih postojank ni hotel prevzeti, sem se pozanimal, ali je petrolej zelo škodljiv za človeški organizem. Povedali so mi, da v majhnih količinah ne škoduje zdravju. S svojimi borci sem spravil vse blago v Očkovo postojanko. Kmalu po tem dogodku se je začela sovražnikova ofenziva in nabava živeža po terenu je zastala. Ko je zmanjkalo drugih živil, sem kuharju Guglielmu di Valentinu naročil, naj začne uporabljati tudi tisti živež, ki zaudarja po petroleju. Kuhar je kljub vonju po petroleju pripravil obed. Ranjenci so hrano začeli odklanjati. Nekateri so mislili, da je sabotaža. Borci smo jih s težavo prepričali, da smo hrano po nesreči polili s petrolejem, ki pa ne škoduje zdravju. Nekateri so nam verjeli, drugi pa ne. Mnogi so začeli pisati o tej zadevi v svoje enote. Ko sem to opazil, sem naročil kurirju, naj mi izroči taka pisma. Končala so v peči. Toda eno pismo sem spregledal in čez nekaj dni se je že pojavil tovariš iz korpusnega sanitetnega ekonomata in preveril prehrano v naši postojanki. Zalogo smo že skoraj porabili, zato ni nič ugovarjal.

(Lebanovo pripoved o intendantskih dogodkih je zapisal Ivo Gabrijelčič l. 1992. Rokopis hrani avtorica.)

FRANCE PRESETNIK FABIJ

Tratnikova domačija v Čekovniku

K Tratniku se je zatekla in tam pristala bolnica z ranjenci iz goriške ofenzive in iz bojov ob vdoru Nemcev na idrijsko območje. »Tratnikovina«, kot so jo nekateri po vojni imenovali, je imela tisti čas za bolnico kar ugodno lego. Dom so obdajale obdelane njive, prelepi gozdovi in pašniki. S kolovozom je bila domačija povezana s Čekovnikom in z gozdno

cesto z Belo. Zaradi močvirnih tal je bil neroden le zadnji del kolovoza iz Čekovnika. Nižje pod Tratnikom teče Idrijca. Ob reki navzgor v soteski Kramaršce je od Tratnika vodil kolovoz, vendar ne do klavž, kjer se je začela tajna steza. Zadnji del poti do Klavž in po strmi stezi so morali nosači ranjence in tudi potrebščine za bolnico nositi na ramah.

Tratnikova domačija je nudila dokaj primerno bivanje ranjencem, osebju bolnice in ekonomata pa tudi konjem in mulam, ki so bili nujno potrebni za prevoz ranjencev, živeža, sanitetnega materiala in drugih potrebščin.

Tratnikova domačija je osamljena na severnem koncu razsežnega Čekovnika. Najbližji sosedje so Rižnikarjevi in Podobencčkovi. Tratnikovi so se ukvarjali s poljedelstvom za svoje potrebe, sicer pa z živinorejo in gozdarstvom. Dom je sestavljalo več poslopij: pritlična stanovanjska hiša, velik hlev, v katerem je bilo prostora za dvajset glav živine, toplar (kozolec dvojniki) in še nekaj drugih stavb.

Oče Tomaž Tratnik je bil vedno zadržan, nekam zago-neten in pravzaprav nismo vedeli, kaj si misli o partizanih. Malo je govoril, a še takrat bolj godrnjal kot govoril, tako da ga nihče ni razumel. Včasih se je nekako vznemirjeno od-daljšil od hiše in nas s tem spravljal v zaskrbljenost. Osebj e bolnice je odredilo, naj ga občasno nadzorujemo. Izkazalo se je, da ukrep ni bil potreben. Oče Tratnik je kaj rad prista-vil svoj pločevinasti krožnik h kotlu in jedel s partizani. Redki člani osebja bolnice so vedeli, kar je povedal sin Ciril, da je bil oče Tomaž v Idriji in v Trstu pred razpadom Italije tri mesece zaprt v italijanskih zaporih. Slišalo se je tudi, da so partizani zgodaj v letu 1943 obsodili Tratnikovega sina zaradi suma dezerterstva iz partizanske enote ali pa je bil po krivem obdolžen sodelovanja s tedanjo italijansko oblastjo.²⁰ Vsekakor so bili razlogi, da se je gospodar Tratnik vedel za-držano.

Na Tratnikovi domačiji sta delala za bolnico sin Ciril in njegova žena Rezka, ki se je bila sem primožila iz Spodnje Kanomlje. Oba sta bolnici in partizanom prijateljsko poma-

gala. Dala sta nam na voljo vse pri hiši in nam pomagala pri raznih delih. Rezka je delala predvsem v kuhinji, Ciril pa pri drugih, tudi zunanjih opravilih.

Ranjenci in posamezni člani osebja bolnice so ležali oziroma bivali v hiši, oče v kamri, Ciril in Rezka pa v sobi na podstrešju. V hiši je bilo največ gneče okoli peči. Huje ranjeni so ležali na slami po tleh, med njimi tudi jaz sam kot najtežji ranjenec (28. novembra 1943).

Tratnikovi so veliko pripomogli, da se je bolnica pri njih obdržala od novembra 1943 skoraj dva meseca, ekonomat pa še šest mesecev. Nekajkrat so prišli do Tratnika Nemci, včasih so tudi prenočili. Vendar bolnica ni bila izdana. Dostikrat so partizani Tratnikovim pojedli zadnji kos kruha in zaklali zadnjo žival iz njihovega hleva. Hlev so potem partizani zopet napolnili. Pogostokrat so bili Tratnikovi ob partizanskem kotlu.

Na Tratnikovi hiši sicer piše, da je ta domačija nudila zavetje bolnici od oktobra 1943. Vendar ni bila samo zavetje!

PRESKRBA Z ZDRAVILI, LEKARNIŠKA SLUŽBA

Iz bolnice oziroma javke pri Tratniku so partizani prve dni l. 1944. prenesli zdravila in inštrumentarij v centralo »A«, ki so jo gradili v gozdu. Instrumentov za nujne operacije po ranitvah ni primanjkovalo, tudi ne za amputacije, trepanacije lobanje, operacije na hrbtenici, rebrih in drugod. Bili so v posebnih zabojih za kirurške komplete. V teh zabojih ni bil naključno nabran inštrumentarij. To so bili najbrž kompleti iz trofejnega materiala razpadle italijanske vojske. Manj reda je bilo pri raznovrstnih zdravilih, ki so bila najbrž zbrana iz domačih lekarn. Tudi dragocena zdravila so bila v teh neurejenih škatlah, zavitkih in vrečkah.

Partizanski zdravnik je moral poznati razen zdravil domačega izvora tudi zdravila iz drugih držav. Na Primorskem je bilo nujno poznati zdravila iz italijanskih lekarn.

Zdravila so prinašali v bolnico v paketih, v katerih so bile tudi druge reči. Nogavice, čevlji in cigarete niso prihajali tako redno kot zdravila. Slabše je bilo z obvezilnim priborom, z vato in drugim. To se je rado »porazgubilo« med borci, saj je vsak rad vtaknil kak obvezilni zavoj v svoj žep. »Prvih zavojev«, kakršne so množično tajno izdelovale, šivale, sterilizirale aktivistke Osvobodilne fronte npr. v Ljubljani, seveda tu ni bilo. Našel pa se je kakšen nemški ali angleški originalni »prvi zavoj«; angleški zavoji so prispeli k nam v gozdove med drugim blagom iz zavezniške pomoči. Kako blagodejno so vplivali zavoji, narejeni doma iz spranih rjuh in drugih belih tkanin! »Vatrance« za pokrivanje ran in za podloge pri gnojivah smo z bolničarkami izdelovale same. Le kje so kirurška Minka z drugega kirurškega oddelka Splošne bolnišnice v Ljubljani, pa Brigita in usmiljenka Livija, ki so me jih naučile delati in so jih ilegalno na tisoče sterilizirale za partizansko zdravstvo? Najbrž so kje v zaporu ali v taborišču! Take misli so mi rojile po glavi.

Ves prosti čas so bolničarke porabile za navijanje, sušenje in zlaganje zavojev, ki jih je bilo vedno premalo. Radi so jim pomagali tudi nekateri okrevajoči ranjenci. Najhuje je bilo z zavoji in perilom pozimi, ko smo sušili ob pečeh, kadar smo seveda smeli kuriti. Poleti ob jasnih dnevih nismo smeli razobesiti belega perila. Zato smo prihodnjo zimo pripravili posebno barako samo za sušenje perila.

Žganje smo skoraj ves čas do osvoboditve uporabljali kot dezinfekcijsko sredstvo in za obkladke. Ker je bila Vipavska dolina blizu, ga je dovolj prišlo do nas v bolnico. Gotovo se je moral marsikateri partizan ali nosač vzdržati pokušine. V bolnici je bilo žganje v lekarni.

Kadar je bilo nujno dobiti kakšno posebno zdravilo, nam je pomagal zdravnik iz Idrije dr. Ivan Hribernik. Za zvezo so poskrbele mladinske aktivistke in žene v Čekovniku ali Beli. Vedno nam je bila pripravljena pomagati Mici Kosmač, žena člana osebja Feliksa. Tudi Podobbenčkova dekleta so vedno pomagala v sili. Tako smo najhitreje dobivali npr. cepivo za preprečevanje širjenja nalezljivih bolezni, kadar so se pojavile.

Ko smo pretolkli te prve mesece skoraj samoiniciativnega zbiranja lekarniškega materiala, so organizirali lekarniško službo tudi v 9. korpusu. Vendar so pošiljke zdravil in obvezil aktivistov OF še vedno prihajale v partizanske bolnice. Javne lekarne so požrtvovalno pošiljale zdravila po ilegalnih poteh v partizane, vendar so postajale potrebe vse večje.

Sanitetni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije je leta 1944 ustanovil lekarniško sekcijo in tudi posebno tajno mrežo terenskih apotek (TA) za vso Slovenijo. TA so bile potem razvrščene tako, da so skrbele za območja, kjer so bile partizanske bolnice in kjer so krožile bojne enote. Za oskrbo severnega predela Primorske oziroma za območje, kjer je bilo največ partizanskih stalnih in premičnih bolnic in bojnih enot, so bile osnovane TA Jug na Predmeji, TA Centrala med Gačnikom in Dolenjo Trebušo ter Vojskim in TA Sever v Davči. Bolnica Pavla je bila na ugodnem križišču za preskrbo z zdravili iz TA Jug in iz centralne TA. Iz dopisa sanitetnega ekonomata korpusa 20. 8. 1944 je razvidno, da je bila javka za centralno TA v Dolenji Trebuši, hiša št. 41.

To prvo TA na Primorskem je osnoval mg. ph. Tone Priveršek z javko pri Janu v Dolenji Trebuši. Na tej javki so kurirji naše bolnice in drugi izročali naročilnice in dvigali naročena zdravila. TA Jug, ki jo je ustanovila Tatjana Menna, je skrbela tudi za vzdrževanje kanala za nabavljanje sanitetnega pribora iz Trsta in Gorice prek apotek v Gorici, Ajdovščini in Vipavi. TA Jug je kasneje postala prehodna točka za TA Centralo, ki se je imenovala tudi TA Nevenka. Ivana Toporiša, ki je za naš korpus osnoval TA Sever, je pri transportu sanitetnega materiala sovražnik ubil. Še januarja 1945 so potekale priprave za osnovanje TA onstran Soče v Brdih za nabavljanje zdravil iz Furlanije.

Centralna TA je pod vodstvom mg. ph. Uroša Ruprehta napredovala, ko so zgradili v njej še laboratorij in prostore za izdelovanje galenskih preparatov. Tako smo dobivali iz apoteke za intravenozno uporabo raztopine natrijevega klorida, glukoze, raztopine ringer in novokaina. Z uporabo intravenskih solucij se je zelo izboljšalo zdravljenje šoka, zdravljenje po

C.A.I.I.KORPUS: J.A.
na položaju, dne 22.4.1945.
Številka dostavnice 312

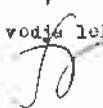
SVFB " P A V L A "

3000 sol. physiologic steril.
1000 Sol. Glucosata 25 %
7 amp. sol. glucosata po 10 cc
20 amp. Bicalcium 5 cc
10 amp. Calc gluconat 10 % 10 cc
250 sol. calc. gluconat 10 % steril.
5 amp. broncopulmin 2 cc
10 amp. Terpilin po 1 cc
500 gr ungt. Helmerich
4 oprtnih nožil za ranjence

SMRT PASIZMU

- SVOBODO NARODU

vodja lekarnice :

Spremní dopis za pošiljko zdravil iz centralne apoteke 9. korpusa

krvavitvah in po operacijah. TA nam je dostavljala tudi preparate fleminksa za zdravljenje skabiesa, sulfonamidno mast in raztopine za zdravljenje očesnih bolezni. Z vodjo apoteke mg. ph. Urošem Ruprehtom sva se po dopisovanju dobro poznala, osebno pa sva se videla šele po vojni. Menim, da je naredil zelo veliko za farmacevtsko oskrbovanje bolnice.

V drugi polovici leta 1944 so začeli zavezniki z letali pošiljati 9. korpusu tudi sanitetni material. Bilo je dosti dragoceneega etra za narkozce, ki ga je prej primanjkovalo, in evipan natrija za intravenozno anestezijo. Bilo je tudi nekaj sulfamidskih preparatov, acisala in velike količine atebрина za zdravljenje malarije. Tega neuporabljenega zdravila je še sedaj nekaj v skalovju nad našo prvo postojanko »A«!

Včasih so nas v slabo voljo spravljale pošiljke (iz korpusne apoteke) nenaročenih zdravil, nepravilno skladiščenih zdravil, zdravil slabe kvalitete ali takih, ki jim je potekel rok uporabnosti.

Pogosto je primanjkovalo mavca. Če pa je že bil, je bil največkrat nepravilno skladiščen. Zaradi nepoučenosti in radovednosti so partizani včasih nepravilno odpirali kontejnerje mavca, ki je zato postal neuporaben.

Farmacevti, ki so trižirali prispele pošiljke, in tudi mi v bolnici smo se jezili zaradi vate, ki je slabo vpijala vlago. Tudi vakcinam, ki smo jih dobivali s temi pošiljkami, je pogosto že potekel rok uporabe.

Štab 9. korpusa in Glavni štab sta brez zadržkov dajala denar za nakup zdravil, ki jih je partizanska lekarniške služba nabavljala celo iz Trsta, Milana, Prage, Dunaja, Münchna. Sprejemali smo zdravila z navodili (večkrat tudi brez njih) v tujih jezikih, kar nam je povzročalo težave. Včasih smo težko ugotovili ekvivalente za naše znane preparate. Ob osvoboditvi, ko smo se selili v vojno bolnico v Postojno, smo odnesli s seboj tudi nekaj zalog teh zdravil.

V okviru lekarniške službe je tudi v 9. korpusu delovala milarna v Cerknem. Tja so enote dajale loj in dobivale milo. Delovala je tudi ortopedska delavnica.

DR. DARINKA SOBAN

Placebo

V Trnovskem gozdu je tisto zimo zapadlo dosti snega. Pot do postojanke »B« v bolnici Pavla je bila težavna. Dve leseni baraki, večja za ranjence in manjša za osebje, sta se stiskali pod visoko skalno steno. Po potoku, ki je tekel mimo, je vodil zadnji, dvajsetminutni odsek poti. Z javke v Mrzli Rupi so stražarji težko prinašali ranjence in hrano.

S sanitetnim materialom smo bili že skoraj pri kraju, ko je utrujeni, prezeblji in do kolen premočeni partizan prinesel po potoku veliko vrečo in se z njo napotil skozi bolniško barako. Ranjenci, ki so polegali po dveh nadstropjih pogradov ob obeh stenah barake (bilo jih je okrog petdeset), so se razveselili partizana z vrečo. Iz dneva v dan so pričakovali obljubljene tablete za lajšanje bolečin. Strelne rane so se gnojile, prestreljene kosti niso dale poko-

ja. Tiste dni je bil težje ranjen ruski partizan Zelenski. Vsakokrat, ko smo mu razgibavali koleno, ki je zaradi hude granatne poškodbe mišičja sililo v kontrakturo, je bil ves preznojen od bolečin; prevezo mu je vsak dan pobarvala sveža kri iz velike mišične raztrganine. Za lajšanje bolečin pa ni bilo pri hiši ničesar več.

Partizan je urečo odložil na koncu barake v majhni izbi za leseno pregrado, kjer je bil improviziran prostor za prevezovanje ran, za mavčenje in za manjše operacije, ki jih je občasno prihajala opravljat Pavla, vodja oddaljene centralne postojanke.

Pošiljko sem razložila po operacijski mizi. V vato zavita široka steklena posoda s tisoč tabletami me je posebno razveselila: naročeni analgetik! Spet bodo v baraki mirne noči, brez ječanja in nestrnega preobračanja na pogradih. A kaj piše na nalepki? »Vitamina C con calcio.«

V Trstu je bila takrat ta zmes vitamina C s kalcijem modno zdravilo. Ranjenci iz tržaške okolice, so mi pripovedovali, da jim je pred letom, dvema, laški »professore« ugotovil »*deperimento organico*« (organsko izčrpanost) in da so hodili v Trst po injekcije (»špunte«) kalcija in vitaminov, po petdeset in več. Le kdo mi je namesto analgetikov potisnil v sanitetno pošiljko ta zadnji krik laške medicine! Kako naj to povem ranjencem, ki tako težko pričakujejo lajšanje bolečin? Kaj pa, če ne bi povedala in bi jim dala tablete, kot da so res analgetiki?

Odšla sem k ranjencem. Tako, tablete so končno tukaj! A premalo, dosti manj, kot sem jih naročila. Kdo ve, kdaj jih spet dobimo. Treba jih bo preudarno deliti. Predlagam, da bi vsak večer po trije tovariši dobili tablete, da bi se lahko brez bolečin naspali. Nocoj tisti, ki najbolj trpijo, jutri zvečer spet druga trojica. Sami se dogovorite za vrstni red. Z veliko mero tovarštva so ranjenci sami večer za večerom določali srečno trojko. Delitev tablet je bila neke vrste obred, usa baraka je bila v napeti zbranosti. In placebo je pomagal! Oh polnočnem obhodu sem ponavadi našla vse tri izbrane ranjen-

ce v globokem mirnem snu. Redkim je tableta prinesla le delno olajšanje, brez blažilnega učinka pa ni bila nobenkrat. Tudi Zelenski je zdaj umirjeno prenašal razgibavanje kolena. Po dveh tednih sem dobila analgetike in sem s placebom prenehala, pa tudi s strogo racionalizacijo tablet in z njo povezanim »obredom«. Doživela sem nekaj neverjetnega. Nihče ni omenil, da bi opazil kakšno razliko pri učinku zdravil!

Izkušnjo s placebom iz partizanskih let zame ni le kamenček v mozaiku razmišljanja o zapletenosti človeške bolečine, marveč tudi napotek pri delu z bolniki.

Psihološki učinek fiziološko neučinkovitega sredstva (placeba), za katero nevedni bolnik verjame, da mu bo pomagalo, je v medicini že dolgo znan in se uporablja vzporedno z resnično učinkovitim zdravilom tudi pri preskušanju novih zdravil.

(Darinka Soban. Placebo. Medicinski razgledi, Ljubljana 1975.)

Prvo skrivno bolniško postojanko so odšli gradit decembra 1943 v gozd za Vršičem nad idrijskimi klavžami borci od Tratnika. Kateri borci so bili tu še od CVB (Centralne vojne bolnice), ki jo je imenoval štab 3. operativne cone? To so bili ozdravljeni in okrevajoči ranjenci z goriške fronte: Ivan Cibic Mirko, Stanko Vadnjal, Ludvik Vižintin, Franc Leban, Guglielmo di Valentin. Iz bivše Sanitetne postaje št. 1., ki je delovala nad Idrijo že pred razpadom Italije, so bili pri Tratniku tudi še borci iz Vojkovih časov: Feliks Kosmač, Viki Tratnik, Ludvik Gnezda, Franc Rupnik Rafko. Na zdravljenju sta bila tudi ranjenec Jože Kenda Pepe iz Idrijskega odreda in bolnika Ivan Kos ter Dušan Poljak. Vido Bajec je bil ranjenec z logaške fronte med nemško ofenzivo. Justin Pirih je bil bolničar z goriške fronte in prehodne partizanske bolnice na Vrših. Z njim je bil tudi Jože Komel. Za preskrbo bolnice ter za zvezo z obveščevalci in s kurirji so skrbeli pri Tratniku še borci, med katerimi so bili tudi okrevanci Vladimir Kobal, Janez Poljanec, Franc Ravbar, Franjo Lojk, Martin Humar Sočan, javkar Franc Rot Žagar ter Marjan Poljanšek in Danica Trčon, bolnika in okrevanca s Sanitetne postaje št. 1. Pri Tratniku je bilo še nekaj borcev in okrevancev, ki so jih bili že pred januarjem 1944 premestili v enote in niso prišli med osebje bolnice Pavla.

Medicinsko osebje v bolnici pri Tratniku so sestavljali dr. Aleksander Gala Peter, upravnik; dr. Antonio Cicarelli, zdravnik (Italijan iz bivše italijanske vojske, ki se je pridružil

NOV), ter bolničarja Alfredo Festa in Giuseppe Costanza, tudi Italijana.

Iz imen navedenih borcev lahko ugotovimo štirinajst tovarišev, ki so odšli decembra 1943 gradit tajno bolnico od Tratnika v gozd, v zimo in mraz, brez strehe nad glavo. Med njimi je bilo pet zgoraj navedenih okrevancev z goriške fronte, štirje iz osebja Sanitetne postaje št. 1. ter še Pepe Kenda, Vladimir Kobal, Janez Poljanec, javkar Žagar, Jože Komel in Justin Pirih.

Dne 26. januarja 1944 so bili premeščeni v bolnico borci iz Kobarida: Stanko Manfreda, Ivan Skočir, Andrej Rot, Jože Ivančič, Ignac Fon, Skubin, Matija Rutar, Anton Rot. Od teh so Ivančič, Fon, Rutar, Skubin šli takoj gradit konspirativno bolnico, drugi pa so postali člani ekonomata. Manfreda je bil v konspirativni bolnici od aprila do julija 1944, Skočir od aprila 1944 do osvoboditve, Skubin in Fon pa sta bila premeščena iz SVPB Pavla junija 1944. Andrej Rot je ostal v ekonomatu bolnice do osvoboditve.

Graditeljem in naštetemu prvemu osebju konspirativne bolniške postojanke sta se pridružila še Jože Regent in Anica Pirc. Vendar je možno, da sta bila med osebjem in prvimi graditelji bolnice že od decembra 1943.

Žagar je vzdrževal kurirsko zvezo med nastajajočo skrivno postojanko in javko, zvezo z zunanjimi kurirskimi postajami pa je vzdrževal Ivan Kos. Ivančka je vpeljal v kurirske posle Žagar. Oba sta se zadrževala pri nas v »gozdu« in pri Tratniku. Rafael Hvala Rafel je bil med prvimi graditelji in je ostal njihov vodja do osvoboditve.

Dr. Antonio Cicarelli in Giuseppe Costanza sta odšla v Okrevališče 2 v Jagršče. Sanitetni odsek 9. korpusa nas je obvestil, da sta bila dr. Antonio in Costanza premeščena iz Okrevališča št. 2 v bolnico Gorenjskega odreda 28. 3. 1944, Danica Trčon in Marjan Poljanšek sta že proti koncu decembra 1943 odšla v Okrevališče 2, od koder sta se vrnila med osebje Centrale, Danica kot ranjenka junija meseca 1944, Poljanšek pa še prej, marca 1944.

Dr. Aleksander Gala Peter je odšel iz prve konspirativne po-

V bolnici marca 1944. Drugi z leve je dr. Franc Podkornik, Anica Rupnik, dr. Bogdan Breclj, dr. Pavla, dr. Peter, zobotehnik Avgust Zupet Jerič

stojanke 20. februarja 1944 za upravnika bolničarske šole 9. korpusa. Upraviništvo sem prevzela sama, potem ko sem že od 1. januarja opravljala vse zdravniško delo, oskrbo ranjenec in ob odsotnosti dr. Petra tudi upravne posle. Dolžnosti upravnice in zdravnice sem opravljala do osvoboditve, Pepe Kenda pa dolžnosti vojaškega vodja bolnice. Poverjeni so mi bili prvi pacienti invalidi s sprejemnimi številkami: 1. Julij Gorjan, 2. Edvard Daneu Danilo, 3. Franc Tušar Jelen.

V kroniki bolnice sem zabeležila 30. januarja 1944, da »ima-mo v postojanki, t.j. v konspirativni centrali takole stanje: osebja 25, ranjencev 25 in osebja na javki 15,« s pripombo, da »so na javki intendantje, ki toliko skrbe za nas, da so zadovoljni pacienti in osebje«. Če prištejemo prej navedene kot graditelje in tiste, ki smo se »fotografirali prepovedano« (tedaj ni bilo dovoljeno slikanje v konspirativnih bolnicah), nas je bilo 25. Na javki naj bi bili med petnajstimi tile tovariši: Franc Ravbar, Franjo Lojk, Dušan Poljak, kurir Ivan Kos, Andrej in Franc Rot, Vido Bajec, France Presetnik, Ivan Skočir, Stanko Manfreda,

Martin Sočan, Festa in še kdo. Mogoče sta všteta še dr. Antonio Cicarelli in bolničar Giuseppe Costanza, ki sta bila potem napotena v Okrevališče 2, morda pa tudi Marjan Poljanšek, ki se je kot spremljevalec ranjencev in kurir tega Okrevališča pogosto zadrževal na javki.

Sredi marca sta prišla k nam dr. Franc Podkoritnik in študentka medicine Tatjana Mermolja. 17. 3. 1944 je bil Ivan Sedej imenovan za političnega komisarja bolnice. Josip Kreč Jozelj, ki je prišel k nam v bolnico 26. februarja 1944 za namestnika komisarja, je marca 1944 postal politični komisar bolničarske šole 9. korpusa.

Kako so prihajali med osebje bolnice še drugi borci »za stalno«, saj so vsi ostali pri nas do osvoboditve, naj v številkah povedo podatki iz kronike: 5. 3. 1944 je prišlo k nam 7 novih tovarišev. 22. 4. 1944 so bili iz naše javke v konspirativno bolnico premeščeni 3 borci. To so bili: Franc Presetnik Fabij, ranjenec-oskrbovanec, v bolnici od 27. 9. 1943, Stanko Manfreda in najbrž Ivan Skočir. 10. maja 1944 sta bila k nam premeščena Jože Vončina Omevnikar, sicer borec iz Vojkove brigade in okrevanec iz Okrevališča št. 2, ter Viktor Kolenc, oba z domačij, v katerih je bila naša javka v Mrzli Rupi. Milan Eržen Milče iz Dolomitskega odreda je prišel v maju 1944, približno

Janez Poljanec, najstarejši član osebja bolnice, marca 1944

takrat pa sta prišla med osebje bolnice še Ferdinand Bajc s Črnega Vrha in Franc Rupnik iz Godoviča.

V zapisniku seje uprave z dne 29. aprila 1944 je zapisano, naj vojaški vodja Jože Kenda osebno uredi premestitev vsaj 10 borcev iz Idrijsko-tolminskega odreda. Za te borce smo zaprosili sanitetni odsek štaba 9. korpusa. Med temi novimi člani osebja so bili naslednji: Franc Černe iz Grgarja, Vido Humar, Aldo Humar, Ivan Doljak iz Kala, Franc Gorjup in Jože Skrt, Ludvik Skok iz Čepovana ter Ludvik Šuligoj iz Lokovca. Iz Okrevališča št. 2 sta v maju 1944 v Centralo prišla Ciril Lapajne in Tone Velikonja, Rudi Lapajne pa decembra 1944.

Čekovnikarja Pepč Mohorič in Jule Podobnik sta prišla k nam 1. 5. 1944 iz Dolomitskega odreda.

Najraje smo novo osebje izbirali sami iz vrst bivših ranjencev. Pavel Jančar iz Gregorčičeve brigade se je pri nas zdravil od 27. 1. 1944 in je postal član osebja 30. 5. 1944 kot pomožni bolničar, ker je bil le delno sposoben za ta opravila. Ivan Friškovec je bil ranjenec iz Kosovelove brigade, član osebja je postal 2. 8. 1944; bil je brivec, stražar, obveščevalec. Tudi Tonček Draksler iz Vojkove brigade, ki je preživel hud udarec v glavo 10. 10. 1944, je ostal pri nas kot pomožni bolničar. Franc Vidmar iz Bazoviške je bil kot ranjenec in invalid pri nas na zdravljenju od 20. 1. 1944 do 30. 5. 1944, ko je postal bolničar. Ranjenec Pavel Peternel, borec iz Vojkove brigade, je kot invalid postal pomožni bolničar 28. 2. 1945. Vida Mavrič, ranjenka iz Gradnikove brigade, je ostala kot invalidka po zdravljenju 10. maja 1944 v bolnici kot perica in ostala do osvoboditve. Tako tudi Marija Pezdirnik Breda, ki je po zdravljenju davice ostala v bolnici med osebjem od decembra do osvoboditve. Tudi Loretta Burlini, Italijanka iz Trsta, je bila perica, ko si je pozdravila hud zlom noge. Od nas je odšla na politično funkcijo 7. 12. 1944. Polde Kerševan je bil ranjen pri transportu ranjencev iz 9. korpusa čez železnico avgusta 1944 in je bil pri nas kuhar do osvoboditve. Franc Jereb iz Idrije, borec iz Dolomitskega odreda, ki se je zdravil v bolnici spomladi

1944 zaradi bolezni pljuč, je bil do osvoboditve brivec in stražar, od septembra 1944 tudi politični delegat. Ranjenca Jože Oblak in Jože Medved, zdravljeni v Okrevališču 2 od avgusta oziroma septembra 1944, sta postala člana ekonomata bolnice 4. 12. 1944. Ranjenec Stanko Kosovel je po zdravljenju v tem okrevališču opravil bolničarski tečaj in je ostal v Okrevališču 2 kot bolničar. Prav tako sta bolnika Tone Prebil in Janko Prebil po zdravljenju v tem okrevališču prešla med njegovo osebje.

Med osebje bolnice so bile sprejete organizirane aktivistke NOB iz Idrije. To so bile: Marija Eržen (8. 2. 1945), njena hčerka Ivanka Kenda (žena Pepeta Kende, 27. 5. 1944), Fanči Hladnik (15. 8. 1944) in Julka Tratnik (žena Vikija Tratnika, 15. 1. 1945).

Dr. Miha Žemva, ki je bil v bolnici začasno upravnik zaradi moje odsotnosti nekaj dni v januarju 1945, je bil zdravnik v bolnici do 12. 3. 1945.

Študentko medicine Darinko Soban je poslal med osebje bolnice novembra 1944 sanitetni referent korpusa. Sobanova je vodila oddelek »B« do osvoboditve. Prišla je iz medicinskega osebja partizanske bolnice na Vipavskem.

Vsak nov član osebja je prišel k nam po predhodnem pisnem ali ustnem dogovoru s funkcionarji v enoti. Sem so pošiljali le preverjene, zanesljive ljudi, ki so bili sposobni delati v zaprti ustanovi, kajti od nas skoraj ni bilo mogoče premeščati borcev. Kljub temu se je zgodilo, da se nam je z izgovorom, da je bolničarka »bolna in preslabotna za premikajoče se enote«, vrnila Roža. Zaradi nje je prišlo do naše najtežje selitve ob njenem pobegu iz bolnice 28. junija 1944. Tiste dni je sanitetni referent 9. korpusa poslal k nam Miro Vrhovnik, ki je bila morda zaradi usodnega prepira z Rožo nezaželen in poslana prve dni julija v drugo enoto.

Ob preselitvi, ko se po pobegu bolničarke Rože še nismo odločili za drugo lokacijo za bolnico, smo imeli priložnost, da odpustimo nazaj v enoto štiri borce, ki zaradi različnih vzrokov niso bili primerni za delo in življenje v bolnici. Od sanitetnega referenta korpusa smo tako 3. 7. 1944 dobili dovoljenje, da

premestimo iz bolnice tovariše Ignaca Fona, Sedavčiča, Pero-cija in Skubina.

V drugi polovici leta 1944 nismo sprejeli novih članov osebja, ki bi nam jih poslali iz enot. Osebjc smo izpopol-njevali, kot že rečeno, s preizkušenimi borci, ki so se pri nas zdravili, in so potem do osvoboditve ostali v bolnici. Med osebjc bolnice smo sprejemali borce iz Idrijsko-tolmin-skega in Dolomitskega odreda sporazumno z njunimi štabi od februarja do maja 1944 le zaradi nujne graditve in pove-čevanja števila ranjencev in bolnikov.

Kadar smo hoteli koga obdržati po zdravljenju v bolnici kot člana osebja, smo o tem obvestili sanitetni odsek korpusa ali enoto, iz katere je bil okrevani ranjenec ali invalid, in zaprosili za dovoljenje, da ostane v bolnici. Tako so z dovoljenjem nji-hovih enot ostali pri nas npr. Ivan Friškovec, Pavel Peternel, Polde Kerševan, Jože Gorjan, Jože Vončina, Vida Mavrič, Štef-ka Kljun, Jože Novak, Miha Bider, Anton Kebe, Jože Medved, Jože Oblak, Mira Valjavec in Polde Tavčar.

Že pri gradnji v maju in juniju se je izkazalo, kateri člani osebja so pripravní, izkušeni in dovolj vzdržljivi za gradnjo bolniških objektov. Tako so bili v gradbeni ekipi skoraj vedno Ludvik Gnezda, Franc Rupnik Rafko, Ludvik Šuligoj in Rafael Hvala, njen stalni vodja.

BOLNIČARSKA IN ZDRAVNIŠKA SLUŽBA

Prve mesece sem v konspirativni bolniški postojanki sama opravljala tudi bolničarska dela, npr. pripravljanje bolnikov za manjše in zahtevnejše operativne posege, pripravljanje in-strumentov in obvezilnega pribora za prevezovanje ran. Pri operacijah in prevezovanju ran so mi pomagali novinci in samouki, kadar je tekla samo kri. Umaknili pa so se, ko so videli gnoj, grdo inficirane rane itd. Dogajalo se je, da sem morala od gnoja umazana tla počistiti sama. No, sčasoma se je bolničarska ekipa vsemu temu privadila. Pri pripravljanju

obvezilnega materiala je pomagala tudi Anica Rupnik, tedaj intendantka v bolnici, pomagali pa so tudi okrevajoči ranjenci.

Zakaj je bilo tako? Šolanih bolničarjev ni bilo, na Primorskem tudi ne takih, ki bi že imeli končano partizansko bolničarsko šolo ali tečaj. Morala sem izbirati bistre, ranjencem naklonjene dobročutne rekonvalescente in si z njimi pomagati pri vsakdanjem delu. Uvajanje teh borcev v bolničarsko delo je hitro napredovalo ob obilnem nujnem praktičnem delu: sprejemanje in nega ranjencev, pomoč nepremičnim ranjencem, pomoč pri prevezovanju ran itd.

Ekipa graditeljev in osebja bolnice je že kar dobro pripravila stranišča, jame za odpadke, razuševanje. Že sredi januarja 1944 je v grapi pod bolničarsko prvo in drugo barako deloval razuševalni kotel, ki ga je segreval priučeni higieničar Janez in skrbel za »pretok« perila in obleke po določenem postopku. Seveda pa to ni pomenilo, da nismo imeli uši. Vedno so kakšno imeli tisti, ki so prinašali ranjence in so bili v stikih z borci zunaj bolnice in podobno.

Prvi bolničarski tečaj 9. korpusa je bil na Vrših februarja 1944. Vodil ga je inštruktor za bolnišnice dr. Bogdan Breclj, pomočnik načelnika sanitetnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Na tem tečaju je dobil novo znanje tudi prvi bolničar, poslan iz naše bolnice na tečaj. To je bil Ivan Cibic Mirko, ranjenec-rekonvalescent. Posebno pri praktičnem delu sta napredovala rekonvalescenta Francelj Vidmar in Stanko Vadjal. Marca 1944 je bila poslana v bolnico kot delovna moč (menda kot »revmatičarka«) Roža. Ker ni bilo žensk bolničark, smo ji dali bolničarsko delo. Po lastnih izjavah je bila vajena tega dela iz svoje dotedanje partizanščine. Res ji je šlo delo od rok, menda bolj tedaj, ko smo jo nadzorovali.

V aprilu 1944 je začela delovati druga bolniška postojanka, imenovana »B« ali Očkova. Od prve postojanke je bila oddaljena približno pol ure. Od srede marca do julija 1944 je imela svojega zdravnika dr. Franca Podkoritnika. Pri bolničarskih in zdravniških opravilih sta mu pomagala študentka medicine Ta-

tjana Mermolja in bolničar Justin Pirih, ki se je izuril za to delo že v italijanski vojski.

Zdravnik in študentka medicine Tatjana sta julija odšla. Zopet sem ostala sama in sem se morala opirati samo na bolničarsko ekipo.

Bolnica je 4. 2. 1944 dobila učni načrt sanitetne šole iz slovensko-hrvaške vojne partizanske bolnice naslovljen na dr. Petra. Verjetno je bil načrt namenjen njemu, ker je prav takrat prevzemal dolžnost upravnika bolničarske šole 9. korpusa. Ta učni načrt mi je prišel prav pri pouku prihodnjih bolničarjev v bolnici.

Skoraj nemogoče je bilo, da bi naše kandidate za bolničarje zaradi pomanjkanja teh delavcev pošiljali za nekaj tednov na tečaj zunaj bolnišnice. Zato smo se s sanitetnim referentom korpusa dogovorili, da jih bom v bolnici poučevala po omenjenem načrtu, na zaključni izpit pa bodo odhajali v bolničarsko šolo korpusa.

Učni načrt je vseboval 56 ur predavanj, največ iz prve bolničarske pomoči ranjencem in iz epidemiologije. Načrtu predavanj je bil priložen seznam izpitnih vprašanj. Izpitna vprašanja iz epidemiologije, higiene in organizacijskih predpisov so bila za naše bolničarje manj potrebna, veliko bolj pomembna pa so bila vprašanja o negi in pomoči ranjencem in bolnikom, o prevezovanju, terapevtski tehniki, transportu ranjenih itd. Kandidati so doživljali tremo pred izpitom in zadovoljstvo po opravljenem izpitu. Na teh izpitih so se srečevali tudi s kolegi tečajniki od drugod. Običajno je izpitom prisostvoval sanitetni referent korpusa oziroma vojne oblasti.

Prve mesece v skrivni bolniški postojanki so se kasnejši bolničarji učili samo z bolničarskim delom, največkrat po dva skupaj. Nudila sem jim tudi teoretični pouk. Tako so bili Roža, Francelj Vidmar, Stanko Vadnjal in Vida Mavrič poslani v maju 1944 na zaključek bolničarskega tečaja k dr. Petru. Takrat je bil tečaj v Jagrščah, kjer so opravili tudi izpit (18. maja 1944). Bolničarje je spremljal Ludvik Gnezda, član osebja bolnice, ki

je poznal varne poti. Vračali pa so se z drugimi tečajniki, ki so prav takrat končali 14-dnevni tečaj.

Bolničarji so vedno bolj razumeli strogost in natančnost mnogih mojih zahtev in navodil. Ker je bilo sprejemov ranjenec več, se je večala tudi usposobljenost bolničarjev. Pri negi ranjencev in bolnikov je pomagal tudi Pavle Jančar, rekonvalescent po hudi ranitvi pljuč, za katerega smo vedeli, da zaradi invalidnosti ne bo več zapustil bolnice. 15. avgusta 1944 je med osebje prišla Fanči Hladnik iz Idrije. Bila je dobrodošla, ker je osvežila bolničarsko delo tudi s svojo žensko natančnostjo in sočustvovanjem s trpečimi ranjenci. Imela je že nekaj znanja o bolničarskem delu in se je hitro izpopolnjevala pri meni in pri študentki medicine Darinki, s svojimi izkušnjami pa so ji pomagali drugi bolničarji. Na zaključku tečaja bolničarske šole, organizirane v Cerknem, je 20. marca 1945 opravila izpit. Zaključni izpit sta na tem tečaju opravila tudi naša bolničarja Justin Pirih in Pavle Jančar. To je bil zadnji tečaj v 9. korpusu. Vodil ga je dr. Davorin Valenti, prejšnjih 12 tečajev pa dr. Aleksander Gala Peter.

Franc Zupan, akad. slikar: Pogled na Zachjo centralo, akvarel, julij 1945

Bolničarjem sta zadnje mesece vojne pomagala tudi bivša ranjenca-invalida Pavle Peternel in Tone Draksler.

V Okrevališču 2 je bil bolničar Stanko Kosovel, ki je bil ranjen 17. januarja 1944. Končal je bolničarski tečaj kot rekonvalescent. V Okrevališču 1 na Vrših je bolničarsko delo vodil Tone Butkovič od začetka januarja 1944 do osvoboditve. Za bolničarsko delo se je usposobil že v italijanski vojski. Moji obiski v okrevališčih so bili občasni in so se bolničarji lahko posvetovali z mano le pisno in s pomočjo kurirjev. Vsekakor je bila odgovornost in samostojnost naših bolničarjev v obeh okrevališčih precejšnja, čeprav so oskrbovali le rekonvalescente in ne hudo ranjenih borcev.

Bolničarji so v bolnici pridobivali znanje o negi po ranitvah. Spoznavali so, kako različno ranjeni borci prenašajo bolečine. Videli so, kako so nekateri ranjenci junaško prenašali bolezen in želeli čimprej zapustiti bolnico. Opažali pa so tudi nasprotno primere. Bolničarke in bolničarji so bili priče ugašajočih mladih življenj več kot 60 ranjencev. Naši bolničarji niso površno in ravnodušno spremljali tegob in uspehov pri zdravljenju ranjencev, zato so se veliko naučili tudi z opazovanjem.

Predstavljena bolničarska ekipa je bila (razen žalostnega pobega bolničarke Rože 28. junija 1944) vztrajna in se je strokovno izpopolnjevala do osvoboditve.

Na teh bolničarkah in bolničarjih je slonela nega ranjencev in pomoč zdravnici. Vsi so bili vestni delavci, čutili so odgovornost za ranjence. Po vojni so bili kar vsi prizadevni zdravstveni delavci in so v tem poklicu vztrajali do upokojitve.

DR. FRANC PODKORITNIK – DR. OČKA

Dr. Franc Podkoritnik je bil zdravnik v Grosupljem in je bil že od 1941. leta drzen aktivist in organizator v Osvobodilni fronti, znan tudi italijanskemu okupatorju in domačim nasprotnikom osvobodilnega gibanja. Zato je bil obsojen na 30 let zavora v Italiji.

Ko je sredi marca 1944 prišel v SVPB Pavla, je bil star 50 let. Diplomiral je leta 1926 v Krakovu na Poljskem. Bil je bolehen, mučil ga je revmatizem in je težko prenašal večje napore. Bil je

dobrodušen, nasmejan, domač v pogovorih z borci v bolnici in med ranjenci. Kmalu si je pridobil iskreno zaupanje, ki mu ga je okolica tudi vračala. Po dr. Podkoritniku, dobrem kot oče, sta tedaj že dograjena brunarica za osebje in baraka z ležišči za ranjence in prostorom za previjališče in apoteko dobili ime Očkova (poleg oznake »B« ali pa celo brez nje). To ime je postojanka obdržala do osvoboditve.

Domenila sva se, da bo on vodil novo postavljeno bolniško postojanko »B«, ki je bila namenjena za zdravljenje bolnikov in lažje ranjenih, pri katerih niso bili potrebni operativni posegi, kakršni so bili pogosti v mojem oddelku »A«.

Očkova postojanka je stala nekaj nižje kot »A«, v globeli ob skromnem pritoku Idrijce. Kraj je bil skrit pod visokimi skalami, objekti pa skoraj naslonjeni nanje. Prostor je bil prav idiličen, kot tudi kolektiv v njem. Razen nekaj vznemirljivih vesti o varnosti, pa razburjenja in naglice ob večjih skupinskih sprejemih ranjencev v Očkovi ni bilo. To se je večkrat dogajalo v oddelku »A«. Ko je bolničarka pobegnila iz oddelka »A«, je morala tudi Očkova zapustiti svoje bivališče. Doktor Podkoritnik, študentka medicine Tatjana Mermolja in bolničarji so morali z ranjenci v pripravljeno, vendar najskromnejše partizansko bivališče v Tisovec. Od tod je dr. Očka odšel iz Pavle 25. julija 1944 v bolnico Franja, da bi jo začasno upravljal in opravljal dolžnosti zdravnika. Z njim je odšla tudi študentka medicine Tatjana.

Od aprila 1944, ko je bil vseljen »B« oddelek, do 28. junija 1944 se je v njem zdravilo 50 ranjencev in bolnikov. O tem številu govorijo popisi bolezni s podpisom dr. Podkoritnika. (Ti popisi niso vpisani z registrskimi številkami med ostale popise bolezni v bolnici SVPB Pavla, ampak imajo poleg registrske številke še oznako »B«.)

JUSTIN PIRIH, bolničar na oddelku B pri dr. Očku, pripoveduje:

Vesetje do bolničarskega dela sem dobil, ko sem služil italijansko vojsko leta 1937 v Abesiniji. Takrat sem se zdravil zaradi malarije. Vojaški zdravniki so opazili mojo pri-

pravnost za bolničarsko službo. Že takrat sem pridobil nekaj znanja o tem delu. Opravi sem trimesečni bolničarski tečaj in bil bolničar v italijanski vojski.

Po razpadu Italije sem se v bataljonu na goriški fronti jeseni 1943, ko je študent medicine Jože Kenda iskal borce, ki bi kaj vedeli o negi ranjencev, javil za to službo. Takrat smo ranjence skrivali po samotnih kmetijah. S tovarišem bolničarjem sva prevzela skrb za skrite ranjence v kalskem in kanalskem rajonu. Ko so organizirali Okrevališče št. 1 na Vrših, so me poslali v Čekovnik v bolnico oziroma v gradbeno ekipo, ki je že decembra 1943 začela graditi tajne bolniške postojanke. Ko smo zgradili že drugo tako postojanko, sem bil dodeljen za bolničarja v »B« oddelek. Postojanko je tedaj vodil dr. Franc Podkoritnik. Tudi od njega sem dobil veliko bolničarskega znanja in tudi on me je imel za dobrega sodelavca. Junija 1944 je bil dr. Podkoritnik premeščen v bolnico Franja, jaz pa sem do osvoboditve ostal bolničar v SVPB Pavla. Po krajšem tečaju pri dr. Aleksandru Gali Petru sem tudi opravi bolničarski izpit.

ŽENE V ZDRAVNIŠKI, BOLNIČARSKI IN HIGIENSKI SLUŽBI

DR. DARINKA SOBAN

Po lastnem pripovedovanju je največ delala v Očkovi postojanki partizanske bolnišnice Pavla. V njej je bilo po štirideset do petdeset laže ranjenih in dr. Pavla je prihajala, če ni bilo kaj posebnega, le dvakrat na teden. Čeprav je bila Darinka tedaj še študentka medicine, ji je dr. Pavla zaupala skrb za ranjence v postojanki »B«. Njen delovni dan partizanske zdravnice je bil vedno izpolnjen z delom.

Primanjkovalo je bolničarjev, medicinskih sester nismo imeli, zato sem usako noč približno tri ure dežurala. To se pravi pazila na ranjence, jim dajala čaj in skrbela za ogenj. Zjutraj sem pomagala pri razdeljevanju skromnega zajtrka. Kruh so večkrat dobili samo huje ranjeni. Po zajtrku sem

prevezovala rane. Te so bile pogosto zelo grde in gnojne. Antibiotikov, s katerimi bi preprečevali vnetja, nismo poznali. Le bolnikova narava se je borila proti infekcijam. Prevezovanje je trajalo dolgo. Delati je bilo treba previdno. Po prevezovanju sem običajno v posebno knjigo upisovala osebne podatke pacientov, diagnozo in način zdravljenja. V postojanki so bili lažje ranjeni, zato so se pacienti kar hitro menjavali. Če je bila poškodovana kost, smo naredili tudi mavčni ovoj. Dopoldne je bilo izpolnjeno z zdravniškim delom.

Popoldne je bilo delo nekoliko drugačno. Sanitetnega materiala je primanjkovalo, posebno sterilnega. Po kosilu sem pomagala prati, sterilizirala sem, zlagala na novo vse uporabljene, a oprane obveze in gaze. Prijela sem za vsako delo, posebno bolničarsko. Za shranjevanje sterilnega materiala so nam domiselni okrevajoči borci s Tolminskega spletili posebne koške iz urbja.

Po skromni večerji smo se pogovarjali, peli, včasih tudi ob spremljavi harmonike. Barako nam je ogrevala peč, narejena iz bencinskega soda. Skozi izrezano kvadratasto odprtino je ta peč dajala tudi medlo svetlobo vsej sobi. Ob njej smo brali Partizanski dnevnik, ki so ga tiskali v tiskarni Slovenija v bližini. Tedaj nismo vedeli, kje ga tiskajo. Petrolejko smo uporabljali le pri nujnih opravilih.

Negovanje in zdravljenje ranjencev je bilo zame odgovorno delo. Nisem še imela veliko medicinskih izkušenj. Mnoge bolezni in njihove znake sem poznala samo iz knjig. Teh pa v postojanki ni bilo. Kako sem si včasih zaželela imeti pri roki knjigo z opisom bolezni! Točno sem vedela, kje v knjigi je zapisano to, kar bi želela preveriti, pa sem se morala znajti brez nje. Posvetovala sem se lahko samo z dr. Pavlo.

Življenje v bolnišnici in moje delo se je nekoliko spremenilo, ko so nam z bližnje javke sporočili, da so Nemci v bližini Mrzle Rupe. Tedaj je bila zapovedana stroga tišina. Prenehali smo kuriti. Ob večji neposredni nevarnosti smo oddelek evakuirali v bunkerje.

(Zapis: OŠ Valentina Vodnika v Ljubljani, zgodovinski krožek, 1982.)

DANICA TRČON

Požrtvovalnost, čut odgovornosti in discipliniranost so bile lastnosti preprostega, junaškega dekleta Danice, zato ji je bila pogosto poverjena samostojna skrb za ranjence. Zaradi poškodbe na goriški fronti je z umikajočo se bolnico Južno-primorskega odreda prišla iz Vipavske doline prek Trnovskega gozda do Tršanovš v Sanitetno postajo št. 1 in potem v Čekovnik k Tratniku. Danico, že vajeno življenja v hudih razmerah z ranjenimi borci, so poslali v Krnice in v Jagršče, da bi v Okrevališču št. 2 prevzela oskrbo ranjencev. Ob nemškem napadu junija 1944 na to okrevališče, ki je bilo tedaj v Peklu, se je ranjena dobesedno iztrgala nemškemu vojaku iz rok in se rešila s skokom v prepad. Za ranjence je pogosto opravljala gospodinjska dela: kuhala je, prala, šivala in ranjence bolničarsko oskrbovala. Bolničarsko znanje si je pridobila v bližnji bolničarski šoli. Tudi ko je bila od poletja 1944 do osvoboditve bolničarka v Centrali, so ji v zadnji nemški in kvizlinški ofenzivi marca 1945 zaupali skrb za skupino ranjencev, skritih v Govcih nad Mrzlo Rupco.

Ob osvoboditvi je to temperamentno primorsko dekle v Gorici manifestiralo z zastavo v rokah za priključitev Primorske k Jugoslaviji. Ob nekem posegu policije med manifestante so jo aretirali in zaprli. Danica je po vojni končala medicinsko šolo in je do upokojitve opravljala delo glavne medicinske sestre na oddelku za pljučno kirurgijo v vojaški bolnici v Zagrebu. Bila je major JLA.

VIDA MAVRIČ

V prvih tednih leta 1944, ko je rasla prva bolniška postojanka nad idrijskimi klavžami, nam je delalo preglavice pranje perila, oblačil za ranjence in sanitetnega obvezilnega materiala. Prale so nam aktivistke onstran klavž. Vendar je pretila nevarnost, da bi nas zlasti prenašanje obvez lahko izdalo. Prihod ranjenke Vide iz Gradnikove brigade, doma iz Jesenic pri Cerknem, je rešil to vprašanje. Že v prvih dneh zdravljenja, ko je lahko stopila na noge, je rada pomagala

ranjencem in pri čiščenju prostorov. Ko je ozdravela, smo jo le s težavo pregovorili, da je ostala pri nas. Vleklo jo je nazaj v brigado. Odločila se je, da ostane v bolnici in prevzame težko delo – pranje perila.

Svojo bazo je postavila poleg Janezovega kotla za razkuževanje v grapi pod bolniškimi barakami. S starim Janezom sta bila najboljša prijatelja. V konzervnih škatlah ji je grel vodo, da je ne bi preveč zeblo v roke. Že v prvi centralni postojanki in kasneje v tisti pod Hudim poljem pa je Vida napredovala. Dobila je večji kotel, potem pa še pokrito pralnico, da ji dež ni močil ramen. V novi centrali nad Krekovšami pa je dobila pravo pralnico z »vodno instalacijo«. To je bilo leseno korito, v katero je po žlebičkih tekla voda iz potočka. Tovariši so ji naredili tudi dvigalo, da ji ni bilo treba nositi perila iz grape v strmi breg. Tako je Vida prala vse do osvoboditve. V ranem jutru je odhajala na perišče in pogosto jo je mrak zatekel še v grapi. Od mrzle vode so ji že zatekali prsti. Vedno sem se bala, da si bo ranjene prste inficirala z gnojnimi zavoji, ki jih je kar naprej prala. To so bili zavoji, narejeni iz razrezanih rjuh, blazin, prtov in pleníc. Vida jih je prala, dokler se je kaj držalo skupaj.

Čas, ki ji je bil namenjen za okrevanje, je Vida izkoristila tudi za izpopolnjevanje znanja o bolniški oskrbi. V bolnici se je z drugimi pomožnimi bolničarji udeleževala pouka. Tako pripravljena je jeseni 1944 končala pouk v bolničarski šoli 9. korpusa in prejela spričevalo o izpitu. Vendar je ostala raje perica.

FANČI HLADNIK GANTAR

Zaradi aktivnega dela za OF v Idriji in okolici od leta 1942 so me 21. junija 1943 italijanske oblasti aretirale. Zasliševali so me, ponoči pa odpeljali v Mrzlo Rupco, da bi videla pobite »souvražnike«, ki so jih likvidirali partizani. Pred četo vojakov so me obsodili na smrt. Toda na moje začudenje so me poslali v idrijske zapore. Še z nekaterimi drugimi tovarišicami z Vojskega sem bila zaprta v Idriji in nato v Trstu, kjer sem dočakala kapitulacijo Italije. Ko so prišli Nemci v

Kopij
SOLUNSKA ŠOLA PRI IX KORPUSU NOV IN POJ

SPRIČEVALO

Tovariš(ica)

Hladnik Fanči

iz

sesta

batalljoni

SUPB, Parla

brigade

se je udeležila bolničarskega tečaja od 5. III. 1945 do 20. III. 1945

postojanki SUPB, P

(napravila) izpit z

odličnim

uspehom. Sposoben za

bolničarja.

Na položaju, dne 21. marca 1945

[Signature]
Političarka

[Signature]
Sej. odseka kapelam

[Signature]
Vodja šole

Spričevalo Fanči Hladnik o izpitu za bolničarko

Idrijo, sem začela ponovno organizirano delovati v OF. Nemci so me trikrat aretirali. Ker mi niso mogli ničesar dokazati, so me izpustili. Po tretji aretaciji sem 15. avgusta 1944 odšla v gozd, v bolnišnico Pavla, kjer sem delala kot bolničarka do osvoboditve.

Nekoliko sem poznala bolničarsko delo še iz šole, nekaj znanja pa sem dobila pri pripravah na sprejemne izpite, ko sem bila kandidatka za šolo za medicinske sestre v Rimu. Zaradi bolezni se nisem mogla udeležiti sprejemnih izpitov. V vojni je potem nanese tako, da sem opravljala ta lepi poklic. Ne bi mogla povedati, kako sem se v partizanski bolnici poleg dela z ranjenci pripravljala na bolničarski izpit. Verjetno dr. Peter ni bil prestrog profesor.

Zame je spomin na tiste čase lep kot sanje. Takrat smo bili res tovariši, vezala nas je močna sila, ki je ni moč pojasniti, treba jo je doživeti. Prilagam spričevalo o opravljenem bolničarskem tečaju z dne 20. 3. 1945, na katero sem ponesna.

(Fanči Hladnik, 7. avg. 1990)

ANČKA RUPNIK PIRC

Z gradnjo prvih dveh bolniških postojank (januarja in februarja 1944), z naraščajočimi sprejemi ranjencev in s povečanim številom bolniškega osebja je nastala potreba po delavcu, ki bi hrano, zdravila, obleko in drugo skrbno spravljal, pravično razdeljeval, rezervo pa hranil v bunkerjih. Vsi tovariši v našem kolektivu so bili že močno zaposleni – čez dan s težkim delom pri gradnji, zvečer pa so nosili ranjence in material z javke. Zato smo s čekovniške javke poklicali Ančko, da bi skrbela za shrambe in bi povezovala preskrbo bolnišnice z javko.

Ančka ni poznala intendantskih poslov, a se je z vncmo oprijela dela. Nekaj je pisala, nekaj je znala na pamet; po žepih je imela spravljene beležke. Delila je pač to, kar je imela v zalogah; pogosto nam ni mogla dati, kar smo potrebovali. Včasih smo nad njo stresali nezadovoljstvo, ko smo iz dneva v dan jedli neslano mineštro. Najbolj natančna

je morala biti, ko je delila cigarete, gorje, če bi se zmotila za polovičko!

Ančka je bila mlada in krepka. Občudovala sem jo, ko je – kadar je primanjkovalo nosačev za ranjence – v globokem snegu zgrabila nosila in odšla na javko. Pri skrivanju materiala po bunkerjih ji pogosto ni nihče pomagal. Sama je prenašala vreče in zaboje v skalovje nad postojanko. Ančka je zvečer po napor nem delu še pomagala pripravljati sanitetni material. Ranjenci so se je vedno razveselili, posebno ko je – rdečelična in nasmejana – prinesla vsako jutro obrok cigaret v bolniške barake. Kramljala je z njimi in pri posebno težkih ranjencih ponoči tudi dežurala. Rada je pisala za stenčas, pa tudi pesmice je kovala in jih recitirala na mitingih.

Ko smo se preselili v drugo centralno postojanko, je Ančka morala prevzeti gospodinjstvo v ekonomatu na naši javki. Od slej sva se redkeje videvali; v sporočilih iz ekonomata pa mi je vedno pošiljala pozdrave. Potem je odšla za gospodinjo v bolničarsko šolo 9. korpusa.

MARIJA SIMONČIČ BREDa

Oktobra 1944. leta je prišla k nam Breda. Nekega večera, ko sem se vračala z mitinga, ki smo ga imeli v baraki za osebje, me je močno preplašila naglo se bližajoča lučka na pobočju, ki je z ene strani zapiralo postojanko. Pokanje vej in kamenja pod naglimi koraki nosačev ni bilo konspirativno in je naznanjalo nekaj zelo nujnega. V spremstvu doktorja Petra so nosači prinesli mlado partizanko Bredo, ki ji je davica stiskala grlo, da je komaj še dihala. Nujna operacija na sapniku je Bredi vrnila dihanje in življenje. V času okrevanja se nam je tako priljubila (pa menda tudi mi njej), da smo jo z lahkoto pregovorili, naj ostane med nami. Bila je dijakinja, še precej slabotna zaradi bolezni. Bili smo v zadregi, kakšno delo naj bi ji dodelili. Sama se je odločila, da gre pomagat Vidi. Pri težkem pranju in vzdrževanju perila je delala do osvoboditve.

V prostem času, predvsem ponoči, je Breda pomagala pri ranjencih. Rada se je učila igrati na harmoniko, ki jo je od ne-

kod prinesel kurir Ivanček. Hudomušni tovariši so Bredi nadeli ime »Bren«. Bila je doma iz Mojstrane. Govorila je v 1. osebi moškega spola, to je v narečju, ki je značilno za del Gorenjske.

Po vojni je Breda postala učiteljica. Ko so jo v šoli učenci vprašali, zakaj je po okrevanju ostala med osebjem bolnice, je povedala:

Potrebovali so me. Prijela sem za vsako delo, tudi prala sem. Bilo pa je pranje v takratnih razmerah težko a nujno delo. Obleko vsakega ranjenega borca je bilo potrebno oprati, očistiti krvave madeže in jo primerno zašiti. Še več dela je bilo s pranjem obvezil. Pralnih praškov ni bilo, še mila je primanjkovalo.

»In kateri so bili za vas najtežji trenutki, tršica«, so me vprašali učenci?

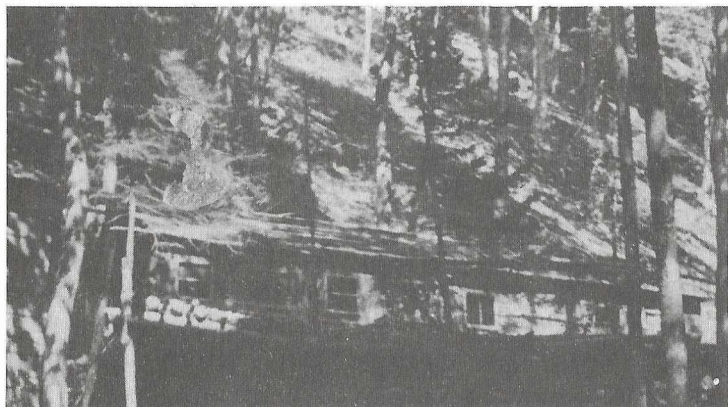
»Aprilska hajka 1945. Vse naše ranjence smo poskrili v bunkerje. Po kolenih smo jih nosili, ker je bil na mnogih mestih še led.«

»In nepozabni trenutki?«

»Prihod pomladi in svobode. Po aprilski okupatorjevi hajki se je v Mrzli Rupi in na Vojskarski planoti, kjer pravijo, da zima traja trinajst mesecev na leto, hitreje bližala pom-

Pogled v bolniško postojanko Zadnja centrala. Sušilnica za perilo in garderobo

Prostori za osebje in za šivalnico v Zadnji centrali

lad kot običajno. Drevje je štirinajst dni prej ozelenelo. Tako so ti kraji pričakali svobodo že odeti v mlado zelenje.»

(Zapis: OŠ Valentina Vodnika v Ljubljani, zgodovinski krožek, 1982).

HANCA, MAMA, JULKA

Vzdrževanje partizanske garderobe je bila v tajnih bolnišnicah težka naloga. Kako smo se razveselili, ko smo v bolnico dobili šivalni stroj, posebno Hanca Kenda, ki se je spoznala nanj! Hanca je močno razbremenila Podobenčkovo Mici v Čekovniku, h kateri smo se prej zatekali zaradi šivanja in krpanja perila. To ni bilo varno ne za Podobenčkove ne za nas! Naše upanje se je dokončno izpolnilo, ko so graditelji postavili posebno barako za sušenje perila.

V bolnici smo imeli tudi partizanko Mamo, kot smo klicali Marijo Eržen. Imela je več kot petdeset let, pa je bila še vedno zdrava, preudarna in se je zlahka živela v svet mlajših. Na terenu v Idriji je delala za partizane; hčerka in zet sta že bila v partizanih in ni bilo čudno, da jo je okupator »zaznal«. Pozimi 1944/45 ji je postalo že tako vroče, da je morala zapustiti dom. Po plazovih, skalah, čez hribe se je v snegu nekako dokopala do naše javke. Tu je čakala, dokler vodstvo bolnice ni odločilo, da lahko pride v skrivno bolniško po-

stojanko, kajti tu sta že bila njena domača. Potem je v bolnici skrbela za perilo, obleko in red v sušilnici za perilo.

Ranjenci so poskušali včasih prevarati Mamo pa tudi Hanco in perice Vido, Bredo, Julko, češ da je bila njihova obleka in obutev ob prihodu v bolnico boljša in da so one zamenjale njihove stvari s slabšimi. Mama se je včasih do solz razjezila nanje. Do solz pa jo je tudi ganilo, kadar je dobila od terenskih ženskih in mladinskih organizacij pakete z nogavicami, copatami in drugimi potrebščinami za ranjence.

Včasih smo zašli v tako pomanjkanje, da smo morali za obleko prositi enoto, iz katere je bil ranjenec. Pravilom je morala biti obleka za vsakega premičnega ranjenca vedno pripravljena, če bi se bilo treba naglo umakniti.

NAŠE SOSEDE, AKTIVISTKE OSVOBODILNE FRONTE

Skoraj v vsaki hiši v Čekovniku, Mrzli Rupi, Trebuši, Kočevšu in bližnjih krajih so naši kurirji-terenci in javkarji s kakšnim izgovorom znali najti pomoč za razne nujne ali izredne potrebe

Omevnikarjeva domačija v Mrzli Rupi pred požigom. V preostalem gospodarskem poslopiju in v zasilnem bivališču za družino je bila javka za bolnico in ekonomat

bolnice. In to posebno pri tovarišicah, saj moških tako rekoč sploh ni bilo doma. Kdo se ne spominja gostoljubnosti Omevnikarjeve mame, ki smo ji rekli Omevnikarica! Bila je naša opora na javki v Mrzli Rupi. Skromna žena, vedno prijazna in dobrohotna. Preživela je težke trenutke zaradi sodelovanja v NOB. Že oktobra 1942 so Italijani odpeljali moža Feliksa in sina Jožka v tržaške zapore in v internacijo. Junija 1943 so požgali domačijo. Hčeri Elico in Zoro so zaprli in ju odgnali v internacijo. Njihova hiša je bila velika, imela je deset prostorov. Po kapitulaciji Italije se je družina vrnila domov in na ruševinah postavila skromno bivališče. Omevnikarjevi so v njem neštokrat nudili zavetje partizanom. Poleti 1944 so Nemci nenadoma vpadli v Mrzlo Rupo. S seboj v Idrijo so odpeljali Omevnikarce. V bolnici smo bili zaskrbljeni, vendar smo ji kot ženi, ki je prestala že toliko gorja, zaupali. Čez nekaj dni se je vrnila in nam naše zaupanje potrdila.

Kdo se s hvaležnostjo ne spominja Pepce, njene že ostarele matere, pa Kolenčeve mame, Tratnikove Rezke, Veronike in drugih sosed, ki so skupaj z gospodarji teh domačij in bolničarji ter javkarji skrbele za stotine ranjencev, ki so pri njih zvečer ali ponoči do ranega jutra čakali, da jih prenesejo v skrivno bolnico. Ranjencem so nudile improvizirana ležišča na

Omevnikarica

slami na tleh ali na klopeh, čaj in pogosto tudi prvo bolničarsko pomoč. S temi dobrimi ženami nismo nikoli govorili o dolžnostih ali z grožnjami izsiljevali uslug, pa vendar smo dobro vedeli, da so ranjenci pri njih na varnem. V nujnih primerih, ko smo potrebovali posebne instrumente, cepiva in zdravila, smo jih dobili največkrat po zaslugi teh naših sosed.

OSEBJE PRIPOVEDUJE

FRANC LEBAN

Doma sem iz Kromberka. Med nemško ofenzivo septembra 1943 sem ustopil v Goriško brigado in bil dodeljen za kurirja v 3. četo 3. bataljona. Na kurirski poti pod Škabrijelom sem bil ranjen v levo roko. Bil sem v partizanski bolnišnici v gozdarski hiši v Nemcih. V njej je tedaj bilo okrog petdeset ranjencev. Zdravili so nas študent medicine Jože Kenda, dr. Bojan Tavčar in občasno tudi Italijan dr. Giuseppe Montaneri, simpatizer partizanov, zdravnik iz Čepovana. Nemci so prodirali tudi v hribovita naselja, zato so bolnico selili na Lokve in potem na Lazno, kjer so ranjence in bolnike razporedili po domačijah, v gozdarsko hišo v Mrzlo drago in v barako na Mojskem vrhu. Preden so Nemci prodrli na Lazno, smo se ranjenci zatekli v skalovje v Govce. Tu sem se priključil manjši skupini partizanov, ki so se odločili za umik v Mrzlo Rupo. V hiši pri Štalarju smo se ustavili, ampak nismo utegnili pojesti niti krompirja, ki nam ga je ponudil gospodar. Na glavni cesti, ki pelje iz Mrzle Rupe v Trebušo, so se v bližini domačije pri Počeparju pojavili Nemci. Umaknili smo se prek Govcev proti Tisovcu in v Kozje stene. Tu nas je prevzel dr. Peter. V Mali Gori in v Tršanovšah smo se že znašli v skupini ranjencev iz bolnice Južnoprimskega odreda, ki so jih pripeljali iz Vipavske doline zaradi nemške ofenzive po preboju goriške fronte. V Tršanovšah sem bil kak mesec dni. Potem so nas premestili v Čekovnik k Tratniku, od koder sem 6. decembra 1943 odšel v Zaklavže z graditelji tajne bolnice. Z menoj so prišli

gradit Stanko Vadnjal, Ivan Cibic, Ludvik Vižintin, Justin Pirih in še kdo. Pri Tratniku je bil tedaj tudi okrevanec ali bolnik sedemnajstletni Jože Regent, ki pa so ga od Tratnika poslali na komando mesta in ni ostal med osebjem bolnice. Toda Regent se je vrnil med osebje in graditelje čez kakšnih deset dni. Dobil je ime Bobi, po psičku, ki se rad vrača v stari kraj. Ime se ga je držalo do osvoboditve in še potem. Tako smo mu rekli, kjerkoli smo se srečali s tem dobrodušnim soborcem. Ni se jezil.

LUDVIK GNEZDA

Proti koncu leta 1942 sem služil v italijanski vojski v Lyonu v Franciji. Od doma sem redno prejemal pošto in sem zato vedel, kaj se tam godi. Januarja 1943 sem pobegnul iz vojske in sem z velikimi težavami srečno prispel domov. Skrival sem se teden dni. Sestra Minka, ki je sodelovala s partizani, me je povezala s terencem Ladom Filipičem, ki mi je dal napotke pred odhodom v bližnjo partizansko enoto. 6. februarja 1943 zvečer sem odšel od doma, oborožen s puško in revolverjem, ki sta mi ostala iz italijanske vojske. Javil sem se pri tovarišu Francu Bezeljaku Ambrožu; še isti večer me je patrolja odvedla v novo taborišče Janka Premrla Vojka v Idršku pri Iedinah. Tam sem se zadrževal mesec dni. Imeli smo več akcij in spopadov z italijanskimi enotami.

18. februarja smo izgubili smrtno ranjenega poveljnika Vojka. 6. marca 1943 so nas Italijani napadli. Do nas so prišli po sledeh, ker je bilo tedaj veliko snega. Ponoči smo se prebili čez Gorenje Dole in Zalo v črnovrško taborišče. Naslednjega dne smo bili ponovno napadeni na Brinovem griču. Bilo nas je okrog 80 oboroženih mož. Pod vodstvom Kajtimira (Alberta Jakopiča) smo se umaknili čez Belo na Krekove. Tu se je skupina reorganizirala.

Po naročilu dr. Aleksandra Gale Petra sva s Feliksom Kosmačem s pomočjo njegove žene Mici vzpostavila zvezo z Idrijo, od koder smo med drugim dobili tudi zdravila. V tem času sem prišel z dovoljenjem naše enote domov. Ko sem se preoblačil, je prišla italijanska patrolja. Moral sem zbežati,

tako da sem skoraj brez obleke tri ure prečepel na griču za hišo v globokem snegu.

Od dr. Petra smo dobili navodila za ureditev bolniške Sanitetne postaje št. 1 v bližini Idrije, ki je delovala do razpada Italije.

Kmalu po kapitulaciji Italije so Nemci vdrli tudi v Idrijo. Takrat so se naše enote zbrale na Vojskem in okrog Mrzle Rupe. Po nalogu dr. Petra sva s Francem Rupnikom Rafkom postavila za bolnico v Čekovniku barako za kakšnih dvajset ranjencev, ki pa je bila slabo skrita. Zato in pa tudi zaradi naglega razvoja brigad smo blizu idrijskih klavž začeli graditi skrivno bolnico, kasneje imenovano SVPB Pavla. Pri postavljanju barak smo imeli velike težave. Strešnike smo nosili dve uri daleč.

V juniju 1944 sem s skupino iz bolnice odšel graditi bolnico na Jelovico. Po evakuaciji naše bolnice konec julija zaradi pobega bolničarke Rože sem se moral vrniti v bolnico Pavla, da smo zgradili drugo bolnico. Takrat smo gradili barake že z zložljivimi stenami, ki smo jih izdelali na žagi.

Nekega večera sem se vračal iz Kočevša proti Mrzli Rupi s kolesom. Za ovinkom sem zapeljal med Nemce. Iztrgal sem se jim »iz rok« in zbežal skozi gozd. Za menoj so sicer streljali, a me niso ranili.

Do bolniških postojank smo nosili ranjence tudi po dve uri daleč. Zima 1944/45 je bila zelo huda. Vso zimo smo morali gaziti po krožni poti iz Mrzle Rupe v Zadlog in Hudo polje, Krekovše, v Belo in Čekovnik, da smo varovali sled po gozdnih cestah, ki smo jih uporabljali le do odcepa na skrivne steze. Odcepi so bili skrbno maskirani.

Bolnico je z zdravili večkrat oskrbel dr. Hribernik iz Idrije. Veliko so bolnici pomagali zavedni Idrijčani, ki so po terenah pošiljali mnogo potrebnih reči.

Bolnica je dočakala konec vojne. Takrat smo znosili vse ranjence na Hudo polje. Od tam smo jih z avtomobili prepe-ljali prek Gorenje Trebuše in Čepovana v Gorico, nekatere pa čez Mrzlo Rupo v Idrijo.

MARJAN POLJANŠEK

Po okupaciji Jugoslavije se je usa naša družina iz Maribora preselila v rojstni kraj Idrijo. V letu 1942 sem bil brez dela, star sem bil 15 let. V Mariboru je družina živela od leta 1931. Leta 1943 so Italijani mobilizirali mlajše in starejše vojaške obveznike v tako imenovane »bataglione speciale«. Mojega starejšega brata so mobilizirali v te enote, jaz pa sem šel v partizane, s katerimi sem imel stike že od jeseni 1942. Prišel sem v Južnoprinorski odred kot borec. Zaradi velikega dotoka novih partizanov in pomanjkanja orožja sem bil dodeljen transportu, ki je bil namenjen na Dolenjsko. Med potjo pri Črnem Vrhu nad Idrijo, kjer smo prenočevali v znanem Vojkovem logorju, so nas iznenada napadli Italijani. Trije so bili ranjeni. V transportu nas je bilo okrog 200 neoboroženih. Za spremstvo smo imeli četo, ki ni bila popolno oborožena, zato se je transport razbil na več skupin. Ena skupina je nadaljevala pot na Dolenjsko, druge skupine z ranjenci pa so ostale na Primorskem. Zaradi mladosti in neodpornosti sem bil po večtedenskih marših in po tej hajki tako izčrpan, da nisem bil za na pot. Dodelili so me k trem ranjencem, kjer sem ostal za kurirja. Iz te skupine je dr. Peter formiral prvo partizansko sanitetno postajo na Primorskem.

POLDE KERŠEVAN

Kako sem prišel v partizansko bolnišnico Pavla

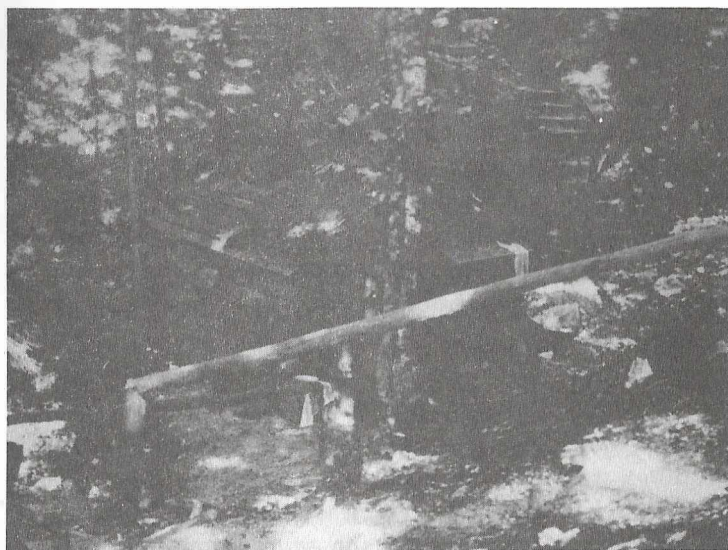
Kot borec Gradnikove brigade 31. divizije sem bil 18. avgusta 1944. leta dodeljen za spremstvo ranjencev 9. korpusa na Notranjsko. Preden smo prečkali cesto pri Ravbarkomandi, smo počivali in tu sem bil ranjen v desno nogo. Nisem mogel več naprej, ker ni bilo ne nosil ne nosačev. Naložili so me na tovornjak, ki se je vračal na Otlico. Na Otlici so me pustili v premični bolnici 31. divizije, od tam pa so me premestili v bolnišnico Pavla. Pozno ponoči so me partizani naložili na nosila, mi zavezali oči in me odnesli. Med potjo sem zadremal. Ko sem se zbudil, sem še vedno ležal na nosilih. Prišli so mi kavo. Potem je prišla zdravnica in mi previla

nogo. Nekaj dni sem ležal in ko sem okreval, je dr. Pavla izvedela, da sem kuhar. Predlagala mi je, naj ostanem pri njih. Tako sem postal in ostal kuhar v bolnišnici Pavla.

V drugi novi centralni postojanki sem imel pomočnika Alda Humarja. Imeli smo dva štedilnika, eden je bil obložen z lesom in smo mu pravili »ta lesen«, drugi pa je bil kamnit. Ker nas je bilo veliko, sem kuhal na obeh.

Bližala se je zima. Hrane je primanjkovalo in včasih sem prav s težavo pripravil obed. Ko smo vzeli meso od kosti za bolnike, kosti nisem zavrzel. Borci iz osebja bolnice so čakali nanje, da so jih ohrali »do kosti«. Včasih je prišla mimo zdravnica. Ko je videla to opravilo, je rekla: »Saj to je cel orkester!« Sedem, osem jih je bilo in vsak je obiral svojo kost, eden rebro, drugi nogo, tretji hrbet itd. Sedeli so na kamnih in uživali.

Za zajtrk smo imeli po navadi žitno kavo ali čaj, včasih tudi kakav. Mleko je bilo tudi kondenzirano. Ko je primanjkovalo hrane, je primanjkovalo tudi tobaka in začela se je

Štramba v Zadnji centrali, oktober 1944

velika nervoza. Jeseni 1944 smo dobili tobak v listju iz Furlanije. Najprej smo rezali liste in najboljše pokadili, pečlje pa zavgli. Ko je zmanjkalo tobaka, smo pobrali odpadke in jih pokadili. Cigarete smo zvijali iz navadnega papirja, kakršnega smo pač imeli. Tudi bukovo listje je prišlo prav, samo da se je kadilo.

Ko smo bili v stiski s hrano, si je pacient Krajnik ogledal kuhinjo. Za stenčas je narisal mačko, ki čepi na mrzlem štedilniku, poleg nje pa sta kuhar in pomočnik z marelo, ker kaplja voda skozi streho in je zato mineštra redka. V eni svojih pesmi je kritično obdelal kuharja zaradi slabe hrane. Potem sem jaz zaradi »užaljenosti« napisal kritično pesem o pacientu Krajniku.

Nekega dne sta šla dr. Franc Derganc in dr. Paula operirat v drugi oddelek bolnice. Vrnila sta se pozno zvečer. Vedel sem, da bosta lačna, zato sem jima pripravil za večerjo palačinke. Dr. Paula je večerjela v svoji sobi oz. baraki, dr. Derganc pa je prišel k meni v kuhinjo in me je med jedjo vprašal, če so vsi dobili palačinke. Rekel sem, da ne, da sem jih spekel samo za njiju. Pogledal me je in prenehal jesti, rekoč, da drugič ne sme biti izjeme, ker so drugi bolj potrebni okrepčila.

Bližalo se je novo leto 1945, a jaz nisem vedel, kaj bom dal v lonec. Hrane namreč ni bilo. Naš Milče, ki je bil znan lovec, je včasih prinesel kakšno srno. Tako je bil tudi takrat, dan pred novim letom, na terenu. Proti večeru se je vrnil in povedal, da je ustrelil srno, in to na kraju, oddaljenem dve uri hoda. Rekel je še, da sam ne more do nje, ve pa točno, kje je. Razmišljal sem, kako bi bilo lepo, če bi imeli srno za novoletno kosilo.

Silvestrovo smo praznovali po naših možnostih in šli mirno spat. Jaz sem spal na pogradu pod streho blizu kuhinje. Ko sem ustal na novega leta dan in odprl vrata, sem zagledal na pragu srno, ki je imela v gobčku smrekovo vejico in listek z napisom »Srečno novo leto«. Z veseljem sem skuhal dobro kosilo. Bilo je presenečenje za vse: srna, krompirjevi njoki in zeljna solata.

MAKS ŽNIDAR

Obveščevalca v zagati

V prvih dneh oktobra 1944 so Nemci pričeli ofenzivo na enote 9. korpusa. Prišlo je do spopadov v Trnovskem gozdu. V teh bojih je moja brigada (Vojkova) sodelovala dva dneva. Ob umiku smo se utaborili na Otlici. Toda ne za dolgo, ker je brigada morala na Cerkljansko. Šef obveščevalne službe je tedaj določil Pavleta Dobrovoljca in mene, da morava kot obveščevalna patrulja v Mrzlo Rupo. Najina naloga je bila preveriti, če je prost prehod proti Vojskemu nad Idrijo.

Odšla sva po dobro znani poti. Krenila sva kar po bližnji cesti čez hrib nad Otlico. Po približno četrt ure sva prispela na cesto, ki pelje s Poslušanja na Col. Ob cesti, ki je bila razmočena od nočnega deževja, sva opazila razno nemško kramo. Torej je tod malo prej prodirala nemška kolona. Postala sva budnejša. Pot sva nadaljevala le po stranskih stezah. Kar naenkrat zagledava ob veliki skali stoječega vojaka v usnjenih škornjih. Izpod izbočene skale so gledale le njegove noge. Na desni je bil prepad, na levi pa skalovje, vse naokrog je pokalo. Po nevarnem pobočju sva se počasi spuščala v grapo, dogovorjena, da nadaljujeva pot do Mrzle Rupe. Menila sva, da bova nekje v grapi našla cesto v Mrzlo Rupo. Žal ni bilo ne ceste ne poti.

Na najino veliko presenečenje se je pred nama razgrnila panorama razobešenega perila, vojaškega in civilnega. Korak nama je zastal: kaj če so to četniki, o katerih se je govorilo, da se skrivajo tod okoli. Previdno sva stopila nekaj korakov naprej. Pred nama se je znašla majhna baraka. Vstopila sva z brzostrelko v roki. Bila je kuhinja. Kuhar, starejši moški, naju je vprašal, če sva lačna. Pritrdila sva in že nama je postregel. Med jedjo sva trdno držala brzostrelki, saj še vedno nisva vedela, kje sva. Na stenah ni bilo slik, kuhar pa je imel belo kapo brez znakov. Zdi se mi, da je bil Italijan. Po nekaj minutah sta pristopila dva moška in naperila puški v naju. Imela sta titovki in takoj sva vedela, da je vse v redu. Dvignila sva roki in na zahtevo izročila orožje. Brez dovo-

ljenja (in namena) sva prišla v bolnico Pavlo. Pokazala sva jima prepustnico, ki je veljala za vse območje 9. korpusa, torej od Kranja do Gorice. Pojasnila niso pomagala, morali so se prepričati o najini poti. Ostati je bilo treba v bolnici.

Še istega dne sva si ogledala okolico, ko sva pripravljala drva. To delo naj opravljava, so dejali, dokler ne pridejo zagotovila o resničnosti najinih izjav. Mož v škornjih je bil stražar bolnice. Ko je vodstvo bolnice izvedelo, da sva zaupni osebi, so naju imeli še rajši. Privaditi se je bilo težko: bila sva kot ptiča v ptičnici. Pavle mi je včasih namignil, da bi jo popihala v svojo enoto na Cerkljansko. Odsvetoval sem mu. Pobegniti je bilo skoraj nemogoče. Brž bi bila v trinajstem bataljonu. Hrane je bilo dovolj, dela tudi, saj je v bolnici primanjkovalo delovnih moči. Le to je bilo hudo, da kot obveščevalca nisva imela obstanka. Po posredovanju štaba brigade so naju po enem mesecu izpustili pod pretvezo, da se bo bolnica selila od tod. Zapovedano nama je bilo, da ne sme nihče izvedeti, kje sva bila. Iz bolnišnice sva odšla z zavezanimi očmi. Pot naju je vodila do Mrzle Rupe na Cerkljansko.

Ko sva prišla v svojo enoto, tovariši niso mogli verjeti, da sva prava. Bila sva že mesec dni na seznamu mrtvih. Zapisano je bilo, da sva 13. oktobra 1944 padla v nemško zasedo pri Mrzli Rupí. Veselja ni bilo konca. Že med potjo sva si izmislila izgovor, da sva bila na obveščevalnem tečaju.

ITALIJANSKI BORCI MED OSEBJEM BOLNICE

V naši bolnici je bilo med osebjem tudi nekaj borcev italijanske narodnosti.

Guglielmo di Valentin, delavec iz Tržiča (Monfalcone) je vestno opravljal kuharsko delo. V času goriške fronte je bil ranjen. Do spomladi 1944 ni bil nosač ranjencev, potem pa je v sili tudi on prijel za nosila. Bil je tih, preudaren in discipliniran. Racionalno je kuhal tisto, kar so mu prinesli v skrivno bolniško

postojanko, najprej v »A«, nato tudi v »B« oziroma v Očkovo. Videti je bil starejši od nas in smo ga tudi zato nekako spoštovali.

Iz južne Italije je bil bolničar Alfredo Festa. Delal je na javki in je bil vsak dan povezan z nami v bolnici. Bil je dober bolničar, priučen in šolan v italijanski vojski. V NOV je prišel z italijanskim zdravnikom dr. Antoniom Cicarellijem in še z dvema bolničarjema Italijanoma. Festa je poznal osnovne zahteve o triaži ranjencev in je ranjene poslal v oddelke za huje ranjene ali za lažje ranjene, če jim ni bilo potrebno npr. zdravljenje z operativnimi posegi, nekatere pa je poslal kar naravnost v bolnišnični okrevališči. Kadar ni bil prepričan glede triaže, kadar so pripeljali na javko večjo skupino ranjenih ali zelo hudo ranjene ali bolne borce, je zaprosil zdravnico dr. Pavlo, naj pride na javko in sama pogleda ranjence ter odloči o nujni medicinski pomoči in o triaži. Nekateri ranjeni ali bolni borci bi bili brez pravšnje triaže poslani v skrivno bolnico in bi jih po nekaj dneh poslali nazaj v enoto ali v divizijsko ali drugo premično bolnico. Tako bi po nepotrebnem obremenjevali strogo konspirativne bolniške oddelke, namenjene hudo ranjenim in bolnim borcem. Festa je znal varovati konspiracijo, vendar ni nikdar stopil v tajne oddelke bolnice, verjetno zaradi tega, ker je bil Italijan.

Tudi med ženami v bolnici je bila Italijanka, in sicer Loretta Burlini, s katero smo enakopravno sodelovali. Bila je v skrivnih bolnišničnih oddelkih. Loretta, antifašistka, je bila leta 1942 zaprta v tržaškem zaporu Coroneo in je v naše borbene vrste stopila jeseni 1943. V goriški fronti si je zlomila nogo. Ker se ni mogla premikati, so jo Nemci ujeli in pustili v neki hiši, češ da pridejo kasneje ponjo. Našla je zvezo z nekonspirativno bolnico, kjer je imela ponovno zlom noge zaradi slabe zaraslosti kosti. Maja 1944 je bila zato premeščena v našo tajno postojanko. Ko se ji je noga pozdravila, je v bolnici pomagala pri pospravljanju, pranju in drugih lažjih opravilih. Večkrat smo jo videli, da prebira knjige in razprave tudi o naravoslovnih predmetih. Povedala mi je, da je pravzaprav študentka. V isti bolniški postojanki je bila pri nas tedaj na zdravljenju Mara Samša,

učiteljica po poklicu, pisateljica, borka iz pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Primorsko. Tako sem se z Maro dogovorila, da je Loretta bolj potrebna v aktivističnem delovanju NOB med italijanskim narodom kot v bolnici. Kot nam je bilo sporočeno, smo Loretto 8. decembra 1944 po navodilu poslali prek P7 v odbor slovenske protifašistične ženske zveze.

Po odhodu iz bolnice mi je poslala naslednje pismo (v prevodu):

*Najdražja tovarišica Pavla,
potem ko sem se poslovila od tebe in se oddaljevala od
»Postojanke«, sem imela občutek, kot da bi se oddaljevala od
svojega doma.*

*Jutro je bilo čudovito, še sem se obrnila nazaj zato, da bi
nosila v sebi podobo naše bolnice.*

Koliko spominov bom imela nanjo!

*Vojno sem imela priložnost spoznati med lesenimi stenami
kot najbolj bolečo, najbolj žalostno.*

*Koliko tovarišev sem spoznala, tovarišev raznih narodnosti,
tovarišev ranjencev, tovarišev bolnikov, ki so prihajali krvavi,
uničeni, raztrgani, ampak vsi so v bolnici kot v oazi našli le-
žišče, topel prostor, nego in zdravljenje. Spominjam se ne samo
ranjencev, ampak vas vseh, s katerimi sem skupaj prebila
ure dela, ure žalosti, pogosto pa tudi ure miru in veselja.*

*Prepričana sem, da mi bo spomin na vas vselej drag, ko
se bom vrnila v normalno življenje in se znašla v drugem
okolju in med drugimi ljudmi.*

*Tovarišica Mara me je sprejela z velikim veseljem, vendar
nisva velikokrat skupaj. Bila je prezaaposlena zaradi seje
antifašistične ženske zveze. Tudi jaz sem se seje udeležila kot
predstavnica antifašističnih italijanskih žena in sem na njej
aktivno sodelovala.*

*Na tej seji sem imela priložnost spoznati Franceta Bevka,
ki nam je zelo zanimivo pripovedoval. Poznal je tudi »Nostro
avvenire« in smo že dobri prijatelji tudi zato, ker smo iz iste-
ga mesta.*

Kakšne so zahteve dela v sedanjem trenutku? Pričakujem, da bom poslana naprej, ampak ne v Trst. Meni je use-eno, le nekaj je pomembno: biti tam, kjer sem lahko koristna.

Mislím, da Ti ni treba biti v skrbeh, kako bom varovala skrivnosti o bolnici. Naj bo moje jamstvo dejstvo, da sem že bila v zaporu, spoznala metodo kvesture in mučenje: nisem začetnica in ne šibka oseba.

Zaključujem pismo, pozdravljam vse, posebno komisarja, Pepija, Ivanko, Vida...

Prisrčen stisk roke

Loretta

DR. ANTONIO CICARELLI

Dr. Antonio Cicarelli je pred razpadom Italije služil v italijanski vojski kot oficir-zdravnik na letališču v Mirnu pri Gorici. Na Vogrskem se je prostovoljno vključil v ustanavljajočo se partizansko bolnico. Opravljal je kirurške posege. S to bolnico, ki jo je vodil dr. Aleksander Gala Peter, je prek Predmeje, Male Gore, Bele in Tršanovša prišel k Tratniku v Čekovnik. Od tu je bila bolnica premeščena konec decembra 1943 v gozd, dr. Cicarelli pa je odšel s svojim bolničarjem Giuseppom Costanzo, tudi Italijanom, najprej v Okrevališče št. 2 v Krnice pri Jagrščah in 1. aprila 1944, tudi skupaj s Costanzo, v odredno gorenjsko bolnico na Jelovico. Januarja 1945 je bil dr. Antonio Cicarelli premeščen v štab italijanske divizije Garibaldi Natisone. Dr. Antonio, kot smo ga klicali, je bil ugleden strokovnjak, priljubljen med borci zaradi izrednega občutka za tovarišstvo in visoke zdravniške etike. Čeprav je bil Italijan, je bil borec slovenske osvobodilne vojske. Po vojni živi v južni Italiji. Rad se odzove povabilu slovenskih borcev in obišče Primorsko in Gorenjsko.

RANJENCI V BUNKERJIH

V ohranjenih dokumentih in spominih iz NOB je večkrat kar mimogrede omenjeno, da so skupine ranjencev ob pretečih nevarnostih odpeljali v bunkerje. Ranjenci so v njih preživeli težke trenutke, ure in celo dneve.

Prvič smo morali hudo ranjene in negibljive ranjence evakuirati v bunkerje 13. junija 1944 zaradi obvestil, da je bolnica v nevarnosti. Nekaj ranjencev smo prenesli v podzemni bunker nekaj sto metrov stran od bolnišničnih objektov. Bivanje v njem je bilo kar znosno: večkrat smo ga prezračevali, prinašali ranjencem hrano in oskrbovali rane. Lažje ranjeni, slabo premični ranjenci so bili v istem času v bunkerju »Fuglovžu«. Ta je bil prislonjen na strmo pobočje kakšnih tristo metrov od bolnišničnih barak. Tu je bilo razpoloženje prebivalcev dosti boljše. Sledi do bunkerjev je bilo treba skrbno prikriti. Po treh dneh napetosti smo ranjence vrnili v prejšnje prostore. Ta prva evakuacije ranjencev iz bolnišničnih prostorov je bila zelo koristna vaja.

Ko smo 28. junija 1944 popolnoma izpraznili bolnici »A« in »B« zaradi pobega bolničarke, smo ranjence s hudimi poškodbami in negibljive prenesli v podzemni bunker, ki ga je gradbena ekipa pripravila v zaraščenem prostoru, nekako na sredi med »B« in nenaseljeno Tinetovo postojanko. Le za ta bunker pobegla bolničarka ni vedela, oba prej opisana je namreč poznala.

SPOMINI BOLNIČARJEV NA PREBIVANJE V BUNKERJIH

Justin Pirih iz oddelka »B« ali Očkove postojanke je junija 1944 varoval v podzemnem bunkerju sedem ranjencev in jim stregel tri dni in noči. Med ranjenci so bili Jože Kovačič, ranjen v hrbet, Stanko Hvala, ranjen v levo koleno, Bruno Zangirello, ranjen v koleno in neki Rudi.²¹

Bunker je bil na ilovnatem terenu dva metra globoko v zemlji z notranjo površino okrog 10 m². Stene so bile iz brun, prav tako streha, ki je bila pokrita s prstjo, praprotjo, listjem in vejevjem. Prvi dan, se spominja Justin, je bilo v bunkerju kar suho. Naslednji dan pa je deževalo in voda je začela pronicati na več mestih skozi streho. Justin se je bal, da ranjenci ne bodo vzdržali in da bo kdo zahteval, naj jih izpusti iz bunkerja. Vendar so bili vsi potrpežljivi v zaprtem in vlažnem prostoru. Iz bolnice so jim prinesli vsako noč obrok hrane. Tedaj so tudi prezračili prostore in izpraznili posode z iztrebki v jamo stran od bunkerja, ki so jo skrbno zakrili, zakopali in maskirali. Spominjam se bledosivih obrazov ranjencev, ki so jih prinesli na beli dan, ko

Vhod v bunker za ranjence nad Putrih klavžami

je nevarnost minila. Obljubila sem si, da takih bunkerjev ne bodo več uporabljali.

Tudi Gabrijel Bevk je bil takrat v tem bunkerju. Ranjen je bil v Sovodnjem, strel mu je zlomil nadlaket, posledica pa je bila vnetje kosti.

Ranjenec Zdravko Jelerčič je bil na Razdrtem hudo ranjen v desno koleno in levo stegnenico. Bil je nepremičen invalid. Tudi on piše v poglavju Ranjenci pripovedujejo, kako je v bolnici neko noč nastal preplah in so nemudoma spravili hudo ranjene v bunker pod zemljo. Povrhu je še deževalo. Prebivali so v vlagi in stanje njegovih ran se je zelo poslabšalo.

Bunker v skalnem previsu v kraljestvu gamsov nad Putrih klavžami smo uporabili dvakrat, in sicer v marčni oziroma aprilski sovražnikovi ofenzivi l. 1945. O varstvu ranjencev in življenju v tem bunkerju piše bolničar FRANC VIDMAR:

Prodrtanje sovražnikovih enot v bližino bolnice je zahtevalo, da smo hudo ranjene evakuirali v unaprej pripravljeno skrivališče pod previsno skalno steno, kakšnih 300 do 400 metrov nad Putrih klavžami. Prenašanje ranjencev v to zaklonišče je bilo zaradi terena zelo težavno. Nosači so se morali na nekaterih mestih privezovati za drevesa in so ranjence prenesli tako, da so si nosila podajali iz rok v roke. Zaklonišče smo že prej pripravili.

Vanj smo prinesli nekaj hrane, vode, obvezilnega materiala in zdravil ter drugega najnujnejšega pribora in opreme za oskrbo ranjencev. Ko smo prvič uporabljali ta bunker, je dr. Paula vsak dan prihajala pregledovat ranjence, bolničarji pa smo se dnevno menjavali. Tudi hrano smo tedaj še redno pripravljali v bolnišnični kuhinji in smo jim nosili tople obroke v bunker, tako da zaloge suhe hrane nismo uporabljali. Približno po enem tednu smo spravili ranjence iz skalnega bunkerja. Transportirali smo jih v bolnico Franjo, kamor sem jih spremljal tudi jaz.

Pred zadnjo nemško ofenzivo spomladi leta 1945 smo zopet evakuirali ranjence v opisani bunker v skalah. Napolnili

smo ga do zadnjega kotička. Suho hrano, za katero je skrbel Jože Komel, smo spravili pod manjšo previsno steno poleg velike stene, kjer so bili ranjenci. Bolničarja sva bila Justin Piriš in jaz. Z nami je bil še en tovariš iz bolnice, čigar imena se ne spominjam.

Vse dni ofenzive, ko sovražnik še ni bil blizu bolnice, smo se vračali v bolnišnično kuhinjo, skuhalih nekaj hrane in jo odnesli ranjencem in osebju v bunkerju in omenjenim skritim skupinam. Ko pa je sovražnik prodril v našo neposredno bližino, smo ostali vsi na svojem mestu, kajti vsak naš premik bi bil lahko usoden.

Štirje tovariši, ki smo bili v skalnem bunkerju s težko ranjenimi, smo morali opazovati okolico. Nekega dne smo opazili, da se premika kolona navzgor proti Putrih klavžam. Razdalja med kolono in nami je bila le kakšnih 1000 metrov. Ko je prišla kolona do klavž, smo ugotovili, da so to Nemci. Mi smo bili nad njimi kot orli v pečini, le kakšnih 300 metrov proč. Na opazovalnici smo se menjavali tako, da je opazovalec le glavo stegoval čez steno. Opazili smo, kako je še ena taka kolona prihajala iz Bele in se pod nami pridružila prvi. Del sovražnikovih vojakov je krenil proti Krekoušam in tam ostal do konca ofenzive. Na Krekouše so prišle tudi kolone iz Mrzle Rupe po poti mimo Prve centrale. To opuščeno bolniško postojanko so tedaj delno požgali. Tretja sovražnikova kolona se je pomikala s Hudega polja proti Krekoušam čez Gnelice po poti tik nad Zadnjo centralo. Na tej poti so zverinsko ubili štiri partizane. Te smo našli po ofenzivi, brez dokumentov, iznakažene tako, da nismo mogli ugotoviti, kdo so. Ta primer sovražnikove krutosti je po vojni opisala komisija za ugotavljanje zločinov nad ujetniki.

Ko so sovražniki zasedli Krekouše, so imeli na cesti Hudo polje–Gnelice–Krekouše stalne zasede, posebno nad Krekoušami. To je bilo še bliže, komaj 150 metrov od našega bunkerja. Ko smo odkrili to nevarnost, smo se začeli dogovarjati, kako se bomo branili, če nas napadejo. Imeli smo le

dve ali tri puške, nekaj ročnih bomb, pacienti pa nekaj pištol. Med ranjenci je bil Ratko Marjanović, komandant 3. brigade, ki je prevzel vlogo »vojaškega poveljnika«. Sreča nam je bila naklonjena, saj nas niso odkrili, in pričakali smo konec ofenzive. S hrano smo skoparili, saj nismo vedeli, koliko časa bo trajala ofenziva. Ko so nam prišli povedat, da se je sovražnik umaknil, smo imeli še en 15-kilogramski hlebec sira. Ko so ranjenci videli to kolo sira, so hoteli napasti Kome-la, ker je skrival sir, namesto da bi ga že prej načel. Še istega dne smo se preselili nazaj v nepoškodovano bolnišnico, v barake, kjer se je življenje normaliziralo.

Začeli so prihajati ranjenci, ki so bili ranjeni med poslednjo nemško ofenzivo, in bolniki, ki so stradali ves čas, ko so se skrivali pred sovražnikom. Spominjam se sestradanega partizana, ki je dan ali dva potem, ko smo se vrnili v barake, sam naključno prilaval k nam. Doma je bil s Predmeje. V skrivališču, kjer je bil sam, je bil tako lačen, da je pojedel usnjene jermene in nekaj usnja s svojih čevljev.

(Pripoved Franca Vidmarja pri avtorici.)

TRANSPORTI RANJENCEV

Bojne enote niso vodile ranjencev s seboj, temveč so jih takoj po ranitvi odpeljale v skrivne bolnice. Le lažje ranjene in gibljive so oddajale v premične bolnice. Tako so npr. ranjene v 9. korpusu odpeljali v premično bolnico 30. divizije, 31. divizije itd. Za zdravljenje ranjencev je bilo zelo pomembno, da so jih enote čimprej pripeljale do bolnic, največkrat s pomočjo zalednih organizacij NOV.

Ranjence so transportirali od mesta ranitve do previjališča ali pa kar do kirurške ekipe. V 9. korpusu je kirurška ekipa z vodjo dr. Francem Dergancem delovala od septembra 1944 do osvoboditve. Po oskrbi v previjališču ali v kirurški ekipi so bili ranjenci transportirani do javke bolnice, večkrat tudi z bojišča po najnujnejši medicinski oskrbi kar na javko. Od bolnišnične javke so javkarji spremili premične ranjence oziroma so jih peljali z vozovi na dogovorjeno mesto, kjer so jih prevzeli izključno nosači iz skrivne bolniške postojanke. Te poti do bolnice so bile različne v raznih obdobjih, med drugim tudi zaradi dvakrat menjanega kraja javke.

Dovoz ranjencev iz cnot in z bojišč je bil zapleten, ker je potekal po Zadlogu, Čekovniku, Beli, Kočevšu, Trebuši, čez vojskarske kraje, vendar pa opazen le z redkih osamljenih domačij. Prevoz do javke v Mrzli Rupi iz južnih smeri, s Krasa, iz Vipave, Lazne, Predmčje, Lokev, Podkraja, Trnovega in od drugod, je bil varnejši, ker je v zadnji etapi v glavnem potekal skozi gozdove.

Skušajmo opisati prevoz ranjencev do javke pri Tratnikovih

v Čekovniku! VIDO BAJEC, izkušeni javkar in poznavalec teh krajev, je o prevozih zapisal:

Transport z območij Hotedršice, Črnega Vrha, Cola in drugih krajev te smeri je bil težak zaradi slabih cest, saj se je vozilo le po stranskih poteh, npr. Hotedršica–Novi Svet–Šebalk–«Francoska cesta» do Pevca, Majnika, Ipavca, Guzelja in Tratnika; nikakor ne po glavni cesti Logatec–Idrija. Redko je bila za prevoz varna tudi cesta Col–Godovič. Po navadi so bataljonski sanitetci za prevoz ranjencev mobilizirali lojtrske vozove ne glede na odnos njihovih lastnikov do NOB. Nanje so položili koruzno slamo ali otepe druge slame, da bi ranjencem usaj malo ublažili tresljaje. Po mučni vožnji so jih odložili pri Ipavčevih in pri sosedu Majniku. Posebno velik je bil transport ranjencev iz borb za Hotedršico in Godovič. Vidna sled kolesnic, tudi krvavih, je bila tedaj na cesti po dolini Bele od Guzelja do Lajšta in še naprej po Majniškem navzgor. Transporti po Beli niso bili zaščiteni s stražo ali zasedo. Od Ipavca do Tratnika so vozili Guzeljevi in Tratnikov Ciril, od Tratnika do Zaklavž pa izključno javkarji. Tako so se zvrstile tri ekipe prevoznikov, kar je bilo potrebno zaradi konspiracije. Transporti se niso ozirali na vremenske razmere, potekali so v dežju, snegu, nevihti, dokler niso bili ranjenci na varnem. Komanda mesta Črni Vrh, ki se je med drugim zadrževala tudi pri Pircu v Zadlogu in pri Ipavcu, je nudila transportom pomoč. Obveščevalci, tudi domačini, so opozarjali na možne nenadne napade Nemcev in domobrancev iz Idrije, Črnega Vrha, Logatca, Hotedršice, Cola itd.

(Zapis hrani avtorica.)

Ker je sovražnik nadzoroval cesto Logatec–Idrija in tudi do Želina, je bilo k nam težje pripeljati ranjence iz krajev vzhodno od te ceste. Iz borb v Spodnji Idriji je transport potoval po Kanomlji najbrž do Oblakovega Vrha in prek Vojskega, bližnje

poti so bile slabo vozne. Tako so ranjenci k nam potovali dan ali dva, čeprav je bila Idrija blizu.

Transporti ranjencev s prej omenjenih območij Črnega Vrha, Godoviča in iz borb okrog Ubeljskega, Hrušice, Studenega so bili varnejši, ko smo javko preselili v Mrzlo Rupco. Cesto prek Trnovskega gozda, Poslušanja, Male Lazne in Predmeje je namreč sovražnik kontroliral le v svojih ofenzivah.

Prevoznike za ranjene v bojih okrog Trnovskega, Lokev, na čepovanskem sektorju in drugod smo našli na domačijah, ki so imele vprežno živino. Franc Šavle iz Dola pri Čepovanu ve povedati, da je bilo na čepovanskem območju 14 voznikov podrejenih Komandi mesta Čepovan. On sam je večkrat odpeljal ranjence do Mrzle Rupe.

S Šebreljske planote, iz Jagršč in Krnic so bile poti razmeroma varne, saj smo tako rekoč vsak teden previdno pošiljali ranjence iz bolnice v Jagršče v Okrevališče 2.

Za dovoz ranjencev na javko v Mrzli Rupi in k Tratniku je bila važna cesta od Dolenje do Gorenje Trebuše, saj smo sprejemali ranjence tudi z Banjske in Šentviške planote, Čepovana, Lokavca, Grgarja in iz diverzantskih napadov na komunikacije ob Soči in Bači.

POTI OD JAVK DO BOLNIŠKIH ODDELKOV

V prvi polovici 1944, ko sta bila javka za ranjence in ekonomat za oskrbo in gradnjo skrivnih bolniških oddelkov pri Tratniku v Čekovniku, je vodila pot do klavž po Kramarščici. Ta je bila tedaj prevozna le kak kilometer, naprej pa je bila steza, ki je bila pozimi ledena in nevarna, ker je potekala po strmem bregu v grapi Idrijce. Dogajalo se je, da so borci plazeč se porivali nosila z ranjenci po ledeni stezi ob prepadu.

Prek klavž je pot do postojanke »A« (Prva centrala) zavila v strm breg in se čez vrh Vršiča naglo spustila v postojanko. Običajno so javkarji kratek del poti po Kramarščici ranjence vozili z vprežnimi mulami. Tako so prevažali tudi živež, potrebni inventar in zdravila, gradbeni material in drugo.

Z javke v Mrzli Rupi je vodila še kar dobra gozdna cesta pro-

ti Krekovšam. Od nje so se cepile skrivne steze v »A« (Prvo centralo), v »B« (Očkovo) in v Tinetovo postojanko. Zvezo med temi objekti je bilo lahko skriti, saj je potekala po zaraščenem gozdu. Iz Mrzle Rupe so ranjence in material k tem postojankam samo nosili. Strogo je bilo prepovedano prihajati iz Mrzle Rupe po bližnjici povprek po bukovem gozdu v postojanko »A«, ker bi stopinje po preperelem listju pustile sledi.

Ko smo se preselili pod Hudo polje in potem v Zadnjo centralo nad Krekovšce, je vodila do nas pot z javke v Mrzli Rupi po dobri gozdni cesti Mrzla Rupa–Mala Lazna. Na Hudem polju se je odcepila slabša gozdna cesta proti Krekovšam. Na skrivno stezo do bolniške postojanke pod Hudim poljem je bil odcep od te ceste proti Krekovšam na prvem ostrjšem ovinku od Hudega polja. Na Zadnjo centralo smo šli po tej cesti naprej in približno po enem kilometru zavili na daljšo samo našo skrivno stezo, ki smo jo sami naredili. Od Hudega polja smo do bolniških postojank samo hodili. Cesta iz Mrzle Rupe do Hudega polja je bila prometna. Po njej so proti Mali Lazni, Predmeji in Otlici vedno hodile partizanske enote, patrolje, kurirji itd. Ker smo transporte ranjencev skrivali tudi pred njimi, smo jih opravili predvsem ponoči in v zgodnjih jutranjih urah.

POTI RANJENCEV IZ BOLNICE

V obe okrevališči je bila iz Centrale dolga pot. V Okrevališče 2 smo hodili čez Krnice, Pekl in v Jagršče. Pot je bila sicer dolga, a nevarna le takrat, če so Nemci silili na Oblakov Vrh. Iz bolnice prek javke pri Tratniku so v okrevališče poslane ranjence, predvsem okrevajoče in ne hudo ranjene, spremljevalci iz osebja bolnice ali okrevališča vodili prek Kočevša v Kanomljo nekaj časa ob Kanomljici, potem mimo Gantarja v Rupo in v Pekl. Ko smo javko preselili v Mrzlo Rupo, je pot vodila mimo Kotlarja na Vojsko, čez Ogalce na Oblakov Vrh, na Pisanice, Sevnico in v Jagršče. Transport je pešačil, zato se je lahko izogibal glavnih poti. Tudi naša zveza z Vrati in Vršami, to je z Okrevališčem 1, ni bila nevarna, le dolga in naporna je bila, kadar je vodila s Kobilice v strmino na Vrših.

VNAPREJ PRIPRAVLJENI TRANSPORTI

Dne 13. 4. 1944 nas je šef sanitetnega odseka štaba korpusa dr. Viktor Volčjak z dopisom št. 153 obvestil:

»Na področju 9. korpusa smo ustanovili Invalidski dom in s tem razbremenili sanitetne postojanke. Uprava SVPB Pavla naj pošlje prizadete tovariše s primernim spremstvom na K. M. Cerčno, kjer bodo dobili pri tov. Martinu Mažgonu potrebna navodila za potovanje. Uprava naj da tovarišem spremno pismo z vsemi podatki, naslovljeno na Invalidski dom.«²²

Ko smo sprejeli to obvestilo, smo že 28. 4. 1944 poslali v invalidski dom invalide: Viktorja Černeta iz Gregorčičeve brigade (amputirana leva noga v stegnu), Edvarda Daneva Danila iz Goriške brigade (amputirana leva noga v podkolenu) in Julija Gorjana iz Severnoprimskega odreda (amputirana desna noga v stegnu). Danev in Gorjan sta bila ranjenca še z goriške fronte. Ta prevoz je potekal po cesti iz Mrzle Rupe v Dolenjo Trebušo in od tod s »partizanskim avtobusom« – tovornjakom v Cerčno.

Drugi načrtovani transport 50 ranjencev (vmes je bilo tudi nekaj invalidov) iz naše bolnice je potekal od 15. do 18. avgusta 1944 do Hudega polja, kjer se je pridružil transportu 30 ranjencev iz skrivne partizanske bolnice Franja. Ta prenos ranjencev s Primorske na Notranjsko so varovale skoraj vse bojne enote korpusa. To številno skupino ranjencev so prepekljali z letali v zavezniške bolnice v južno Italijo. Skupino naših ranjencev je spremljal bolničar STANKO VADNJAL, ki piše:

Prvo noč smo krenili iz Hudega polja proti Otlici in pre-spali v gozdu. Z Otlice do Bukovja so ranjence prepeljali kamioni. Iz Bukovja smo krenili pozno popoldne proti železniški progi, ki smo jo prekoračili na Raubarkomandi. Tu so bile majhne praske naših zased z nemško stražo, kolona pa ni bila napadena. Ko smo šli čez progo, se je kolona prav pred nami za kratek čas pretrgala. Nato smo nemoteno hodili vso noč do naslednjega popoldneva. Tisto dopoldne me je okrog 10. ure v koloni poklical Lazo Zorič. Bil je precej

pred menoj. Pohitel sem do njega. Zelo slabo se je počutil. Bil je zelo prizadet in utrujen. Dal sem mu zdravila po navodilu. Na njegovo željo sem precej časa korakal ob njem. Moral sem ga zapustiti, ker me je klical Italijan Vincenzo, ranjen v pljuča. Potem Laza nisem več videl. V vasi Podcerkev v Loški dolini sem zvedel, da je med potjo umrl. Njegova smrt je zapisana v tej fari. Iz Podcerkve smo šli v Kozarišče in tam ranjence namestili po hišah. Spominjam se, da je bil ruski ranjenec Kalinov sam v neki hiši. Tudi on je bil zelo slab. Od njega se je širil smrad po blatu, čeprav je bil negovan. Kmalu se je pojavila angleška vojaška sanitetna komisija, ki pa vseh ranjencev ni odredila za transport v Bari. Nekatere je določila za nadaljnje zdravljenje v partizanskih bolnicah. Kam so jih odnesli, ne vem. Poslovil sem se od vseh naših ranjencev. Iz Kozarišč sem se vrnil »domov« v našo bolnico.

(Zapis hrani avtorica.)

O tretjem skupinskem transportu ranjencev iz bolnice marca 1945 piše bolničar FRANC VIDMAR:

Po približno enem tednu bivanja ranjencev v bunkerju je prišlo povelje, da moramo evakuirati ranjence in invalide iz naše bolnice v Franjo. Okrog 10. marca 1945 so se Nemci že umaknili iz Mrzle Rupe.

Tedaj smo pripravili in izvedli transport 21 nepremičnih ranjencev in invalidov. Večino smo evakuirali neposredno iz bunkerja. Tovariš Ratko Marjanović, komandant Gradnikove brigade, je želel ostati v naši bolnici in smo ga zato iz bunkerja prenesli nazaj v bolniške barake. Vse druge pa so naši nosači prenesli po grapi navzgor do poti Krekove–Hudo polje in do Mrzle Rupe. Prenos je potekal zvečer in zgodaj zjutraj, tako da smo imeli v zgodnjih jutranjih urah v Mrzli Ruپی pripravljene za nadaljnjo pot vse ranjence. V Mrzli Ruپی je transport prevzela neka bojna enota. Kot običajno smo mobilizirali nekaj kmečkih uprežnih voz za prevoz po Razorih do Vojskega in do Vojščice. Ko je bila kolona transporta formirana in pripravljena za pohod, je prišlo sporočilo,

da so Nemci krenili iz Idrije proti Vojskemu. Torej je bila naša pot po Razorih in naprej ogrožena. Morali smo počakati toliko časa, da je štab brigade poslal v ogroženo smer enoto, ki bi branila Nemcem pohod proti našemu transportu. Tako smo lahko šele po enournem čakanju krenili naprej po načrtovani poti.

Transport je od Razorov do Vojščice potekal brez zapletov, le od Vojščice do Oblakovega Vrha je bilo nekaj težav, ker je bilo treba ranjence nositi. Nosači, ki so nam bili dodeljeni iz enot, pa niso bili vajeni nositi ranjencev kot naši nosači iz bolnice. Z Oblakovega Vrha do doline Idrije smo ranjence zopet peljali z vozmi in potem z autobusom-kamionom, ki je vozil tedaj iz Trebuše do Cerknega. Prepeljali smo jih v Novake do javke za bolnico Franjo.

Spremljevalca ranjencev sva bila bolničarka Fanči Hladnik in jaz. Spremila sva jih do javke za Franjo in jih izročila osebju te bolnice. Naslednji dan sva se vrnila peš v Cerkno, potem pa s partizanskim autobusom v Dolenjo Trebušo in peš »domov«, to je v našo bolnico.

(Zapis hrani avtorica.)

V skupini dvajsetih ranjencev, ki so bili premeščeni v bolnico Franja 13. 3. 1945, je bil tudi MIRKO STEPANČIČ iz inženirskega bataljona 30. divizije. Transport si je zapomnil takole:

Nekaj dni pred transportom smo hudo ranjeni in invalidi prebili v bunkerju. Nekega dne pa so nas ob svitanju odnesli iz bunkerja. Člani osebja bolnice so nas naložili na sani in odpeljali v smer, ki je nismo poznali. Povedali so nam le, da bomo premeščeni. Videl sem, da smo pristali v Mrzli Rupi, kjer so nas že čakali vozovi z vprežno živino. Preložili so nas nanje. Kolona voz je krenila, tedaj pa je zaropotalo. Streljanje ni trajalo dolgo, precej daljši pa je bil zastoj kolone. Krenili smo prek Vojskega do Vojščice, kjer so nas razložili z voz, neka enota pa nas je odnesla na Oblakov Vrh. Tu so terenci priskrbeli lojtrske vozove in nas odpeljali v

Dolenjo Trebušo na partizanski autobus-kamion. Z njim smo potovali do Cerknega; od tu pa so nas prepeljali do Franje.

Na Vojskem so nam povedali, da so se naši borci spopadli z nemško izvidniško enoto in preprečili, da bi naš transport trčil nanjo.

Mnogi smo to vožnjo težko prenašali, posebno tisti, ki smo bili malo prej operirani. Bolničar in bolničarka sta nas tolažila. Posebno se spominjam bolničarke Fanči Hladnikove iz Idrije, kako se je »podila« od sani do sani, od voza do voza, pazila na nas in se trudila, da nam je pomagala premagovati bolečine, če ne drugače pa vsaj s čim ugodnejšo lego.

(Zapis hrani avtorica.)

Četrti skupinski prenos ranjencev smo opravili zaradi pomanjkanja prostora v bolnici. Pripraviti je bilo treba ležišča za morebitne ranjence v zadnjih bojih pred osvoboditvijo. V tem transportu 28. 4. 1945 so bili invalidi, vendar premični, in drugi ranjenci. Navodila za ta transport je dal dr. Aleksander Gala Peter, načelnik sanitetnega odseka vojne oblasti 9. korpusa.²³

»Tovarišica poročnik dr. Pavla! Po dogovoru s tovarišico poročnik dr. Franjo bo ona sprejela 15 pokretnih ranjencev na svoj oddelek »D«. Takoj, ko sprejmeš to pismo, pripravi te ranjence za transport. Jutri, t.j. 28. 4. zvečer ob 7.00 uri, naj bodo na javki, kamor pride kamion ponje, da jih odpelje do javke oddelka »D«. Kamion bo prišel morda takoj zvečer, morda pa šele kasneje ponoči, zato naj ranjenci z bolničarjem, ki jih bo spremljal, čakajo celo noč, dokler ne pride kamion.

Pripominjamo, da naj bodo ranjenci samo taki, kot jih pošiljaš na svoja okrevališča. Sporoči nam z obratno pošto, kaj si ukrenila.»

Peter pismu dodaja: »Z odgovorom pošlji svojega kurirja, tako da bo vsaj jutri zjutraj ob 8. uri pod Kobilco, kjer je naš odsek.»

V spremstvu naših bolničarjev je 28. 4. 1945 zgodaj popoldne odšlo 19 ranjencev čez Hudo polje v Mrzlo Rupco, od tod

VOJNA OBlast IX. KORPUSA J.A.
S a n i t e t n i o d s e k
Polezaj, 27.4.1945.

tovarišica poročnik dr. Pavla.
"upravnik SVPH 3p".

Po dogovoru s tovarišico poročnik dr. Franjo, bo ona sprejela 14 pokretnih ranjencev na svoj oddetek D. takoj, ko sprejme to pismo, pripravi te ranjence za transport. jutri, t.j. 28.4. zvečer ob 7 uri naj bodo na javki, kamor pride kamijon ponje, da jih odpelje do javke oddelka D. Kamijon bo prišel morda takoj zvečer, morda pa sele kasneje ponoči, zato naj ranjenci z bolničarjem, ki jih bo spremljal, čakajo, celo noč, dokler ne pride kamijon.

Pripominjamo, da naj bodo ranjenci navedeni taki, kot jih ti pošiljaš na svoja okrevališča. Sporoči nam z obratno pošto, kaj si ukrenila.

Smrt fašizmu - Svoboda narodu!

Sei oddetka, kapetan:

[Handwritten signature]

Dopis sanitetnega oddetka Vojne oblasti 9. korpusa NOV 27. 4. 1945
za premestitev ranjencev iz Pavle

so jih odpeljali s kamioni prek Trebuše, Želina v Cerkno in na javko v Novake. Tja so prispeli še isti večer.

IVO GABRIJELČIČ

Skozi noč in zamete na javko v Čekovnik

Dan pred napadom na domobransko postojanko v Hote-dršici, 18. marca 1944. leta, je bila 18. brigada nameščena na območju Predmeje in Otlice. Naša 3. četa 1. bataljona je

bila nastanjena na Bizjakovi domačiji na Predmeji. Ker sem bil ta čas dežurni čete, se dobro spominjam, da je četa po spisku štela 47 borcev. Bili smo zelo utrujeni, saj smo v pretekli noči znosili iz skritega skladišča v Vrtovinu na Predmejo živeža za uso brigado. V večernem času je prišlo povelje za premik. Zapustili smo gostoljubno domačijo in odkorakali v sestavu brigade, ki se je zbrala na Otlici, v smeri proti Črnemu Vrhju. Na Colu so našo četo napotili globoko v gozd po strelivo. V temni noči smo nekje med Podkrajem in Hrušico čakali na zvezo s terenci, ki naj bi nam iz skritih bunkerjev pripeljali večjo količino streliva in minomete. Ker terencev ni bilo od nikoder, smo v mrzli noči v snegu, ki nam je segal do kolen, nalomili smrekovih vej in se stisnjeni po skupinah ulegli nanje in prebedeli noč. Ob svitanju, ko smo zaslišali prve strele, ki so naznanjali začetek napada na Hotedršico, so nam terenci le pripeljali strelivo. Ko smo se z njim obložili, smo s pospešenimi koraki krenili po snežnih zametih do naših položajev. V zaselku Ravnik smo naši spremljevalni četi oddali mine in se vključili v napad.

Hudi boji okrog Hotedršice so trajali ves dan in še v noč. Ponoči smo imeli več ranjenih. Po končanem napadu je bila naša četa določena, da spravi ranjence na varno. V temni noči smo hiteli s pripravami in hitro mobilizirali nekaj voznikov in voz z uprežno živino. Od nekod so borci pripeljali vodiča, da bi nas spremljal po gozdnih poteh mimo Hotedršice in Godoviča v Črni Vrh nad Idrijo. Transport ranjencev je vodil namestnik komisarja našega bataljona, doma nekje iz okolice Kobarida. Kmalu po polnoči smo čez cesto Kalce-Hrušica krenili v gozd. Ob sedmih zjutraj smo se znašli na istem mestu, od koder smo se bili napotili v temni gozd. Očitno nam vodič ni bil naklonjen in nas je vodil v krogu. Prisiljeni smo bili prebiti se kar ob belem dnevu po gozdu mimo Hotedršice. Čeprav so nas domobranci opazili in streljali na nas, nam niso prizadejali izgub. V Črni Vrh smo prispeli zgodaj popoldne. Tu smo najprej priskrbeli ranjencem nekaj tople hrane. Nato pa smo šli po hišah in pro-

sili tudi zase kakšno jed, saj smo bili tudi spremljevalci zelo izčrpani in lačni. Še preden so domačini utegnili kaj dati, je v bližini zaropotalo. Neka nemška enota se je spopadla z borci brigade Ivana Gradnika. V nastali situaciji smo se v navzkrižnem ognju takoj pognali z ranjenci po serpentinasti glavni cesti v hrib. Više ob porušenem odseku ceste smo nalleteli na naše topničarje, ki so se trudili s haubico, da bi obšli to oviro. S skupnimi močmi smo v toči sovražnikovih svinčenk najprej rešili haubico in nato še vse ranjence. Ko smo prišli na varno, je prispelo povelje, naj se nemudoma umaknemo na Otlico. Ko smo vsi utrujeni, premraženi in lačni prispeli skoraj do Otlice, nas je ponovno dohitel kurir s poveljem, naj ranjence odpeljemo čez Črni Vrh v bolnico. Čeprav so nas ranjenci prosili za počitek, smo se strogo držali povelja in obrnili vozove nazaj proti Črnemu Vrhju. Vse, kar smo v tej težki situaciji lahko nudili ranjencem, so bile le tolažilne besede, da nevarnosti ni več, ker se je sovražnik umaknil, in da ni več daleč skrita partizanska bolnišnica. Vsi izmučeni in sestradani smo se po poledeneli in zasneženi cesti počasi vračali. Ranjenci so nenehno stokali zaradi bolečin, ki so se ob tresljajih vozov še stopnjevale. Okrog polnoči smo prispeli v Črni Vrh. Tu smo ugotovili, da nam manjka več spremljevalcev, ker so se po poti porazgubili. Gradnikovci so nam v sili skuhalo močnik iz črne moke, brez soli in zabele. Ko smo pojedli usak po eno zajemalko, smo že zaslišali povelje: »Ranjenci naprejl!« Pot smo nadaljevali proti Zadlogu in dalje prek Idrijske Bele v Čekovnik. Ta del poti je bil še najbolj naporen, saj že več noči nismo spali, zaužili pa smo le tisto zajemalko močnika v Črnem Vrhju. Na tej naporni poti je večino spremljevalcev premagoval spanec; nekateri so padali ob vozovih, drugi so zašli s ceste. Ivan Drekonja je v spanju padel pod cesto, a se je na srečo zaril v globok sneg. Jože Srebrnič pa se je sesedel ob cesti in spal, dokler ga niso soborci zbudili, da je nadaljeval pot. Tudi sam sem med hojo zaspal in se zbudil, ko sem trčil v soborca, ki je hodil pred menoj. Neki težko ranje-

ni tovariš na nosilih je ves čas stokal od bolečin. Ko je utihnil, je nekdo rekel, da se je najbrž tako utrudil, da je zaspal. Vendar smo ugotovili, da je umrl.

Ranjence smo oddali na javki bolnišnice Pavla na domačiji Tomaža Tratnika v Čekovniku.

(Zapis hrani avtorica.)

RANJENCI PRIPOVEDUJEJO

ZDRAVKO JELERČIČ

Junija 1944 je brigada Simona Gregorčiča napadla utrjeno sovražnikovo postojanko na Razdrtem. Zdravko Jelerčič, doma iz Renč, star sedemnajst let, je bil mitraljezec, ranjen v noči od 5. na 6. junij. Najprej so borci obkolili vas in se previdno premikali proti utrjenim zgradbam in bunkerjem. Zdravko pripoveduje:

Noč je bila svetla. Okrog polnoči se mi je posrečilo z mitraljezom lahka brenda približati se bunkerju. Souražnik me je opazil in izstrelil vame rafal iz mitraljeza. Pet krogel me je hudo ranilo v koleno desne noge, v levo stegno pod kolkom, v levo roko nad laktom, pod rebra in v mezinec leve roke. Obležal sem na tleh in kmalu zaslišal, da me borci kličejo. Dva sta me odvelkla s položaja na varnejše mesto, mi nudi-la prvo pomoč ter se spet vključila v boj. Od tu sem se hotel umakniti bolj v ozadje, vendar se mi je ob tem zameglilo in obležal sem nezavesten. Zbudil sem se v neki hiši, kjer je bilo organizirano obvezovališče. Tu je bilo več ranjencev. Naložili so nas na vozove in nas odpeljali proti Podkraju. Pod nadstreški tamkajšnjih domačij smo prenočili na vozovih. Tiščali smo se k zidu, da nas ne bi dež preveč močil. Naslednji dan smo krenili proti Zadlogu in naprej skozi Belo do Čekovnika na javko bolnice Paula. Tu so nas prevzeli borci osebja bolnice in nas prenesli v barake skrite bolniške postojanke. Jožeta Zorzuta iz Volčje Drage, ki je bil ranjen v pljuča, nekega partizana italijanske narodnosti, ki je bil

ranjen v hrbet, mene in še nekaj drugih huje ranjenih so prenesli v glavno postojanko. Pregledala nas je dr. Paula in določila, kam naj nas namestijo. Spominjam se, da sem bil dodeljen v barako, kjer sta bili tudi operacijska soba in lekarna. Tu sem srečal ranjenega sovaščana Dušana Arčona, ki je imel prestreljeno desno lice. Dušan me je tolažil, da me bodo pozdravili. Verjel sem, saj sem videl, s kakšno potrpežljivostjo in prizadevnostjo skrbi sanitetno osebje za vsakega ranjenca. Tako sem preživel nekaj mirnih dni.

Sredi junija 1944. leta, ko je bila bolnica obveščena, da je »izdana«, smo hudo ranjene in nepremične ranjence spravili v dva bunkerja, v podzemnega in v pristrešek ob skali. Ranjenci v bunkerju pod zemljo, med njimi Zdravko, so posebno trpeli zaradi vlage, saj je junij v tem delu Trnovskega gozda še zelo hladen in vlažen. Zdravstveno osebje je bilo z njimi in jim občasno nudilo pomoč. Seveda so bile razmere v bunkerju težke. Ko smo Zdravka po dneh previdnosti prenesli v barako, se mu je stanje na desni nogi zelo poslabšalo. Zaradi prestrelitve kolena in žile je nastopila tromboza in naglo odmiranje podkolenice. Zato smo mu amputirali nogo v stegnu. V popisu Zdravkove bolezni je to zabeleženo 15. junija 1944.

28. junija je bila bolnica ponovno v nevarnosti. Zopet evakuacija. Le nekaj ranjencev je bilo prenesenih v drug bunker za tri dni, ostali so bili odpuščeni v enote in divizijske premične bolnice. Nekaj ranjencev, tudi nepremičnih – med njimi je bil tudi Zdravko – so prepeljali v zasilne pristreške v Tisovec. Zdravko pripoveduje:

Zaradi pobega bolničarke Rože – še danes me strese, če slišim to ime – je bila bolnica evakuirana in so nas prepeljali na varnejši kraj. Rana po amputaciji je bila še sveža, ravno tako prestreljena zlomljena stegnenica leve noge. Mavca ni bilo, zato so mi nogo imobilizirali z deščicami in zavoji. V takšnem stanju so nas naložili na kmečke vozove in nas v neznosnih mukah po gozdnih poteh in kolovozih odpeljali pod vrh nekega gorovja, kjer so nas namestili v zasilne pristreške. Borci osebja so nas tolažili in nam lajšali trpljenje.

Bilo je oblačno in deževalo je. Kadar se je zjasnilo, smo zrl v daljavo in opazovali neko ravnino, da bi ugotovili, kje smo. To nam ni uspelo. Po dobrem tednu so nas odpeljali v novo zgrajeno bolniško postojanko, ki jo je med tem časom zgradila gradbena ekipa bolnice. Kmalu po uselitvi so prinesli nove ranjence, med njimi je bil sedemnajstletni Jožko Žorž, doma iz Bilj, ki je bil hudo ranjen v nogo. Ko so mu bolničarji hoteli sezuti čevlji, ki je bil poln krvi, jih je opozoril, naj čevlji raje razrežejo. Rekli so mu, da je škoda čevlja, Jožko pa se je razhudil, da so čevlji njegovi in da zato o njih odloča sam.

Zdravko Jelerčič opisuje še svoj tretji transport in evakuacijo:

Avgusta 1944 smo tudi v novi bolnišnični postojanki opazili priprave za evakuacijo. Bolnišnično osebje nam ni hotelo ničesar povedati. Pripravljali so šotorska krila in primerne kole za sestavljanje nosil. Zopet so nas odnesli iz postojanke na ravnino sredi gozda, kjer so nekdanji oglarji kuhali oglje. Tu smo izvedeli, da se nam bodo pridružili še ranjenci iz druge bolnice. Ko so jih pripeljali, so tudi nas naložili na vozove in vse skupaj odpeljali na Male Lazne in drugi dan proti Coju.

(Pripoved Zdravka Jelerčiča je povzeta iz prispevka »Imel sem komaj sedemnajst let«, TV 15, 24. marec 1988.)

LUCIJAN SKOK, najmlajši pacient v bolnici Pavla²⁴:

Na Lokvah je bil 11. septembra 1944 lep sončen dan. S sestro Silvo in sosedovimi otroki smo se lovili v bližini našega doma. V nekem grmu za sosedovo Martnačevo hišo smo našli ročno bombo. Zaradi rdeče barve so partizani te bombe imenovali paradajzerice. Vedeli smo, da lahko eksplodira, vendar se je nismo bali. Radovedno smo jo ogledovali, celo dotikali smo se je. Sosedova otroka so poklicali domov na malico. Tudi midva s sestrice sva odšla domov. Mati pa še ni imela pripravljenih malice, zato nama je dala orehov, da bi laže počakala. Orehe sva pojedla in se vrnila k bombi. Podobne bombe sva videla že večkrat, bile so prav tako rdeče, le da je

od njih vedno visel nekak gumijast jeziček. Najina bomba takšnega jezička ni imela, ležal je zraven nje na tleh. Vzela sva jo, da bi bila samo najina. Najprej sem jo nosil jaz, nato pa sestra. »Skoraj mi je padla iz rok,« je rekla sestra – še sedaj jo slišim – in v tistem hipu je zagrmelo. Znašel sem se na tleh in v ušesih mi je močno brnelo. Ljudje so kričali in tekli k nama. Bolečin nisem čutil, v trenutku sem bil ves krvav. Odnegli so naju v hišo Na Vrhu, kjer so naju obvezali. Potem so naju odnesli v hišo pri Marjanci, kjer smo dolgo čakali. Pripeljal je črn osebni avto in naju še ob dnevu odpeljal v Mrzlo Rupo. Sedel sem spredaj med šoferjem in nekim drugim partizanom. Sestra je ležala na zadnjem sedežu. Zdelo se mi je, da je vožnja trajala precej dolgo. V polmraku so naju naložili na nosila in naju nesli skozi goščavo, da so naju veje neusmiljeno šibale. Oči nama niso zavezali. Verjetno sem med prenosom zaspal, kajti nenadoma sem se znašel v razsvetljenem prostoru. Položili so naju na mizo v baraki. Po stenah so bile police, polne večjih in manjših steklenic. Zjutraj sem se zbudil v postelji. Ob meni je ležala sestra. Na stropu je bila prozorna posoda, v njej tekočina, od nje pa je visela cevka do postelje.

Neko jutro sem se prebudil in opazil, da sestre ni več poleg mene. Vprašal sem bolničarja, kje je. Odgovoril mi je, da je odšla v nebesa. Nisem se takoj zavedel, da je umrla. Še bolj mi je bilo tesno pri srcu, ko sem ostal sam med ranjenimi partizani. Nekateri so imeli obvezano glavo, drugi amputirano nogo. V spomin se mi je zapisal borec, ki je neprestano pripovedoval šale, da so spravljale v smeh tudi huje ranjene. Spomnim se tudi ranjenca, ki je v kotu igral orglice. Seveda takega razpoloženja ni bilo vsak dan in ni trajalo od jutra do večera. Slišal sem tudi presunljive vzklize in jok. Takrat je tudi mene prevzela žalost. Stisnilo me je pri srcu in še bolj sem pogrešal sestrice. Ne vem, koliko dni sem še ležal v bolnici. Noga me je še vedno bolela in nikakor je nisem mogel stegniti. Neko jutro mi je bolničar dejal, da bom lahko šel domov, če bom stegnil nogo. Trudil sem se in stegoval nogo,

pri tem pa stiskal zobe od bolečin. Uspelo mi je. Prišli so pome in me odnesli iz bolnice. Zavitega v odejo so me odpeljali na vozu, ki je škripal po slabi cesti. Od veselja sem tudi jaz škripal na orglice. Partizana sta sedela na vozu, se pomenkovala med seboj in poganjala konje. Tako sta bila zamaknjena v pogovor, da sta peljala kar mimo naše hiše. Zaman sem ju prosil, naj ob hiši ustavita. Zaradi ropotanja voza in zanimivega pogovora me nista slišala. Zajokal sem. Mati, ki me je uzrla skozi okno, je pritekla za vozom, ga ustavila in me odnesla v hišo. Bil sem zopet doma.

(Danilo Šuligoj, "Spomini na življenje in delo v kurirski ekipi 9. korpusa NOV in POJ", Borec 1977.)

Danilo Šuligoj, bolničar v ambulanti pri štabu korpusa na Lokvah je potem vsak drugi dan obiskoval in prevezoval Lucijana. Rane so se gnojile zaradi jeklenih iglic, ki so ostale v telesu.

MARICA ČEPE EVA

Partizanček Stanko

Pozimi leta 1944 sem ležala v bolnici Pavla. Bolnišnica je bila v globoki kotanji sredi gozda blizu Mrzle Rupe. Imela je sedem barak. Zgrajene so bile pod krošnjami visokih bukev in na strehah barak so bila zasajena majhna drevesa. Niti z vrha nisi mogel opaziti bolnišnice, če si še tako oprezal. Zato je fašisti niso odkrili, čeprav so ob vsaki ofenzivi prebrskali ves gozd.

Nekega dne okrog novega leta so prinesli kurirji v našo barako štirinajst, največ petnajst let starega partizančka Stanka. Ni bil ranjen, pač pa hudo bolan, saj se mu je vnelo črevo. Položili so ga na pograd ob meni. Tako sva postala sosed.

Še isto uro, ko je prišel, je postal Stanko ljubljenec vse barake. Med ranjenci je bil namreč borec iz Stankove čete. Pripovedoval nam je, da je Stanko neustrašen bombaš. Skorajda ni bilo napada na sovražno postojanko, pri katerem se

Mirko Lebez, akad. slikar: Pogled iz bolniške barake v Zadnji centrali, risba, julij 1945

ne bi Stanko priplazil do sovražnikovega bunkerja. Navadno je bil med prvimi, ki so skozi lino v bunkerju zagnali bombo na sovražnika. Nobena pot zanj ni bila predolga, noben boj prenevaren. Nihče ni slišal, da bi Stanko kdaj zastokal. Ni torej čudno, da smo bili bolniki in bolničarji Stanku posebno naklonjeni.

Prve dni se Stanko ni nič razlikoval od drugih borcev, ki so prihajali k nam. Ves čas je spal, kakor da nadomešča vse dolge noči, ko je bil na pohodih ali na položaju ali ko mu strupeni mraz ni dal spati. Le tu pa tam so ga bolečine za kratek čas prebudile. Po navadi ni niti čutil, kdaj so mu zamenjali ledene obkladke na trebuhu. Le kadar je dobil injekcijo, je začudeno pogledal zdravnico, zastokal pa ni.

Cetrti ali peti dan je kazalo, da se je Stanko naspal. Najprej si je ogledal soseda na levi in mene, ki sem ležala na njegovi desni strani. Potem se je naslonil na komolce in ogledoval bolnika za bolnikom. Skoraj planil je z ležišča, ko je zagledal tovariša iz svoje enote, tako se ga je razveselil! Hitro

mu je poročal vse novice od dne, ko je bil tovariš ranjen. Govoril je kakor izkušen borec in vsi smo ga z zanimanjem poslušali.

Potem so prinesli zajtrk. Vsak je dobil kavo in velik kos kruha, Stanku pa so dali le čaj in malo prepečenca. Nekaj časa je žalostno ogledoval svoj prepečenec, končno pa je le uprašal, zakaj ne dobi kruha.

»Za take, ki samo spijo, ni kruha«, se je pošalil bolničar. Bil je prepričan, da je Stanku že kdo povedal, da zaradi bolezni ne sme jesti kruha. Mi pa smo bili že tako navajeni šal na račun novincev, ki so prve dni samo spali, da se nam ni zdelo nič narobe.

Nekaj časa je bilo vse tiho, potem pa se mi je zazdelo, da Stanko pritajeno ihti. Skrivoma sem ga pogledovala in vide-la, da mu debele solze polzijo po licih.

»Stanko, ali te tako boli?« sem se začudila.

»Ne, pusti me!« mi je rekel s tako žalostnim glasom, da sem čutila, da mu mora biti zelo hudo pri srcu. Ker je Stanko večinoma spal, so mu pozabili povedati, da bo zaradi svoje bolezni dobival posebno hrano, brez kruha.

»Ker sem majhen in suh, mislijo, da nisem za boj! In vendar sem vedno prostovoljno hodil v akcije kakor najboljši borci.« Tako mi je povedal, medtem ko mu je krčevit jok stresal telo.

Nič ni pomagalo, če sem mu pojasnjevala, da se moti in da vsi vemo za njegovo junaštvo. Šele ko mu je sama zdravnica povedala, da se bo moral držati nekaj časa stroge diete, je verjel. Kakor da je posijalo sonce izza oblakov, tako se mu je razjasnil obraz. Odslej ni nihče več slišal, da bi se Stanko nad čim pritoževal. Vedno je bil veder in kadar je kdo pripovedoval, kako so jo v tej ali oni borbi zagodli švabom ali domobrancem, se je njegov veseli smeh razlegel po baraki.

Ne vem, kaj je danes s Stankom. Morda obdeluje skopo zemljo na svoji domačiji blizu Trebuše. Morda študira ali dela v tovarni. Mogoče pa je tudi on žrtvoval v zadnji ofenzivi življenje za svobodo. Večkrat mislim na malega junaka,

ki ni jokal, ko so mu ubili očeta in odgnali mater v zapor, ki ni jokal, ko so mu zažgali rojstno hišo, ki pa je bridko zajokal, ker je mislil, da ga nimajo za borca.

(Rokopis Marice Čepe je v arhivu dr. Pavle. Marica Čepe Eva je bila pacientka v bolnici od 21. 11. 1944 do 1. 1. 1945.)

VLADO HABJAN

Bolnišnica v grapi

Iz velike barake je prišel nekdo in se razgledoval. Tudi iz drugih barak so prihajali obvezani ljudje, nekateri krevljaje z berglami, drugi z oporami za ranjene in polomljene roke.

»Kakšno bo vreme, Vasilij?» se je oglasil nekdo s konca mračne barake. Vasilij, ki je stal v vratih, je le-ta zaprl in odgovoril:

»Mislim, da budget danes harošaja pagoda, tak dumaju ja, a što ti, Kroparski Tonček?» Tončka ni namreč nihče v baraki klical drugače. Skraja, ko je prišel v bolnišnico, so mu še rekli tovariš vodnik ali Tone. Ker pa je ob vsaki priložnosti hvalil svojo Kropo, mu je dal Bosanec Ratko ime Kroparski Tonček. To ime se ga je prijelo, pa tudi branil se ga ni.

»Že spet žicaš, Vasilij,« si je sposojal Tonček Vasilija, ko je sedel na rob ležišča bataljonskega komisarja Črta.

»Budješ kuril?» je uganil Črt in Vasiliju z zdravo desnico ponudil dozo z domačim tobakom. V bolnici je bil še le nekaj dni, zato ga je še imel nekaj malega. Vasilij je uganil, da komisar rad govori rusko in da ima tobak. Zato je bil že ves teden njegov gost. Ta dan je bilo vse naokrog tiho in kar preveč spokojno. Pa tudi napeto. Časopisa in pošte že več dni ni bilo. Vedno novi ranjenci, ki so jih usako noč ali zgodaj zjutraj pripeljali, so pripovedovali o hudih človeških žrtvah.

Tonček je dal Vasiliju časopisni papir in iz komisarjevega tobaka je usak zvil cigareto. Zdaj je izza lončene italijanske pečice priskakal na eni nogi Italijan Giuseppe.

»Eee, Kropaški Tonček, tebe ne več učiti parlare italiano, tutto sam pokaditi.« Hlastno je pograbil cigareto, ki mu jo je

Tonček ponudil in po nekaj dimih spravljivo sedel k njemu. Čik pa je romal naprej v stegnjeno levico mladega mitraljez-ca Stanka s Krasa.

Vasilij je svoj čik odstopil Ukrajincu Pjotru in zatrjeval, da tobak prav nič ne zaostaja za njihovo mohorko. Gruzin Vasilij je zdaj mežikal komisarju Črtu, češ: »Mužik je in se ne razume na tobak.«

Črtu ni bilo do besedovanja. Vso noč ga je stresala mrz-lica in spet oblivala dušljiva vročina. Obrnil se je stran in skušal zadremati. Pogreznil se je v težke blodnje.

Silovit in dolg rafal je presekala tišino v globači. Znova je krhljajoče zaregljalo, zdaj bliže in daljše. Črt si je opomogel od težke more šele potem, ko je stopil v barako bolničar Mirko. Vsi količkaj prisebni ranjenci so sedali na ležišča, drugi so ustajali in ga obsuli z upraščujočimi pogledi. »Kdor lahko hodi, naj se obleče, vsi pa hodite pripravljeni za premik.« Preplah se je po Mirkovih besedah nekoliko polegel. Ranjenci so spet plegli. Bolničarji so še vedno pripravljali nosila, nihče pa ni vedel, ali bo premik ali ne.

Proti poldnevu je prišla zdravnica Pavla in povedala, da so brigade zadržale sovražnika, ponekod pa so ga celo vrgle nazaj. Dnevni pregled je opravila hitreje kot navadno. Kljub temu pa se Tonček ni mogel izmuzniti injekciji. Bolj ko je zatrjeval zdravnici, da noče biti več poizkusni zajček, tem vztrajneje mu je brhka bolničarka Fanči prevezovala roko in iskala žilo. Nazadnje je le stegnil roko in ob vbodu posivel kot stena, čez trenutek pa je legel rdeč ko kuhan rak. Petdesetkubična injekcija je naredila svoje. Pretekel je lep čas, da si je opomogel in začel ponavljati v zabavo sosedov svojo znano krilatico, tako da je slišala zdravnica:

»Zbada in reže me vsak, kdor nima drugega dela!« In res, zdaj so mu zdravili živce na prestreljeni roki, zdaj pljučnico, pa spet želodec in slabokrunost. Vse ga je bolelo, le jezik ne, kakor je sam zatrjeval.

Kmalu nato so se obrnili k Tržačanu Starcu. Zdravnica mu je resno zatrjevala, da je treba nogo odrezati. Zastrupi-

tev se je širila od ure do ure. Starc je vztrajal pri svojem in zahteval »šponte«; vse je dal na injekcije, ker je bil prepričan, da bi ustavile zastrupitev.

Tonček je pograbil škatlo injekcij, ki bi jih moral še dobiti. Celo tisti, katerim je v ranah neprestano kljuvalo, so planili v smeh, ko je Tonček velikodušno podaril Starcu vse svoje injekcije. Zdravnica in Starc (postajal je odločnejši, saj je bil komandant odreda) pa sta se še naprej prepirala. Vse je kazalo, da bo moral popustiti Tržačan.

Po kosilu se je streljanje poglelo. Barako sta s poukom italijanščine zabavala Tonček in Giuseppe. Ta se je proti Vasiliju, ki ga seveda ni nič razumel, jezil nad Tončkom, ker ni dojel nekaterih njegovih razlag.

»Ko pridem v Trst – o tem so vsi neprestano sanjarili – bom bolje uspel, če porečem compagna signorina, kakor če jo nagovorim samo tovarišica,« je pomirjevalno povzel Tonček. Giuseppe se je zvijal od smeha, prav tako Bosanec Ratko. Toda Tonček je, ne meneč se za vse to, ponavljal na pamet italijanske lekcije, nalašč mešal vanje slovenščino, ter zamanjeval spole in čase.

Tonček je oblekel zdravničin plašč in hodil od ranjenca do ranjenca. Strokovnjaško je mršil obrvi in si nadeval monokel. Kdo ve, kje ga je staknil, a imel ga je in je vsakemu ranjencu posebej strokovnjaško otipaval žilo; z Ratkovo izrezljano palico pa je meril vročino.

Vasilij je bil njegov asistent. Želje in naročila je zapisoval kar v svojo veliko dozo. Večina si je želela tobaka. Ustregla sta tudi drugim.

»Vasilij, piši,« je naročal Tonček. »Starcu dvojno dozo, »špont«, Ratku tri litre žganja, komisarju za žejo vsaki dve uri pol litra kompota.«

Vsakemu je zapisal po njegovi želji. Tudi s hrano ni štedil, čeprav so že teden dni jedli samo enkrat na dan močnik in enkrat repo.

Pod večer je postajala lakota le prehuda. Nikomur ni bilo več do norčij. Večerje tudi tokrat ni bilo. Po več dneh smo

spet dobili »Partizanski dnevnik«. Tonček ga je kar strgal iz rok bolničarju Mirku in bral: »Rdeča armada v Prekmurju, juhu... naši prodirajo ob obali proti Istri... Ej duš, fantje, kaj sem vam rekel. Še pred majem jih bo vrag vzel.« Od navdušenja je plesal po baraki, da mu je poskakovala mrtvoudna levica ob životu. Potem je moral prebrati prav vse od kraja in še ponavljati, če kdo ni česa razumel.

»Hej, komisar, zdaj pa ti povej, kako stojimo. Kdaj bo konec teh hudičev?« se je oglasal z nasprotnega pograda mitraljezec Stanko.

Črt si ni dal dvakrat reči. Čeprav je imel vročico, vendar ne tako hudo kakor prejšnje dni, se je hitro uživel v svoje komisarstvo.

Beseda jih je zanašala iz drobne strategije na svetovno in nazadnje so prišli na svobodo. Vasilij je s svojim zamolklim in kot bron čistim basom povzel za Italijanoma in drugimi, ki so zapeli: »Avanti popolo...« in takoj za tem še: »Stoji na gori partizan...«

Naslednja dva dneva sta potekla brez hujših vznemirjenj. Starcu so odrezali nogo pod kolenom; Pjotra iz Ukrajine je strla zastrupitev rane in zagrebli so ga za barako. Tonček, Vasilij in Giuseppe – edini, ki so lahko hodili – pa so zabavali barako, kakor so vedeli in znali.

Tretjo noč pa sta nenadoma planila komandir in zdravnica v barako. V nekaj minutah je bilo vse pripravljeno. Hudo ranjene s Starcem vred so prenesli v varnejšo bolnišnico. Komisarja Črta, Ratka in še več drugih so kaj kmalu za prvimi spravili v kake pol ure oddaljeno in dobro prikrito skalno votlino. Tisti, ki so bili malo bolj pri moči, pa so odšli v premično bolnišnico.

Dnevi in tedni v skalni votlini so minevali kakor leta. Nekajkrat je že mislil ta ali oni, da bo treba odviti bombo ali napeti petelina na pištoli. Pritajeno so ždeli v skrivališču in čakali, od kod se bodo vsule svinčenke. Okrog in okrog skrivališča je ropotalo, miru ni bilo ne podnevi ne ponoči.

Močna nemška zaseda na vzpetini komaj streljaj od vot-

line se je končno le umaknila, ne da bi jih odkrila. Vedno redkeje so se oglašale na Trnovski planoti eksplozije in zamolki rafali.

Bolnišnice niso odkrili. Spet so prinesli ranjence vanjo. Komisar Črt, Ratko in strojničar Stane so si že precej opomogli, saj je pomlad dihala majniško in vsak dan prinašala nova presenečenja... Južni veter je lizal zadnji sneg v kotanjah pod skalnimi slemenimi. Prvo mačevje se je kazalo iz dolgočasnih sivih lupin in brstelo v toplem primorskem soncu. Na globokem in neskončnem obzorju so se za švigajočimi krilatimi pikami vlekli drzni loki prosojnega dima.

»Louvci!« so uzklikli tisti, ki so se greh pred barako. Kmalu so letala z belimi štrenami prepredla ozračje. Spopad v zraku še ni bil končan, ko se je pokazala jata težkih bombnikov. Za njo druga in še in še..., plaz za plazom se je kazal na jugu in neustavljivo grmel proti severu...

Naslednje dni je prenehalo treskanje. Komandir bolnišnice je stresal ranjencem novice: »Zmaga! Naši so v Trstu in Gorici! Jutri ali pojutrišnjem gremo tudi mi!«

Vsem pa je kot z ledeno roko seglo v srce, ko so hkrati s temi novicami zvedeli, da so Nemci v zadnjih bojih ujeli in pobili Kroparskega Tončka.

»Vsi ti so prikrajšani za svobodo v cvetočem majniku,« je rekel komisar Črt Bosancu Ratku.

(Janko Dolinar-Vlado Habjan: Bolnišnica v grapi, Zbirka črtic: Vihar ni časi, Borec, Ljubljana 1956.)

Osebe, ki so opisane v tej zgodbi:

Vasilij – V tem času sta se zdravila v bolnici dva Vasilija, in sicer Rus Vasilij Melnikov, roj. 1924 v Rostovski oblasti, in Vasilij Vakulenko, rojen 1913 v Ukrajini, ki je bil na zdravljenju od 24. 3. 1945 do 8. 4. 1945.

Tonček, Cengle, roj. 1923 v Kamni Gorici. Bil je obveščevalec iz Kosovelove brigade. Na zdravljenju je bil od 3. 11. 1944 zaradi ranitve leve nadlakti in pljučnice. V Okrevališče 2 v Jagrašce nad Želinom pri Cerknem je bil premeščen iz bolnice 3. 3. 1945. Nemci so ga pri napadu na to okrevališče 28. 3. 1945 ujeli, mučili in ubili.

Giuseppe je bil Giuseppe Rossi iz Staranzana.

Črt je Vlado Habjan, avtor te kratke zgodbe. Napisal jo je po resničnih

dogajanjih v bolnici SVPB Pavla. Habjan je bil na zdravljenju v bolnici od 21. 1. 1945 do 7. 5. 1945 zaradi strelne poškodbe in zloma leve nadlakti.

Stanko, Bavčar, iz Rihemberga, je bil na zdravljenju v bolnici od 1. 3. 1945 do 24. 4. 1945.

Mirko je Ivan Cibic, bolničar.

Fanči je bolničarka Fanči Hladnik.

Starc je Avgust Starc; v bolnici je bil na zdravljenju od 9. 4. 1945 do 28. 4. 1945, ko je bil premeščen v bolnico »Franja«. Ranjen je bil v desno podkoleno, zaradi komplikacij po ranitvi, so mu amputirali nogo pod kolonom.

Ratko je Ratko Marjanovič, komandant Gradnikove brigade. Na zdravljenju je bil zaradi ranitev obeh stegen in hudih omrzlin stopal.

Pjotr – verjetno je avtor imel v mislih Anikina Alekseja, ki je zaradi strelne ranitve umrl v bolnici 26. 2. 1945 in je pokopan na bolnišničnem pokopališču.

OKREVALIŠČE 1 NA VRŠIH

Ivan Troha z Malih Vrš, Jože Brezavšek z Gabrove domačije na Velikih Vrših, od avgusta 1944 član osebja Okrevališča 1, Francka Kogoj Cirilova, aktivistka NOB in sodelavka Okrevališča 1 z Roba v Vratih, kjer je bila javka Okrevališča 1 do osvoboditve, Ludvik Kumar, oskrbovanec (dvakrat) sanitetne postaje na Malih Vrših iz Gregorčičeve in potem Gradnikove brigade, vsi ti in še drugi domačini in borci pravijo, da so se partizani že pred kapitulacijo Italije zdravili na Velikih in Malih Vrših.

Pogled z Vrš na Dolenjo Trebušo. V ozadju Porezen in Blegoš (foto Rafael Podobnik)

14. aprila 1943 so Italijani požgali Velike Vrše, med drugimi tudi domačijo Gabrovih, kjer so se zadrževali bolni borci. (Velike Vrše so imele pred vojno 8 hiš, sedaj je to naselje opuščeno. Opuščene so tudi Male Vrše.) Ludvik Kumar piše, da je bila tedaj napadena tudi »bolnica v Jerini hiši« in kurirska karavla v votlini pod Vršmi za Črčcem. Povsem verjetno je, da je ta kurirska postaja pripomogla k varnosti in delovanju prvih zatočišč ranjencev v teh krajih.²⁵

Tudi dr. Aleksander Gala Peter piše, da se je po obisku Vojkovega taborišča kmalu po Vojkovi smrti (22. 2. 1943) prek kurirske postaje 7 pri Mrzli Rupi, namenjen v štab 3. operativne cone nekje pri Tolminskih Ravnah ustavil na kurirski postaji št. 8. Postaja je bila nameščena v neki votlini pod Vršmi nad Dolenjo Trebušo. Okrog 1. maja 1943 pa je prišel na obisk v »bolnico« na Male Vrše, kasneje imenovano Sanitetna postaja št. 1. Ranjenci so bili tedaj v Lukčevih robih nad Skopico v gostem grmovju na listju in suhi travi, pokriti s cerado. Dostop je bil mogoč le z Malih Vrš. Dr. Peter tudi piše, da so bile karavle tiste, ki so ustanavljale sanitetne postaje in ne štabi bataljonov,

Pri Cirilovih v Robu pri Čepovanu je bila jarka za Okrevališče 1 na Vrših

Tone Butkovič je bil bolničar na Okrevališču 1 od konca 1943 do osvoboditve – Osebjje Okrevališča 1: Mario Leban in Andrej Trnovec

kot je predvidevala odredba za 3. operativno cono. Odredbo je napisal na željo tedanjega komandanta 3. operativne cone Mirka Bračiča, s katerim se je srečal takrat v teh krajih.²⁶

Po teh podatkih sklepamo, da je bila tedaj na območju Vrših poleg sanitetne tudi kurirska dejavnost, da so bile tu enote brigad Ivana Gradnika, Simona Gregorčiča, 5. brigade in na obrobju čepovanske doline nad Grudnico tudi sedež pokrajinskega vodstva NOB.²⁷

Med borci, ki so od začetkov »sanitetne postaje na Vrših« skrbeli za ranjence in bolne, so bili Vrhovčev Janez Svarun iz Grudnice, Polde Mrak Medved iz Vrat in Ciril Kogoj, čigar domačija na Robu je bila takrat in pozneje do osvoboditve javka za »bolnico«. Anica Bremec Jerica, ki je bila na Vrših bolničarka, pravi, da je bilo takrat v »bolnici« 5 ali 6 ranjencev ali bolnikov. Bivali so pod veliko skalo v baraki, pokriti z avtomobilsko cerado.

Po hrano in druge potrebščine so hodili s Svarunom in Poldetom na zbirališča pri Cirilovih na Robu, pri Marazovčevih, na Poldetov dom, k Amaliji Selinec, Svarunovi materi, in drugim.

Ludvik Kumar je šel z Jakobom Hvalo iz Pečin po krompir k Palminu v Vrata. Ivan Troha se spominja, da je bil poleg Svaruna, ki naj bi šel v brigado proti koncu avgusta 1943 in od tedaj ni bil več v okrevališču, tudi Rafael iz Vrat, po domače Setrežnik, je bil med prvimi skrbniki bolnih partizanov na Malih Vrših. Pri naštevanju sodelavcev »bolnice« se zdi, da so domačije na Vrših, v Vratih in v bližnjih krajih vedele, da vzdržujejo »bolnico«. ²⁸

V drugi polovici avgusta 1943 so se zadrževali ranjeni, bolni in onemogli borci v skupini od pet do deset (in več) na Malih Vrših, nad Skopico v Lukčevih robih, nato pod Črčem, potem zopet nad Skopico pod Košutnikom, od koder so se selili v Učjo jamo na Vrših, kjer so dočakali razpad Italije.

Ob razpadu Italije se je »bolnica« preselila k Cirilu v Rob. Čez dvanajst dni so se oskrbovanci razšli.

25. septembra 1943 so Nemci vdrli tudi v »osvobojene« čepovanske kraje. Med goriško fronto in po njej so bolniki in ranjenci proti koncu oktobra 1943 spet začeli prihajati na Male Vrše. Študent medicine Jože Kenda je prve ranjence z goriške fronte oskrboval po navodilu dr. Petra. Takrat so se ranjenci nastanili v prazni Šavlijevi bajti na Malih Vrših. ²⁹ Javka pri Cirilu je ostala in ranjenci so se pozimi, kadar ni bilo več prostora na Vrših, zadrževali na javki. Opremo za bolnico, postelje, žimnice, posteljnino in drugo so pripeljali iz bivših italijanskih vojašnic in jo raztovorili v kotlini blizu Marazovčevih v Vratih, od koder so jo potem skrivaj znosili na Vrše. Za oskrbovanje so imeli tudi zveze s člani gospodarskih komisij (Vrata, Dol, Trebuša, Slap ob Idrijci, Idrija ob Bači itd.).

V pomoč za prenašanje ranjencev in drugega materiala so bili Mario Leban, Andrejko Trnovec, Ivo Bevčič od 16. januarja 1944, Stane Bucik od 24. 11. 1944, Miha Bider od 10. maja 1944, Jernej Rupnik od 11. junija 1944, v letu 1944 tudi Štefka Kljun, ki je prala in pomagala pri čiščenju. Nekaj časa sta prali tudi Marija Podgornik in Julka Mrak Vrhovčeva, ki se je zdravila in tudi šivala. ³⁰

Ranjenci Okrevališča 1 julija 1944. Srednji na fotografiji brez kape in v srajci je Anton Šibelja Stjenka, padel 1. aprila 1945 na Vojskem

Komandirji Okrevališča 1 so bili najprej Lojze Šinkovec, potem Jakob Novak in Andrej Trnovec. Funkcijo političnega komisarja so najprej opravljali bivši ranjenci: Tone Kebe do jeseni 1944 in za njim Alojz Močnik od 20. novembra 1944 do osvoboditve. Intendanta sta bila Slavuj Srebrnič in Janez Žlogar. Tone Butkovič iz Sovodnja pri Gorici je bil bolničar v bivši italijanski vojski. V okrevališče na Vrše je prišel kot ranjenec v zimi 1943/44 in je bil potem bolničar do osvoboditve. Mira Valjavec je bila bolničarka od poletja 1944 do osvoboditve. Lojze Šinkovec je bil premeščen za bolničarja v okrevališče 2. maja 1944.³¹

Spomladi 1944 so Ciril Kogoj, Lojze Šinkovec in še nekateri postavili barake za okrevališče na Košutniku. Deske je priskrbel Jože Bratuž, terenec iz Dola pri Čepovanu, tramovje pa so nasekali v bližnjih gozdovih. V teh barakah so bili ranjenci in bolniki v glavnem čez poletje, sicer pa v Šavlijevi bajti na Malih Vrših. Kadar je bila nevarnost, so oskrbovance spravili v skalovje proti Trebuši. Ko so ranjence skrivali v skalovju, so se večkrat zatekli tudi k Čonhu. To je bila samotna kmetija med

Vršmi in Trebušo. Na njej je živela stara ženica, ki je imela sina v partizanih. Pri njej so skuhali tudi hrano za ranjence.

Za razvedrilo bolnikom so v bolnici prirejali tudi mitinge. Zabavala sta jih Rafael Kogoj, Cirilov z Roba s svojimi citrami in Slavuj Srebrnič s harmoniko.

Na Malih Vrših sta bila dva bolničarska tečaja. Prvega je vodil dr. Bogdan Breclj iz Glavnega štaba NOV in PO Slovenije v januarju 1944.

Na Vrših sta umrla dva borca. Eden je izkrvavel že med prenosom v okrevališče. Doma je bil nekje z Vipavskega. Drugi je bil bolnik in je po pripovedi javkarja umrl blizu Cirilovih na Robu; imel je trebušno vnetje. V arhivu Okrevališča 1 je vpis, da je bil to Stanko Lah z Zatrnika, sin Janeza Laha, sprejet na zdravljenje 1. 3. 1945; pokopan je v Gorenji Trebuši.

Po zadnji nemški ofenzivi okrevališče na Vrših ni več delovalo. Poročilo upravi SVPB Pavla z začetka marca 1945 pravi, da je Okrevališče 1 »razpuščeno« in da osebje pripravlja novo lokacijo, vendar so še 8. 4. 1945 iz Centrale premestili v Okrevališče 1 13 ranjencev.

Ranjenci in osebje Okrevališča 1 na Vrših. Šesta od leve stoji bolničarka Mira Valjavec, četrti sedi Jaka Novak, peti je politični komisar Tone Kebe

Skupno je bilo iz Centrale od aprila 1944 do 8. 4. 1945 premeščenih na nadaljnje zdravljenje v to okrevališče 29 ranjencev.

V popisih bolezni je zabeleženo, da so bili po osvoboditvi v bolnico v Gorico premeščeni Ljubo Omladič, ranjen 2. 2. 1944, Jožef Kous iz Soče pri Bovcu in Anton Kranjc iz Kobarida.

V popisih bolezni zasledimo, da je bil pod št. 1 sprejet Zoran Ožbalt 24. januarja 1944, Janez Mohar 16. 2. 1944 in pod št. 4 Franc Orel 21. 2. 1944. Med zadnjimi ranjenci oziroma okrevajočimi sta bila Ogrizek, št. 471, pod št. 473 pa Vasilij Melnikov, sprejet 4. 4. 1945.

PISMA DR. PETRU

Upravnik okrevališča na Vrših konec leta 1943 in v januarju 1944 je bil študent medicine Jože Kenda. Zapisan je med aktivisti OF, študenti Medicinske fakultete v Ljubljani. Na Primorsko je prišel iz zaporov v južni Italiji. Ob razpadu Italije je bil po zapisu dr. Aleksandra Gala Petra iz zbirnega centra taboriščnikov-povratnikov poslan za sanitetnega referenta Severnoprimskega odreda. Ranjence z goriške fronte je oskrboval v Trnovem in na Laznah in se z njimi umikal pred Nemci, ki so prodrli v te kraje.

Ohranjena so zanimiva pisma, ki jih je v tem času pisal Jože Kenda dr. Petru. Ker iz njih izvemo marsikaj o takratnem delovanju okrevališča in sanitete na Primorskem, jih v prepisu objavljamo, na kraju pa komentiramo.

12. 12. 1943

Prejel sem tvoje pismo z dne 7. 12. 1943. Na planoti med Bačo in Idrijco nima vsaj začasno nobenega smisla organizirati prehranjevalne točke, ker je tam, kot ti je najbrž že znano, večje število partizanskih enot in je teren že zelo izčrpan. Šel pa sem tja, kjer se več dobi. Po vsem kanalskem okrožju sem organiziral dobavljalne točke, odkoder bodo v

rednih presledkih pošiljali hrano in drugo. Gre zlasti za vasi Dol pri Kalu, Lipce, Lohke na Banjšicah, Lokovec, Podlaka, Ravne, Bitež, Grgar, Ravnica, Trnovo, Lokve in seveda Vrata, kjer bodo vse pošiljke izključno za bolnico. Bil sem osebnostno v vseh teh krajih... Čez 2 do 3 dni grem na Vipavsko, kjer se dobi dosti vsega.

Ranjencev in bolnikov je na Vrših 11. Pošlji čimprej navodila kako s težjimi ranjenci. Tisti z gnojno mošnjo že hodi okoli. Ne gnoji se mu več. Lojze s kroglo v kosti je vedno isti. Ne kaže še na izboljšanje. Drugače nič sporočila uradnega. Tov. Rudi, bolničar, je vesten. Tov. Polde morda nekoliko manj. Sedaj ko me nekaj dni ni bilo v bolnici, sem slišal ob vrnitvi dokaj pritožb čezenj. Sicer pa ni slab. Upam, da bom lahko v enem tednu že na mestu pri tebi.

S tovariškimi pozdravi

Jože

20. 12. 1943

Ti dnevi so bili polni dogodkov. Nemci so prišli nenadoma v Vrata in bili dober kilometer naprej pošteno tepeni, zato so zbežali nazaj v dolino Idrijce. Bolnica je seveda hajkala za kake tri ure. V borbi je bil zadet in ima prestreljena pljuča Bosanec (žal, da ne iz nemške krogle) in leži sedaj tu v bolnici (v drugi hiši). Mislim, da bo ozdravel, čeprav mu iz rane še »frdamano«¹ piha. Dajem mu injekcije koagulena in vitamin C. Upam, da je prav, če misliš da ne, piši. Poleg tega kaže, da je bolnica izdana, ker so Nemci na Slapu spraševali, kako se pride v naše naselje. Za sedaj je vedno postavljena straža, mislim pa bolnico preseliti. Težje ranjence bi poslal k tebi. Prosim, čimprej odgovori.

Moja prehranjevalna akcija je po zagotovilih terenskih odborov dobro uspela. Samo pošiljajo še nič ne. Prepričan sem, da kar sam na hrbtu prineseš ali na vozu pripelješ, tisto imaš. Na obljuje zidati? Ni vredno več! Sicer pa še ni rečeno, da ne bo. Samo treba je imeti potrpljenja res močno dozo.

Piši mi tudi o vašem prehranjevalnem stanju, da mi bo lažja orientacija in da mi bo služilo tudi kot dokument. Z ustanovitvijo gospodarskih komisij smo, kot kaže, vsi obsojeni na čakanje, ker hoče vsak imeti točne račune, koliko naj da in koliko ne. Komanda mest mi je pisno priporočila, naj za božjo voljo ne pobiram masla in špeha in naj ga hodim iskat k njim. Do sedaj ga nimajo niti oni in mi imamo samo tisto, kar sami naberemo. Za meso je še najlažje.

Najbolje sam veš, kako rad bi že prišel do tebe, ali preden vsega jasno ne uredim in preskrbim, je bolje, da ostanem tu. Piši tudi o tem.

Ne zameri mi glede ničesar. Krivda ni moja, če gre počasi. Ko spravim kolo iz mrtve točke, se bo tem veseleje vrtelo.

Položaj ostalih ranjencev je zadovoljiv. Albreht, ki je imel gnojno mošnjo, že hodi naokoli in izvaja baletne točke v zabavo družbi. Lojz Arčon je približno na istem kot prej. Oni Bric z nalomljeno nogo prav tako. Nič izboljšanja.

S tovariškim pozdravom

Jože

P.S. Preučerajšnjim sem dobil komaj Tvoje pismo z 10. 11. (približen datum). Rad bi vedel, kje je pismo toliko časa ostalo.

13. 1. 1944

Dobil sem tvoje pismo z 12. 11. Upam, da se nisi resneje poškodoval. Moko sem poslal preko komande mesta. Ta jo je po zatrdilu komandanta poslala naprej, ne ve pa zanjo niti P7 niti nihče v Gorenji Trebuši, ko je komanda mesta tja telefonirala. Stvar je sedaj v preiskavi.

Oni s Črnega Vrha so prišli k nam, dva pa sem poslal v vašo bolnico. Sedaj odpotujem, za 5 do 6 dni sem nazaj.

S tovariškimi pozdravi

Jože

**Poročilo o stanju Okrevališča I div. bolnice
(Div. XXXII) 13. 1. 1944**

Personal: Jože Kenda, upravnik Okrevališča; Ivan Kreč, politkomisar; Polde Mrak, intendat; Franc Bizjak (Lojko), bolničar; Lojze Šinkovec, bolničar; Stanko Batistič, kuhar.

Oskrbovanci:

Viktor Gorjup	od 31. 12.	17. brig.	strel skozi nogo, zadovoljivo
Rihard Kokalj	31. 12.	Prešernova	pleuritis, brez spremembe
Maks Kogoj	1. 1.	Gradnikova	strel v stegno, skoraj zdravo
Jožef Furlan	4. 1.	17. brig.	rana na roki, zadovoljivo
Giuseppe Alberti	4. 1.	17. brig.	pljučni katar, brez spremembe
Mile Valič	4. 1.	17. brig.	malaria
Leopold Simonetič	4. 1.	17. brig.	strel skozi nogo, zadovoljivo
Anton Butkovič	5. 1.	17. brig.	strel skozi nogo, zadovoljivo
Venčeslav Mačus	6. 1.	Gradnikova	bolan na pljučih, zadovoljivo
Franc Štuler	8. 1.	Gradnikova	strel skozi stegno, zadovoljivo
Jože Koritnik	8. 1.	Gradnikova	strel skozi nogo, zadovoljivo
Stanko Lemut	8. 1.	Gradnikova	strel skozi roko, zadovoljivo
Abdugano Taškanov	9. 1.	18. brig.	izpahi v gležnju, se boljša
Rajnbaj Joldašev	9. 1.	18. brig.	išias, influenza, visoka vročina
Jožko Breša	10. 1.	17. brig.	krčne žile, ni za voj. enoto
Albert Frank	10. 1.	17. brig.	strel skozi nogo, zadovoljivo
Miladin Stojanovič	10. 1.	17. brig.	rana na nogi od mine, zadov.
Filip Šuligoj	12. 1.	Gradnikova	strel skozi roko, zadovoljivo
Alojz Hari	12. 1.	Kosovelova	malaria, brez sprememb
Stanko Stres	13. 1.	18. brig.	influenca, se boljša

Personala 6

Oskrbovancev 21

Kenda Jože, san. referent

11. 2. 1944

Pred nekaj dnevi sem se vrnil na svoje mesto. Ker sem s svojo potjo zamudil precej časa, skoraj 4 tedne, moram pač natančno opisati namen, potek in uspehe te poti.

Na pot sem se odpravil zato, ker v tem okrožju ni bilo lahko organizirati hrane in medicne. Treba je bilo skoraj vse plačati, denarja je bilo, kot sam veš, malo. Kar se tiče priboljškov oskrbovancem, o teh skoraj ni bilo govora. Ciga-

13/12.-46.

Poročilo o st. l. st. st. st. st. 7
div. bolnice (stan. XXII):

Personal:

Kenda Jže - upravnik bolnice
Krež Ivan (žef) - polikliničar
Hrab Leopold - intendant
Bražič Franc (žef) - bolničar
Pinkovec Ljude - bolničar
Bražič Janko - kuhar

Oskrbuanci:

13.12.-46. Gajin Viktor - 2. četa 1. bat. XVII. brig. - strelski arto - stariji poročnik
" Kubelj Richard - 1. " 1. " Prečnara " - pleuritisa - bronhospazem
1.1.-44. Kogoj Jakob - 1. četa 1. bat. XVII. brig. - strelski arto - stariji poročnik
" 4.1. " Kogoj Janko - 1. četa 1. bat. XVII. brig. - strelski arto - stariji poročnik
" Furlan Jže - 1. četa 1. bat. XVII. brig. - strelski arto - stariji poročnik
" Alberti Janko - 1. četa 1. bat. XVII. " - strelski arto - stariji poročnik
" Valič Milo - 1. " 3. " XVII. " - strelski arto - stariji poročnik
" Ljudež Leopold - 1. " 1. " XVII. " - strelski arto - stariji poročnik

Pismo medicinskega mojstra Kenda dr. Aleksandru Gala Petru

rete je bilo treba plačati po oderuških cenah črne borze. Nekaj dni preden sem šel, sem priskrbel nekaj blaga v Lokovcu pa tudi Polde je pripravil nekaj zaloge, tako da bi obstajala za najmanj 14 dni pri normalnih razmerah. Poleg tega sem še priskrbel drugega bolničarja, tako da sta bila dva, in naprosil sem nekega komandirja Milana, ki je bil oskrbovan pri nas, naj on opravlja posel intendanture, če bi bilo treba. Svoj odhod v Vipavo sem ti sporočil, kakor tudi divizijskemu sanitetnemu referentu Frenku. Zamuditi sem se mislil največ 8 dni. Pot ni bila ravno srečna. Že čez dva dni sva pad-

la s Poldetom v silovito čiščenje terena s strani Nemcev. Potem sva se odpravila na Kras, kjer sva tudi padla v zasedo v Kostanjevici. Šla sva nazaj na Vogrsko. Nabrala sva v tistih dneh čez 400 jajc, okoli 20 litrov žganja, sladkor, belo moko, dobila obljubljeni 2 hekta vina itd. Sanitetnega materiala sem dobil za več kot 20.000 lir. Tedaj sem poslal Poldeta nazaj, da spravi material do okrevališča, da se ga potem pošlje nekaj do tebe, nekaj pa bi ostalo pri nas. Sam sem se spet vrnil na Kras, kjer sem spet dobil za več kot 20.000 lir sanitetnega materiala, 100 kg pašte, 100 kg riža, 100 kg bele moke, 60 kg sladkorja in 20 kg tobaka, kakor tudi obljubljeni večjo količino terana. Ko sem se vrnil, sem v Renčah dobil ljudi, ki so šli najprej po sanitetni material in ga prinesli na Vogrsko. Za živež pa začasno nisem mogel dobiti prevoznih sredstev, ker so se spet začeli okrog klatiti Nemci.

Ko se je čez tri dni vrnil Polde, ni mogel dobiti zveze. Končno je moral blago pustiti v Ozeljanu in oditi sam domov. V Šempasu pa so bili Nemci in so začeli stalno kontrolirati prehod čez Čaven. Enkrat sem še prišel do Rijavca pri Trnovem, tam pa nisem mogel dobiti kurirja za ponoči. Dokaj časa sem izgubil z iskanjem zvez. Karavla ni funkcionirala kakor tudi ne terenski kurirji. Končno sem dobil nekega Grgarca, ki je poznal poti in sva šla ponoči mimo Ravnice, kjer je bila nemška posadka, do Podgozda in potem drugi dan naprej.

V Vipavi in zlasti na Krasu sem dobil dosti odličnih virov za nabavo sanitetnega materiala in živeža. Tam vse plačajo terenski odbori. Iz Trsta bi se dalo dobiti kirurškega materiala preko neke italijanske organizacije. Celo v Trst sem se napravljaj, dal sem si delat legitimacijo, toda stvar ni mogla biti hitro opravljena. Sedaj mislim, da me dokumenti že čakajo na Vogrskem.

Tou. dr. Peter, oprostiti mi moraš, če sem delal nekoliko svojevoljno, toda imam pač to napako, da če si ubijem kako idejo v glavo, jo hočem izpeljati do konca. Sicer mislim, da so bili rezultati dobri. Naše bolnice si lahko usekakor zelo opo-

morejo, če začno izrabljati vire, do katerih sem prišel jaz. Za medicino nam ne bo treba porabiti niti ficka. Doli sem napravil tudi nekaj seznamov, kakšna zdravila naj se predvsem nabavljajo. Upam, da se bova v najkrajšem času o vseh teh stvareh osebno pomenila.

S tovariškimi pozdravi

Jože

(Faksimili pisem medicince Jožeta Kende so pri avtorici.)

Kaj nam povedo pisma študenta medicine Jožeta Kende?

Iz pisma z dne 13. 1. 1944 izvemo, koliko je bilo oskrbovancev na Vrših in da so sprejemali paciente vsak dan. Oskrbovancev je bilo 21 in 6 članov osebja. Tak obseg je imelo oskrbovališče tako rekoč do osvoboditve oziroma do zadnje nemške ofenzive aprila 1945. Ranjenci so imeli lažje strelne in druge poškodbe, vmes so bili tudi bolniki. Po ranitvi ni bilo kirurške oskrbe, saj piše Kenda, da mu odprti pnevmotoraks iz rane še »frdamano«¹ piha. O fiksacijah poškodovanih udov ne poroča. O bolničarjih sicer poroča, vendar se zdi, da so bili to le priučeni bolničarji. Tako je bil bolničar Lojze Šinkovec, za katerega pa Francka Kogoj piše, da je bil poklicni mizar. Ali je bil poklicni bolničar Franc Bizjak Lojko? 5. 1. 1944 pa je bil sprejet v okrevališče Tone Butkovič, ki je bil bolničar v bivši italijanski vojski. Ranjenci in bolniki so bili iz 17., 18. in Gradnikove brigade; se pravi, da so tedaj že začeli voditi nekakšne napotnice in evidence oskrbovancev.

Najbolj značilno in nerodno celo za tiste čase je dejstvo, ki veje iz pisem, kako je bil Kenda, ki se sicer podpisuje s sanitetnim referentom in upravnikom okrevališča, zaposlen s skrbjo za preživetje ranjencev. Kaže, da se je (nujno ali ne) močno ukvarjal s preskrbo z živežem, čeprav je okrevališče imelo intendanta, izkušenega Medveda!

Kenda je skrbel, kot pove v pismih, za nabavo zdravil, vendar pa mu je bila glavna skrb hrana. Kaj vse je prehodil z Medvedom zaradi hrane! Za Trst, da bi nabavil nekaj kirurških instrumentov, si je dal narediti izkaznico. Kako smo lahko bili

zadovoljni sanitetni delavci že januarja 1944 v bolnicah na Primorskem, da je delovala intendantska služba, posebej zadolžena za oskrbovanje! Kenda je bil borec, intendant, upravnik in medicinec-bolničar. Zakaj je Jože Kenda padel 31. avgusta 1944 v Komatevri pri Jezerskem? Zakaj je bil premeščen s Primorske, ni bilo mogoče ugotoviti. V enem od pisem je pripomba, da se je javil divizijskemu sanitetnemu referentu tovarišu Francu Bidovcu Frenku ob odhodu na Vipavsko.

Kakorkoli že, Jože Kenda je oživel nekdanjo sanitetno postajo, potem okrevališče, ki je vzdržalo do konca vojne.

Kako da v pismih ne omenja bolničarske šole, ki je bila v januarju na Vrših in jo je vodil dr. Bogdan Breclj? Iz pisma tudi izvemo, da je bil prvi politični komisar v Okrevališču 1 Ivan Kreč Jozelj. Okrevališče je bilo v nevarnosti okrog 20. decembra 1944. Moralo se je umakniti in misliti na premestitev.

Za podatke, od kdaj in zakaj je bilo ustanovljeno Okrevališče 2 SVPB Pavla v Krnicah v Jagriščah, naj posežemo v april 1943, torej v čas precej pred razpadom Italije. Janez Magajna iz Masor je imel blizu hiše Na Hribu v Krnicah skrite onemogle partizane in ilegalce v maskiranem bunkerju pod zemljo. Dr. Aleksander Gala Peter piše,³² da je bil Janez bolničar, ne pove pa, če je bil poklicni bolničar, priučeni ali je bil bolničar v italijanski vojski. Dr. Peter ga je imenoval tudi za komandirja sanitetne postaje, ki so bile tisti čas na Primorskem osnovane v zvezi s kurirskimi postajami. V Magajnovem bunkerju je bilo prostora za kakih 10 ljudi, deloval je le nekaj mesecev.

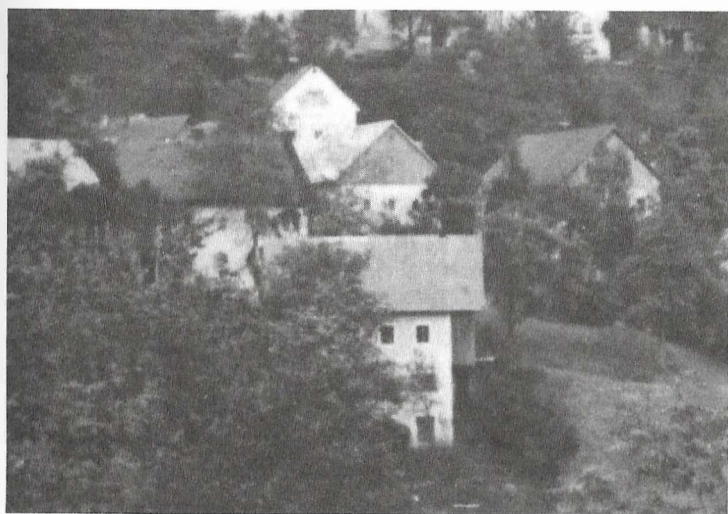
Primorska partizanska saniteta je spet oživela proti koncu novembra istega leta. Janez Magajna je postal komandir Okrevališča 2 32. divizije v Kacinovi hiši v Peklu. Samorastniško ustanovitev tega okrevališča opisuje MARJAN POLJANŠEK:

Navdušenje po kapitulaciji Italije je z nemško ofenzivo kmalu splahnelo. Tisti čas smo bili v taborišču sanitetne postaje za Visokim vrhom nad Idrijo. Proti koncu oktobra 1943 je prišel v naše taborišče dr. Peter in izbral nekaj bivših ranjencev, da bi v Krnicah obnovili bunker za ranjence, ki ga je vodil Janez Magajna. Njega je določil za komandirja. Izmed bivših ranjencev je izbral Jožeta Bremca, Danico Trčon in mene, kot ranjenca pa sta odšla z nami Anton Čehovin Srečko iz Senožeč in neki Lojze s Krasa. Ta dva tovariša sta po okrevanju odšla nazaj v enoto.

Prve dni smo se namestili pri kmetu Na Hribu v Krnicah, kjer smo spali na senu. Gospodar nas ni preveč lepo gledal. Na Hribu je imel komandir Janez (Magajna) tudi svojo družino. Prve dni smo iskali primerno hišo, kjer bi se nastanili. Okrevališče je bilo namenjeno samo lažje ranjenim ter bolnikom in rekonvalescentom iz bolnice. Sprva smo imeli namen nastaniti se v bivši šoli v Krnicah, toda kraj in poslopje nam nista ustrezala. Ogledali smo si tudi bivše italijanske vojašnice in bunkerje. V bližini je tekla rapalska italijansko-jugoslovanska meja. Tudi to možnost smo opustili, ker so bile vojašnice preveč opustošene ali pa so bile na neprimernih mestih. Potrebovali smo miren kotiček, primeren za hiter umik in nedaleč od naseljenih krajev.

Končno smo izvedeli za opuščeno hišo v Peklu, ki je bila last Franca Kacina. S svojo družino je stanoval na sosednji domačiji Na Ruپی v Krnicah. Dovolil nam je, da smo se nastanili v tej zgradbi.

Hiša je ležala pod Krnicami v globeli, ki se je širila proti Zelinu. Imela je dve sobi in kuhinjo, kletne prostore in

Jagršče

podstrešje, kjer je bilo shranjeno seno. Hiša je bila popolnoma prazna, brez opreme.

Najbližji sosed je bil Kacin, kamor smo hodili po mleko in drugo hrano. Po globeli smo prišli do soseda Kogejja in dalje na Želin, proti zahodu k Brdarju in naprej v Jagršče.

Potrebna je bila najnujnejša oprema. Zato sva se z Janezom odpravila v Cerkno, kjer sva pri raznih enotah in na komandi mesta Cerkno staknila najnujnejše. Nabrala sva nekaj odev, žimnic in posode, pa tudi štedilnik sva našla. Vse to sva z vozom pripeljala v Krnice. V bivših italijanskih vojašnicah smo pobrali lesene pograde, ki smo jih dali v sobo, v kateri smo lahko namestili 20 do 30 ranjencev.

Hiša je imela tudi električno napeljavo na akumulatorje. Te smo dobili v Cerknem. Sosednji kmet Kogej je imel domačo elektrarno, kjer smo polnili akumulatorje. Prenašal nam jih je Kacinov hlapec, ki je bil silak. Klicali smo ga Froktar. To je pomenilo tovarnjak. Bil je dobrodušen možakar in je opravil za nas marsikatero težaško delo. Posodil nam je gramofon in plošče, tako da smo si lahko tudi kaj vselega zaigrali. Imel je smisel za glasbo. Doma je imel celo več gramofonov in radio, vmes pa si je zaigral kakšno poskočno na glinasto piščal. Pomenil nam je zabavo in razvedrilo.

Ravno dobro smo se uredili, pa se je začela novembrska ofenziva. Tudi prvi sneg je zapadel. Potrebna je bila budnost, zato smo večkrat hodili v patroljo in poizvedovali. Tedaj Nemci v te hribe niso rinili.

Tiste dni smo dobili prvega ranjenca. Nemci so bili na Želinu. Iz Cerknega se je na motorju pripeljal Janko Ogrič, doma iz Idrije. Bil je kurir štaba 3. operativne alpske cone. Na Želinu je padel Nemcem v roke. Kdo so, se je zavedel šele, ko so ga že razorožili in postavili v skupino partizanov, ki so jo že prej zajeli. Nekaj časa je poslušal nemško govorico in si ogledoval položaj. Pognal se je prek ceste, skočil čez ograjo in padel na breg Idrijce. Medtem je dobil dva strela skozi pljuča, ena krogla pa mu je oplazila obraz. Bil je mrak in

Nemci ga niso zasledovali. Preplaval je Idrijco in taval okoli Jagršč do kmetije v Gorenjih Potokih v vasi Straža. Domačini so ga našli telesno in živčno izčrpanega in o tem obvestili terence v Jagrščah. Takega smo prinesli v okrevališče. Na srečo si je hitro opomogel. Pri nas je ostal nekako dva meseca in se nato vrnil v enoto.

Kmalu po ofenzivi smo prejeli obvestilo, da je pri nekem kmetu v Srednji Kanomlji partizanka z zlomljeno nogo. Napotil sem se v Srednjo Kanomljo in našel pri Spodnjem Belobrdarju na peči partizanko Loretto, politično delavko iz Trsta. Bila je Italijanka in ni znala slovensko, jaz pa ne italijansko. Treba jo je bilo spraviti v okrevališče. Prevoza nismo imeli, pa tudi poti niso bile primerne zanj. Zaskrbelo me je, kako naj to delo opravim. Bil sem še deček, star komaj petnajst let in telesno šibak. Sam sem potreboval za pot okoli dve uri, z Loretto pa sva hodila več kot 6 ur. Nekaj časa sem jo podpiral, nato vlekel, sama pa se je po vseh štirih plazila v strmino, ki je bila tudi za zdravega človeka zahtevna.

S komandirjem Janezom sva večkrat obiskovala tudi ranjence po domovih. To so bili domačini, ki so se zatekli za kratek čas v domačo oskrbo, ker drugod ni bilo sanitetne enote.

Konec novembra 1943. leta sta prvič prišla na ogled Feliks Kosmač Klemen in Martin Humar Sočan. Kot »glavna« intendant centralne bolnice 32. divizije v Čekovniku sta imela nalogo, da pogledata, kako je s preskrbo v okrevališču. Vzpostavila naj bi tudi redno zvezo tajne bolnice z javko v Čekovniku. Zaradi te naloge sem tudi odšel z njima.

Tako se je začela moja kurirska pot, ki sem jo poleg drugih dolžnosti opravljal do premestitve na javko v Čekovnik 22. marca 1944.

Vsak drugi ali tretji dan sem odhajal na javko Centrale, učasih tam prespal, nato pa se vrnil z ranjenci ali pa sam v okrevališče. Po prvi vrnitvi iz Čekovnika sta prišla z menoj tudi dr. Antonio Ciccarelli, zdravnik Italijan, in njegov spremljevalec »Jože« Costanza, tudi Italijan.

V hiši Angelce Bevk v Jagrščah so prebivali ranjenci Okrevališča 2

Dr. Antonio Ciccarelli je takoj pregledal vse ranjence, dal Danici Trčon potrebna navodila za nadaljnjo oskrbo ranjencev in se po nekaj dneh vrnil v Čekovnik.

Preskrba je bila zadovoljiva. Za nas je skrbela gospodarska komisija pa tudi okoliški kmetje in bajtarji so večkrat kaj primaknili. Gospodarsko komisijo je vodil kmet Erjavec iz Masor, ki nam je z ženo Angelo večkrat priskrbel kaj dobrega. V njegovem domu smo se počutili kot doma. Žalostno je končal, ko je bilo okrevališče izdano. Z ženo in nekaterimi terenci so ga vrgli v gorečo hišo.

Ti kraji so revni. Na tej višini malo pridelajo: krompir, zelje, bob in nekaj drobnega sadja. Največ so imeli drobnice. Kljub revščini so nas ljudje sprejemali z dobro voljo in nam dali vse, kar so imeli. Imeli so nas za domače.

To se je izkazalo za novo leto 1944. Klicali so nas na vse strani. Pripravili so nam darila, predvsem za ranjence. Odnášali smo jih s koši.

V paketih je bilo povečini suho sadje, pecivo, kakšne volnene nogavice. Paketi so bili izraz dobrote. Izražali

so toplino in skrb ljudi, ki so po svojih močeh pomagali ranjencem.

Tisti dnevi okoli novega leta 1944 so bili lepi in veseli. Pozabili smo, da je okoli še vojna – in to zelo kruta, o čemer so pričali novi ranjenci. Domačini so nas vabili v vsako kočo in pousod smo morali biti njihovi gostje. To so bili čudoviti ljudje.

Kmalu po novem letu 1944 smo iz varnostnih razlogov preselili Okrevališče 2 iz Pekla v vas Jagršče. Namestili smo se v župnišću in pri nekem kmetu v bližini. Po dobrem tednu smo se urnili v Pekl.

Na kurirskih potih sem bil ob vsakem času in vremenu. Doživel sem marsikatero veselo in tudi neprijetno uro. Nekaj takih poti bi se skoraj nesrečno končalo.

Mislim, da je bilo februarja 1944, ko sem prevzel na javki pri Tratniku v Čekovniku skupino desetih ranjencev. Vsi niso bili hudo ranjeni, nekateri pa so težko hodili. Zaradi tega se je kolona razpotegnila na cel kilometer. Ko smo šli mimo Kočevša proti kmetu Miklajču nad Kanomljo, smo morali nekaj časa hoditi po cesti Idrija–Vojsko.

Domačini so me poznali, ker sem bil reden gost na teh domačijah. Če bi pretila nevarnost, bi nas zagotovo obvestili. Hodili smo brezskrbno. Bilo je lepo vreme in sonce nam je prijalo. Nismo se še dobro oddaljili od glavne ceste (mogoče 500 metrov) in zavili čez hrib v Kanomljo, ko so po cesti iz Idrije na Vojsko pridrveli Nemci. Nihče jih ni pričakoval, ker so pred tem izpadom mirovali. Kaj bi se zgodilo, če bi se ustavili pri kmetu v Kočevšu! Čez nekaj dni, ko sem šel tam mimo, so mi domačini pripovedovali, kakšno srečo smo imeli.

Eno zadnjih poti sem opravil 18. marca 1944. leta, ko sem v Čekovniku dobil komisarja bataljona Milodarja Vilarja, imenovanega Čika Mile. V borbah pri Ledinah nad Idrijo je bil ranjen v nogo in je k nam prišel šele po nekaj dneh. Iz Čekovnika naju je do Oblakovega Vrha z vozom pripeljal Andrej Rot Svoboda, ki je bil na poti v Dolenjo Trebušo. Pre-

Ranjenci Okrevališča 2 v Peklu spomladi 1944. Zgoraj v sredini Tone Prebil, v srednji vrsti od leve Franc Mohorič, Loretta Burlini in bolničarka Danica Trčon

spala sva pri kmetu na Oblakovem Vrh, nato pa sva se zjutraj napotila proti okrevališču v Pekel. Komisar Vilar me je vprašal, koliko časa bova hodila. Odgovoril sem, da dobre pol ure. Pol ure se je raztegnilo v tri ure.

Okrevališče 2 je postajalo iz dneva v dan številnejše. Komandir Janez je domačine, ki so prišli na dopust ali na okrevanje, kar zadržal kot osebje okrevališča. Nekateri so bili mladi in sposobni za borbene enote, zato njegovo rekrutiranje ni bilo po volji vsem štabom enot. To zadevo je rešil dr. Peter. Marca 1944. leta je Janeza Magajno razrešil dolžnosti komandirja Okrevališča 2 in ga poslal v bojno enoto; tako tudi nekaj članov osebja. Toneta Velikonjo in mene pa je premestil na javko bolnice Pavla v Čekovnik.

V te kraje sem se vrnil še enkrat, malo pred napadom na okrevališče. S pokojnim Juletom Podobnikom sva prišla po živino za ekonomat bolnice.

(Zapis iz leta 1971 hrani avtorica.)

NAPAD NA OKREVALIŠČE 2

V Okrevališče 2 v Peklu je prihajalo od pomladi 1944. leta čedalje več ranjenih borcev. Okrevališče je sprejemalo lažje ranjene, onemogle in bolne borce večkrat tudi naravnost iz enot. Večinoma pa so bili sprejeti na okrevanje ranjenci iz Centrale v Mrzli Rupi. Za komandirja je bil marca 1944 imenovan Alojz Močnik Kendov in za političnega komisarja decembra 1943 bivši bolnik, zdravljjen v okrevališču, Anton Prebil z Želina. Do premestitve na Gorenjsko aprila 1944 je bil zdravnik v okrevališču dr. Anton Cicarelli, bolničarja pa Danica Trčon in okrevajoči ranjenec Stanko Kosovel. Občasno je prihajal in pregledal ranjence tudi dr. Peter, ki je v bližini (pri Kogeju) vodil bolničarske tečaje. Tu sta opravila bolničarski tečaj Danica Trčon in 14. aprila 1944 tudi Stanko Kosovel. V Okrevališču 2 se je zdravilo po 30 do 40 ranjencev in bolnikov.

Na delovanje okrevališča so postali pozorni domači izdajalci in njihovi pokrovitelji v Idriji. 15. junija 1944 je bilo Okrevališče 2 napadeno.

O tem napadu piše JOŽE BREMEC, oskrbovanec-ranjenec iz Idrije:

Kot bi bilo danes, se spominjam napada na Okrevališče 2 bolnišnice SVBP Pavla. Nekako ob treh zjutraj sem zaslišal tri strele. To je bil dogovorjeni znak za največjo nevarnost v primeru, če straže in patrolje ne bi mogle več drugače obvestiti bolnišnice o preteči nevarnosti.

Takrat nas je bilo v Peklu kakih trideset težje in lažje ranjenih. Zaradi bolečin v ranjeni roki nisem mogel spati, zato

sem edini slišal strele. Obvestil sem komandirja in komisarja Antona Prebila. Ta je takoj planil iz hiše. Brž ko se je vrnil, je sporočil, da bomo vsak trenutek obkoljeni. Rekel je, naj se reši, kdor se more, in odhitel na pomoč tistim, ki se niso mogli sami premikati. Nastal je preplah, ki ga lahko razume le tisti, ki je kaj podobnega sam doživel. Edina smer za umik je bila proti soteski v Otuški grapi, kakih 500 metrov pod bolnico. Ranjenci so se valili in se prekopicovali po pobočju. Skoraj vsi so se rešili pred Nemci in domobranci. Neki Jeseničan se je rešil tako, da se je zavlekel le nekaj metrov od bolnišnice in se skril v koprive in živo mejo. Komisarjeva sestra Anica, ki je stregla v bolnišnici, je prišla sovražnikom v roke. Pozneje so jo našli ustreljeno na pragu Erjavčeve hiše. Bolničarka Danica Trčon je na begu iz bolnišnice padla v sovražno zasedo. Ko jo je Nemec ustavil, je skočila po strmini. Vojak je z brzostrelko užgal za njo in jo zadel v peto. Kmalu je okrevala.

Jaz sem se skril nad sotesko, kjer je potok spral nekaj zemlje. Nemci so hodili okrog mene in nad menoj. Niso me dobili, čeprav sem bil tako blizu, da bi lahko enega izmed Nemcev prijel za noge. Cele tri ure sem ležal v vodi. Mokrote in mraza nisem čutil, tako mi je bilo vroče. Po končanem nemškem napadu smo se spet zbrali. Izvedel sem, da strelou, ki sem jih slišal, ni izstrelila niti straža niti patrulja, pač pa Nemci. Streljali so na fanta domačina, ki je bil stražar. Ko je tekel, da bi obvestil bolnišnico o preteči nevarnosti, je padel v zasedo. Rešil nas je s svojim življenjem. Kmalu nato smo ga našli mrtvega v gozdu za bolnišnico.

(Jože Bremec, Borec, Ljubljana, 1959, str. 540.)

IVO GABRIJELČIČ je opisal napad na Okrevališče 2 po spominih osebja na postojanki:

15. junija 1944 so Nemci napadli okrevališče. V globel proti Peklu so se spustili iz dveh smeri. Stražar Pavle Tušar je s svojega stražarskega mesta opazil prihod samo ene sovražnikove skupine. Umaknil se je proti okrevališču, da bi pravočasno in brez preplaha opozoril odgovorne o prihodu

sovražnika. Toda Nemci, ki so se iz smeri Rupe neopazno približevali, so ga opazili in ga s tremi strelji ubili. Prav ti strelji so alarmirali okrevališče o nevarnosti.

(Ivo Gabrijelčič, Težki trenutki partizanske sanitete, TV 15, nov. 1987.)

Pred zločini v Peklu in pri Erjavčevih so nemške enote stobile v veliki, nagli in načrtovani akciji od 9. do 11. junija strašna grozodejstva še na Šebreljski in Jagrški planoti in v Krnicah.

O sovražnikovih grozodejstvih junija 1944 sta poročali člani okrožnega odbora OF Idrija, MILENA STEGU VESNA in FRANCKA LAZAR NATAŠA:

V petek, 9. junija so Nemci prišli v Jagršče in Šebrelje, v soboto 10. junija so šli skozi Masore in Krnice, kjer so prenočili, v nedeljo pa krenili proti Idriji. Požigali in morili so 9. junija na Šebreljskem, v Masorah v soboto, 10. junija, in v nedeljo, 11. junija. Prav v nedeljo se je zgodil najstrašnejši zločin. Nemci so obglavili pri Sedejevi domačiji na Kjamutovšu v Krnicah dva ujeta partizana. Po štirih dneh so se Nemci spet vrnili v Masore. Vrnilo se je nekaj tistih, ki so bili pri požiganju, in nekaj takih, ki so bili stalno v Idriji. Okrog 4. ure zjutraj so se približali Erjavčevim z dveh strani. S seboj so privedli tri domačine (Gričnikarja, Kogoja in Mlakarja), ki so jih pobrali na njihovih domovih. Pri Mlakarju so spotoma zažgali hlev.

Ko je Erjavec zanikal očitek, da je bolnici dobavljal meso, ga je eden od vojakov zavrnil, češ, kaj boš tajil, saj si prav menil pred štirinajstimi dnevi izročil meso za bolnico.

Poleg domačih, to je starega Erjavca, Matevža Erjavca in njegove žene Angele, pastirja Alojza Štucina in Krivca (njihovega sorodnika, ki je živel pri njih in je bil sorodnik Velikajne iz Spodnje Kanomlje, nekdanj skrivača, ki so ga naši le s težavo mobilizirali) so pri Erjavčevih zalotili še nekega tovariša iz Stopnika (Andreja Makuca Stanka, namestnika načelnika gospodarske komisije v Šebreljah), žensko (Marijo Gnezda iz Kanomlje, mater petih otrok), ki je takrat pri

Erjavčevih plela, in še neko drugo žensko. Žene so najprej pustili pri miru, ostale pa odpeljali, in sicer Erjavca in Makuca v gozd, ostale pa proti bolnici. Čez četrto uro so se Nemci vrnili in privedli s seboj še neko dekle (Anico Prebil, staro 19 do 20 let), ki je v bolnici pomagala prati, in dva fantiča, stara dvanajst in petnajst let, ki sta se v bolnici zdravila (na binkoštni ponedeljek ju je ranila bomba, ki je eksplodirala v cerkvi pri Sv. Ivanu). Dekle je bila vsa objokana in so jo prvo ustrelili kar v hiši. Nato so Erjavca z ženo, pastirja Štucina, plevico Gnezdovo in Mlakarja – Franca Carlja zaprli v hlev, iz katerega je takoj šinil plamen. Sodijo, da so najprej vse postrelili, kar je zelo verjetno, ker so vsi ležali eden poleg drugega. Baje se je slišal tudi pok. Ostale so odvedli. Prizanesli so staremu Erjavcu, a so mu prebrali seznam, kaj vse je njegov sin naredil za partizane. Dva, Gričnikar in Kogoj, sta ostala živa. Preden so Erjavčevo domačijo požgali, so jo povsem oplenili.

Slavko Srebrnič, intendant v Okrevališču 1 in potem v Okrevališču 2 v Jagrščah – Spominska plošča Okrevališča 2 in padlim ranjenecem l. 1945

V bolnici razen omenjenega dekleta in fantičev niso našli nikogar. Še ob pravem času so se bili vsi umaknili. Opozoril jih je strel, ki je smrtno zadel stražarja, ko je tekel, da bi javil bližajočo se nevarnost. Z lastnim življenjem je tovariš Tušar rešil življenja tovarišev. Bolnico v hiši, ki je bila last domačina Franca Kacina iz Rupe, so Nemci požgali.

Med esesovci, ki so zakrivali te zločine, je bilo veliko italijanskih fašistov pa tudi belogardistov. Nemci sami so bili v manjšini. Ljudje so slišali italijansko, slovensko in nemško govorico.

(Ferenc Tone, Dva od njih so obglavili. Borec št. 10, Ljubljana 1977.)

CIRIL KUMAR je leta 1989 še dopolnil pojasnilo o tragediji pri Erjavčevih:

Nemci so se vrnili v Krnice in Masore po šestih dneh. Zločin pri Sedeju je bil storjen 11. 6. 1944, bolnišnico v Peklu pa so napadli 17. 6. 1944. Navedeni v poročilu so Franc Kenda Gričnikar, po domače Prihodniški Franc, posestnik Na Griču; Franc Kogoj, po domače Kugaj iz Masor; Mlakar, po domače Mlakarjev Franc; Franc Carl (Carli), oče treh majhnih otrok (sinov); njegova žena Ančka, sestra Franca Kende Gričnikarja; stari Erjavec, oče Matevža Erjavca; pastir Alojz Štucin, doma iz Kališ (med Jagrščami in Rupo); Franc Krivec, doma iz Spodnje Kanomlje, po domače Krivčev Franc; Velikajne iz Sp. Kanomlje je bil Ivan Mohorič; njegova žena je bila teta Krivčevega Franca. Velikajne (Ivan Mohorič) je ob koncu vojne emigriral v tujino s celo družino. Andrej Makuc Stanko je bil doma iz Stopnika. Marija Gnezda, rojena Svetlik, po domače Kalarska Mici, je bila mati petih otrok in je bila ob umoru v visoki nosečnosti. Ivanka Carli, ki je tisti dan delala kot dninarica-plevica pri Erjavcu, je izkoristila priložnost in pobegnila. Od dveh fantov, ki sta se zdravila v okrevališču, je bil eden Srečko Lukan, doma iz Sp. Idrije. Stražar Tušar pa je Pavle Tušar, po domače Grapenski Pavel.

(Zapis iz leta 1989 hrani avtorica.)

Ali je bil napad namenjen Erjavčevim ali predvsem okrevališču v Peklu ali obojim? Kot povedo tedanja poročila okrožnega odbora OF Idrija, je bil v zvezi z napadom menda sumljiv Krivec, sorodnik Velikajne iz Kanomlje. Angel Kosovel Peter pravi, da je bil izdajalec domačin iz Kanomlje³³. Borci in znan-ci iz okrevališča pa navajajo le nekega rudarja iz Idrije, ki da je ovadil Erjavčeve in lokacijo Okrevališča 2.

Veliko sta za okrevališče v Peklu naredila aktivista Angela in Matevž Erjavec iz Masor pod Krnicami. V Erjavčevi hiši je bila javka. Tja so nosili hrano, sanitetni material in vse, kar je bolnišnica potrebovala. Erjavčeva hiša je bila na samem, četrto ure hoda ni bilo nobene druge, zato so se v tej hiši podnevi in ponoči zbirali aktivisti in drugi, ki so delali za bolnišnico. Zanimivo je, da nemška ofenziva od 9. do 11. junija, ki je zajela Stopnik, Masore in Krnice, bolnišnice ni odkrila, čeprav so bile borbe v neposredni bližini.

Na pokopališču v Jagrščah so pokopali Franca Carlja (roj. 1912), Matevža Erjavca (1900), Angelo Erjavca (1898), Marijo Gnezda (1907), Alojza Štucina (1932) in Pavla Tušarja (1912).

PREMESTITEV OKREVALIŠČA 2

O delovanju Okrevališča 2 po napadu nanj pripoveduje POL-DE TAVČAR:

Ker je okrevališče v Peklu postajalo znano vedno širšemu krogu ljudi, je uprava razmišljala o postavitvi začasnih barak na drugem kraju, v grapi Otuška med Peklom in vasio Jagršče – na Sovodnju (kota 348).

Po dovoljenju uprave bolnice Pavla so pričeli graditi že zgodaj spomladi leta 1944. Ob napadu na bolnico v Peklu je bila ena baraka skoraj končana in so se ranjenci vanjo takoj uselili. Barake so bile zgrajene iz desk bivših italijanskih vojašnic v Krnicah. Gradilo jih je osebje okrevališča samo, material je dovažal Franc Erjavec.

Zaradi hitrega dotoka ranjencev, prostora je bilo le za kakih

10 ljudi, so postali prostori v baraki kmalu pretesni. Po sklepu uprave okrevališča so postavili dva oddelka te postojanke: oddlek pod vodstvom komandirja okrevališča Lojzeta Močnika je ostal na istem mestu, tj. v Otuški grapi; drugi, pod vodstvom komisarja, pa se je konec junija 1944 uselil v privatno hišo (kota 663), last Angelce Bevk, Jagršče št. 12, na Vidrihu. V hiši Bevkove Angelce je bolnica delovala do zadnje ofenzive aprila 1945. Prostora je bilo za 10 ranjencev.

Zaradi varnosti se je tudi ta »oddelek« delil. Lažje ranjeni so prebivali na vrhu bližnjega hriba Jelje v šotorih. Z ranjenci je bilo tudi nekaj osebja. Razgled je bil na vse strani, tako da je bilo presenečenje izključeno. Ranjenci so ostali na tem hribu, dokler je bilo zaradi mraza mogoče bivanje na prostem, nato so jih premestili k drugim ranjencem v hišo Angelce Bevkove.

Ranjenci pod vodstvom komandirja Lojzeta Močnika so bili ob prvem hladnejšem vremenu (približno v sredini oktobra) premeščeni v hišo Marije in Alojza Kranjca v Jablanici (kota 821), Jagršče št. 44. Ta hiša pa ni bila skrita. Bila je vidna in dostopna z vseh strani, zato je bil možen tudi nepričakovan napad. Uprava je iskala primernejšo hišo. Kot najboljša se je izkazala hiša v Gornjih Potokih v vasi Straža (kota 348) pod Jagrščami. Nenaseljena bajta, v katero so se uselili, je bila v sklopu kmetije Dominika Tušarja. V zimi 1944/45 so bili torej ranjenci po hišah Angelce Bevk, Marije in Alojza Kranjca ter Dominika Tušarja.

V oddelku v Otušju, potem v Jablanici in v Potokih je bil komandir Alojz Močnik, bolničarka Danica Trčon in bolničar Stanko Kosovel, ki je po potrebi pomagal v oddelku v Jagrščah na Vidrihu. Komandir Alojz Močnik je odšel 20. 11. 1944 za komisarja na Vrše v Okrevališče 1 pri Čepovanu. Na njegovo mesto je bil imenovan Leopold Tavčar iz Orleka pri Sežani, ki je bil tu najprej pacient, nato vodja patrolj. Med osebjem okrevališča so bili še: komisar Tone Prebil, intendant Stanko Lahajnar z Želina, ekonom Slavuj Srebrnič iz Solkana in Danica Trčon, ki je bila jeseni 1944 premeščena v Centralo.

Ko se je okupator aprila 1945 po zadnji, za okrevališče tragično končani ofenzivi, umaknil iz teh krajev, je bila dograjena že prej zastavljena baraka za ranjence v grapi Kopačnica (grapa Sevnica, kota 329) pod Šebreljami. Pomagal je Tomaž Cvetičič, ki je na svoji žagi pripravil potrební les za barake. V času gradnje so ranjenci prebivali po zasebnih hišah v Jagrščah. Z veliko prizadevnostjo osebja okrevališča in posameznih vaščanov je bila baraka v nekaj dneh pripravljena za uselitev. V tej zadnji bolniški postojanki je delovalo okrevališče približno 14 dni. Po nemški kapitulaciji so se ranjenci in osebje odpeljali v bolnico v Gorico.

(Zapis hrani avtorica.)

Komisar Tone Prebil je 28. aprila 1945 v pismu upravi bolnice Pavla sporočil, da je Okrevališče 2 na novi postojanki, javka da je v Sevnici pri žagi. Dr. Pavla in komisar naj se pri obisku okrevališča javita na domu Franca Tušarja, kjer ima izvidnico vaška zaščita. Pošiljati je mogoče 5 do 6 pacientov. 2. maja 1945 je komisar Tone Prebil v pismu upravi bolnice predlagal, da bi odobrila okrevališču premik bliže cesti, da bi lahko ranjence pripeljali po cesti do Želina.

OKREVALIŠČE 2 V POSLEDNJI NEMŠKI OFENZIVI APRILA 1945

Pred nemško ofenzivo spomladi 1945 in med njo je bilo Okrevališče 2 razdeljeno v dva oddelka. Tone Prebil je bil komisar oddelka na Vidrihu, komandir postojanke v Potokih pa Polde Tavčar.

POLDE TAVČAR je opisal tudi usodo Okrevališča 2 v zadnji sovražnikovi ofenzivi:

Ofenziva, ki se je začela marca in končala nekako v sredini aprila 1945, je zajela vse osvobojeno ozemlje. Sovražnikovi vojaki so preiskali vse zaselke in vasi, vse goz-

dove in še tako nepristopne grape. Prav zaradi take »čistke« je bilo prizadeto tudi naše okrevališče. Oddelek, ki ga je vodil politični komisar Anton Prebil, je brez žrtev prestal to veliko in naduse surovo ofenzivo. Skupina ranjencev brez osebja, ki jo je vodil komandir Leopold Tavčar, pa je bila naduse nesrečna. Zaradi varnosti so ranjenci morali zapustiti bolniške prostore v bajti v Potoku. Po stezi nad reko Idrijco so se pomikali v smeri Šebrelj, kjer naj bi se sestali z ranjenci in osebjem oddelka, ki ga je vodil politični komisar Prebil. Pot je bila dokaj dolga, ranjenci, ki so bili sicer premični, so postajali utrujeni, zato so nekateri opešali. Stanko Kosovel, ki je bil bolničar, se je vrnil v Jagršče, da bi vzел s seboj še nekaj prepotrebnih zdravil in obvez. Na poti je srečal posamezne borce in ljudi, ki so mu zatrjevali, da je pot varna in da so na vrhu hriba oddelki naše podoficirske šole. Po takem zatrjevanju je nadaljeval pot. Preden je prišel v Jagršče, je naletel na sovražno zasedo, ki ga je ujela, ga zverinsko mučila in ubila. Pokopali smo ga več dni po sovražnikovem umiku, ker ga prej nismo našli. Po Kosovelovem odhodu je komandir Leopold Tavčar ostal z ranjenci sam. Pohod se je nadaljeval, vendar vse počasneje. Bližala sta se večer in noč. Nemci so medtem zasedli vse poti in steze ter vse vrhove hribov in opazili tudi najmanjši premik. Zaradi teme, utrujenosti ranjencev, nemških in čelniških zased je komandir v dogovoru z ranjenci (med njimi je bil tudi poročnik Zajc, prvoborec od 1941. leta) odločil, da se ustavijo v grapi, kjer teče potok Kopačnica. V tej grapi so ranjenci prebili usaj dva dni, lačni, brez nege in zdravstvene pomoči. Komandir je sam odšel po hrano v bližino vasi Jagršče, kjer je vedel za konspirativni bunker te bolnice. Prinesel je nekaj slanine in sladkorja. Vse je razdelil ranjencem, da so lažje prenašali lakoto in bolečine. Tudi drugo noč je hotel prinesiti hrano, vendar je bil bunker odkrit, izropan in požgan. Tudi hiša, last Angelce Bevk, kjer je bila do te ofenzive bolnica, je bila izropana. Vrnil se je k ranjencem in jim razložil, kakšen je položaj.

Odločili so se, da si vsak zase poiščejo v strminah »naše« grape kotiček, kjer bi se obvarovali pred podivjanimi Nemci. Ponoči je začelo deževati. Noč je bila dokaj hladna, še posebno za lačne in povsem neoskrbljene ranjence. Brez vednosti komandirja se je zbralo deset partizanov iz individualnih skrivališč, med njimi tudi neka partizanka. Napotili so se pod mogočno skalo, ki jim je dajala streho nad glavo. Poleg te skale je vodila steza, za katero borci niso vedeli. Lačni, premraženi in izmučeni od bolečin so zaspali. Ob svitanju jih je nemška patrulja izsledila s psom, jih povezala z bodečo žico, pretepala in mučila ter jih odpeljala v Jagršče. Nežka Obid, ki je bila v Jagrščah ujetnica Nemcev, je povedala, da so ranjence zaprli v kletne prostore kmetije pri Jožku v Jagrščah in jih mučili. Po približno sedmih dneh so jih zvezane odpeljali proti Krnicam in jih v zaselku Rupa pri Kacinovi kmetiji postrelili.

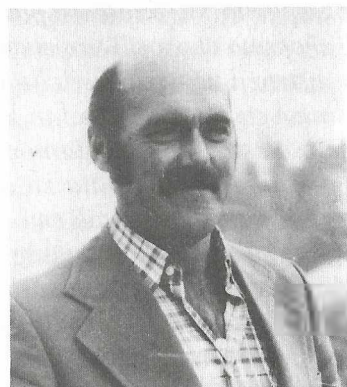
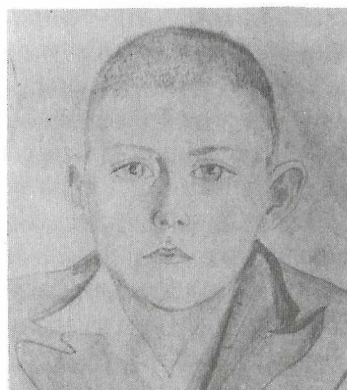
(Zapis hrani avtorica.)

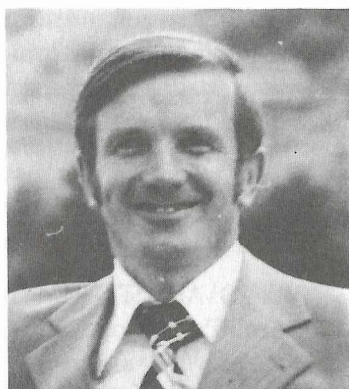
Sestri Ivanka in Francka, rojeni Kacin, iz Rupe v Idrskih Krnicah št. 23, se spominjata dogodkov v zvezi z ujetimi ranjenci. Francka, ki je bila tedaj gospodinja na Stržnici pod Rupo, pravi, da so skupino ranjenih partizanov, med njimi je bila tudi partizanka, Nemci zaprli v Jožkovčev hlev. Partizanka je nekaj pomagala okrog hiše in upala, da bo ostala živa. Štiri partizane-ranjence so Nemci pobili na Meriškarjevi gmajni in so jih domačini pokopali v Sjavnici pod Veličjem in potem v Jagrščah. Druge ranjence, bilo jih je šest, so Nemci postrelili na robu grape, kakšnih 150 m daleč od Kacinove domačije v Rupi, tako da so se še mrtvi zvezani kotalili po pobočju. Domačini so jih pokopali na mestu, kjer še sedaj stoji križ. To se je zgodilo, kot se spominjata sestri Francka in Ivanka Kacin, na veliko soboto 1945. leta.

Po pripovedovanju nekdanjega kurirja Okrevališča 2 JAN-KA PREBILA, brata Toneta in Anice Prebil, padle v napadu na okrevališče v Peklu, so se dogodki v zadnji nemški ofenzivi odvijali takole:

V okrevališču so sklenili, da se oba oddelka umakneta v varnejši kraj. Prvi oddetek, ki ga je vodil Tone Prebil, je imel šest borcev osebja in dvanajst ranjencev. Krenil je z Vidriha čez sotesko Kopačnice v Šebrelje. Od tu smo opazovali, kako so podivjani Nemci in četniki požigali domačije v nasprotnem hribu v Jagrščah, od koder smo se umaknili. Kmalu zatem so se Nemci pojavili v Šebreljah, vendar smo se prej umaknili proti Stopniku in se na levem bregu Idrijce pritajili ob skalnatem previsu nekaj sto metrov nad Idrijco. Tu smo ostali dva dni brez hrane. Spali smo na smrekovih vejah. Bili smo premraženi. Bilo je precej snega. Naslednji dan smo se znašli v težkem položaju. Na levem bregu Idrijce smo opazili okrepljeno sovražnikovo patruljo, ki so jo sestavljali četniki. Takoj smo opozorili ranjence na največjo budnost. Ko smo v najstrožji tišini zrl v dolino, so našemu bolničarju Alojzu Sinkovcu popustili živci in začel je vpiti proti četnikom: "Tu smo, tu smo!" Z intendantom Stanetom Lahajnarjem sva ga pograbila, ga potisnila za debelo smreko in mu z rokami zamašila usta. Opazili smo, da je četniška patrulja zastala in prvi v koloni so se že ozirali v našo smer. Ko so ugotovili, da je vse tiho, so nadaljevali svojo pot. Tretji dan se nam je uspelo povezati s terenci v Tilniku, tako da so nam priskrbeli nekaj hrane. Naslednjega dne smo se premaknili na desno stran Idrijce v bližino Razpetovega nilina in zatem globoko v grapo. Tu smo ostali teden dni. Štefan Razpet nas je zalagal z moko in mlekom. Marička Leban, njena komaj 16-letna Marica in Ivanka Pirih so nam kuhale. Občudovali smo Maričkino hčerko Marico, ki je bila zelo rahlega zdrauja in ni bila videti starejša od 12 let. Ta deklica je bila zelo drzna in partizanom naklonjena. Kljub veliki nevarnosti se je z oprtnikom podala v sovražnikovo zasedo in nam prinesla hrano v skrivališče.

Največ nemških in četniških patrulj je nadzorovalo glavno cesto od Idrije do Tolmina. Ko smo ugotovili, da nam tudi tu preti nevarnost, smo se ponoči umaknili nazaj na levo stran Idrijce. Po večurnem pešačenju po ozki stezi ob levem

Ranjenec Miloš Macarol je med zdravljenjem v Okrevališču v Jagrščah učil otroke v partizanski šoli in šolarčke tudi narisal. Z leve strani od zgoraj navzdol (pri prvih štirih tudi današnje fotografije): Viktorija Tušar Rejc, Alojz Kranjc, Paule Rejc, Slavko Lapanja, Franc Peterneelj, Marija Tušar, Rožica Medved, Niko Medved

bregu Idrijce smo se nastanili v vasi Straža, pod Routarjevo domačijo globoko v grabnu potoka Otuške. Že naslednjega dne smo izvedeli, da je souražnikove ofenzive konec. Takoj smo se vrnili v solesko Kopačnice pod Jagriščami, v kraj in v prostore, ki smo jih že pred souražnikovo ofenzivo izbrali za namestitev Okrevališča 2.

(Zapis hrani avtorica.)

Tudi EDVARD SITAR iz Maribora je preživel to strašno hajko v Okrevališču 2. O njej piše:

V Okrevališče 2 sem šel na okrevanje po zdravljenju v centralni bolnici Pavla. Zdravnica Pavla je v tistem času obiskala okrevališče dvakrat. Politični komisar Tonček je, ko je začelo pokati v dolini, odšel tja po informacije. Ostali smo sami z bolničarjem Stankom Kosovelom in gospodinjo Ano Bevk. Prevzel sem iniciativo in zjutraj naslednjega dne smo krenili proti Šebreljam. Hodili smo do večera in se ulegli 50 m od poti ob potoku. Potok je približno 30 m stran strmo padal čez skale kakšen meter globoko. Ko se je zdanilo, je po poti streljaje prišla nemška vojska. Zaril sem se v dreve in mahouje ob vodi. Tako sem bil skrit ves dan in še eno noč. Naslednji dan sem ugotovil, da ni nikjer nikogar. Od vseh sta ostala živa le še gospodinja in neki železničar iz Baške grape. Z Ano Bevk si voščiva vsako novo leto.

(Pismo iz leta 1971 hrani avtorica.)

Souražnikove žrtve v tej zadnji ofenzivi so bili: Danica Sosič, bolničarka iz 19. brigade, roj. 1914, Opčine pri Trstu; Avgust Zajc, poročnik NOV iz 17. brigade, roj. 1916, Bela Cerkev pri Novem mestu; Rudi Perše iz 17. brigade, roj. 1915, Kombreško; Anton Cengle Triglav, obveščevalec 19. brigade, roj. 1923, Kamna Gorica; Ivan Jerca, puškar iz 18. brigade, roj. 1910, Dolina pri Trstu; Mario Margerit iz 18. brigade, Gradež v Furlaniji; Alojz Trobec iz 18. brigade, roj. 1910, Pliskovica na Krasu; Anton Tomšič iz 19. brigade, roj. 1910, Bilje na Krasu; Leopold Mavri iz 17. brigade, roj. 1911, Hudajužna v Baški grapi; Slavko

Fon iz 17. brigade, roj. 1915, Kobarid. Pogrešana oskrbovanca sta bila (nista bila med ubitimi borci) Mitro Zelenski, vodnik NOV iz 19. brigade, roj. 1908, Rudnjansko, in Ignjat Arnojhen iz 18. brigade, študent iz Smolenska v ZSSR.

Po osvoboditvi, ko je bila v Cerknem dograjena grobnica padlih, so vse prenesli v to skupno grobnico.

UPRAVLJANJE OKREVALIŠČA 2

Upravniki okrevališča so bili od decembra 1943 do osvoboditve Janez Magajna, Lojze Močnik in Leopold Tavčar. Anton Prebil Tone je bil ves čas politični komisar.³⁴ Tone se je zdravil v zaklonišču za ranjence pri Janezu Magajni novembra 1943. Preden je postal politični komisar, je bil med nemško ofenzivo jeseni 1943 v Idrijskem odredu in v Vojkovi brigadi. Tone je vestno opravljal dolžnost političnega komisarja in člana uprave Okrevališča 2 in jo povezoval z upravo centrale bolnice SVPB Pavla. Podatke o zdravljenih borcih v okrevališču je redno pošiljal na upravo bolnice: ohranjeni so podatki o njihovem rojstvu, svojcih, pripadnosti enoti, o diagnozi (večkrat le opisno), o sprejemu in odpustu iz okrevališča za 291 oskrbovancev, med katerimi je bilo 70 bolnikov.

Nekajkrat sem obiskala Okrevališče 2. Opravila sem zdravniški obisk ter dajala pisna in ustna navodila bolničarki Danici Trčon in bolničarju Stanetu Kosovelu in navodila za oskrbo okrevajočih, ki so bili poslani iz centralne bolnice v okrevališče od 18. 1. 1944 do 26. 4. 1945 (skupno 80).

Pokrajina od Krnic do Jagršč in Šebrelj je prijazna, senožeti se menjajo z ne preveč gostimi bukovimi gozdovi, sem in tja s smrekovimi. Tu ni bilo primerne prostora za konspirativno bolnico. Ranjence so varovali na domačijah, nenaseljenih in opuščenih, in pri njihovih sosedih. To je območje samotnih kmetij. Njihovi prebivalci in ranjenci so se privadili drug na drugega. Domačini so bili: Kacinovi v Rupih, domačija v Stržnici, pri Brdarskih, Podrebrskih, Svetličičevih, Kendovih, Lapajne-

tovih, Kogejevih in drugih. Le Jagršče in Šebrelje sta strnjeni naselji. Nesrečni sta bili obe vasi, požgani, mučeni, žrtve med njihovimi prebivalci so bile velike.

Za okrevance ali bolne borce je bila pot na Okrevališče 2 dolga. Noge so jih slabo nosile, pa če so prihajali iz Centrale v Mrzli Rupi čez Vojsko ali iz Čekovnika ali iz enot onstran Idrije, s Šentviške planote, iz krajev na bregovih Idrije in iz še bolj oddaljenih Trebuše in Kanomlje.

Osebe Okrevališča 2 je bilo tudi iz teh krajev: od Erjavčevih, Magajnejevih, Kendovih, Tušarjevih, Rejčevih, Prebilovih, nekateri pa so bili tudi iz Spodnje Idrije. Zato je dobro poznalo to življenje in naklonjenost ljudi našemu boju. V teh krajih se ranjencev ni dalo skrivati, obramba je bila povsem drugačna kot v Centrali v globelih neobljudenega Trnovskega gozda. Veliko prebivalcev je vedelo za ranjence in je z njimi živelo. To je bilo sicer nevarno. Vendar sta zmagovala opreznost in zaupanje. Sovražnik je slutil, da so prebivalci naklonjeni boju za osvoboditev, zato se je tudi kruto znašal nad njimi.

Večjih premikov Okrevališče 2 ni bilo vajeno. Kadar je bilo potrebno, so ranjence selili iz enega naselja v drugo. Okrevališče se je rešilo v veliki sovražnikovi ofenzivi junija 1944, ni pa se moglo rešiti v zadnji nemški ofenzivi spomladi 1945. Teren je obvladoval sovražnik. V svojih zadnjih krčih pred porazom se je kruto znašal nad ljudmi in ubijal tudi ranjence.

ADMINISTRACIJA V BOLNICI

Zdravniki v partizanskih bolnicah so bili vajeni sproti sami pisati podatke o boleznih in o poteku zdravljenja bolnikov. Bolnišnična administracija pa je ob sprejemu bolnika popisala bolnikove osebne podatke. Tako sem v naši bolnici že od sprejema prvih ranjencev dalje skrbela, da smo vse zapisovali in dokumente varovali.

Sredi januarja 1944 nas je obiskal dr. Bogdan Breclj, pomočnik načelnika in inštruktor za bolnice v sanitetnem oddelku Glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Med drugim nam je dal tudi navodila za enotno dokumentacijo o zdravljenih ranjencih in bolnikih v partizanskih bolnicah na Slovenskem. V SVPB Pavla smo »popise bolezni« oskrbovancev izpolnjevali vse do osvoboditve. V ohranjenih popisih bolezni in generalijah oskrbovanih so sicer pomanjkljivosti in nerodnosti, ni pa namernih netočnosti. Večinoma sem jih pisala sama. Časa je bilo malo, včasih sem popise napravila z zamudo, npr. ob hajkah, ob številnejših sprejemih in odpustih ranjencev itd. Tudi vpisovanje diagnoz in poteka zdravljenja oskrbovanih v obeh okrevališčih je pogosto čakalo zdravnico Pavlo! Občasno so generalije zdravljenih v bolnici popisovali bolničarji, od julija 1944 dalje pa vestni administrator France Presetnik Fabij. Skrbel je tudi za razne odpustne liste, poročila, zbirne podatke, dopise itd. Tako so ohranjeni »popisi bolezni«, kot smo imenovali formularje enotnih vprašalnikov za vse ranjence in bolnike od 1. januarja 1944 do 5. maja 1945, skupno 932. Od teh je 56 popisov bolezni izpolnil z rutino splošnega zdravnika dr. Franc

S V P B. "PAVLA" pacient

Ime, priimek, partizansko ime..... *Hotin Ivan*
 Edinice /div.,brig.,odred,bat.,eta/..... *bat. 1. div. 1. brig.* Funkcija..... *kom. bol. 1. div.*
 Rojen,dne..... *24. 11. 1911* Kje..... *Slavsko gor.* Pritojen..... *1. div. 1. brig.*
 Poklic..... *trgovca* Bivališče..... *Trnava*
 Ime,bivališče in poklic svojcev..... *Ivan, Stanice 14.*
 Vstopil v NOV in POJ dne..... *22. 11. 44* Ranjen,dne..... *1. 12. 44* Kje..... *Slavsko*
 v borbi,po nesreči..... *1. div. 1. brig.* Katerikrat..... *prvič* od česa..... *proglje*
 Sprjet na postojanke S V P B. t. dne..... *1. 12. 44* zap.Stev..... *888*
 Diagnoza..... *malarno bolezen, natek v hrbtu*
 Oddal,smrt dne..... *22. 12. 44* Kam,kje pokopan..... *1. div. 1. brig.*
 vzod ob odhodu /zdrav,rekonvalescent, invalid,vzrok smrti/.....
 znaka groba..... Za grob vedo tov.....

Opomba: bolnik je bil v bolnici 1. div. 1. brig.
 M. pregled: Povzročil mehki delovni dan podoben, ob oboji napredni
 vseh funkcijah in delovnih.
 Stanje: Vse funkcije v normalni, vseh delovnih in delovnih
 delovnih.
 Stanje: vseh delovnih funkcijah in delovnih delovnih
 delovnih in delovnih.
 Stanje: vseh delovnih funkcijah in delovnih delovnih
 delovnih in delovnih.

Popis podatkov in bolezni o pacientu iz Centrale – vzorec

Podkoritnik, ko je bil zdravnik na postojanki »B« od aprila do julija 1944. leta. Študentka medicine Darinka Soban, ki je vodila »B« oddelek za okrevajoče, ne hudo ranjene ter bolnike od začetka decembra 1944 do osvoboditve, je vzorno napisala 223 popisov bolezni za oskrbovance. Več popisov bolezni je napravil tudi dr. Miha Žemva, ki je bil zdravnik v centralni postojanki skoraj mesec dni, od 17. 1. 1944 dalje.

Enake formularje smo izpolnjevali tudi v obeh okrevališčih, vendar vanje niso bili vpisani opisi poteka zdravljenja. Za Okrevališče 1 je ohranjenih 468 popisov, za Okrevališče 2 pa 290 popisov. Skupno so torej ohranjeni podatki za 1581 zdravljenih borcev.

V takem popisu so poleg osebnih podatkov oskrbovanca vpisani tudi svojci, podatki, kje je bil kdo ranjen, kdaj sprejet v bolnico, katerikrat in s kakšnim orožjem je bil ranjen itd. Na vidnem preglednem mestu je vpisana diagnoza ob odpustu in na drugi strani lista potek zdravljenja s podpisom zdravnika. Iz podatkov, vpisanih pri sprejemu ranjenca, je bilo razvidno, koliko časa je preteklo od ranitve do sprejema v bolnico. Ta čas smo primerjali z oddaljenostjo kraja ranitve od nas.

Popisi bolezni umrlih so bili obširnejši. Tako tudi popisi invalidov in tistih, ki so se daljši čas zdravili pri nas. Naši samoiniciativni in obvezni zapisi o zdravljenju in o drugih dogodkih v bolnici so dopolnjeni z navodili sanitetnega odseka štaba 9. korpusa NOV, naj vpeljemo tudi posebno knjigo o operativnih posegih, infekcijskih obolenjih in o invalidih. Operativnih posegov je bilo v posebno knjigo vpisanih skupno 171, čeprav je bilo opravljenih več. Niso bili namreč vpisani tisti posegi, ki so bili opravljeni na javki, na občasnih zbirališčih ranjencev, ob hajkah in evakuacijah zunaj bolnice, pri civilnih osebah itd. Zapisani tudi niso bili manjši operativni posegi ob številnih sprejemih ranjencev v poslednji nemški ofenzivi. Točnejši so podatki o invalidnosti ranjencev, ker smo jih morali sproti pošiljati sanitetnemu odseku štaba 9. korpusa.

V začetku delovanja bolnice sem kronološko zapisovala važne dogodke, vendar bolj za svojo rabo. Šele po obisku kolegov iz Glavnega štaba NOV in POS oziroma po neki kasnejši okrožnici sanitetnega odseka štaba korpusa sem v kroniko bolnice bolj pogumno vnašala razne dogodke. Prej smo se namreč ravnali po navodilu za konspiracijo, naj se izogibamo beležkam, ki bi jih sovražnik lahko izkoristil, če bi jih dobil v roke. Ko danes prebiram kroniko, mi je žal, da ni v njej zapisano več o resnično globokih doživetjih. Kronika je v celoti ohranjena.

Do konca vojne smo jo skrivali skupaj z drugim administrativnim gradivom.

Veliko težje smo izpolnjevali zahtevane mesečne raporte korpusnim sanitetnim in še drugim organom. Zahtevali so odgovore na preveč natančna vprašanja; razne razpredelnice, celo glede stanja orožja so se morale v vsem ujemati. Nad njimi smo bedeli dostikrat tudi ponoči, saj je bil določen datum, do kdaj naj jih odpošljemo. Od 1. decembra 1944 do osvoboditve so bili raporti desetdnevni in poenostavljeni. Vsebovali so le najnujnejša vprašanja o ranjencih in bolnikih, o nalezljivih boleznih, o invalidih, o številu premičnih in nepremičnih oskrbovancev. Od podatkov so bili seveda najpomembnejši številčni podatki o nepremičnih ranjencih in o številu sprejetih v bolnico. Že na prvi pogled so bili ti desetdnevni vprašalniki zelo pregledni. Zdelo se nam je, da jih je vpeljal sanitetni odsek pri vojni oblasti 9. korpusa, ki je takrat prevzel tudi bolnišnično službo. Ti raporti povedo, da je bilo v bolnici najtežje okrog novega leta 1945. Takrat smo imeli 157 oskrbovancev, od teh več kot polovico nepremičnih. Nobenega pa nismo odpustili. Sodeč po tem, je bilo tedaj tudi odpuščanje blokirano; nevarno je bilo zaradi premikanja sovražnika okrog nas ali pa zaradi podatkov o ogroženosti bolnice. Po raportih sodeč, je bilo dosti odpuščenih iz bolnice v prvih dneh marca. Karakteristično je bilo tudi številnejše odpuščanje, npr. pred 20. 3. 1945, ko je bilo kar 72 odpuščenih in premeščenih. Naenkrat smo premestili v drugo bolnico dvajset ranjencev, seveda zaradi bližajoče se ofenzive, po končani ofenzivi pa smo sprejeli prav toliko hudo ranjenih.

Iz mesečnih raportov je razvidno, da je bilo povprečno število borcev na zdravljenju v Centrali in v obeh okrevališčih skupaj od oktobra 1944 do zadnjih dni pred osvoboditvijo naslednje: v oktobru 1944. leta 103, ob novem letu 1945 157 in 142 ob koncu januarja 1945, 1. marca 1945 150 in 28. 4. 1945 še vedno 120. Več kot polovica sprejetih pacientov se je zdravila v oddelkih Centrale, v marcu in aprilu leta 1945 pa dve tretjini. Leta 1945 je bilo januarja dvakrat več ranjencev kot bolnikov,

Desetdnevno poročilo o številčnem stanju ranjencev in bolnikov.

OD..... 20. 11. - 28. 11. 45.....

	ranjenih	medicinske	bolnikov	skupne	Opombe
Stanje prejšnjega raporta.	406	7	40	453	
iz edinice	28	1	33	62	
iz bolnic	1	-	1	2	
v edinicah	70	-	5	75	
premesčenih	44	-	6	50	
ki potrebuje bolniško zdravljenje.	-	-	-	-	
umrle	1	-	2	3	
pekretnih	25	9	45	79	
nepkretnih	35	-	15	50	
S k u p a e	60	8	60	129	

Političar:

edro

Upravnik:

Kozjak

Desetdnevno poročilo o številčnem stanju ranjencev in bolnikov v SVPB Paula

prav tako marca in skoraj trikrat več v aprilu. Pripominjam, da je bila večina bolnih v okrevališčih, kajti ti dve sta sprejemali izčrpane borce, okrevajoče, ozeble, onemogle itd. V Centrali je bilo več bolnih oskrbovancev, kot povprečno v letu 1944, v decembru 1944, januarju 1945 in ob marčni nemški ofenzivi, ko so

se brigade v nenehnih premikih v zimskih razmerah hotele razbremeniti bolnih borcev.

Mesečni raporti so zahtevali tudi številčno stanje »ljudstva«. Osebjia je bilo v bolnici povprečno 67, bolničarskega 11 in ljudstva skupaj od 180 do 223. Največje število je bilo 27. 1. in 1. 3. 1945. Največ borcev, sprejetih na zdravljenje, je bilo v decembru 1944 in v januarju ter marcu 1945 (130 do 167). Največ odpuščenih zaradi pomanjkanja prostora je bilo februarja 1945. V raportu z dne 28. 4. 1945 je v rubriki »Do sedaj zdravljeni v bolnici in okrevališčih« navedeno število 1685.

Zanimivo je tudi vprašanje o številu oskrbnih dni v mesecu za celotno »ljudstvo«. Oktobra 1944 je bilo 3250 oskrbnih dni, v februarju 1945 5077, marca 4095 in aprila 5866. »Oskrborne dni« so si gotovo izmislili v službi ekonomata korpusa, če ne Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, saj so raporti potovali tudi tja. Ekonomatska služba sanitete ve povedati, da je dlobila za uravnovešanje pritoka hrane v bolnice tudi nekakšne prehranjevalne tablice!

Poglejmo za te mesece še, iz katerih enot je bolnica sprejela največ ranjencev: oktobra 1944 jih je bilo največ iz Kosovelove brigade, prav tako v februarju 1945, zatem največ iz Bazoviške, Gregorčičeve, Vojkove brigade, v oktobru in januarju iz Gradnikove, iz Prešernove brigade pa najmanj. Vprašalnik raporta za prejšnje mesece vsebuje le podatek, koliko je bilo sprejetih na zdravljenje iz naštetih brigad. Od oktobra 1944 pa smo morali vpisovati še sprejete iz desetih drugih enot: iz komande mest, artilerije, VDV, Tržaške brigade, prištabnih enot divizij, korpusa itd.

Drugače je bilo s popisi bolezni oskrbovancev, ranjencev in bolnikov v okrevališčih na Vrših in v Jagrščah. Okrevališči nista imeli zdravnikov. Nekaj diagnoz je spomladi 1944. leta v italijanščini napisal dr. Antonio Cicarelli. Generalije oskrbovancev, diagnoze bolezni, podatke, kdaj so bili pacienti sprejeti oz. odpuščeni so v Okrevališču 2 v Jagrščah vpisovali v knjigo. Vseh vpisov je 291. Ta knjiga je ohranjena. Popisi bolezni (skupno 474) Okrevališča 1 na Vrših imajo od 1. januarja 1944 do

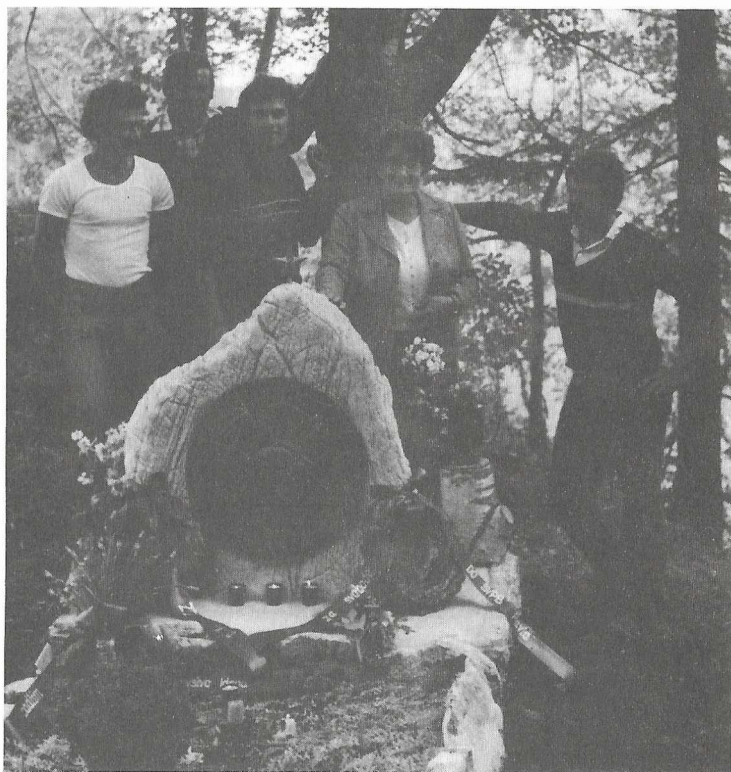
osvoboditve izpolnjeno le prvo stran predpisanega vprašalnega formularja, torej ni opisan potek bolezni. Na Vrših je namreč vodil oskrbo bolnikov in onemoglih ter okrevancev Tone Butkovič, ki je bil bolničar že v italijanski vojski. Diagnozo je napisal opisno, slovensko in italijansko, zdravnica dr. Pavla pa jo je »prevedla« v strokovno latinsko diagnozo. Vendar je bilo tudi iz teh opisov mogoče razbrati, katere in kako ranjene oskrbujejo v obeh okrevališčih in kakšna pomoč jim je potrebna iz Centrale. Podatki so morali biti zgoščeni. Praksa je pokazala, da obsežno ni mogoče pisati. Kljub pomanjkljivostim pa je iz teh zapisov le mogoče razbrati značilnosti ranitev, invalidnosti, vzroke smrti itd.

Za medicinsko in drugo dokumentacijo smo imeli vedno občutek, da jo moramo varovati. Kadar smo dokumentacijo skrivali v skalovju, nismo mislili na njeno uporabnost po vojni. Ob evakuacijah dokumentacije nismo nosili s seboj. Tovariš Fabij, ki mi je pomagal v administraciji, je skrbno zlagal liste v kovinske škatle za municijo in jih zakopaval na dogovorjenih mestih. Tako je ohranjena celotna dokumentacija bolnice.

Odpustnice pacientov smo pošiljali njihovim enotam. Ranjenci so dobili v roke le prepustnico za pot do svoje enote. Še danes ne vem, kako je ranjenec našel svojo enoto, saj je bila največkrat v drugem kraju kot v času njegove ranitve. Le divizijske premične bolnice, kamor smo pogosto napotili okrevance, so se zadrževale na približno istih mestih: bolnice 30. divizije npr. okrog Predmeje in 31. divizije okrog Cerknega.

Administracija bolnice je vodila tudi knjigo dopisov, zapisnike sej uprave in ekonomata itd. Ta dokumentacija je večinoma ohranjena.

V obvezno dokumentacijo so spadali tudi podatki o umrlih v bolnici in o pokopanih na bolnišničnih pokopališčih. Mrliške liste smo pošiljali štabu korpusa, duplikate shranjevali, originale listov pa smo dali v steklenice, ki smo jih zapečatili in položili h glavam trupel v grobove. Na mrliških listih so bile navedene tudi priče pokopa. Važne so bile skice krajev, kjer so bila pokopališča. Na osnovi teh podatkov je bilo mogoče po

Spomenik na grobišču na Zadnji centrali. Graditelj z dr. Pavlo, 1981

vojni sporočiti svojcem, kje je umrli pokopan. Posebno pozornost smo namenjali sproti zarisanim grobovom umrlih v skicah naših pokopališč. Tako je bilo mogoče po vojni izpolniti željo sorodnikov za prekop pri nas umrlega borca.

Nedaleč od naše prve bolnišnične postojanke je bilo z zemljo zravnano nekdanje kopišče. Sicer je bilo okrog njega le skalovje, a bi bilo težko najti primernejše mesto za pokopališče. Prvi, ki smo ga tu pokopali 17. 1. 1944, je bil Mirko Humar Perun iz Gradnikove brigade, doma z Banjšic. 24. 1. 1944 smo pokopali Avgusta Cvetrežnika, tudi z Banjšic, in Slavka Kovrha, doma v Trenti. Tudi ta dva sta bila borca Gradnikove brigade.

Na istem grobišču so bili do 28. 6. 1944, ko smo se odselili s tega kraja, pokopani še borci: Andrej Pretnar, Miha Šavli, Ruskul Blejhov, Franc Žnidar, Adalbert Seražim, Blagota Radusinič, Dominik Jančar, Boško Dedei, Timišluk Rahnabajev in Bogo Hribovšek.

Tudi na Očkovi postojanki so v istem obdobju pokopali vzhodno od brunarice šest umrlih: 10. 5. 1944 Ajtarbega Timorova in 11. 6. 1944 Alojza Kjudra, po drugi vselitvi v to postojanko, decembra 1944, pa še Alberta Černiča, Erminia Cimitana, Oskarja Brusa in Franca Pavšiča.

Ko je začela delovati bolnica na novi lokaciji pod Hudim poljem, sta bili pokopališči v isti grapi, v kateri so bile bolniške barake. Tu so bili pokopani: 20. 7. 1944 Stanko Vidmar, Jožko Slavec, Adolf Novak, Mirko Ušaj, Mirko Prelaz, Stanislav Milavec, Ivan Troha. V tej postojanki je umrla tudi sedemletna deklica Silva Skok, a so truplo odpeljali domov na Lokve. Zadnji je bil 3. 11. 1944 v tej postojanki pokopan Jože Krajnik, pripe-ljan že mrtev na javko bolnice.

Največje pokopališče je bilo pri t.im. Zadnji centrali nad Krekovšami, v strmini, nekaj metrov od bolniških barak. Tu je bilo pokopanih 33 umrlih. Kmalu po vselitvi v nove objekte so v bolnici umrli: v nesreči na Lokvah opečeni Franc Kavčič, Lado Ferker, Janez Vilfan, Jože Krašna in Rajko Podgornik. Nato so bili tu pokopani umrli v letu 1944: Matevž Bergant, Ivan Štrucelj, Ciril Volk, Alojz Zlober, Ivan Figelj. V letu 1945 do osvoboditve so bili pokopani tisti, ki so umrli v Zadnji centrali: Jurij Vrtnik, Samule Cizana, Hilarij Krajnik, Franc Prek, Jože Žvab, Vojko Regent, Stanislav Lukaševič, Janez Krapež, Vladimir Lulik, Milan Špacal, Andrej Kunčič, Fortunat Kožel, Franc Vehar, Franc Jugovič, Aleksej Anikin, Šimen Kunčič, Karlo Flego in zadnje dni aprila 1945 Ivan Šulgaj, Marija Jurič, Pavle Novak ter Valentin Fajgelj, ki je umrl 26. 4. 1945 med prenosom v bolnico. Trupelce šestletne ranjenke Vande Štrosar, ki je umrla v bolnici 7. 2. 1945, so svojci odpeljali domov v Trnovo.

Na spominskih kamnih na pokopališču na Vojščici je po-

Найтъ похоронѣнъ

SVPB Daily 1.

Pakozja se na koncu leta 200 u delovni enoti
(reformirani ob grobi razdelitvi) za leto v kmetih in vseh
in bil zavržen.

Barbara H. Hays
Travis, Tex.

Letter to G. G. G.

Grapa pod pręgiem

Nānā Jyēshāthikā SVD B Nānā II a

Nahala se od bolničke barake ^{duže} ~~blizu~~ centralne postojanke
(na istom položaju (ob. priji grafi. nam. izgor. levo.) pod bludom jezera
za grad. vod.

7a. jeh. uolo:
Renda. Tolu
in ostali kate
uarelo au

balu'sky
penak

Sever

Narita Pakan, SVPB Paola 11.6

Naravno se ob istoj grupi le na desnom kraku - uastopu, preuzi a ravnini, zanj ne isto krakje kot za skupine.

Save

imensko okrog 70 padlih borcev. Od teh je 47 imen borcev, ki so umrli v bolnici SVPB Pavla. Zemeljski ostanki teh borcev so bili z opisanih pokopališč torej preneseni na Vojščico. Po zbranih podatkih naj bi bili na edinem s spomenikom označenem bolnišničnem pokopališču, na pokopališču Zadnje centrale nad Krekovšami, še grobovi sedmih borcev, med njimi tudi grob bolničarke Marije Jurič.

Ko smo 8. maja 1945 odhajali v svobodo, smo pod zelenimi bukvami pustili grobove 58 borcev, padlih za svobodo slovenskega naroda.

NARODNOSTI ZDRAVLJENIH BORCEV

PACIENTI IZ RAZNIH KRAJEV SLOVENIJE

Iz občin, ki so po rapalski pogodbi pripadle fašistični Italiji (Ajdovščina, Idrija, Ilirska Bistrica, Koper, Postojna, Sežana, Tolmin, Gorica), je bilo 769 borcev, iz drugih slovenskih občin pa 358, največ iz občin Kranj, Jesenice in Škofja Loka. Iz teh občin je bilo največ borcev 31. divizije 9. korpusa NOV. Iz Ljubljane je bilo pri nas zdravljenih 80 borcev iz enot 9. korpusa. Mnogi med njimi so se po kapitulaciji Italije vračali iz italijanskih zaporov in taborišč in vstopili v partizane na Primorskem.

PACIENTI IZ DRUGIH REPUBLIK BIVŠE JUGOSLAVIJE

Med borci v bolnici Pavla se je zdravilo tudi 50 borcev drugih narodov iz bivše Jugoslavije. Rojeni so bili na Hrvaškem, v Srbiji, Bosni in Črni gori.

NARODNOSTI ZSSR

Od 19. januarja 1944 dalje je bilo v bolnici vedno nekaj bivših vojakov raznih sovjetskih narodnosti. Najprej nismo vedeli, od kod in kako so prišli do Primorske. Ko pa so v teh prvih dneh nekateri ob odhodu iz bolnice želeli od nas »bumaško«, potrdilo, da so bili ranjeni v naših enotah, so nam

povedali, da jim bo to olajšalo status nemškega vojnega ujetnika, zelo nespoštovanega v sovjetski vojski, pa čeprav so kot nemški ujetniki in potem vojaki nemške vojske prebegnili v naše partizanske enote. Ranjenec Taras Murzatajev iz Alma Ate, učitelj, star 26 let, je v tistih januarskih dneh slišal, da se mi o njem pogovarjamo kot o »Mongolu«. Zato se je pritožil upravi bolnice, češ da je državlján ZSSR in bivši vojak sovjetske armade.

Ko smo po napadu na Hotedršico 18. 3. 1944 sprejeli skupino ranjenih Rusov iz Gradnikove brigade, so nam povedali, da so iz »Ruske čete«. Od teh je pri nas umrl Ruskul Blejkov, ranjen v glavo. Enajst ranjenih pri napadu na Spodnjo Idrijo 1. aprila 1944 pa nam je že povedalo, da so iz Ruskega bataljona in da pripadajo Soški oziroma 18. brigadi. Hudo ranjeni Timisluk Rahnabajev, za katerega smo upali, da bo preživel infekcijo ran, podobno plinski flegmoni, je umrl 57. dan po ranitvi. Ajterbeg Timorov, ki je bil 11. 6. 1944 ranjen v pljuča, je osmi dan po ranitvi umrl v postojanki »B« pri dr. Francu Podkoritniku. Stanislav Lukaševič iz Lisagorska je umrl zaradi ranitve in infekcije tetanusa 23. 12. 1944. Aleksej Anikin iz Rostova je bil ranjen v trebušne organe, umrl je 28. 2. 1945. Med transportom na letališče za avionski prevoz v Bari je v Loški dolini umrl Adrahman Kalinov, izčrpan od trdovratnega gnojenja in fistule črevesja. V Bari sta bila takrat poslana na zdravljenje ranjenca Herti Badmajev in Danilo Sejtah Ametov.

Dmitrij Zelenski je bil poslan iz Centrale v Okrevališče 2. Po napadu na to postojanko 29. 4. 1945 so zapisali, da je pogrešan, enako tudi oskrbovanec Arnjohin. Njuna usoda ni znana.

Navedeni tovariši so bili ruski borci, državljani takratne ZSSR. Skupno se je zdravilo v bolnici 143 borcev. V popisih bolezni smo zapisali tudi njihovo bivališče pred vojno oz. bivališče njihovih svojcev. Prihajali so iz Arhangeljska, Astrahana, Alma Ate, Bakuja, Kujbiševa, Krasnodarska, Tiflisa, Moskve, Tarnpola, Rostova, Stalingrada, Kurska, Vorošilovgrada, Ode-se, Smolenska, iz Sibirije, Kazahstana, Karabaga itd.

V seznamu rokopisa v Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, fasc. 288, je takoj po osvoboditvi vpisanih 560 »ruskih« borcev v 9. korpusu NOV. V tem seznamu je le 77 imen od skupaj 143 »ruskih« borcev, ki smo jih zdravili v SVPB Pavla. Dodajmo še nekaj podatkov o umrlih v naši bolnici iz tega seznama:

Janusbek Rahinbajev je prebegnil v NOV iz nemške Turkestarske divizije v Trstu. Bil je »Kazah« iz rudarskega mesta Doubaj iz Semipalatinske oblasti. Posmrtno je prejel jugoslovansko odlikovanje red hrabrosti.

Ajtarbek Temirov je bil bolničar, doma iz Pavlodarske oblasti, ranjen pri Senožecah. Bil je Kazah, narednik Rdeče armade. V NOV je prebegnil iz 162. Turkestarske divizije v Gorici. Odlikovan je bil z jugoslovanskim odlikovanjem z redom hrabrosti.

Stanislav Adamovič Lukaševič, Belorus, je iz nemške armade prebegnil v NOV v Udinah (Videm) septembra 1943.

Anikin Semenovič je bil doma iz Rostova. V NOV je prebegnil iz kozaškega polka.

Abduhman Kalinin iz Ahmolinske oblasti. Bil je poročnik Rdeče armade, Kazah po rodu. V NOV je prebegnil iz 162. Turkestarske divizije 5. 1. 1944 v Gorici. Bil je mitraljezec in je bil pri Vipavi drugič ranjen. Odlikovan je bil z jugoslovanskim odlikovanjem red hrabrosti.

Dimitrij Kirilovič Zelenski, Rus iz Stalingrajske oblasti. V NOV je vstopil septembra 1944 v Tarčentu.

Ignat Ivanovič Arnjohin ali Rinohin, Rus, iz Smolenske oblasti. Iz nemške vojske je prebegnil v NOV septembra 1944 v Trevisu.

Po zdravljenju v bolnici Pavla sta bila poslana v zavezniške bolnice v južno Italijo Badmajev Herti in Očirov Boris, ki se je vrnil domov v Kalmik, Stalingrajska oblast. Iz nemške 162. Turkestarske divizije je »izstopil« in prišel v NOV v Sv. Luciji 17. 1. 1944.

Djusumbe Sejdaahmetov, Kazah, je vstopil v NOV pri Šem-pasu 6. 12. 1943.

RANJENCI IN BOLNIKI ITALIJANSKE NARODNOSTI

Sodeč po priimkih in krajih rojstva v seznamu zdravljenih v bolnici smo zdravili 97 borcev italijanske narodnosti. Od teh jih je bilo 44 iz 20. Tržaške udarne brigade. Prve borce italijanske narodnosti smo sprejeli v juniju in avgustu 1944. leta. Imeli so pisne spremne liste svojih enot, ali pa so povedali, da so iz Tržaškega udarnega bataljona ali iz Tržaške udarne brigade Garibaldi. Nekaj jih je bilo iz brigade Srečka Kosovela, od oktobra 1944 pa iz 20. Tržaške udarne brigade. Nekateri so bili tudi iz artilerije 9. korpusa, pa iz 18. brigade, iz 156. brigade Bruno Buozzi ali iz Udarne divizije Garibaldi Natisone, Barbi Arigo pa je bil iz mornariškega bataljona. Največ jih je povedalo, da so doma iz Trsta in okolice, tudi iz Gorice in Tržiča (Monfalcone) ter iz Ronk (Ronchi).

Okrevališče 1 na Vrših je sprejemalo bolne borce in ranjenec tudi neposredno, torej ne prek Centrale. Med njimi je bilo 38 borcev z italijanskimi priimki. Od teh je bilo deset sprejetih zaradi ranitev. Približno enako razmerje je bilo tudi pri zdravljenih na Okrevališču 2 in v Centrali. Veliko je bilo hudo ozebljih v zimskih mesecih 1944/45. Še bolj kot druge enote so se borci italijanskih enot mučili s posledicami slabih higienskih razmer.

V bolnici je 1. 1. 1945 zaradi tetanusa umrl Samuel Cizana. Ko je bil sprejet, je bil v zelo slabem higienskem stanju in zaradi tega oslavljen. Doma je bil iz Trsta. Erminio Cimitan, doma iz Trevisa, je umrl zaradi strelne rane v trebušne organe. Vincenzo Turturello je bil v bolnici več tednov zaradi gnojenja po strelni rani v prsnem košu. Zato je bil poslan s transportom na Notranjsko in v Bari na nadaljnje zdravljenje. Z istim transportom je bil poslan tudi Domenico Amerigo iz Trsta zaradi suma o tumorju v možganih.

Pri napadu na Okrevališče 2 v Jagrščah so Nemci ujeli in ubili Maria Margerita, doma iz Furlanije.

Med ranjenci je bil devetnajstletni Vittorio Mentasti iz Domodosole, iz propagandnega odseka 20. Tržaške brigade. Med zdravljenjem v bolnici od 10. februarja do 20. aprila 1945

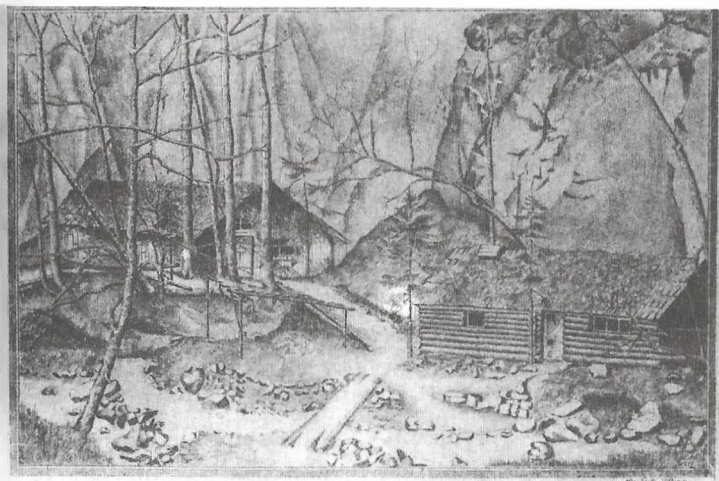
v »B« oddelku in potem v Centrali smo opazili, da je odličen risar, ne moremo pa trditi, da je bil že takrat po poklicu grafik. On nam je v trajen spomin ohranil risbo idilične Očkove bolniške postojanke in na mojo prošnjo še centralne postojanke. Te risbe so povečane in razstavljene v zbirki SVPB Pavla v Mestnem muzeju v Idriji.

FRANCOZI

V bolnici smo zdravili tudi borce francoske narodnosti. Georges Sceti, rojen 1922 v Pont de Cheruy, iz Gradnikove brigade, je bil pri nas dvakrat, septembra 1944 zaradi strelne ranitve v prsni koš in pazduho in januarja 1945 zaradi ozeblin. Takrat smo mu amputirali prste na nogi. Albert Chenavier, doma iz Sault Brenaza, je bil sprejet zaradi hude poškodbe desnega očesa, oko mu je bilo enukleirano. Prej je bil v Vojkovi brigadi. Avgusta 1944 je bil poslan s transportom na Notranjsko in v Bari. Richard Renē, roj. 1917, iz 18. brigade, doma v Bordeauxu, je bil sprejet v bolnico zaradi ranitve desnega stopala.

Vittorio Mentasti, ranjenec, slikar: Pogled v Zadnjo centralo, februar 1945

Vittorio Mentasti, ranjenec, slikar: Očkova ah oddelek »B«, marec 1945

Marius Poy iz St. Chamonta, borec iz Gradnikove brigade, je bil v bolnici skoraj mesec dni zaradi strelne rane in zloma nadlakti, nato pa je bil poslan v Okrevališče 2.

VOJNE POŠKODBE, ZDRAVLJENE V BOLNICI PAVLA

V knjigi Zdravljenje ranjencev v SCVPB v Rogu³⁵ so zbrani in analizirani obsežni podatki o zdravljenju 7475 pacientov. Ti podatki nam služijo za primerjavo z bolnico Pavlo.

Med vsemi 1581 pacienti v Pavli je bilo ranjenih in ozebljih 1210 (76,5 %), v SCVPB pa 69,6 %. Tam so torej zdravili več bolnih kot pri nas. V 9. korpusu so bolne oskrbovali največkrat v premičnih divizijskih bolnicah.

Strelnih poškodb mehkih delov in kosti zgornjih in spodnjih okončin je bilo v Centrali bolnice Pavla med vsemi ranjenimi 64 %, v SCVPB 70,1 %;³⁶ strelnih poškodb glave je bilo v Pavli 9,0 %, v SCVPB pa 9,5 %;³⁷ strelnih poškodb prsnega koša v Pavli 7,0 %, v SCVPB 9,4 %;³⁸ strelnih poškodb trebuha v Pavli

4,0 %, v SCVPB 3,6 %;³⁹ strelnih poškodb hrbtenice v Pavli 0,6 %, v SCVPB 0,4 %.⁴⁰

Če primerjamo število iz SCVPB vrnjenih oskrbovancev v enote, ki jih je bilo 61,6 % in 14,7 % usposobljenih vsaj za manjše napore, skupno torej 75,8 % ozdravljenih, je odstotek približno takšen kot pri nas. Mi smo v enote poslali 50 %, v okrevališče 13 % in v divizijske premične bolnice 11 % ozdravljenih, skupno torej 74%.

Velika pa je razlika pri številu premeščenih v zavezniške bolnice v južno Italijo. Iz SCVPB jih je bilo 19,7 %, od nas pa le 5 %.

V Pavli je umrlo 58 pacientov v Centrali in v okrevališču eden. Umrljivost ranjencev in bolnih je bila pri nas 3,73 %, v SCVPB pa 2,6 %. Ranjenih v trebuh in trebušne organe je v Centrali umrlo 20 od skupno 40 takih oskrbovancev, tj. 50 %, v SCVPB je od 178 tako ranjenih umrlo 61, tj. 34,27 % (v sovjetski in nemški armadi po 80 %). Zdravljenje v SCVPB je bilo uspešnejše. Bilo je več možnosti za te vrste operacij, tudi transport do bolnice je bil boljši. Pri nas razen v enem primeru operacij trebušnih organov ni bilo.

Od 21 ranjenih v hrbtenico so v SCVPB umrli trije, pri nas v Centrali pa jih je od šestih ranjenih umrlo pet. Razen v enem primeru pri nas te vrste operacij ni bilo. V SCVPB so tako ranjene verjetno pošiljali drugam v dolgotrajnejšo nego, pri nas pa so ostali in najpogosteje so sledile usodne komplikacije.

V Centrali je umrlo zaradi strelnih poškodb glave 7 borcev, prsnega koša 4 borci, zaradi anemije, izkrvavitve, embolije ali šoka 8 borcev, zaradi sepse 2 borca, od zastrupljenja s tetanusom 2 borca, od tuberkuloze in vnetja pljuč 2 borca, od davice in meningitisa po en borec, zaradi s plinskimu prisadu podobni zastrupitvi, oslabeledosti in ozeblin pa je umrl po en borec.

V knjigi o invalidnosti so zapisani 104 borci. Invalidov zaradi amputacij okončin (tudi samo prstov) je 20 %, zaradi slepote enega ali obeh oči 16 %, zaradi lažje invalidnosti (delne sposobnosti) 48 %, zaradi raznih kroničnih obolenj, kroničnega vnetja kosti po ranitvi idr. 16 %.

S petjem in glasbo so si ranjenci v partizanski bolnici krajšali čas, si lajšali bolečine in odpravili turobno razmišljanje o svoji nemoči, začasni ali trajni. Večinoma so bili mladi ljudje, dovzetni za razvedrilo in humor, ki je nastajal sproti v najrazličnejših situacijah. Če so bili zadovoljni s prehrano in slišali dobre novice »iz sveta«, je bilo njihovo razpoloženje optimistično in je ugodno vplivalo tudi na zdravljenje.

V bolnici smo načrtno gojili kulturo in politično izobraževanje. Pacienti so radi prisluhnili branju zgodb in pesmi. Najraje so prebiral *Partizanski dnevnik*. Skušali smo pravično razdeliti izvode po bolniških prostorih in po prostorih za osebje. Bolničarke in bolničarji so ranjencem novice brali in o njih razpravljali. Zlasti poročila z bojišč in tudi druge novice je vsem nam razlagal politični komisar Janez. Že prej sem opisala izvirno sestavljen radijski sprejemnik, ki smo ga poslušali od novembra 1944 do osvoboditve. Za nas so bila dragocena sveža poročila iz sveta, vesti o naših in zavezniških zmagah.

Februarja 1944 se je ob večerih po opravljenem delu (prenos ranjencev z javke, oskrba ranjencev idr.) prvič zaslišala pesem. Pevski zbor je sestavil iz glasov med osebjem delovodja Rafael. Inicijativo je morda dal dr. Bogdan Breclj, ki je prišel takrat k nam iz Glavnega štaba NOV Slovenije. Vsem nam (tudi gostu Breclju) je bila tedaj najljubša pesem »Lipa zelenela je«, ki so jo pevci vztrajno vadili. Ranjenci in starejši partizani so prinesli s seboj iz brigad borbene pesmi, ki smo jih potem slišali na mitingih in zabavah. Nekateri pevci so gojili svoj repertoar.

Ludvik Vižintin je tako lepo pel Palomo, da se ga je za vselej prijelo ime Golobček. Nadvse samozavestno in v izrazitem ritmu je pel Jože Regent Bobi takrat slavno »Je Stalin poklical v borbo«. Takih samozvanih solistov je bilo še več. V bolnici smo lahko prepevali seveda samo v zaprtih prostorih, in še to le takrat, ko so nam obvestila zagotavljala, da smo povsem varni. »Strogo« je bilo predvsem za harmoniko.

Za ranjence in osebje je bil vesel pustni torek 1944. Z idrijskega terena smo dobili krofe, z Vipavskega pa vino. V kroniki bolnice za ta dan je zapisano, da je nastopil pevski zbor in nekaj recitatorjev.

V počastitev 1. maja 1944 smo se zbrali na pokopališču, kjer je tedaj počivalo že šest tovarišev. Kraj je bil zatišen in zato primeren za recitacije in govor. V zapisniku beremo, da so na seji uprave bolnice zadolžili za program pacienta Draga.

Osebje bolnice je s skromnimi proslavami zaznamovalo končano gradnjo bolniških postojank. Tako je bilo ob »kolavdaciji« tretje postojanke 3. junija 1944. Kar prešerna pa je bila proslava ob otvoritvi Zadnje centrale 19. septembra 1944. Prostor za prireditve so v delavski baraki povečali tako, da so pograde prislonili k steni. Že 6. oktobra smo imeli miting z razširjenim programom s te proslave. Uprizorjena je bila drama Mileta Klopčiča »Mati«. V šaljivih točkah programa je osebje kar tekmovalo, kdo bo boljši.

Proslava 9. novembra (imenovali smo jo proslava oktobrske revolucije) je imela bolj družaben značaj. Gregorčičeva proslava 22. oktobra 1944 je bila še posebno vesela zaradi osvoboditve Beograda. Miklavž (6. december) 1944 je obiskal vse ranjence in jih obdaroval s klobasami, orehi, cigaretami. Ta dan je bila obletnica dneva, ko smo začeli graditi našo bolnico. Posrečil se je skeč, kako je deset graditeljev rezervirano sprejelo medse zdravnico Pavlo. Tudi drugi prizori iz enoletnega življenja bolnice so bili prijetno šaljivo obdelani. V njih smo prepoznali Žajfco, Žagarja, Janeza, Guglielma in druge tovariše.

Božiček (24. decembra) 1944 je poskrbel za boljšo večerjo. Drevesce je bilo okrašeno z ampulami. Na silvestrovo (31. de-

cembra) 1944 smo bili do zadnjega trenutka zaskrbljeni zaradi nevarnosti v naši bližini. Ta večer smo tudi zadnjič proslavljali. Odtlej do osvoboditve smo morali biti nenehno previdni. Proslav in zabav ni bilo pri nas tudi poleti in zgodaj jeseni 1944, ker nas je pestila skrb za prostore, za selitev in sprejeme večjih skupin ranjencev.

Kako pestra so bila navodila za politično in družabno življenje, ki smo jih prejeli v bolnico in so jih dobivale najbrž tudi druge enote, od štabnih in oblastnih forumov, naj navedem dve okrožnici: 29. 3. 1944 smo prejeli dopis verskega referenta štaba korpusa, ki nam je naročal, naj ob bližajočih se velikonočnih praznikih omogočimo borcem, da bodo opravili verske dolžnosti. Okrožnica je posebej poudarjala, naj se borci pri cerkvenih opravilih dostojno obnašajo.

Okrožnica z dne 19. 6. 1944 pa je prinašala navodilo, da moramo ob tretji obletnici fašističnega napada na Sovjetsko zvezo pripraviti sestanke z govori. Politični komisar štaba korpusa Janez Hribar je priporočal, naj poudarimo, da je situacija po treh letih borbe temeljito spremenjena: fašistična Italija je »vržena iz stroja«, vedno bolj se Italijani borijo na strani zaveznikov, nacistična Nemčija je obkoljena v evropski trdnjavi, izgubila je Afriko, polovico Italije, izrinjena je z vsega ozemlja Sovjetske zveze.

Pisma, navodila in okrožnice politične narave sta prejemale uprava in politični komisar bolnice. Z njimi nas je seznanjal na sestankih in ob obiskih tudi paciente. Zanimala so nas predvsem vojaška poročila o uspehih zaveznikov in drugih front po Jugoslaviji.

Za pisno gradivo za kulturne in razvedrilne programe smo bili vedno v zadregi. Oblastne organizacije jih niso pošiljale redno. Iz pisem bivših pacientk iz družbenopolitičnih organizacij razberemo, da so nam pomagale s pošiljkami papirja, radijskih vesti, s formularji, s teksti za dramske uprizoritve. Ta besedila smo morali takoj prepisati in jih vrniti. A kaj, saj smo imeli tudi »hišne« avtorje. Anica je nosila svoje pesmi po žepih. Tudi kuhar Polde je koval pesmi. Celo avtorji skečev so bili

med osebjem. Pacient Krajnik je sestavil zgodbico »Bolnica pod drobnogledom«.

V poročilih, ki jih je bolnica morala pošiljati poveljstvom in sanitetnemu odseku korpusa, je bila tudi rubrika za odgovor o kulturnopolitični dejavnosti bolnice.

V bolnico smo iz štaba korpusa že v začetku 1944. leta prejeli okrožnice strokovnega in organizacijskega pomena. Lažje je bilo poročati nadrejenim ob njihovih redkih obiskih in na sestankih kot pa sestavljati tista dolgačasna pisna pojasnila. Okrožnice z medicinskega področja so bile npr. o zdravljenju vojnih strelnih ran, o plinski flegmoni, o novih pasovih za nošenje ranjencev, o uporabi zaprtega mavčnega povoja za strelne poškodbe ekstremitet. V desetih številkah Partizanskega zdravstvenega vestnika smo prejeli več razprav in navodil za zdravljenje ran in bolezni. Za organizacijo sanitete smo prejeli važna navodila za administracijo pri sprejemanju in odpušcanju ranjencev, o njihovi invalidnosti, o higieni, oskrbi na bojnih brigadnih previjališčih, o cepljenjih za preprečevanje nalezljivih bolezni itd. Tudi glede tega so nam bili nadvse potrebni in dobrodošli osebni stiki s sanitetnimi referenti štaba korpusa in vojne oblasti korpusov in divizij.

DRUGI DEL

Nada Dragan Živa

PARTIZANOV POKOP

*Oblaki sklanjajo mračna čela.
Dež kot solze na zemljo rosi.
Jesenska pokrajina je onemela.
Le drevje boleče ječi.*

*Sredi jase pod cerkvijo nova gomila,
ob njej v tišini zgrnjeni mi.
Žalostinka je padlega pospremila
tja, od koder urnitve ni.*

(1943)

SPREJEMANJE RANJENCEV PO BOJIH KORPUSNIH ENOT

Sprejemi večjih skupin ranjencev, ki so nam ostali v živem spominu in so posebej zapisani v kroniki bolnice, sovpadajo z ofenzivnimi operacijami sovražnikovih in naših enot. Tudi iz sprejemov sicer posameznih ranjencev in bolnikov je bilo mogoče sklepati, kje so potekale akcije enot in kje so se naše enote spopadale z Nemci in njihovimi kolaboracionisti.

V letu 1944 smo januarja sprejeli ranjence iz bojov Gradnikove brigade v Trebčah in Hotedršici ter 18. brigade na Lokvah, 18. marca iz naših bojov za Hotedršico, 3. aprila iz bojov za Spodnjo Idrijo, julija in avgusta ranjence iz nemške poletne ofenzive z Oblakovega Vrha, Trnovega, Lazne, Predmeje ter 1. septembra iz bojov za likvidacijo domobranske postojanke v Črnem Vrhu nad Idrijo. V začetku oktobra je v kroniki zabeležen večji sprejem ranjenih iz nemške operacije »Grünwald«, 2. novembra pa iz bojov brigade Srečka Kosovela.

V kroniki bolnice sem konec decembra 1944. leta prenehala posebej poudarjati sprejeme večjih skupin ranjencev iz posameznih območij bojov, kajti sprejemi tudi manjših in večjih skupin iz različnih krajev in smeri so bili skoraj vsakodnevni. Bili smo tudi v stalni nevarnosti, zato za vsakodnevno natančnejše zapisovanje važnih dogodkov ni bilo časa, pa tudi dogodkov je bilo vse preveč. Tako tudi smrti ranjencev in bolnikov v kroniki nisem več posebej poudarjala.

V letu 1945 so bili boji nenehno okrog nas. V januarju in potem v nemški ofenzivi »Rübezahl« od 2. februarja oz. od 2. mar-

ca dalje v ofenzivi »Frulingsanfang« ter ofenzivi »Winterende« od 19. marca do 7. aprila so bili boji v Trnovskem gozdu, na Predmeji, Lazni, pa v Trebuši in na Vojskem. Brigade in glavnina korpusnih štabnih enot so bile neprestano v naši bližini in bili so zadovoljni, da so v težkih razmerah lahko oddali ranjence in onemogle borce v bolnico.

Upali smo, da bomo čas po tej težki ofenzivi marca 1945 preživel v miru do osvoboditve. Vendar smo še po 15. aprilu sprejeli 49 ranjencev, celo hudo ranjenih.

TRANSPORT RANJENCEV DO BOLNIŠKIH POSTOJANK

Analizirali smo 585 sprejemov ranjencev in pri tem izbrali le skupine iz istega boja in kraja ranitve. Iz pregledne tabele, ki je pripravljena po podatkih na tedanjih obrazcih, je mogoče povzeti, da je bila večina takih transportov do naše bolnice opravljena v enem ali dveh dnevih; iz Godoviča, Hotedršice, Črnega Vrha, Lazne, Lokev, Čepovana, Trnovega celo v enem dnevu. Seveda so večdnevni boji vplivali na kasnejši prevoz ranjencev, npr. junija 1944 iz Krnic, Šebrelj, Oblakovega Vrha in tudi iz poletne nemške ofenzive, to je iz bojov na Trnovem, na Lazni. Iz Godoviča in Črnega Vrha nad Idrijo so ranjence 1. septembra 1944 zelo hitro pripeljali k nam, najbrž čez Poslušanje na javko v Mrzli Rupi ali pa prek Zadloga na javko v Čekovniku. Po težkih bojih brigade Srečka Kosovela 2. novembra 1944 je bila večina ranjencev pripeljana k nam že pol dneva po ranitvi.

Ranjenci, sprejeti v bolnico v decembru, so bili pripeljani k nam v skupinah. Povprečno je njihov transport do naše javke trajal dva dni; 24. in 25. decembra iz bojov na Lokvah in okoliči, za borce 3. brigade Ivana Gradnika, VDV brigade in brigade Srečka Kosovela pa poldrugi dan.

Če primerjamo čas od ranitve do sprejema ranjenega v bolnico v zadnjih mesecih vojne, ko je bilo v 9. korpusu zaradi neprestanih bojov stanje težko, s povprečnim časom transporta v

bolnico, vidimo, da se je čas podaljšal, čeprav so bili to ranjenci iz bojov v Gačniku, na Vojskem, v Spodnji Trebuši, torej zelo blizu nas. Poti do naše javke v Mrzli Rupi in samo naselje je bilo tedaj več dni v nevarnosti (na javki sta padla dva aktivista, naša sodelavca). Rane pozno prispelih ranjencev v bolnico so se slabo zdravile, tako da je zaradi zakasnele oskrbe prišlo do hudih komplikacij.

Lahko rečem, da so enote ranjence kar najhitreje pripe-ljale in prinesle v bolnico. Da so bile s tem razbremenjene bojne enote, vedno bolj poudarjamo kot specifičnost slo-venske partizanske sanitete. Pri nujnih transportih so zaled-ne enote priskrbele prevoz s svojimi vozmi ali pa so mobi-lizirale lastnike vprežne živine in voz. Med transportom ni bilo žrtev med ranjenci. Triaža prispelih ranjencev na javki je bila redna in dobra, prav tako razporejanje laže ranjenih na naši okrevališči.

Kako oceniti uvedbo kirurške korpusne ekipe v bližini bojišč? Delovala je od novembra 1944. Uspehi zdravljenja so bili zaradi oskrbe rane takoj po ranitvi boljši in zdravljenje je potekalo hitreje. V bolnici smo ranjence takoj začeli negovati in jim omogočili mirovanje. Zdravljenje bi napredovalo še hitreje, če bi imeli na voljo sredstva proti infekciji, infuzije, transfuzije ipd.

Sprejemi v SVPB Pavla in čas od ranitve do sprejema

Datum	Kraj ranitve	Število ranjencev	Prenos dni	Enota
Leto 1944				
6. 1.	Trehče	2	1	3. SNOUB I. Gradnika
11. 1.	Sv. Lucija	4	2	18. SNOUB Bazoviška
17. 1.	Hotedršica	8	1-2	3. SNOUB I. Gradnika 16. SNOUB J. P. Vojka
19. 1.	Lokve	4	1	18. SNOUB Bazoviška
23. 1.	Kneža	4	2	18. SNOUB Bazoviška
18. 3.	Godovič	12	1	3. SNOUB I. Gradnika
18. 3.	Hotedršica	13	1	18. SNOUB Bazoviška
20. 3.	Črni Vrh	4	1	3. SNOUB I. Gradnika

Datum	Kraj ranitve	Število ranjencev	Prenos dni	Enota
3. 4.	Spod. Idrija	27	1-2	18. SNOUB Bazoviška 19. SNOUB S. Kosovela
21. 4.	Lazna, Col	7	1	Štabne enote
23. 4.	Col	5	2	19. SNOUB S. Kosovela
8. 5.	Razdrto, Senožeti	4 ¹	2,5	18. SNOUB Bazoviška
10. 5.	Pivka	4	3,7	18. SNOUB Bazoviška
5. 6.	Razdrto	6	4	18. SNOUB Bazoviška 16. SNOUB J. P. Vojka 19. SNOUB S. Kosovela
5. 6.	Fužine	3	3	16. SNOUB J. P. Vojka
9. 6.	Krnice, Šehrelje	2	3-4	31. divizija
20. 6.	Ajdovščina	10	2	18. SNOUB Bazoviška
9. 7.	Vrata	5	7	17. SNOUB S. Gregorčiča
22. 7.	Oblakov Vrh	20	1,7	19. SNOUB S. Kosovela 18. SNOUB Bazoviška 2. brigada VDV
26. 7.	Trnovo, Lazna			
30. 7.	Predmeja	28	2,2	3. SNOUB I. Gradnika 16. SNOUB J. P. Vojka 19. SNOUB S. Kosovela Zaščitni bataljon
12. 8.	Otlica	4	1	3. SNOUB I. Gradnika 18. SNOUB Bazoviška
24. 8.	pri Postojni	2	2	31. divizija 16. SNOUB J. P. Vojka
1. 9.	Črni Vrh, Godovič	30	1,3	3. SNOUB I. Gradnika 7. SNOUB F. Prešerna 16. SNOUB J. P. Vojka 19. SNOUB S. Kosovela
7. 10.	Hotedršica	4	1	Zašč. bat., Vod veze
9. 10.	Trnovo	11	isti dan	16. SNOUB J. P. Vojka
2. 10.	Lokve	5 ²		Artilerija 9. korpusa
5. 10.	Postojna, Bukovo	5	2	1. brig. V. Gortana
2. 11.	Trnovo	21	1-2	19. SNOUB S. Kosovela
2. 11.	Trnovo	2	3	19. SNOUB S. Kosovela
1.-24. 12.		19	2	
24.-25. 12.	Lokve, Lazna Čepovan	18	1,5	3. SNOUB I. Gradnika VDV, 19. SNOUB S. Kosovela

Datum	Kraj ranitve	Število ranjencev	Prenos dni	Enota
Leto 1945				
15. 1.		22 ³		
19. 1.	Trnovo, Lazna			3. SNOUB I. Gradnika
3. 2.	Krnica, Lokve	44 ⁴	1-4	19. SNOUB S. Kosovela
	Ravnica			17. SNOUB S. Gregorčiča
8. 2.	Col, Predmeja	8	2	18. SNOUB Bazoviška
				17. SNOUB S. Gregorčiča
				19. SNOUB S. Kosovela
1.-19. 3.	Gačnik, Predmeja	19	3-4	
	Zadlog, Vojsko			
	D. Trebuša, Lokve			
19. 3.-3. 4.	(ofenziva)	57	2	
3.-15. 4.		41	5-6	
15.-28. 4.	Predmeja, Lokovec	47	1-5	
	Grgar, Trnovo			
	Banjšice, Vojsko			

Opombe:

¹ En ranjenec je umrl v bolnici na dan ranitve.

² Opekline.

³ Od teh 9 bolnih.

⁴ Več ozebljih.

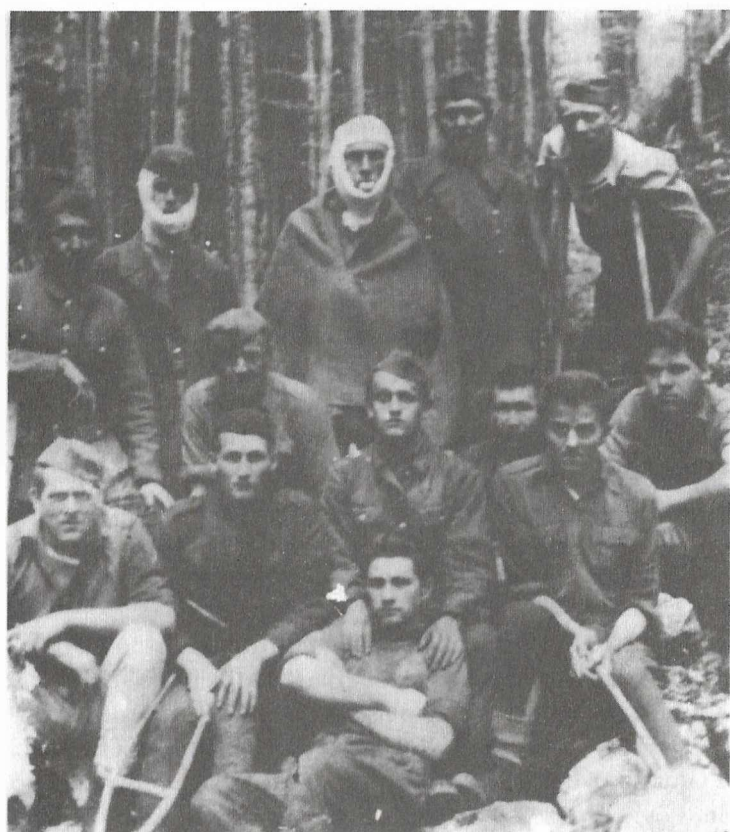
SPREJEMI PRVIH RANJENCEV

Po ustanovitvi 9. korpusa NOV 21. decembra 1943 so njegove enote hitro naraščale. Triglavska divizija je bila preimenovana v 31. divizijo, Goriška pa v 32. divizijo. Potem je 32. divizija postala in ostala 30. divizija. Tako se je tudi naša bolnica še konec leta 1943 imenovala bolnica 32. divizije. Iz dokumenta štaba 9. korpusa z dne 30. decembra 1943 št. 152 je razvidno, da se navedena bolnica šteje za bolnico 32. divizije, da jo vodi dr. Peter in delata v njej zdravnik Antonio Cicarelli in dr. Pavla Jerina. Nastajajoča bolnica naj bi skrbela za sanitetne potrebe 32. divizije in za Idrijsko-tolminski ter Dolomitski odred. Že po prvih sprejemih ranjencev smo spoznali, da to ne bo tako, saj so k nam pošiljali borce iz raznih enot in območij delovanja korpusa.⁴¹

Nemci so začeli načrtno uničevati 9. korpus NOV že v prvih dneh januarja 1944. leta s širšo ofenzivo na zahodnem območju osvobojenega ozemlja Primorske, na čepovanskem sektorju in Lokovcu, kjer so postavili svoje postojanke. Brigade 32. divizije so se umaknile odtod in so po bojih na Predmeji, Otlici in v Trnovskem gozdu odšle v Beneško Slovenijo.

Gradnikova brigada je imela več ranjenih borcev 6. januarja 1944 v Trebčah, ko je skupina Nemcev iz Idrije prišla njemu bataljonu za hrbet. Brigada Ivana Gradnika je imela hude boje tudi 14. januarja 1944, ko je napadla Hotedršico. Nemci so sredi januarja 1944 bili tudi na Vojskem in napadali naše umikajoče se enote po napadu na Hotedršico.⁴²

Iz vseh teh spopadov in akcij so evakuirali ranjene v našo

Ranjenci marca 1944. Na berglah Aleksander Komarnicki, v sredini spredaj sedi bolničar Stanko Vadnjal

smer, to je od Čepovana do Predmeje, Otlice, Hotedršice, Črnega Vrha ter Vojskega.

Mnogo naših vsakdanjih dolžnosti, posebno glede prevoza in napotkov ranjencem, ko so prihajali ali odhajali iz bolnice, so opravljale komande mest pri vojnih področjih.

Naše opiranje na komande mest, področij in odredov je bilo vsakodnevno. Zadnja etapa dovoza ranjencev na javko v Čekovnik je bila odvisna od komande mesta Črni Vrh, ranjence pa smo odpuščali prek komande mesta Vojsko. Tudi komanda

mesta Čepovan je bila za nas pomembna zaradi Okrevališča 1 na Vrših nad Čepovanom, kamor smo že od januarja 1944 pošiljali nekatere lažje ranjene ali bolne borce iz skrivne bolnice.

Ko so sovražniki 27. januarja 1944 tako iznenada napadli srednjo partijsko šolo Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko v Cerknem, smo se še bolj zavedali, kako skrbno moramo varovati nastajajočo bolnico. Nenadni premiki in izpadi nemških enot iz Idrije na svobodno ozemlje so nas skrbeli in učili previdnosti.

Ko sem pisala prve vrstice bolniške kronike in poudarila, da je bilo tedaj v bolnici že 29 ranjencev, nisem poznala okolice in mi kraji Vojsko, Otlica, Bela, Zadlog itd. niso nič pomenili glede nevarnosti, ki nam je grozila zaradi bojov v teh krajih. K nam bi lahko prišli umikajoči se ali napadajoči Nemci. Kasneje sem bolje spoznala okoliš in se s sodelavci v upravi bolnice pomenila, kje pravzaprav smo in od kje nam preti nevarnost.

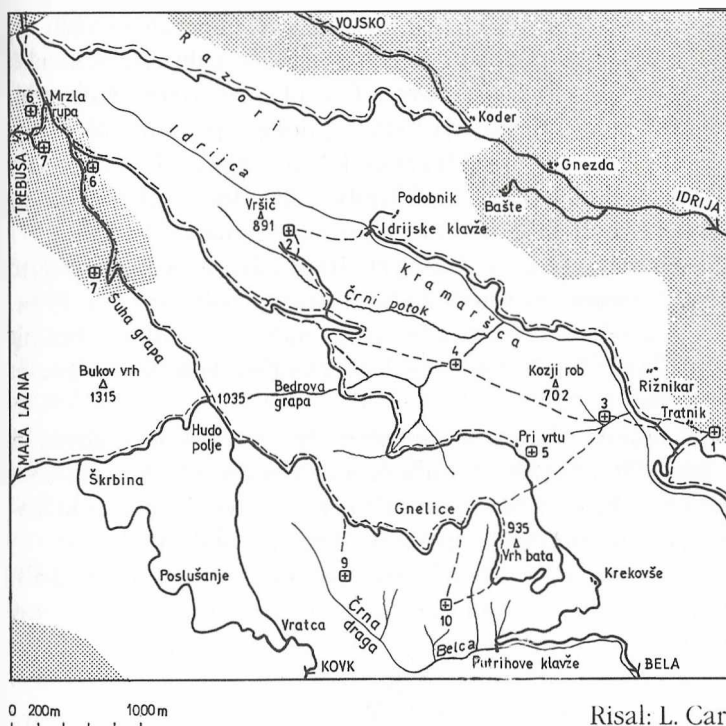
Ranjence so prinesli k nam v naslednjih dneh in iz naslednjih enot:

– Gino Klarič je bil ranjen na Črnem Vrhu verjetno ob nemškem napadu na Trebče 6. januarja 1944. Iz 3. SNOUB Ivana Gradnika je bil tega dne pripeljan k nam tudi Jože Valič. Iz bojov za Hotedršico 16. 1. 1944 so bili pripeljani tudi ranjenci iz Gradnikove brigade: Alojz Bremec, Pavel Lavrenčič, Jožko Bratkovič, Jožko Jelerčič, Alojz Orel ter Avgust Cvetrežnik in Mirko Humer, ki sta hudo ranjena od mine umrla 24. januarja 1944 zaradi posledic sepse.

– Franca Čibeja, doma na Otlici, niso prinesli v bolniško postojanko, ker je umrl zaradi strelne poškodbe glave že na javki.

– Ante Leskar, Leopold Košir, Franc Vidmar so bili ranjenci iz bojov 19. 1. 1944 na Lokvah. Vsi so bili iz 18. SNOUB Bazoviške. Takrat je bil pri nas sprejet pri padcu močno poškodovani Marjan Tepina iz odseka za propagando štaba 9. korpusa.

– Ranjenci, ki so bili prineseni iz 19. SNOUB Srečka Kosovega, so bili ranjeni na Otlici 17. 1. 1944. Bili so Izbajev Kajirkov, Taras Muratov in Slavko Pečenko, ki je bil ranjen v Ponikvah

Oddelki bolnice in skrivne poti v delu pokrajinskega parka Zgornja Idrija

- 1 Tratnik – javka
- 2 Prva »A« centrala
- 3 Delta
- 4 Očkova
- 5 Tinetova
- 6 Mrzla Rupa – javka
- 7 Mrzla Rupa – ekonomat
- 9 Pod Hudim poljem
- 10 Zadnja centrala

- Krajinski park Zgornja Idrija (Ur. l. RS 11/93)
- ni v Krajinskem parku
- poti in skrivne steze

23. januarja 1944. Iz 17. SNOUB Simona Gregorčiča so bili od 15. do 19. 1. 1944 k nam preneseni s krajev ranitve na Šentviški Gori, na Lokvah in v Trnovem Pavel Jančar, Vojmir Ratkovič, Viktor Černe. 11. januarja 1944 so pripeljali pet ranjenih iz Bazoviške brigade z zabeleženim krajem ranitve Sv. Lucija. To so bili Marko Dedo, Dabija Danibek, Ilija Brkič, Arkadij Iljin in Slavko Kovrh, ki je umrl za posledicami ranitev od mine.

– Borci 18. brigade Andrej Pretnar, Umberto Denardo, Franc Kavčič, ranjeni na Kneži, so bili sprejeti v bolnico 23. 1. 1944. Takrat je bil zaradi poškodbe sprejet tudi Karlo Forkino. Bolnik Jovo Stanič, borec 19. SNOUB Srečka Kosovela, je bil sprejet 6. 2. 1944.

V kroniki bolnice je zapisano, da smo ob koncu januarja zdravili 29 ranjencev. V ohranjenem registru pa je vpisanih 32, in sicer iz Bazoviške brigade 12, iz Kosovelove 8, iz Gradnikove 8, iz Gregorčičeve 3 in Marjan Tepina iz štaba korpusa.

Čeprav za ranjence in bolnike ter poškodovane pri padcih, udarcih in podobno ni vselej posebej zapisano, da so bili pri nas sprejeti na zdravljenje, se to samo po sebi razume. Izraz »ranjenec«, »ranjen« vedno pomeni, da gre za vojno poškodbo (od strela, mine, eksplozije). Podatki o datumu in kraju, kje je bil borec ranjen, so zbrani iz omenjenih popisov bolezni. Vendar je nekaj teh podatkov slabo čitljivih, npr. borec Kunc je vpisan kot Konc, Stepančič kot Stefančič itd., ali pa je v rubriki za kraj in datum ranitve vpisan datum, kdaj in kje je borec »zbolel«; tako je mogoče, vendar zelo redko, iz »bolnika« nastal »ranjenec«. Pri borcih tujih narodnosti so mogoče slabo zapisane generalije (kraj rojstva, bivališče njegovih svojcev) ali pa je priimek zamenjan z imenom in obratno. Glede na celoto obravnavanih podatkov so nenamerne netočnosti zanemarljive, vendar se zanje opravičujem.

V začetku februarja je bilo v bolnici nekaj svetovalcev. Dr. Peter je že dobro poznal kraje in ljudi, širine in višine Trnovskega gozda ter južna in severna naselja okrog gozda. Iz Glavnega štaba NOV Slovenije sta prišla dr. Bogdan Breclj s kirurškim znanjem in izkušnjami iz tajnih partizanskih bolnic na Dolenjskem ter dr. Marjan Ahčin. Kasneje pa sem ostala sama z laiki, začetniki, ob zelo povečanem sprejemu ranjencev v marcu in aprilu.

Mirko Lebez, akad. slikar: V Očkovi – brunarica in bolniška baraka, risba, julij 1945

Najtežje je bilo ob naglem sprejemu prve večje skupine ranjencev iz bojov ob napadu naših enot na Hotedršico in Godovič 18. marca 1944. Še težje bi nam bilo, če ne bi bilo še precej prostora v drugi postavljeni baraki in v kar primerni sobici za operacije, prevezovanje ran ter za apoteko. Ni bilo več nerodnosti kot v prvi brunarici, ko sem operirala pred »publiko ranjencev z odejami čez glave«.

Ko smo zgradili oddelek »B« s posebno majhno idilično brunarico za osebje, smo dočakali borce, hudo ranjene od min pri napadu na Spodnjo Idrijo.

Dr. Franc Podkoritnik Očka, je bil zdravnik v naši pravkar zgrajeni bolniški postojanki »B« za ne hudo ranjene in za bolnike. Posebno je bila dobrodošla njegova praksa iz splošne medicine.

MAREC, APRIL

Ofenziva 9. korpusa od 18. marca do 4. aprila 1944 (ali pomladanska) je bila usmerjena proti Dolomitom, proti prodiranju domobrancev v Slovensko primorje. 18. marca je bil načrtno izveden napad na Hotedršico, že tretjič na to domobransko postojanko, in na Godovič. Cilj je bil osamitev postojanke v Idriji, kjer se je stalno zadrževalo tisoč in več nemških vojakov.⁴³ Po teh bojih je bilo že v enem dnevu k nam pripeljanih 30 ranjencev, ki so povedali, da so bili ranjeni pri Godoviču in Hotedršici. Bili so iz Gradnikove, Bazoviške, Kosovelove brigade in iz Dolomitskega odreda.

Naslednje dni marca nismo bili toliko v zadregi z oskrbo ranjencev kot z varnostjo obeh bolniških postojank. Nemci so namreč začeli operacijo »Dachstein«,⁴⁴ spopadi so bili tudi v naši bližini, v Zadlogu nad Idrijo, okrog Godoviča, vse do Čekovnika, v glavnem z enotami SNOUB Franceta Prešerna. 1. aprila 1944 pa so se z Nemci udarili Gradnikovci v Zadlogu.

V noči na 1. april sta napadli Nemce v Spodnji Idriji Bazoviška in Kosovelova brigada. Z napadom sta prenehali 4. aprila.⁴⁵ Kar 28 ranjencev, ranjenih predvsem od min in s kasnejšimi nena-

vadnimi vnetnimi procesi ob ranah, so prepeljali k nam 3. in 4. aprila 1944. Po kateri poti? Preko Kanomlje?! Prevoz ni niti tako dolgo trajal, vendar dovolj, da so imeli ranjenci hude posledice tudi zaradi pozne medicinske pomoči. Čudili smo se ranam od min, posutih po telesih, ki pa niso segale globoko v mišičje. Prvič smo bili soočeni z mnogimi ranjenimi borci iz »ruske enote« v 18. brigadi. Zakaj? V kroniki brigad beremo: »...tedaj se je zgodilo nekaj nepredvidenega, kar je spremenilo skoraj uspešen napad na Spodnjo Idrijo. Nenadno je padla nemška mina v skupino borcev in napravila strahovit pokol: 4 mrtvi in 14 ranjenih. Ko so naši reševali ranjence, so se Nemci preuredili in začelo se je daniti.«⁴⁶

Partizanske čete so 4. aprila 1944 prenehale napadati. Enote 31. divizije so se umaknile na območje Črnega Vrha in Cola, enote 30. divizije pa v Ledine in Vrsnik, kjer so jih zopet napadli Nemci. Sledila je namreč nemška ofenziva »Untersberg« od 8. do 24. aprila.⁴⁷

Ob koncu ofenzive »Untersberg« so Nemci preiskali tudi čepovski teren.⁴⁸

Iz bojov v Hotedršici, Godoviču, Črnem Vrhu so bili v bolnico sprejeti borci:

– Iz Gradnikove brigade, ranjeni v Godoviču 18. 3. 1944: Ivanka Permozer, Anver Mahmedov, Jože Zgonik, Ivan Troha, Danilo Žiberna, Matija Bajt, Ivan Samec, Aleksander Kozmaga-jev, Franc Šuligoj, Miha Šavli, Alojz Bitežnik, Erjuh Lehmerov, Alojz Čič, Cveta Vitez (Marija), Avgust Knific, Jože Gorjan, Vida Mavrič; Bakuf Blejkov je bil pripeljan nezavesten (strel v glavo) in je umrl 23. 3. 1944.

– Borci 18. brigade (tedaj še imenovana Soška), ranjeni v Hotedršici 18. 3. 1944: Silvester Vidic, Meho Karabegovič, Osman Karič, Ante Leskar, Nikolaj Pavlovič, Marjan Čuk, Aleksej Gusev, Jakob Davidov.

– Borci Kosovelove brigade: Marjan Urbančič, Ferdinand Vodopivec, Mirko Antonič, Avgust Breclj.

– Viktor Šuligoj iz Dolomitskega odreda je bil ranjen 19. 3. 1944 pri Sv. Treh kraljih.

V marcu 1944 so bili iz premičnih zdravstvenih enot premeščeni k nam: Stanko Štancar iz Gradnikove brigade, ranjen 1. 2. 1944, Aleksander Komarnicki iz Kosovelove brigade, ranjen 19. 2., Ivan Podobnik s karavle na Lazni (sprejet zaradi vnetja kosti po ranitvi 7. 2., Franc Čibej, doma v Idriji, iz VOS-a, ranjen na Grahovem 3. 3., ter Ladislav Grabni iz Gradnikove brigade, ranjen v Vrtovinu 16. 2. 1944.

12. 3. 1944 sta bila sprejeta v bolnico zaradi hudih poškodb nog pri padcu v Vrtovinu 16. 2. Rudi Greif iz 18. brigade in Drago Flis iz štaba korpusa. (Greif je bil odpuščen iz bolnice 30. 5., Flis pa 28. 6. 1944 zaradi nujne evakuacije bolnice.)

Ranjeni v napadu na Spodnjo Idrijo 3. 4. 1944, ki so bili sprejeti v bolnico:

– Iz 18. brigade: Giorgij Kadigadjamov, Anatoli Šanov, Beg Sadah, Bajcu Bajsijev, Oskan Beg Kalmatov, Timisluk Rahanbajev, Kasimanov Ahmedža, Mijo Brkič, Tidor Šarof, Širofov Sirenjen, Aleksander Aganisjan, Aleksander Kalinin, Memet Sadelajev, Nogonjet Sarbolejev.

– Iz Kosovelove brigade: Anton Pertovc, Mihajlo Knežević, Boris Černigoj, Marjan Puntar, Rudolf Čok, Vincenzo Torturello, Boris Jerič, Maks Kralj, Franc Bajc, Adalbert Seražim in Stanko Vidmar. Vidmar je bil odpuščen v divizijsko bolnico 28. junija 1944 zaradi nujne evakuacije bolnice; ponovno je bil sprejet na zdravljenje julija 1944 in je umrl v bolnici 20. julija 1944.

V Spodnji Idriji ranjeni Jože Pavlin je bil sprejet v bolnico 12. 6. 1944. V Črnem Vrhu 5. 4. 1944 ranjeni Anton Kacin je bil iz Dolomitskega odreda.

V zadnjih dneh aprila 1944 so bili sprejeti v bolnico borci iz Kosovelove brigade, ranjeni 21. 4. 1944 na Colu: Jožef Kogoj, Teodor Dobrič, Avgust Žigon, Jožef Beltram, Danilo Pelicon (ranjen v Črnem Vrhu 20. 4.), 26. 4. pa iz Gregorčičeve brigade: Dušan Arčon, Vladimir Vrabec, Zorko Svetina, Franc Dobnikar, Peter Jenko (ranjen na Križni Gori) in Ivan Mislej iz 18. brigade, ranjen v Kanjem Dolu pri Črnem Vrhu. Iz iste brigade (takrat še pogosto imenovane Soške)

sta bila 26. 4. ranjena v Zadlogu tudi Rudolf Rus in Mehmed Salinov.

Okrog 15. 4. 1944 so bili sprejeti v bolnico ranjenci Dominik Jančar Milče iz štaba Gradnikove brigade, ranjen na Vrsniku, Janez Škrt iz Idrijsko-tolminskega odreda, ranjen pri Kalu, in 6. 4. 1944 ranjeni Vladimir Panfilov iz Gradnikove brigade. Franc Žnidar iz Vojkove je bil 7. 4. 1944 pripeljan nezavesten v bolnico in je istega dne umrl zaradi vnetja možganske opne.

Gabriel Majer, Jožef Orel, Blagoje Radusinovič iz štabnih enot korpusa in Miha Dolžan iz Zaščitnega bataljona korpusa so bili ranjeni na Lazni 21. 4. 1944. Podporočnik Radusinovič je umrl v bolnici 2. 5. 1944. Peter Kobal in Stane Hrovat, borca Vojkove brigade, sta bila ranjena 23. 4. pri Fari pri Postojni.

Konec aprila 1944 so bili sprejeti v bolnico še tile borci: Jože Kovačič iz Gradnikove brigade, ki je navedel datum in kraj ranitve 6. 4. 1944, Ključ; Bruno Zangirello iz Istrskega odreda je bil ranjen v Temnici na Krasu 17. 3. 1944 (hude posledice ranitve levega kolena); bolnik Branko Nedeljkovič, borec 16. SNOUB Janka Premrla Vojka; Danica Greif zaradi strelne rane s kompliciranim zlomom podkolenice, ranjena je bila 27. 1. 1944 v Cerknem ob nemškem napadu na partijsko šolo. Bruna, Branka in Danico so s transportom ranjencev s Primorske na Notranjsko 18. 8. 1944 odpeljali v zavezniške bolnice v južno Italijo.

OBVEŠČENI IN ZASKRBLJENI ZA VARNOST BOLNICE

V kroniki bolnice je 20. 4. 1944 zapisano, da smo bili opozorjeni, da smo »izdani«. Zaradi tega smo bili v resni »pripravljenosti«. V zapisu je tudi pripomba, da so boji na Lazni in da so prvi ranjenci odtod že na naši javki. O tej nevarnosti smo s kurirjem obvestili šefa sanitetnega odseka štaba korpusa. 14. 4. smo prejeli odgovor, da ne bi bilo smotno, da nam korpus pošlje za zavarovanje kakšen bataljon; to bi nas samo dekonspiriralo. Priporočni so nam bili le nujni ukrepi, naj pač orga-

niziramo obveščanje in zavarovanje s svojim moštvom, vključno z borci iz naše intendantske službe. Sanitetni referent nam je tudi svetoval, naj napravimo zasilna taborišča v višjih legah nad našimi sedanjimi bolniškimi postojankami, kamor naj preselimo ranjence.⁴⁹ Pravzaprav je bila to za nas majhna pomoč. Javko smo po navodilih sanitetnega odseka kmalu premestili iz Čekovnika v Mrzlo Rupo, od tu pa še v gozd ob naselju. V Tisovcu pa smo res zgradili zasilni tabor – »pristreške« za namestitev ranjencev v nujnih okoliščinah.

Poleg tega se nam je v izvajanju opisane pripravljenosti približala korpusna oficirska šola⁵⁰ in skoraj vpadla »med nas«, kar bi nas popolnoma dekonspiriralo. Previdno jih je vodstvu bolnice uspelo »preusmeriti« iz naše okolice in bližnjega naselja.

MAJ, JUNIJ

Med ofenzivo »Untersberg«, ko so Nemci 11. aprila 1944 presenetili enote 30. divizije v Ledinah in v Vrsniku, so enote 31. divizije na Otlici, v Črnem Vrhu in na Colu izvajale diverzantske akcije na prometne zveze proti Trstu. Potem so odšle na Gorenjsko. Enote 30. divizije so se po bojih v Ledinah pomaknile proti jugu ter izvajale razne akcije: v začetku maja so napadle železnico, nato Prvačino, Volčjo Drago, Dornberk, Tabor in 6. junija Razdrto. V teh akcijah so delovali Dolomitski odred, Bazoviška brigada, Kosovelova in Gregorčičeva ter 20. Tržaška udarna brigada.⁵¹

Ranjeni borci iz teh enot in bojev so bili sprejeti v bolnico. Iz 18. brigade sta prišla Boško Dedeić in Ivan Vukotić, ki sta bila ranjena pri Razdrtem 8. 5.; v Ložah pri Pivki so bili 1. 5. ranjeni Vasilij Terentov, Josip Borojevič in Nikolaj Landadikov; Anton Jerman je bil ranjen v Senožečah 8. 5., Herti Badmajev pa 14. 5. v Slavni pri Trstu; Zabeg Belgrajev in Ahmidžan Tasemenov sta bila ranjena pri Gorici 7. 5., v Prvačini pa 26. 5. Miladin Stojanović in Herman Cuder; 26. 4. je bil ranjen in k nam sprejet Dragutin Jukič; Stjepan Vrbelič je bil ranjen pri Ajdovščini.

10. 5. so bili ranjeni tudi Josip Omahen iz inženirskega voda brigade, Kamid Atajev in Ajterbeg Timarov. V teh dneh je bil sprejet na zdravljenje tudi Alojz Fon, bolničar s Kobariškega, ki je bil odpuščen iz bolnice 29. 5. 1944.

Ranjenca iz 18. brigade Boško Dedeić in Ajterbeg Timorov sta umrla v bolnici, Dedeić je umrl štirinajsti dan po sprejemu v bolnico, Timorov pa četrti dan.

V bolnico je bil tedaj sprejet tudi Francoz Leone Volpe, ranjen v Prvačini, s pripombo, da je ujetnik.

V bolnico so bili konec maja dan ali dva po ranitvi sprejeti Alojz Mrše s Komande mesta Čepovan, ki je bil ranjen 19. 5. v Čepovanu, Lado Bandel iz štaba korpusa, ki je bil ranjen v Timovem, in Antonio Rogero, ranjen v Volčji Dragi 26. 5.

Iz enot 31. divizije, ki je bila sicer takrat na Gorenjskem, je bil sprejet v bolnico pri Razdrtem ranjeni borec 7. SNOUB Franceta Prešerna Anton Kos; sprejeta sta bila še Alojz Jenko iz 16. SNOUB Janka Premrla Vojka ter Franc Žerjav iz brigade Ivana Gradnika, ranjen v Čepovanu 31. 5.

Zaradi hujše poškodbe pri padcu sta bila sprejeta na zdravljenje Pepi Kolar, 12. 5. 1944, borec Komande mesta Ajdovščina, in Slavko Jakomin, 31. 5. 1944, iz Južnoprimorskega odreda.

Polde Podgornik, borec Idrijsko-tolminskega odreda, je bil ranjen na Lazni 6. 5. 1944.

Dne 1. 5. 1944 sta bila sprejeta v bolnico Henrik Pervanja, borec Komande mesta Cerkno, ranjen v Cerknem 2. 3., in Stjepan Radić, ranjen 4. 4. na Opčinah; 23. 5. je bil sprejet Alojz Muren, hudo ranjen v obe oči, slep, ranjen 18. 5. v Klavžah, borec Briško-beneškega odreda, 16. junija 1944 pa Sirenjen Šerapov iz 18. brigade, ranjen 13. 1.; 29. 5. je bil sprejet v bolnico Franc Gačnik s komande Idrijskega vojnega področja, sicer ranjen 20. 4. v Gorenji Trebuši. Ti ranjenci so razmeroma pozno po ranitvi prispeli v bolnico ali pa so jih premestili k nam iz druge zdravstvene oskrbe.

Iz bojev 5. 6. 1944 ob napadu na sovražnikovo postojanko na Razdrtem so bili sprejeti v bolnico iz 17. brigade Franc Pret-

nar, Zdravko Jelerčič, Branko Nilevič, Pepi Pelicon, iz 18. brigade Vasilij Babuškin, iz 19. brigade pa Jože Zorzut.

Iz 16. brigade so bili 5. 6. 1944 sprejeti ranjeni v Fužinah pri Žireh: Vinko Zavrtanik, Franc Poženel, Franc Carl, Anton Klobučar, Viktor Černilogar, Bogomil Jeram in v Sovodnjah ranjena Peter Močnik ter Gabrijel Bevk.⁵² Danilo Gregorič iz Vojkove brigade je bil ranjen v Cerknem 10. 6. 1944. Transport ranjencev iz teh krajev k nam je bil clokaj nenavaden, kajti iz teh območij so ranjence običajno evakuirali v bolnico Franja ali odredne bolnice na Gorenjskem.

Junija 1944 so potekali boji in akcije na prometne komunikacije v Kanalski dolini.⁵³ V bojih so bili borci 2. brigade VDV in 30. divizije. Kosovelova brigada je bila še do 21. maja v akcijah na komunikaciji Grahovo–Reka–Idrija.

Ranjenci iz 2. brigade VDV so povedali, da so bili ranjeni v teh krajih: Štefan Kmetič v Desklah ob Soči, 7. 6. 1944, Franc Dolenc Peter, ranjen 6. 6. ob napadu na bersaljersko sovražno postojanko v Desklah, Andrej Jelinčič, ranjen 15. 6. v bojih s četniki na Panovcu pri Gorici, Tone Kosovel, borec 17. brigade, ranjen 14. 6. v Kanalu, prav tako Janez Koželj in Vinko Studen. Iz 17. brigade sta bila 14. 6. ranjena tudi Alfonz Jaklič in Ilija Jovovič, v Avčah pa 20. 6. Boris Rajiše in Stanko Hvala, oba iz 18. brigade.

Na Otlici je bil 9. 6. 1944 ranjen Ludvik Počkar iz 19. brigade; 16. 6. je bil na Colu ranjen Emil Cej, obveščevalec iz Tržaške brigade. V Vipavi sta bila 20. 6. ranjena Angelo Rebuscine iz Tržaške brigade in Ivan Šifov iz 18. brigade, Gizapur Sakamarov, tudi iz 18. brigade, je bil ranjen 13. 6.

Ranjenci 18. brigade iz bojov v Ajdovščini 20. 6. 1944 so bili: Mario Vrše, Arkadij Mihajlov, Ludvik Mlinar, Emir Flukejev, Ivan Dončenko, Virgen Gomizelj, Abrahman Kalimov.

Pacient Dionizij Ličer iz brigade Franceta Prešerna je bil ranjen pri Bukovju, obveščevalec Henrik Mavrič iz 31. divizije pa v Krnicah.

17. 6. 1944 je bil sprejet ranjeni Ivan Turšič Iztok, komandant 30. divizije. S spremstvom je bil odpuščen 28. 6. 1944.

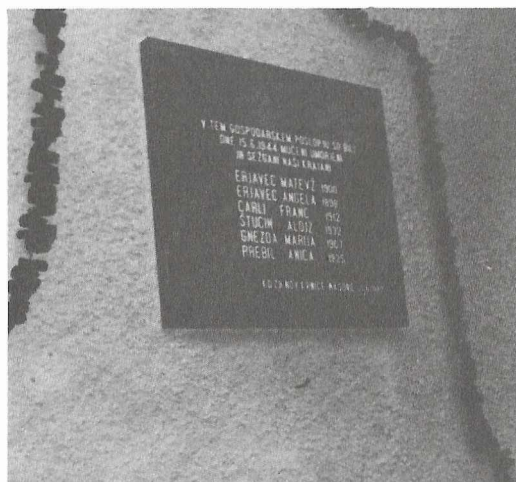
DELNA EVAKUACIJA BOLNICE

Ko nas je 13. junija Komanda mesta Vojsko obvestila, »da smo izdani«, kot je zapisano v kroniki bolnice, smo uvedli stanje »pripravljenosti«. Delno evakuacijo ranjencev v bunkerje smo uvedli zato, ker je bilo takrat v Idriji številnejše nemško vojaštvo. Od 3. do 15. junija so napadali Cerkljansko, Šebrelje, Jagršče in artilerijsko divizijo. Nemci so grozovito gospodarili in požigali po vsej Šebreljski in Jagrški planoti. Naše enote so se po nekaj spopadih umaknile proti Vojskemu in Čepovanu.⁵⁴ Po končanih pohodih pa so se 15. junija 1944 Nemci ponovno vrnili v Masore in napadli okrevališče naše bolnice v Peklu. To je bila najbrž izdaja.

Torej bi bilo zgoraj navedeno obvestilo, naj bomo previdni, upravičeno; prihajalo je najbrž od Okrevališča 2, ki je bilo tiste dni junija meseca v velikih stiskah. Lahko pa je prihajalo tudi iz Idrije.

Iz bojov na Šebreljski planoti je bil pri nas sprejet Bogo Hribovšek. K nam so ga pripeljali iz Okrevališča 2. Umrl je 8. 6. 1944 zaradi hudih poškodb, udarcev in padcev. Bil je iz artilerijske divizije.

*Zveza borcev
NOV Krnice je
vzidala spomin-
sko ploščo žrtvam
nemškega na-
pada na Okre-
vališče v Peklu*

POBEG BOLNIČARKE ROŽE. ZACASNA EVAKUACIJA

V bolnici Pavla so bili dnevi od 27. do 30. junija 1944 tako naporni, da so ostali globoko v spominu vseh tedanjih prebivalcev SVPB Pavla.

Popoldne 27. junija 1944 sem bila na javki v Mrzli Rupi, kjer sem pregledala nekaj ranjencev, ki so čakali na sprejem v našo skrivno bolnico, in uredila nekaj stvari z javkarji. Ko sem se vrnila v bolnico, sem takoj začutila v ozračju nekaj težkega. Ranjenci, ki so posedali ob lepih dneh, ko ni bilo nevarnosti, na pobočju za barakami, me niso pozdravljali tako veselo kot

Mirko Lebez, akad. slikar: Tinetova, risba, julij 1945

po navadi. Spremljali so me le tihi in zaskrbljeni pogledi. Na stezici med barakami sem srečala našo intendantko Ančko in tudi njej sem že iz oči prebrala kruto sporočilo, da se je v bolnici zgodilo nekaj hudega, tisto, česar smo se najbolj bali v tajnih partizanskih bolnicah. Ančka me je zasula z vprašanji: »Je bila Roža s teboj? Ali veš, kje je Roža? Si ti kam poslala Rožo? Rože ni od petih popoldne nikjer...« Vtem me je spreletelo: Da, zjutraj sem slišala prepir med njo in drugo bolničarko, ki je bila prišla pred dvema dnevoma. Spominjam se, da je Roža še dopoldne pospravljala svoje stvari, rekoč, da samo uredi svojo opremo. Da, te dni je bila nervozna. Hitro sklenem kruto misel: Da, velika verjetnost je, da je pobegnila! Gotovo je zbežala v Idrijo k Nemcem! Napadejo nas lahko že čez nekaj ur! Zvrti se mi v glavi ob mislih na popolno izselitev bolnice! Veselo, sončno junijsko popoldne na košeninah Mrzle Rupe, pod Govci, Poldanovcem se mi je v hipu spremenilo v grozno, naporno noč sredi gozdov. In kam?

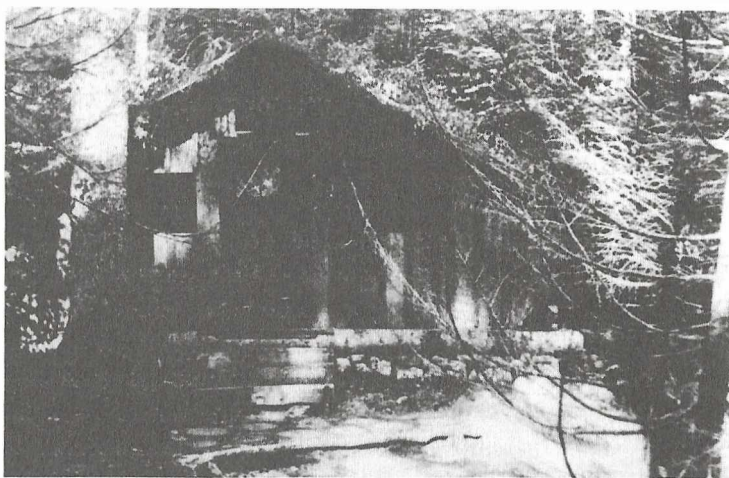
Odhitim do vojaškega vodje bolnice. Toda on je bolan. Leži, ima visoko vročino in blede. Prideta še politični komisar Janez in dr. Podkoritnik. Odločimo se za takojšnjo evakuacijo vseh oddelkov bolnice. Najbolj hudo ranjene bomo odpeljali na varnejše mesto pet ur daleč v Tisovec, kjer smo imeli pripravljene zasilne pristreške s 45 ležišči.

Osebe bolnice se je spremenilo v patrolje, zasede, straže, izvidnice. Največ pozornosti smo morali posvetiti Idriji. Tam je bila najbližja nevarna nemška garnizija. Iz te smeri moramo dobiti največ podatkov. Po novice moramo tudi k terencem na Vojsko, v Čekovnik in na javke. Patrolje, poslane proti Idriji, so se še isto noč vrnile in našle sled za pobeglo bolničarko. Prebivalci Čekovnika so jo videli popoldne na poti v Idrijo. Morali smo dati tudi povelje za izpraznitev Očkove postojanke. Tudi graditelje na Tinetovi, naši najnovejši bolniški postojanki, smo morali obvestiti o nevarnosti in naročiti, da se morajo takoj vrniti v Centralo. Tudi štab korpusa smo nemudoma obvestili, kako in kam nameravamo premestiti ranjence in kako naj bi nas bojne enote v primeru potrebe varovale.⁵⁵ Sklenili smo, da

čimveč opravimo sami. Tako ne bi z drugimi enotami kompromitirali terena bolnic v Trnovskem gozdu in bi ga po prestani nevarnosti zopet lahko uporabljali. Le na javko v Mrzli Rupi so bili naročeni terenci in vozači iz Trebuše in Vojskega. Od tod naj bi vsaj nepokretne ranjence peljali v Tisovec. Čez Čekovnik z ranjenci nismo smeli. Pri vseh teh ukrepih smo komaj zbrali in sešteli nosače za ranjence.

Bilo je jasno, da moramo zapustiti celoten blok bolniških postojank. Tudi naše hrame, ki so bili kar napolnjeni z živežem in dobrotami iz Vipave, od koder je bila zlasti poleti povezava odlična. Zapustiti moramo vse bunkerje razen enega, za katerega Roža ni vedela.

Najnужnejši so bili ukrepi za prenos ranjencev. Na srečo sem vse ranjence in njihovo stanje dobro poznala. Noč in dan sem živela z njimi v barakah, na stezah, ob posteljah, v operacijski sobi in na bolniških obiskih. Do našega okrevališča v Jagrščah so odšli že navsezgodaj najlažje ranjeni borci, nekateri tudi do okrevališča na Vrših. Z najnužnejšimi napotki smo jih predali kurirjem, ki so z okrevališči sicer vzdrževali zvezo. Tudi v oddelku »B« so ukrenili tako. Invalide bodo odpeljali z vprež-

V nedograjeni Tinetovi bolniški postojanki

Franc Zupan, akad. slikar: Pogled na Tinetovo bolniško postojanko, akvarel, julij 1945

nimi vozmi. Invalidi, sicer zdravi, bodo prenesli ležanje na odprtem pod pristreški v Tisovcu. Ampak do javke jih je bilo le treba nositi in voditi po temni noči. Uro daleč in za vsakega ranjenca dva nosača ali po en spremljevalec! Hudo ranjene, ki ne bi prenesli hitrega transporta, smo premestili v bunker pod zemljo in jim dali najnujnejšo hrano, obveze in zdravila. Naпослед smo pripravili tudi tiste ranjence, ki so toliko ozdraveli, da so bili odpuščeni v svoje enote in premične bolnice. Tudi z njimi so morali spremljevalci do javke in še naprej.

Noč je bila težka. Borcev, ki so bili osebje bolnice, je imela vsaka skrivna bolnica le toliko, kolikor je bilo najnujnejše. Nosili in trpeli so vso noč: komaj štirideset borcev je to noč znosilo in spremilo uro daleč devetdeset ranjencev. Celo noč smo z bolničarji popravljali in pripravljali obveze, opornice, mavčne obveze, prevažovali in pripravili najnujnejše odpustnice. Vsi borci, ki so bili na straži ali v patroljah, so nosili in nosili v temni

noči, tako da jih zjutraj skoraj poznati ni bilo moč. Od izčrpanosti so bila njihova lica izsušena, saj ni bilo časa za kak napitek ali počitek. Vse nas je vodila le ena misel: z ranjenci čimprej od tod.

Zjutraj smo od naših obveščevalcev prejeli vest, da je Roža že pri Nemcih v Idriji. Ko so bili ranjenci zjutraj na varnih poteh, smo se tisti, ki smo še ostali v postojankah, razkropili po skalah, shrambah, apoteki, kuhinji. Vsak je hotel nekaj skriti ali prenesti: kuhar lonce, intendant hrano, vreče, tehtnico, bolničar zdravila in nujne zapise o zdravljenju borcev ter sanitetni material, vsak je privzdignil skalo, pregledal prikladen prostor okrog sebe, da bi skril tisto, česar v tem begu ne smemo odnesti, ker bomo pri delu v novi bolnici še kako potrebovali. Saj bomo takoj morali zgraditi novo bolniško postojanko in jo opremiti s temi predmeti! Od tod pa moramo, saj je postal teren treh naših postojank čez noč za dolgo kompromitiran. Ančka, preveč si skrila! Kopica novih krožnikov je še sedaj nekje v skalah nad klavžami. Pavle, saj je kar dobro, da si pustil v naši skalni apoteki atebirin proti malariji, ki so ga Angleži »pomotoma« poslali nam! Z razmočeno soljo in moko, ki smo ju v naglici premalo zavarovali, se bodo gostile gozdne živali. Res si nismo mogli zapomniti vsega, kam smo kaj skrili!

Rožin pobeg je povzročil nepotrebno hudo trpljenje ranjencev. Morali so v povsem improvizirana ležišča in vozila in v slabo vreme.

Imeli smo tudi materialno škodo pri inventarju, zgradbah, posteljini. Nastale so težave pri oskrbovanju naših bolnišničnih enot, saj smo poslej bivali na petih mestih. Prizadete so bile bojne enote, saj je začasno ves južni del osvobojenega ozemlja Primorske ostal brez bolnišničnih postelj in prostorov.

Zavest sanitetnega delavca borca ni popustila. Takoj naslednje dni smo iskali primeren prostor za gradnjo novih bolniških objektov. Prehodili in preskakovali smo skalovje, iskali steze in pobočja v grapah od Bukovega Vrha, Škrbine, Poldanovca in Poslušanja do Male Lazne, Tisovca, Bele in Tršanovš. Naposled smo obstali pod Hudim poljem v grapi Belce, v sredi ni trikota poti na Krekovše in steze na Poslušanje. Tudi sanitet-

ni referent štaba korpusa dr. Viktor Volčjak se je s to izbiro strinjal. Gradnja je stekla hitro, dokončanje Tinetove postojanke smo opustili. Zgradili smo novo postojanko pod Hudim poljem. Prvi novi ranjenci so bili sprejeti v novo postojanko 16. julija 1944 in iz Tisovca vanjo premeščeni težje in hudo ranjeni invalidi. Postojanka je kmalu dobila tudi operacijsko barako in kuhinjo, za osebje pa šotore za prvo silo.

Bolniško postojanko »A«, ki smo jo 28. junija 1944 za vedno zapustili, so požgali Nemci v poslednji ofenzivi 1. 1945. V Očkovo postojanko pa smo se zopet vselili, vendar šele čez nekaj mesecev.

V pristreške v Tisovec je z ranjenci odšel dr. Franc Podkoritnik. Najhuje je bilo z vodo, saj ni bilo v bližini nobenega izvira. Tisti iz osebja, ki so poznali okolico, so poiskali »ledenične jame«. Iz teh jam, tudi iz tiste blizu Smrekove drage, so v starih časih nosili led za mesnice in gostilne.

Zakaj je Roža pobegnila? Mogoče zaradi bolničarke Mire.⁵⁶ Bili sta iz iste vasi. Prepirali sta se. Zakaj? Ali smo lažnivki Roži, ki je pravkar prišla k nam, naivno verjeli? Vsekakor smo pre-malo pretehtali njene izjave. Toda od razmišljanj ne bi bilo koristi. Morali smo hitro ukrepati in hitro organizirati novo varno bolnišnično enoto.

Vsekakor so nam izkušnje delne evakuacije bolnice 15. junija 1944 veliko pomagale pri evakuaciji 28. junija. Ker je bila evakuacija bolnice nenadna, ranjencev ni bilo mogoče odpustiti v njihove enote, kot je to mogoče pri postopni izpraznitvi bolnice. Odpuščeni v svoje enote, mnogi med njimi še rekonvalescenti, so bili: Drago Flis-Strela, Jožef Kogoj, Nikolaj Sagandikev, Alojz Mrše, Herman Cuder, Alojz Jenko, Antonio Rogero, Dragutin Jukić, Franc Pretnar, Vasilij Babuškin, Ludvik Počkar, Henrik Mavrič, Alfonzo Jaklič, Angelo Rebusini, Turšič Ivan Iztok.

Dr. Franc Podkoritnik, ki je bil zdravnik na oddelku »B«, je zapisal, da so v enote odšli borci Ivan Tomšič, Mohor Ilubad, Vladimir Vrabec, Stane Hrovat, Stjepan Vrbetič, Viktor Černilogar, Janko Žlindra, Janez Koželj.

V svoje enote so bili iz oddelka »B« odpuščeni kot delno ozdravljeni Bogomir Filipič, Franc Dobnikar, Rudolf Rus, Henrik Pervanja, Jože Milavec, Peter Močnik, Anton Možina, Radko Bradaško, Sirenjin Šeparov, Boris Rajiše, Ivan Šifov.

Neozdravljene, vendar premične ranjence smo s spremstvom že 28. in 29. junija poslali v okrevališči na Vrše in v Jagršče. To so bili Gabrijel Majer, Ladislav Bandelj in Franc Gačnik. S spremnim sporočilom sanitetnemu referentu njihove enote, da so rekonvalescenti, torej neozdravljeni, so bili poslani: Stanko Vidmar, Andrej Jelincič, Jožko Grča iz oddelka »B«. Viktor Šuligoj je bil premeščen prek komande mesta Vojsko na svoj dom.

In katere ranjence smo odpeljali z vprežnimi vozili v pristreške v Tisovec? Ker so bili nekateri pacienti sprejeti na zdravljenje pred opisano evakuacijo in odpuščeni iz bolnice v juliju in avgustu mesecu 1944. leta, sklepam, da so bili v Tisovcu: Slavko Pečenko, Marjan Urbančič, Dušan Arčon, Leopold Podgornik, Anton Klobučar, Vasilij Terentijev, Josip Borojevič, Amidžan Tasemenov, Slavko Jakomin, Franc Carl, Franc Dolenc, Franc Žerjav, Branko Nolevič, Mario Vrše, Ataman Sigidalijev, Ladislav Kralj, Arkadij Mihajlov, Ludvik Mlinar, Imir Flukejev, Ivan Dončenko. V teh zasilnih pristreških so bili tudi ranjenci in invalidi, ki so bili 18. avgusta 1944 odpeljani s posebnim transportom iz 9. korpusa na partizansko letališče na Notranjsko in v bolnice v južni Italiji: Anton Pertovc, Vincenzo Turturello, Jože Zorzut, Zdravko Jelerčič, Štefan Kmetič, Jože Pavlin, Dionizij Ličer, Emil Cej, Adrahman Kalinov, Virgil Gornizelj in Alojz Muren ter Gabriel Bevk. Zadnja dva sta bila iz postojanke »B«. Iz te postojanke so bili v Tisovec premeščeni tudi Janko Uljan, Stanko Hvala, Digapor Sakamarov, Franc Tretjek, Vinko Studen, Herti Badmajev, Bruno Zangirello in Tazor Begmuratov.

Po teh podatkih je bilo torej v Tisovcu 37 ranjencev.

V času, ko so ranjenci v oskrbi zdravnika dr. Podkoritnika Očka, študentke medicine Tatjane Mermolja ter bolničarjev Mirka, Stanka in Franceljčka preživljali v tem pribežališču težke

dneve, so graditelji že pripravili nov »dom« pod Hudim poljem, ki je od vselitve 16. julija do začetka avgusta sprejel 67 novih ranjencev. Tisovec je odslej sameval, ozdravljeni ranjenci so odšli v svoje enote, dvajset hudo ranjenih in invalidi pa v novo domovanje. Dr. Očka in Tatjana sta odšla 25. julija v bolnico Franjo. Bolnico pod Hudim poljem (tudi »B« imenovana) so čakali novi dogodki, predvsem transport ranjencev s Primorske na Notranjsko.

FRANC DOLENC PETER

Moja pot v partizansko bolnišnico Pavla

Ranjen sem bil v noči s 7. na 8. junij 1944 ob napadu na sovražnikovo bersaljersko postojanko v vasi Deskle pri Anhovem v dolini Soče. Napad je pripravil in ga samostojno izvedel 1. bataljon 2. brigade VDV (NO), kjer sem bil komandir 1. čete. Prvo pomoč mi je dal bataljonski bolničar. Njegovega imena se ne spominjam, pač pa mi je njegovo delo ostalo v živem spominu. Z žepnim nožem mi je razrezal razne pasove in gornji del obleke. Svetil si je z žepno svetilko. Videl sem, kako mi iz prsnega koša, izpod pazduhe kri v curku brizga v ritmu dihanja. Začelo me je dušiti in izgubil sem zavest. Na 36 km dolgi poti v bolnišnico se spominjam samo posameznih odsekov.

Za kratek čas sem prišel k zavesti, ko so me borci nosili oziroma vlekli v strmo reber v šotorki. Ker je močno deževalo, se je v dnu šotorke nabirala voda, pomešana s krvjo. Nekaj let kasneje mi je udeleženec akcije Slavko Kariž pripovedoval, kako so nekateri nosači dvomili, da sem sploh še živ. Videti je namreč bilo, da ležim v krvi.

Ko se je zdanilo, so me za kratek čas zadržali v neki hiši. Verjetno je bilo v vasi Dragovice na Banjški planoti. Z mene so zulekli še preostalo mokro in krvavo obleko in me zasilno oblekli. V sobi se je okrog mene gnetlo precej borcev. Čedalje težje sem dihal, v prsih sem čutil bolečino in nepopisno me je zeblo.

Poti čez Banjško planoto do Čepovana se spominjam le delno. Na kmečkem vozu s konjsko uprego so vozili tudi ra-

njenega soborca Štefana Kmetiča. Sunkoviti tresljaji zaradi slabe poti so nama povzročali še dodatne bolečine. Kmetiču je skoraj odtrgalo roko v napadu. Zelo je trpel. Večkrat je prosil voznika, naj ustavi. Vsaj za trenutek.

Daljši počitek je bil v Čepovanu. Ženske so nama ponudile jesti. Ker ponujene hrane nisem mogel užiti z žlico, je starejša žena prinesla mleko v steklenički z dudko. Nehalo je deževati.

Na prehodu iz čepovanske doline v sotesko potoka Trebuša je bila na skalnatem predelu, imenovanem Kobilica, cesta razdrta – zapreka za motorizirane souražne enote. Da so partizanske enote lahko prečkale globačo, je bila narejena zasilna gondolska brv. Nekaj borcev me je spravilo v majhno gondolo, po bregu so obšli udor in z vrujo potegnili gondolo na drugo stran.

K zavesti sem spet prišel ponoči nekje na poti od Gorenje Trebuše do Mrzle Rupe. Ležal sem na kmečkem vozu s kravjo uprego. Nebo je bilo popolnoma jasno in mesečina je osvetljevala gozdnato pokrajino. Proti jugozahodu je bilo videti skalnato območje – Govci. Starejša ženica je venomer priganjala zapreženo žival, ki pa se je le počasi premikala po strmi cesti proti Mrzli Rupi. Ker deske, na katerih sem ležal, niso bile dobro pritrjene in ker je pot vodila navkreber, so začele deske skupaj z menoj drseti nazaj. Žena je to pravočasno opazila, vendar sama nikakor ni mogla desk z menoj ured potegniti naprej. Občutil sem, da je ubogo starko zajel nemir. Hodila je okrog voza, molila in vzdihovala. Potem je verjetno žival privezala k drevesu in odšla po pomoč. Najbrž je bila blizu kaka domačija, ker se je kar kmalu vrnila in pripeljala pomoč. Iz pogovora sem sklepal, da so prišleki otroci, verjetno deklice. Po večkratnih poskusih so drseče deske naravnale in me zulekle na sredino voza. In potem smo nadaljevali pot proti cilju s prejšnjo hitrostjo.

Voznica me je odložila nekje blizu Mrzle Rupe. Prostor je bil podoben nakladališču hlodovine. Sprva se je zdelo, da žena temu delu ne bo kos. Kmalu pa se je izkazalo, da je

spretna. Z deskami, ki so služile na vozu za ograjo, je naredila klančino. Tako me je brez večjih težav potegnila na tla. Naravnala me je glede na lego zemljišča in odšla. Tako sem ostal sam. To so bili najtežji trenutki na vsej poti. Bil sem neznosno žejen. Dobiti malo vode je bila moja edina želja. V blodnji sem videl studenček, ki teče blizu moje rojstne hiše v Žibršah.

Ko se je že dodobra zdaniło, sem bil še vedno tam. Nato so kmalu prišli ljudje, me naložili na nosila in odnesli v bolnišnico. Pred tem so mi zavezali oči. Šele mnogo kasneje sem zvedel, zakaj so to storili. V prostorni leseni baraki ni bilo veliko ranjencev. Med njimi sem poznal Draga Flisa in Ivana Turšiča. Ker ni bilo postelj, smo ranjenci ležali na pogradih. Pregledala me je zdravnica dr. Paula Jerinova. Prav dobro se še spominjam zapisovanja mojih osebnih podatkov. Nasmehnila se je moji izreki besede »bolan« in ugotavljala, da sem doma nekje na severozahodnem delu logaške planote. Nekaj dni je življenje v bolnišnici in moje zdravljenje potekalo kar normalno. Vrstili so se dnevni zdravniški pregledi. Bolniška oskrba je bila dobra in prehrana redna. Tako sem se že kmalu bolje počutil. Nekega jutra pa se je razširila novica, da je zbežala neznano kam bolničarka Roža. Ker je bila nemška garnizija v Idriji blizu, je obstajala verjetnost, da se bo begunka javila Nemcem in izdala našo lokacijo. Zato je v bolnišnici nastal preplah. Bolniško osebje je začelo hiteti sem in tja in pripravljati stvari za odhod. Med ranjenci je nastala moreča tišina. Menim, da je bil za vodstvo bolnišnice najtežji problem, kako odnesti na varno težje ranjence, ki niso mogli hoditi, samo bolniško osebje pa tega ni zmoglo. Razvrščen sem bil med tiste, ki niso bili premični. Znosili so nas pod neki skalni previs, nedaleč od barak. Tu nas je bilo pet. Dali so nam prepečenec in nekaj čutaric vode. Bili smo vznemirjeni in prestrašeni. K sreči to stanje ni trajalo dolgo, morda le en dan. Kmalu so nas premestili na novo lokacijo.

Spominjam se le začetka našega premika, morda nekaj

sto metrov. Nekatere ranjence so nosili. Mene sta dva borca peljala pod pazduho mimo zapuščenih bolniških barak po strmi rebri. Le počasi, korakoma smo se premikali naprej. Spremljevalca sta me bodrila, češ, da ne gremo daleč.

Nova lokacija je bila res zasilna. Nad sveže poravnanim zemljiščem je bila približno 10 metrov dolga streha iz bukovih vej. Ranjenci smo ležali v dveh vrstah, po sredini pa je bila en meter široka steza. Ležišča so bila iz smrekovih vej in listja. Kmalu je začelo deževati. Zasilna streha je puščala. Na stezi med vrstama ranjencev se je zemlja spreminjala v blato. Naša skromna oblačila in odeje so bili hitro premočene. V dežju, bliskanju in grmenju ni bilo videti rešitve. Ranjenci so postali nemirni. Bilo je slišati tarnanje, klice na pomoč, psovke, kletvice. K sreči nevihta ni trajala dolgo. Prišli so sončni dnevi in nekateri premični ranjenci so odhajali podnevi na sonce. Moje zdravljenje je zdaj hitro napredovalo in z vsakim dnem sem se počutil bolje. Tudi jaz sem podnevi hodil na sonce in se pogovarjal s tovariši. Opazoval sem vsakdanja opravila bolniškega osebja. Blizu vhoda je bilo bivališče iz vej za zdravnika Očka. Rad se je pogovarjal z ranjenci, govoril pa je tudi o političnih razmerah, saj je bilo tiste dni veliko pomembnih vojaško-političnih dogodkov (druga fronta v Evropi, italijansko bojišče, poletna ruska ofenziva, sporazum Tito-Šubašić itd.). Tudi on je napovedoval skorajšnji konec vojne in težko pričakovano svobodo.

Imeli smo kar zadovoljivo hrano. Poleg rednih obrokov smo dobivali tudi malico: kos kruha s slivovo marmelado. To je bila tedaj najljubša jed, neizmerna dobrota. Kuhinja je bila v neki urtači blizu našega bivališča. Ob dopoldnevih sem neprestano gledal v tisto smer, od koder so prinašali to slastno jed – kruh, namazan z marmelado. Kasneje ta jed ni bila nikoli več tako dobra.

Iz bolniške dokumentacije je razvidno, da sem bil sprejet v bolnišnico 9. junija in odpuščen 28. julija 1944. V bolniški oskrbi sem bil torej 49 dni. Zelo površno oblečen sem odpotoval v svojo enoto. Tam so še en mesec skrbeli za moje

okrevanje. Nekje v pljučih še vedno nosim kroglo, ki me je ranila. Kot pravijo zdravniki, jo bom nosil do smrti, ker bi bila operacija sedaj tvegana. V srcu pa bom do smrti nosil spomine na številne bojne tovariše, ki so mi nesebično, z ljubeznijo in požrtvovalnostjo pomagali v težkih trenutkih in mi rešili življenje. Z velikim spoštovanjem in hvaležnostjo se spominjam borcev, ki so me ranjenega nosili, priletne ženske, ki me je z ubogo kravico vozila ponoči proti Mrzli Rupi. S spoštovanjem in hvaležnostjo se spominjam bolniškega oseljca. Prepričan sem, da je storilo vse, kar je bilo mogoče. Sebi očitam, ker nisem izpolnil obljube, da bom po vojni obiskal pot, po kateri so me vozili in nosili v bolnišnico, in ljudi, ki so to storili. Še do danes nisem bil na kraju, kjer je bila partizanska bolnišnica Paula in kasneje zasilno zavetišče nekje daleč v Trnovskem gozdu.

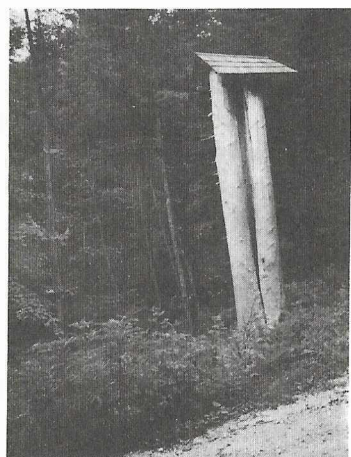
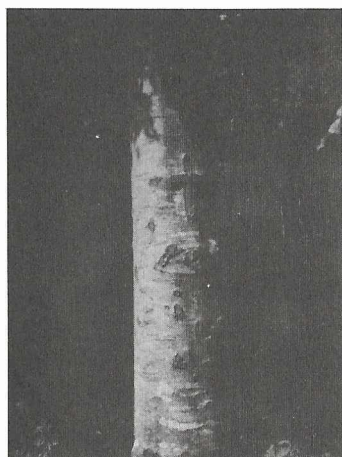
Po velikem ljudskem zborovanju v vasi Okroglica pri Šempasu v Vipavski dolini sem odšel v Gorenjo Trebušo, da bi obiskal ženo, ki me je vozila proti Mrzli Rupi v noči z 8. na 9. junij 1944. Spraševal sem po vasi in izvedel, da je že umrla. Ko se mi po 47 letih vračajo misli na te ljudi, jih soočam z današnjimi odnosi med ljudmi!

V Ljubljani, novembra 1991

TRI SMREKE

Selitev bolnice konec junija 1944 ni bila običajna hajka. Nena-
vadna je bila zato, ker so se v hajkah partizani umikali pred napa-
dajočim sovražnikom, mi pa smo bežali iz svojih skrivnih postojank pred izdajo, ki je pretila dvema oddelkoma bolnice, obema javkama, ekonomatu in celo sami organizaciji delovanja bolnice.

Še pod Italijo so Tisovec in Kozje stene poznali gozdarji, pravi in divji lovci. V naši vojni pa so bili ti kraji večkrat pribežališče enot ob začasnem umiku pred sovražnikom, za načrtovan ali nenačrtovan počitek, predah pred novimi boji. Naši ranjenci pa so potrebovali več kakor redna vojska: nujni

Križ, vrezan v bukev. Tu je bilo zasilno prebivališče ranjencev v Tisovcu julija 1944 (levo) – Tri smreke pri zasilnem prebivališču ranjencev v Tisovcu

so bili streha, ležišča, veliko vode, prostor za najskromnejšo pripravo hrane in možnost dostopa po čimbolj skritih poteh. V to pribežališče smo pripeljali ranjence iz Mrzle Rupe čez Poslušanje ali pa čez vasico Mala Gora in po odcepu na to gozdno cesto. Od »treh smrek« ob cesti ranjencev nismo več vozili, temveč nosili, da ne bi začasno najeti oziroma mobilizirani vozniki vedeli, v kateri smeri in kako daleč bodo skriti.

Kasneje so te tri smreke, zraščene tesno druga ob drugi iz ene korenine – tedaj še zelene – gozdarji rešili pred propadom: odstranili so lubje in sušeče se vrhove, več kot deset metrov visoka debela pa pokrili s streho, da jih vlaga ne bi uničila.

Prebivališče ranjencev je bilo kakšnih deset minut od tod, v dolinici, kjer je bilo skalovje kot pripravljeno za terasasto nameščene pograde. Po vodo je bilo treba hoditi k vodnjaku ob opuščeni gozdarski hiši, ali pa jo zajemati iz bližnjega brezna, spuščajoč se vanj po lestvi. Zaraščeno vejevje po kolovozu za tem začasnim skrivališčem ranjencev je oviralo pogled na široko dolino, na Krekovše in Čekovnik. Križ na bukvi, ki ga je vrezal neznanec, pa pove, da je bila tu zaščitena sanitetna enota.

Komaj smo se stisnili pod Hudo polje v prostorno barako in posebno svetlo »operacijsko« in vpeljali običajni bolnišnični red, že je prišel do nas val nemške poletne ofenzive. Trajala je od 19. do 23. julija in nato še do 12. avgusta. Tej ofenzivi pripisujejo nekaj posebnosti, in sicer, da je trajala dalj časa kot druge sovražnikove ofenzive do takrat, da je zajela skoraj vse osvobojeno ozemlje severne Primorske, da ni bilo med sovražno vojsko večje kvizlinške pomoči in da je bila namenjena uničevanju zaledja naših sil. Nemci naj bi iskali torej skladišča, bolnice, skrivališča materiala itd.⁵⁷

Za našo bolnico in tudi za Okrevališče 2 v Jagrščah je bila posebno huda novica iz Idrije, da je tamkajšnja sovražna posadka okrepljena z bataljonom nemškega 10. SS policijskega polka.

Štab korpusa z Vojkovo brigado v predhodnici se je kmalu po začetku ofenzive umaknil s Cerkljanskega na Čepovansko čez Želin in Dolenjo Trebušo in se dvakrat srečal z nemško enoto, najprej na odseku ceste Želin–Reka in drugič na Erzelju in Oblakovem Vrhu.⁵⁸ Po teh bojih je kolona štaba korpusa nadaljevala pot na Vojsko in v Čepovan.

V nadaljevanju ofenzive so Nemci prodirali na področje Čepovana in Trnovskega gozda iz Ajdovščine in Gorice, iz Idrije pa prek Vojskega in Gorenje Trebuše na Lazno nad Lokvami. V bojih so bile Gradnikova, Kosovcova, Vojkova, Gregorčičeva, Bazoviška in Tržaška brigada. Sovražnik se je polastil Lokev, Lazne, čepovanske doline in Banjške planote.

Enote korpusa so branile le del Trnovskega gozda proti Predmeji in Otlici. Razmere so se še poslabšale, ker je avgusta prišla v Črni Vrh nad Idrijo skupina domobrancev in se začela tu utrjevati.⁵⁹

12. avgusta so se sovražnikove enote umaknile z osvobojenega ozemlja. Nekaj dni so še križarile na območju Cola in Otlice in se naposled umaknile, le iz Črnega Vrha ne.⁶⁰

V poletni nemški ofenzivi je imela poslednje boje 19. brigada pri Predmeji.⁶¹ Ti spopadi so ovirali začetke izvajanja v naslednjem poglavju opisanega transporta ranjencev s Primorske na Notranjsko.

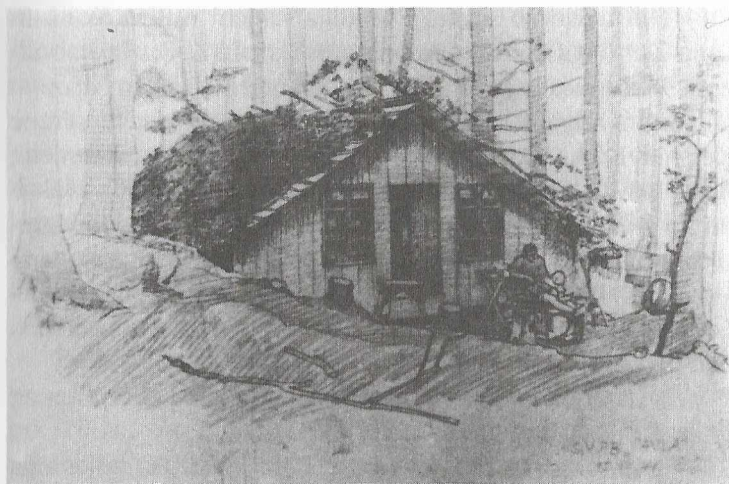
Kako je bilo v bolnici med poletno nemško ofenzivo?

15. julija smo se vselili v novo zgrajeno bolniško postojanko. Ker je bila tedaj edina v bolniškem bloku SVPB Pavla, je veljala za »Centralo«. Imenovali smo jo tudi centrala »B«. Vanjo smo vselili tiste ranjence, ki so preživeli začasni umik v pristreških v Tisovcu in ranjence iz okrevališča. Naše okrevališče na Vrših je namreč sprejelo v začasno oskrbo ranjene v Vratih 9. 8. 1944. To so bili: Alfonz Milič, Emil Škrabar, Franc Burger, Stanislav Ravbar, Miha Vrhovnik, Stanka Vidmarja, ranjenega v pljuča, smo predčasno odpustili 28. 6. 1944 zaradi evakuacije bolnice. Nato smo ga ponovno sprejeli in je pri nas umrl 20. 7. 1944.

Srečno naključje za saniteto 9. korpusa je bilo, da je del te ofenzive potekal na južnem delu osvobojenega ozemlja tedaj, ko je bila naša nova bolnišnična postojanka pod Hudim poljem že usposobljena za sprejem, čeprav v prostorski stiski. V poletnih dneh smo pripravili šotore za osebje, ležišča pa dali ranjencem.

Prostori so bili novi, bolniških postelj dovolj, nova je bila operacijska baraka, kuhinja s pristreškom za osebje. Imeli smo lepe pogoje za oskrbo ranjencev. Vse pa se je spremenilo, ko je 22. julija 1944 prispel transport 21 ranjenih borcev z Oblakovega Vrha. Začele so se skrbi s prostori in z opisanimi premiki naših in sovražnih enot blizu naših vsakdanjih tajnih poti.

Od ranjencev, ki so jih pripeljali k nam, smo izvedeli za

Coro Škodlar, slikar: Pod Hudim poljem, bolniška baraka, avgust 1944

hude spopade z Nemci na Oblakovem Vrhu in za boje na Erzeltu na Šebreljski planoti, od katerih je bil odvisen prehod štaba korpusa in brigad na Vojskarsko planoto.

Ranjeni na Oblakovem Vrhu, ki so bili sprejeti v bolnico 22. julija 1944:

- Iz 18. brigade: Anatolij Šamov, Alojz Marusič, Anton Košir, Vinko Dolžan, Anton Hosner.

- Iz 19. brigade: Jože Arčon, Srečo Okretič, Joško Ferlat, Alojz Čuk, Joško Slavec, Alfonz Širca.

- Iz 2. brigade VDV: Jože Capuder, Marjan Smole, Jože Bizant, Franc Bric, Peter Premk, Maks Dolenc iz Kovškega Brda, roj. 17. 5. 1922, ranjen v koleno, in Maks Dolenc iz (Volčje) Poljane, roj. 20. 10. 1915.

- Iz štabnih enot 30. divizije: Jožko Žorž in Milan Tominc.

Jožko Slavec je zaradi strela v trebuh umrl v bolnici peti dan po poškodbi.

Od 26. do 30. julija in prve dni avgusta smo zopet sprejeli veliko skupino ranjencev:

– Na Predmeji so bili 26. julija ranjeni Anton Konc in Lazo Zorič iz Gradnikove brigade, Osvald Zbika iz štabnih enot 9. korpusa in Just Možina s komande mesta Črni Vrh.

– Iz 16. brigade so prišli Franc Brezar, Jernej Posavec, Franc Kersnik, Ivan Makuc. V Trnovem in na Lokvah so bili ranjeni: Adolf Novak, Franc Klemenčič in Franc Markič. Adolf Novak je umrl v bolnici šesti dan po ranitvi zaradi hude poškodbe arterije pod kolenom.

– Iz 17. brigade: Bogdan Pohar, Mirko Ušaj, oba ranjena na Lokvah. Mirko Ušaj je podlegel hudi strelni rani v trebuh šesti dan po ranitvi.

– Iz 18. brigade: Anton Fabjan, Miloš Djukič, Andrej Humer, Franc Krničar, ranjeni na Lokvah in na Lazni.

– Iz 19. brigade: Franc Antonič, Polde Škraber, ranjena na Lokvah.

– Iz 3. brigade: Lado Besednjak, Ivan Bolta, Ivan Kralj, Aljoša Alijev, Alojz Bucik, ranjeni na Lokvah.

– Tudi iz Krnic, Otlice in Predmeje so prispeli ranjenci v prvih dneh avgusta 1944. leta: Redento Biazetto in Constantino Denuzo iz 20. Tržaške udarne brigade Garibaldi; Hmetov Sejtoh, Amico Domenica iz 18. brigade, Danilo Šuligoj iz Gradnikove brigade, Ivan Črv iz Zaščitnega bataljona korpusa.

Do 15. avgusta 1944, ko smo bili že povsem pripravljeni za korpusno načrtovano evakuacijo in transport ranjencev s Primorske na Notranjsko, so prišli v bolnico pod Hudim poljem še tile borci, ranjeni večinoma julija: Sabir Aslamov iz 3. brigade, sprejet 29. 7., ranjen 26. 7. v Rihenberku (Branik); Andrej Kozem iz 3. brigade, sprejet 13. 8., ranjen 12. 8. na Otlici; Matevž Gratzer s komande 31. divizije, ranjen v Zadlogu 29. 7.; Polde Tavčar iz 17. brigade, sprejet 18. 7., ranjen na Križni Gori 21. 4.; Nauroz Naurusov iz 18. brigade, sprejet 16. 7., ranjen v Desklah 14. 7.. Pozno po ranitvi so bili k nam premeščeni iz drugih zdravstvenih enot: Richard Renč iz 18. brigade, sprejet 11. 8., ranjen 14. 7. v Mrzli Rupi, Anton Gravnar iz 19. brigade, sprejet 11. 8. 1944, ranjen 31. 7. v Zavrhu; Angelo Leone iz Tržaške 20. brigade, sprejet 8. 7. zaradi infekcije ranitve; Visko

Nadin iz 2. VDV brigade, sprejet 12. 7., ranjen na Banjšicah 28. 6.; Dušan Furlan iz komande partijske šole, sprejet 28. 7., ranjen 25. 1. 1944 v Cerknem.

Zmanjkalo je prostora za namestitev 60 ranjenih in nekaj poškodovanih in bolnih, sprejetih v poletni nemški ofenzivi. Za osebe bolnice, za tiste, ki so bili ponoči in v zgodnjih jutranjih urah nosači ranjencev, podnevi pa graditelji, za bolničarje in zame (zlasti ker sta 25. julija odšla na drugo mesto dr. Franc Podkoritnik in študentka medicine Tatjana Mermolja) je bil to čas naporov. Vendar smo upali na mirnejše dni.

Ves čas delovanja bolniške postojanke pod Hudim poljem so se sovražnikove enote, sicer manjše, premikale v naši bližini po Trnovskem gozdu, šle čez Vojsko, ogrožale naše Okrevališče 1 na Vrših nad Čepovanom in Okrevališče 2 v Jagrščah. 17. 7. 1944 nas je zaskrbelo še obvestilo obveščevalne službe, da je »v Idriji ostalo 1700 vojakov«. Zaradi obilice dela smo skrbi presojali kar »mimogrede«.

TRANSPORT RANJENCEV NA NOTRANJSKO IN V JUŽNO ITALIJO AVGUSTA 1944

Po poletni nemški ofenzivi je bilo čutiti, da bodo Nemci še okrepili pritisk na enote 9. korpusa. Poleg načrtov, kako povečati bojno sposobnost, je bil v sporazumu z Glavnim štabom NOV in POS in s štabom 9. korpusa sprejet tudi načrt o delni evakuaciji ranjencev s Primorske na Notranjsko. Od tod je bilo tedaj mogoče prepeljati ranjence z zavezniškimi letali v bolnice njihove baze v južni Italiji. Glavni štab je sprejel načrt o evakuaciji 100 ranjencev.⁶²

*Obisk v Pavli septembra 1944. Od leve dr. Franja, Franc Bidovec
Frenk in dr. Paula*

Štab IX. Korpusa NOV in POJ
Sanitetni odsek
Na položaju, dne 7.8.1944

Uprava "Pavla".

Z naredbu Štaba IX. Korpusa naj se brez vslovno izvrši sledeče:

1. Vsi ranjenci o katerih se je govorilo dne 7.8.1944 ob priliki obiske politkomisarija Korpusa morajo biti ob 4 uri zjutraj dne 9. 8. 1944, 300 metrov od Hudega polja v smeri proti Malim Iznem ob cesti /pri ovinku/ pripravljeni, da jih prevzamejo jedinice v svrhu transporta.

Potrebno je:

a/ da so zdravniško oskrbljeni za dolg in neprekinjen transport.

b/ da dobijo pred transportom zajetek katerega je dolžna nabaviti uprava SVPB "Pavla".

c/ da ima vsak ranjenec v desnem žepu sukajlčo napotnico s točnimi podatki.

d/ da ima vsak nepokretni ranjenec svoje nosilec ki naj bodo zelo trgi dne.

e/ vsak ranjenec naj ima dve deki.

f/ na mestu naj bo rezervna hrana za katero je bilo določeno, da jo preskrbi uprava /med, vermut, 50 kg. riža/ in da posebuje še suho hrano. Nadomestek dobi takoj vrnjen. Istotako naj bo na mestu izvestno število padel za zasilne kotore

g/ za transport določiti bolnišničarja iz postojanke kakor je določen. V njegovi posesti naj bodo zdravila /specilna/ katerih jedinice eventualno nimajo, so pa za gotove slučaje pri teh ranjencih potrebne.

2. Uprava naj pripravi v roku naslednjih tri dni barako o kateri je bilo govora /ona ki se nahaja dve uri od barak ki smo jih obiskali 7.8.1944/, da boše lahko sprejela ranjence iz SVPB "Franja"

Vsa ostala organizacijska transporta je poverjena drugim.

Uprava SVPB "Pavla" odgovarja, da se bodo zgoraj navedene točke točno izvršile.

Smrt fašizmu - Svoboda narodu!

za Štab IX. Korpusa
pom. šefa odseka, poročnik:

Bidovec Franjo Franjo

Takošnji odgovor

Navodila pomočnika šefa sanitetnega odseka štaba 9. korpusa Franca Bidovca upravi bolnice Pavla 7. 8. 1944 za transport ranjencev s Hudega polja proti Iznem

5. avgusta 1944 nas je v bolniški postojanki pod Hudim poljem obiskal Janez Hribar, tedaj politični komisar 9. korpusa. Seznanil nas je z nenavadnim načrtom o evakuaciji naših hudo ranjenih oskrbovancev. Razložil nam je le smer prenosa ranjencev, ne pa vzrokov. Navodila, kaj vse moramo pripraviti ranjencem in spremstvu za pot, je dal samo najožji upravi bolnišnice.

Na odločitev, da ranjence odpeljejo v južno Italijo ali vsaj na varnejše svobodne terene 7. korpusa, je vsekakor vplivala tudi stiska z bolniškimi posteljami, ki jih je bilo treba izprazniti in

pripraviti za bodoče večje potrebe. To smo v bolnišnici slutili. »Zabiti« v naše grape in konspiracijo o vojaških ukrepih nismo dosti vedeli, slutili smo le nove sovražnikove pritiske.

Naših ranjencev za selitev naj bi bilo okrog 50. Po ukazu je bilo treba za vsakega pripraviti nosila, vrečko s suho hrano, odejo in primerno obleko ter vse potrebno za počitek tistih ranjencev, ki jih bodo pripeljali iz bolnice Franja do Hudega polja, kjer naj bi se pohod z ranjenci pričel.

O tej veliki akciji je bilo v bolnici obveščenih le nekaj tovarišev, odgovornih za posamezne naloge. Ponoči in podnevi smo hiteli z delom. Ekonom je pretaknil vse bunkerje, da je dobil nekaj suhe hrane. Delovodja Hvala je s svojo ekipo delal nosila in opornice. S političnim komisarjem in vojaškim vodjo smo napravili načrt evakuacije do najbližje ceste na Hudem polju, čez katero naj bi potekal transport. Na Hudo polje so bili naši nosači navajeni. Izkušenj je bilo torej dovolj za varen in hiter prenos petdesetih ranjencev, ko bo prišlo povelje. Pomembno je namreč bilo, da ne bi iskali pomoči pri drugih enotah. To bi dekonspiriralo našo sedanjo glavno bolnišnično postojanko, ki smo jo morali obdržati do izgradnje nove nad Krekovšami.

Odločitev, katere ranjence poslati s transportom, je bila zapupana meni. Takrat sem bila edini zdravnik in upravnica centrale in obeh oddaljenih okrevališč. Na srečo sem vse ranjence dobro poznala, tudi tiste v okrevališčih. Vseeno pa je bilo težko presojati za vsakega ranjenca posebej, ali bo prenesel transport ali zanj ni primernejše mirovanje pri nas in ali mu je potrebno zdravljenje v boljših medicinskih razmerah. Lažja je bila odločitev le pri invalidih, za katere je bilo jasno, da morajo čimprej na rehabilitacijo in nujne kirurške posege, ki jim bodo zmanjšali invalidnost. Še težja pa je bila odločitev, ko sem premišljevala, ali bo transport uspel in ali ne bi bilo bolj varno v naših grapah še ta kratki čas do osvoboditve. Tedaj smo bili vsi prepričani, da bo svoboda prišla prav kmalu. V resnici je bilo pred nami še deset najhujših mesecev. Po vseh teh preudarkih in zaupnih pomenkih z bolničarji, ki so bili odreje-

ni za spremstvo, smo določili 50 ranjencev, za prenos sposobnih in potrebnih.

V ohranjenih podatkih o ranjencih, ki so se zdravili tisti čas v bolnišnici Pavla, so popisi bolezni, ki imajo v rubriki o končnem stanju ranjenca oznako: neozdravljen, invalid, in v rubriki kam in kdaj odpuščen, zapis: »v Jugoslavijo s transportom!« Kakšna čudna oznaka, saj je bila Primorska priključena Jugoslaviji že septembra 1943, mi pa smo se še vedno čutili v zamejstvu! Skupno je za 50 ranjenih iz popisov moč razbrati, da je polovica imela slabo zarasle strelne prelome kosti okončin in trdovratne gnojne rane. Sedem borcev je imelo amputirano zgornjo ali spodnjo ekstremiteto. Poudarjam, da so bila trdovratna celjenja ran pogost vzrok za premestitev. Med navedenimi sta bila tudi dva z izrazitim osteomielitisom in zato še kako potrebna boljših razmer zdravljenja. Tudi zaradi poškodb oči in obraza, kjer so bili potrebni plastični posegi, smo pripravili za transport devet ranjencev. V partizanih so bile velike težave z zdravljenjem odprtih poškodb prsnega koša in ranjenih pljuč. Zanje, če ni bilo poslabšanja zaradi naporov ob transportu, je bila premestitev v boljše medicinske razmere in mirnejše okolje življenjsko pomembna. Za transport smo določili štiri tako ranjene.

O času zdravljenja ranjencev, izbranih za transport, je mogoče povedati tole: štirje ranjenci so bili pri nas povprečno po 130 dni, ena ranjenka celo 200 dni. Za to je bila evakuacija nujna. Sedem jih je bilo pri nas 50 do 60 dni, štirinajst ranjencev pa 14 do 30 dni. Drugi ranjenci, pripravljeni za evakuacijo, pa so bili pri nas tako rekoč »novi«, saj so bili z nami šele kakih deset dni. Invalidov tudi pri nas ni bilo veliko, ker smo jih premestili že prej v naši okrevališči in v invalidski dom.

Odpeljanih je bilo 24 ranjencev iz 30. divizije, iz 31. divizije 12, iz Tržaške brigade 5, ostali so bili iz brigade VDV in z mestnih komand. Nosili, varovali in peljali so jih soborci iz obeh divizij.

Skrbno smo uredili administracijo in popise bolezni ranjencev, saj smo že vedeli, da bodo naši ranjenci prišli v strokovne

roke angloameriške vojne sanitete in našim najboljšim kirurgom. Tedaj je bilo v Bariju in v okoliških zavezniških bolnišnicah že kakih deset slovenskih zdravnikov in zdravnic, ki so prišli prek angloameriško-nemške fronte po razpadu Italije iz konfinacij, zaporov in internacij v raznih krajih Italije v zavezniško saniteto in naše baze v južni Italiji. Ranjence NOV so zdravili poleg zavezniških tudi naši zdravniki. Mučilo nas je tudi vprašanje, kako opisati in »opravičiti« naše strokovne pomanjkljivosti, saj bodo med kolegi v Bariju tudi taki, ki niso nikdar videli partizanskih bolnic in si zato ne morejo predstavljati partizanskih razmer zdravljenja. Nismo imeli rentgenskih slik, mikrobiološke diagnostike, imeli smo le najskromnejše laboratorijske pripomočke, redko so bile izvedljive transfuzije itd. Zavezniki pa so imeli možnost zdravljenja s krvjo in trajnimi sestavinami krvi ter nadomestki za kri. Antibiotikov tudi nismo imeli, uporabljali smo le sulfamidске preparate proti gnojivam; in še marsičesa drugega ni bilo, kar je bilo tedaj že dosegljivo zavezniškim armadam in je danes vsakdanje sredstvo za zdravljenje poškodb. Tudi kirurška ekipa 9. korpusa, ki naj bi prevzela kirurško in nujno zdravljenje takoj za bojno črto v večjih načrtovanih akcijah korpusa, tedaj še ni delovala.

Po nekaj dnevih priprav, posvetovanj, razmišljanj in zagat s preskrbo, pa tudi preplašeni zaradi strelnih odmevov iz bojov

Dov Javlo.
 Ker se je situacija bistveno spremenila
 zato je evakuacija ranjenec nemogoča.
 Etto ste se mičili z evakuacijo ranjenec jk
 morate takoj maroj zavesti in dohodi dobo
 sakomunizirata. Lim so evakuacija morza
 vam bomo povzamo javiti.
 L. f. d. n. Polit/kom 9. korpusa
 8. VIII. 1944.
 Hribar

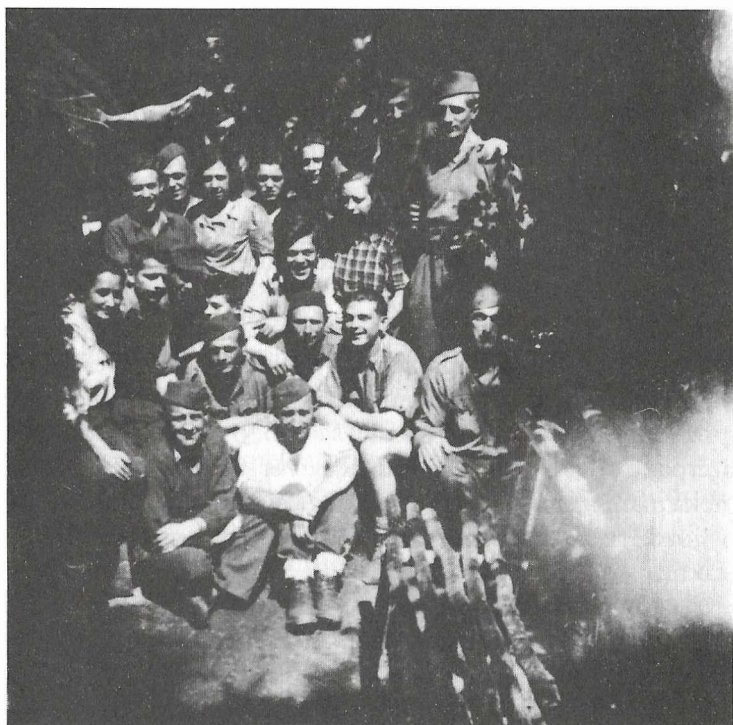
Obvestilo političnega komisarja korpusa Janeza Hribarja o spremembi datuma transporta

v Trnovskem gozdu smo 8. avgusta 1944 zvečer dobili povelje, da morajo biti ranjenci naslednje jutro ob 5. uri na Hudem polju nad Mrzlo Rupō. Tja bodo prišle brigade za prenos ranjencev in ranjenci iz bolnice Franja ter iz odrednih bolnic z Gorenjske. Vso noč od 8. na 9. avgust je osebje bolnišnice nosilo ranjence, da so zjutraj pripravljeni ob cesti čakali brigade. Toda teh ni bilo od nikoder. Ob 7. uri zjutraj smo otrpnili ob odmevih bojov, ki smo jih slišali od Male Lazne, od koder je vodila cesta na Hudo polje.⁶³

Mučno negotovost je nekoliko ublažilo sporočilo, ki ga je prinesel kurir političnega komisarja korpusa, da moramo ranjence spraviti na varno za nedoločen čas. Nazaj v bolnišnične prostore jih nismo mogli znositi, saj je bilo osebje popolnoma izčrpano od nočne nošnje ranjencev. Na srečo je prišla po cesti neka manjša enota, ki nam je pomagala znositi ranjence s ceste v gozd. Toda za nami so ostali sledovi, ki jih ni bilo mogoče zakriti.

Naslednje dni nas je mučila negotovost: kaj če se boji z Male Lazne, od koder je odmeval spopad, prenesejo do nas? Zdravniške ordinacije, prevezovanje in manjše operacije smo prenesli pod zeleno bukovje, na utrjena tla nekdanjih kopišč. Manjkalo nam je odej, saj smo bili na prostem visoko v Trnovskem gozdu, kjer so noči vse leto zelo mrzle, in ranjence na nosilih je zeblo. Hrano in napitke so nam prinašali iz bolnišnične kuhinje.

Končno smo bili odgovorni za ranjence le poklicani na ponovni posvet komandantov obeh divizij in korpusa. Zagotovili so nam, da transport bo. Zaradi zapletov v spopade prav tistih enot, ki so bile dolžne prevzeti naše ranjence in tiste iz Cerknega, smo čakali slabo obveščeni od 9. do 15. avgusta. Čakanje je mnoge ranjence napravilo malodušne, nezaupljive do transporta in do zdravljenja na cilju. Bodrili smo jih, da so v zavezniških bolnišnicah v naših bazah tudi naši zdravniki, ki so že prišli iz osvobojenih krajev Jugoslavije. Mnogi ranjenci pa bi se vseeno čutili bolj varne med nami na domači zemlji. Pri-morci so jo še posebno težko zapuščali. Vsi ranjenci so bili

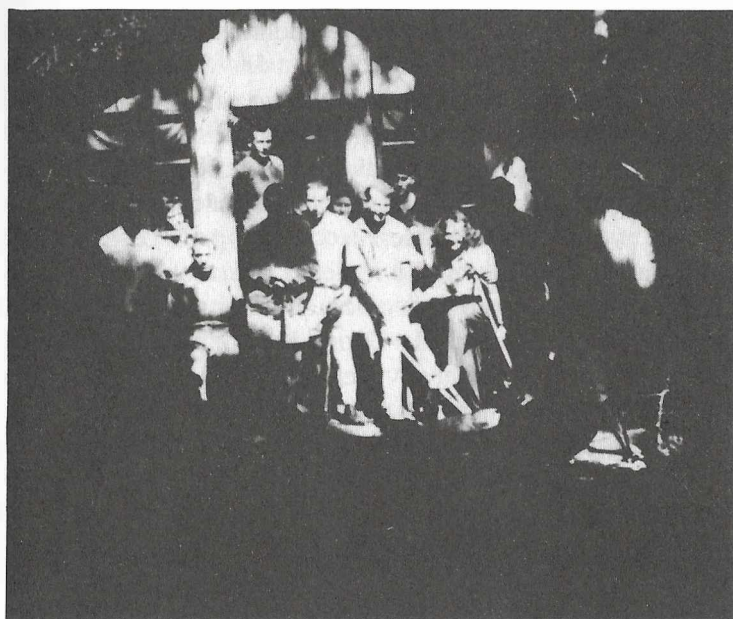
*Osebjje bolnice oddelka pod Hudim poljem julija in avgusta 1944.
Med borci so borke dr. Pavla, Ivanka Kenda in Loretta Burlini*

bolnišničnemu osebju dragi, saj smo bili zdravniki, bolničarji in vse osebjje njihovi resnični prijatelji. In oni so se resnično počutili naši varovanci. Realnost in nuja pa sta velevali, da gredo dalje na jug.

Trpljenje 30 ranjencev, ki so jih brigade 31. divizije prevzele 13. avgusta v Cerknem, se je začelo že v Želinu.⁶⁴ Vzpon od tu v Jagrščje je bil težak; na kamionih po cesti prek Dolenje Trebuše bi bila pot za borce nosače in za ranjence mnogo lažja, toda nevarna. Pot iz Jagršč na Oblakov Vrh in vzpon na Vojškarsko planoto smo dobro poznali: mnogi naši ranjenci, ki smo jih premestili iz centrale v Trnovskem gozdu v naše okrevališče v Jagrščah, so že prehodili to pot. Kar dobro smo

si zato lahko izračunali, kdaj bodo brigade prevzele naše ranjence.

Brigada jih je res prevzela 16. avgusta. Spremljal jih je naš bolničar Stanko Vadnjal, jaz pa sem opravila še zadnji pregled in se poslovila od njih 17. avgusta blizu Otlice, kjer so kolone z ranjenci počivale in kjer so jih naložili na vozove in tovornjake. Igralska skupina 9. korpusa jim je za slovo pripravila miting, ki jih je malo poživil in razveselil. V moji zavesti so za vedno ostali: Danica Greif, ki je bila pri napadu na partijsko šolo pred meseci hudo ranjena in je imela zlome kosti na nogah zelo vnete, se nikakor ni mogla potolažiti, saj je imela v Ajdovščini hčerko. Tolažila sem Zorzuta, ki je imel hudo gnojno vnetje pljuč po prestrelu in je obupaval, češ da ne bo preživel transporta. Tolažili smo ga, da bo v Italiji ozdravel. Černe iz Tomaja je plesal po eni nogi, verjetno ob podpori žganja, in sam sebe tolažil, da se bo vrnil v domovino z novo

Ranjenci v oddelku bolnice pod Hudim poljem septembra 1944

nogo. Pristrčno sem se poslovila še od komandanta bataljona Laze Zoriča, ki je po ranitvi prebolel vnetje trebušne mreene. Ker je bil večni grešnik pri dieti, smo mu ponovno zabičali, da sme jemati hrano samo od našega bolničarja, ki dobro ve za njegovo stanje. Ruskega borca Kalinova bi bila najraje napotila nazaj v našo bolnišnico, saj ga je transport močno utrudil; rani ga je mina in je pri nas prebolel sepsa. Pred odhodom sem z vsakim spregovorila vsaj besedo v slovo in pri vsem tem nisem opazila, kdaj so kamioni odhrumeli po cesti proti Colu in na najbolj ogroženo točko na Ravbarkomandi pri prehodu čez cesto in železnico.

Naslednji dnevi so minili v napetem pričakovanju vesti, kako so prišli ranjenci čez cesto in progo. Gradnikova brigada je bila pred transportom poslana na Pivko in je varovala prehod preko proge in ceste Ljubljana–Postojna–Trst. 30. divizija, Bazoviška in Kosovelova brigada (Gregorčičeva je bila tedaj v Benečiji) sta ščitili transport proti Gorenji Trebuši, Lazni, pred nasprotnikovimi napadi iz Vipavske doline, Cola, Črnega Vrha ter iz smeri Postojna in Planina.

V noči s 17. na 18. avgust so ranjence na kamionih prepepeljali do Bukovja in jih zvečer srečno prenesli prek proge in ceste ter nadaljevali pot prek Javornika v Loško dolino.

20. avgusta smo v bolnico sprejeli sporočilo, da je ves transport že prešel progo in železnico ter gre proti Loški dolini. Naše zadovoljstvo je motilo le nekaj pohodov Nemcev čez našo javko, toda ni bilo hudega. Hiteli smo z gradnjo nove postojanke, saj je bila centrala »B« pod Hudim poljem, iz katere smo oddali največ ranjencev, zelo dekonspirirana, posebno zaradi zapletov v datumih in organizaciji transporta.

Borci sanitetnih enot na Primorskem tedaj nismo vedeli, če bo še kaj takšnih transportov. Potrebni bi vsekakor bili. Menda niso bili več aktualni zaradi drugače načrtovanih bojov skupaj z zavezniki. Pa tudi naporji so bili preveliki za ranjence in za brigade, ki so bile vse do osvoboditve zapletene v boje. Tudi letališče v bližnji Loški dolini so zaradi nevarnosti, da bi ga napadel sovražnik, opustili. Vseh ra-

B. IX. 1944.

Draga Pavla!

Marjan Južnič - dr. Niko mi je povedal, da je Milan srečno ušel pri ofenzivi na Ervar in da se sedaj nahaja v Italiji. Od tam pa kakor veš, pošta slabo prihaja. - Vsi Tvoji ranjenci so že v Italiji. Sicer ni nič novega.

Prisrčen pozdrav!

VOJNA BOLNICA POČTOVNA
(Diviša SVVB "Pavla"-IX. Korpus)

Ure: 24.VI.1944.

Pismo dr. Božene Ravnihar Nataše, upravnice partizanske bolnice »S« v Notranjskem Snežniku in baze za letalski prevoz v Italijo, 8. 9. 1944 Pavli, v katerem sporoča, da so ranjenci že v Italiji

njenecv niso takoj odpeljali s tega letališča. Na najavljene, večkrat tudi odpovedane polete zavezniških letal so morali čakati v bolnici »S« v evakuacijski bazi v Babnem Polju v Loški dolini. Partizansko letališče v Nadlesku v Loški dolini je delovalo od 21. julija do 9. septembra 1944; od tod so zavezniška letala z 12 poleti odpeljala 611 ranjencev in invalidov NOV.⁶⁵ Največ ranjencev iz opisanega transporta s Primorske na Notranjsko je bilo odpeljanih 30. in 31. avgusta ter 1. septembra 1944. V kočevske bolnice pa je odšlo 9 lažje ranjenih, ki so bili prispeli v Loško dolino v opisanem transportu.

Po dokumentaciji evakuacijskih seznamov partizanskega letališča v Nadlesku na Notranjskem so bili do 1. septembra 1944 odpeljani v bolnice v južno Italijo: Vincenzo Turturello, Jože Zorzut, Zdravko Jelerčič, Jože Pavlin, Emil Cej, Danica Greif, Franc Burger, Jožko Žorž, Jožko Ferlat, Maks Dolenc, Alfonz Širca, Ladislav Besednjak, Constantin Denizo, Visko Nadin, Danilo Šuligoj, Albert Chenavier, Viktor Černe, Bruno Zangirello, Alojz Muren, Julij Gorjan in Edvard Daneu.

**S transportom v bolniško bazo letališča na Notranjskem
so bili odpeljani iz bolnice SVPB »Pavla«**

Ime	Rojen	Ranjen	V bolnici dni
Vojne poškodbe očesa, slepota			
Franc Burger	1908	Vrata	30
Albert Chénavier	1920	Otlica	2
Alojz Muren	1923	Klavže	80
Emil Škrabar	1924	Vrata	30
Miha Vrhovnik	1905	Vrata	30
Vojne poškodbe obraza, vratu			
Ivan Bolta	1914	Lokve	14
Franc Markič	1907	Lokve	14
Stane Ravbar	1924	Vrata	30
Ernest Štoka	1924	Predmeja	3
Vojne poškodbe prsnega koša in prsne votline			
Franc Klemenčič	1910	Lokve	14
Vicenzo Turtarello	1923	Idrija	130
Lazo Zorić	1924	Predmeja	18
Jože Zorzut	1910	Razdrto	67
Amputirana zgornja ali spodnja okončina			
Viktor Černe	1906	Lokve	210
Zdravko Jelerčič	1927	Razdrto	67
Štefan Kmetič	1917	Ob Soči	66
Visko Nadin	1925	Banjšice	3
Redento Biaseto	1923	Krnica	14
Vojne poškodbe mišičja, kosti, okončin; infekcije			
Alojz Čuk	1910	Oblakov Vrh	20
Miloš Djukić	1919	Lokve	13
Joško Ferlat	1927	Oblakov Vrh	21
Jože Gratzner	1918	Zadlog	13
Davorin Hlade	1924	Otlica	14
Franc Kersnik	1911	Trnovo	18
Ivan Kralj	1917	pri Jamah	12
Angelo Leone	1910		13
Vojne poškodbe kosti in sklepov okončin; hrbtenice			
Jože Arčon	1920	Oblakov Vrh	21
Herti Badmajev	1920	Slavna-Trst	80
Gabrijel Bevk	1912	Fužine	60

Ime	Rojen	Ranjen	V bolnici dni
Lado Besednjak	1920	Lokve	14
Emil Cej	1913	Col	53
Constantino Denuzo	1917	Krnica	14
Maks Dolenc	1920	Oblakov Vrh	21
Virgil Gomizelj	1928	Ajdovščina	53
Anton Gravnar	1926	Zavrh	7
Danica Greif	1914	Cerkno	198
Andrej Kozem	1925	Otlica	3
Alojz Lemut	1924	Avče	36
Jože Pavlin	1924	Idrija	147
Anton Pertovec	1906	Idrija	131
Danilo Sejtahmetov	1914	Otlica	3
Danilo Šuligoj	1914	Otlica	3
Bruno Zangirello	1911	Temenica-Kras	80
Jožko Žorž	1927	Oblakov Vrh	22
Domenico Amico	1920		
Adrahman Kalinov	1918	Ajdovščina	53

Invalida Julij Gorjan in Edvard Daneu Danilo sta bila premeščena iz bolnice Pavla v invalidski dom nad Cerknim in od tam s transportom skupaj z navedenimi ranjenci v Južno Italijo (glej njuni pripovedi).

JULIJ GORJAN

Spomini na transport v Italijo

Rojen sem bil 26. 11. 1922 v Šempetru. V NOV sem vstopil 22. 1. 1943. Ranjen sem bil 15. 9. 1943 na Prevalu nad Solkanom. Ob ranitvi sem pripadal 2. četi 2. bataljona Severno-primorskega odreda oziroma Goriški brigadi, ki se je tedaj oblikovala iz omenjenega odreda in iz pritoka novih borcev ob kapitulaciji Italije.

Tisti dan, ko sem bil ranjen, se je začela bitka na goriški fronti. Prvo zdravniško pomoč sta mi še isti dan nudila ambulantni zdravnik iz Čepovana, dr. Montaneri, in bolničarka, vaška babica iz Grgarja, v improviziranem previjališču v Grgarju, kamor se nas je zateklo 5 ali 6 ranjencev, ranjenih na Prevalu.

Palm Springs

[illegible]

Naj se amom se praces dobro. Imela
 sem zveč. Tukaj ne morem biti. Lani
 mi je zastonj tukaj vseh mojih bolnic.
 Lani pa se nisem angliji tudi bolnic
 in bo zelo dobro z nami. V tukajinih bolni-
 cih so se bli. Dvaka zofka (Gorgio)
 in Lani in se nekaj bolnic iz Gorgio
 in Lani in se nekaj bolnic iz Gorgio

S. W. P. B. / P.

Mr. Fowler

IX korynus.

M. O. T. in F. O. Groenigje

Jugoslavija. STPB
"Pavla"
P. 7.

Pismo Danice Greif Bogdane iz zavezniške bolnice v južni Italiji. Danica je bila v opisanem transportu ranjencev s Primorske na letališče v Loški dolini (pismo in ovitek)

moj volilek ima pa karku' in m' in priti
pogledat vaki drugi dom.

Stojin moja je pa stoty argjuna in
upam da bo kmalu ogledan. Skerbi
se mi na vrtogin, in 13. m. sem bila
oprejana. Gledal mu je v. karku'.

Skupaj so mi pricajali karku' ven ker
je bila staba in mi stajali dno. Se in mi
mi moči da mi moči - predstavijo artila
je karku' kot 13. m. Pa mi ga to samo
da ogledam. Ker so mi rekli da mi

moči opile neli ogledam brez oprejanja
in li mi karku' moči opile da li neli
pripa pa opile ni karku' mišiti. Sedaj me
res se karku' oprejanja pa sam mi
da da karku' karku' in to karku' karku'
pripa moči opile pa karku' 30. karku'
karku' karku' mi je v. karku' karku'. Bov

Vic in predstavi karku' pa karku'
karku' in upam da kmalu sog' se v
karku' karku' karku'. Poglejte karku'
pa karku' se karku' karku' karku'
karku' karku' karku' karku' karku'

Zaradi nevarnosti prodora sovražnika so previjališče po dveh dneh preselili v Trnovo. Tu mi je omenjeni zdravnik ponovno pregledal rano in ugotovil začetek plinske gangrene. (Ranil me je drobec granate v levo nogo pod kolenom).

Zdravnik mi je obzirno povedal, da bo za rešitev življenja potrebno amputirati nogo.

Iz Trnovega so me s poltovornim avtom peljali skozi Trnovski gozd v Ajdovščino k dr. Furlanu, ki pa si ni upal opraviti amputacije. Zatrjeval je, da tega ne zmore, ker je le splošni zdravnik. Prevoz smo nadaljevali proti Gorici in iskali bolnišnico enot goriške fronte. Prišli smo v bolnišnico v Vrtovinu, ki jo je organiziral dr. Peter. V njej je zdravil italijanski zdravnik dr. Anton Cicarelli, ki je skupaj s svojimi italijanskimi bolničarji iz bivše italijanske vojske prestopil v našo NOV. Ta zdravnik mi je potem, ko so mu priskrbeli kirurški instrumentarij iz rudniške ambulante v Idriji, amputiral nogo.

Bližajoča se nevarnost nemškega prodora goriške fronte in zasedbe Vipavske doline je narekovala evakuacijo bolnice, zato je dr. Peter organiziral premik bolnice najprej v Lokavec, nato pa na Otlico.

Nemški prodor v Vipavsko dolino in v bližino Otlice je zahteval ponovni premik bolnice, in sicer v skrajno skrito območje. Tako so nepremične in huje ranjene skrili v Trnovskem gozdu pri Kozjih stenah.

Nemška ofenziva nas ni odkrila. Po sedmih ali devetih dneh, ko so se razmere v okolici umirile, smo bili premeščeni v bližnji zaselek Mala Gora, kjer nam je dr. Cicarelli temeljiteje pregledal rane in jih ukazal previti.

Dr. Peter je priskrbel varnejši in udobnejši kraj za okrevanje. Premestili so nas na levo stran doline Bele, na Tršanovše, kjer smo nekaj dni ležali v votlini nedaleč od tršanovške domačije. Potem so nas preselili v hišo. Tu so mi domačini priskrbeli stare bergle, da sem se lahko začel za silo premikati, čeprav je bila rana še odprta.

Sredi oktobra nas je presenetil prvi sneg, znanilec zgodnje zime.

V novembru smo bili premeščeni v hišo kmeta Tratnika v Čekovniku.

Rana se mi je povsem zacelila. Zaradi invalidnosti sem bil le delno premičen in sem bil ob ustanovitvi bolnice Pavla premeščen v to bolnico.

Aprila 1944 so nas takratne ranjence invalide Daneva, Briškega, Kristjana, Černeta in mene odpustili iz bolnice. Po krajšem postanku v bolnici Franji so nas prepeljali v novo ustanovljeno okrevališče v Črni Vrh nad Cerknim. Tu smo avgusta 1944 dočakali evakuacijo v zavezniške bolnice v Italijo.

Prenos (občasno tudi prevoz) okoli 100 ranjencev so povečini opravili ponoči. Organizacija evakuacije ranjencev je bila temeljita, saj na vsem pohodu od Črnega Vrha do letališča v Nadlesku nismo naleteli na hujše prepreke. Le pri prehodu proge Ljubljana-Trst pri Ravbarkomandi je prišlo ponoči do strnjenega streljanja med sovražnikom iz bunkerja ob progi in našo enoto iz Gradnikove brigade, ki je ščitila prehod. Ves čas pohoda smo imeli redno prehrano in zdraustveno nego.

V bližini priložnostnega letališča v Nadlesku smo čakali na letalo teden dni. V Bari smo prileteli 1. 9. 1944. Nas ranjence invalide so namestili v okrevališčno zbirno taborišče Altamura. Tu nas je bilo od 200 do 300 invalidov in okrevanih ranjencev.

Taborišče so upravljali naši starešine, povečini bivši ranjenci iz Dalmacije, in sicer pod intendanturno oskrbo angleškega častnika.

Po osvoboditvi Beograda 20. oktobra 1944 so začeli postopoma vračati v domovino okrevane ranjence in invalide. Precejšnja skupina se nas je vrnila 20. februarja 1945 v Beograd. Tu so nas razporedili kot vojne uslužbence v enote JLA, kjer smo končno dočakali osvoboditev in demobilizacijo.

EDVARD DANEU DANILO

V zavezniške bolnice v južno Italijo

Spominjam se, da smo zadnje dni avgusta 1944 prišli v Stari trg in Babno Polje na Notranjskem.

1. septembra so prispeli avioni. S spremljevalci smo se pozdravili in si zaželeli srečno vrnitev v domovino. Ko smo prišli v Bari, so nas na letališču lepo sprejeli.

Glede na vrsto poškodb so nas razporedili v različna okrevališča oz. bolnice (Quassana, Grumo, Barleta, Trani, Altamura, Gravina).

Zaradi prejšnje zasilne amputacije sem bil že čez nekaj dni v bolnici Grumo ponovno operiran. Tudi tam so bili zdravstveni delavci Jugoslovani. Po okrevanju sem šel v dom invalidov v Altamuro, kjer so se zbirali invalidi iz vse Jugoslavije, ranjeni v Bosni, Dalmaciji in Sloveniji.

Tu sem se srečal s tovariši Julijem Gorjanom, Viktorjem Cernetom, Stanetom Skrabarjem, Kristjanom Briščkom ter s sovaščanom Ivanom Čokom, ki je bil ranjen na otoku Mljetu. Pod vodstvom Grosarja iz Solkana smo ustanovili ortopedsko delavnico. Iz odpadne aluminijaste letalske pločevine in iz filca smo izdelovali proteze. S protezo sem se počutil samostojen. Obiskal sem vse svoje tovariše v raznih okrevališčih v Altamuri.

Po osvoboditvi Beograda, Splita, Dalmacije in severnega Hrvaškega primorja februarja 1945 smo se vrnili v domovino. V Zadru smo 9. maja na ladji Bakar (morda Ljubljana) dočakali zmagoviti dan. Vsi smo si želeli čimprejšnjo vrnitev v domači kraj. Iz Zadra so nas peljali prek Biograda na moru v пристanišče Bakar, nato mimo Delnic in Kočevja v osvobojeno Ljubljano. 20. maja sem prišel v domači kraj Trst (Kontovel). Vso pot sem prepotoval s sovaščanom Ivanom Čokom.

Po odhodu ranjencev na Notranjsko smo sprejeli pet bolnih in poškodovanih borcev ter sedem ranjencev. Polde Kerševan iz Prešernove brigade je bil ranjen pri Pivki pri transportu ranjencev. Iz 18. brigade sta bila Ivan Šahovski in Karel Mozetič, ranjena pri Šempasu, in Kalik Kosenbajev, ranjen na Colu. 26. 8. 1944 sta bila sprejeta dr. Vladislav Klein in Mirko Toman, oba iz 31. divizije, ranjena pri Postojni.

Posvetili smo se urejanju bolniške postojanke pod Hudim poljem, ki smo jo imeli za začasno »centralo«. Zavedali smo se, da nam tu ni več obstanka. Preveč blizu so se dogajali mučni zapleti s transportom. Osebe je bilo potrebno počitka. Morali smo misliti na novo gradnjo na povsem drugem kraju. Iskanje nove lokacije je zaposlilo tiste, ki so dobro poznali Trnovski gozd od Čekovnika in Bele do Trebuše, Vojskega, Male Lazne in širšo okolico.

V teh dnevih sprostitev pa je nepričakovano prispela večja skupina ranjencev po napadu naših enot na domobransko postojanko Črni Vrh 1. septembra 1944. Štab korpusa je načrtoval uničenje domobranskih postojank ob Dolomitih; poleg Črnega Vrha in Godoviča naj bi napadli še Hotedršico. Prva je padla postojanka Črni Vrh, ki so jo Nemci pustili domobrancem po končani poletni ofenzivi v prvih dneh avgusta 1944. V njej je bila 15. četa Slovenskega narodnega varnostnega zbora.⁶⁶ Poleg teh postojank so bile sovražnikove postojanke tudi v Spodnji Idriji, Ajdovščini, Vipavi in drugod. Vse so nam delale skrbi, saj smo se vedno bali njihovih nenadnih iz-

padov. Med njihovimi vojaki so bili namreč tudi možje, ki so poznali manj znane poti po gozdovih.

Napad na Črni Vrh je bil podnevi. V napadu in zaščiti so sodelovale Gradnikova, Vojkova, Prešernova, Kosovelova, Bazoviška brigada in topništvo.⁶⁷ Kronisti brigad pravijo, da je bilo v teh bojih 34 ranjenih.⁶⁸

V naši kroniki je popisanih 27 ranjencev, hudo ranjenih v Črnem Vrh. V bolnici je umrl Viktor Prelaz, namestnik komandanta 3. bataljona Gradnikove brigade, zaradi strelne poškodbe trebuha. Ivan Troha in Matevž Bergant iz Vojkove brigade sta bila ranjena v hrbtenico in sta umrla zaradi sepse; Troha čez 20 dni, Matevž pa 35 dni po rani.⁶⁹

Pri napadu na Črni Vrh 1. septembra 1944 so bili ranjeni:

– Iz Gradnikove brigade: Franc Hrovatin, Iztok Sulič, Francoz George Scëti, Jože Turk, Bruno Kalančič, Andrej Zavrtanik, Milan Štrukelj, Viktor Prelaz, Ivan Troha, Djuro Latinović, Francoz Marius Poy, Jože Komel, Anton Tancar, Boris Križaj, Zdravko Brglez, Alojz Plesničar; Dušan Vukadinović, ranjen 3. 9. 1944.

– Iz Vojkove brigade: Mirko Dukič, Jože Križaj, Matevž Bergant.

– Iz Prešernove brigade: Marjan Mrak, Franc Šušteršič, Leopold Blažič, Franc Stopar, Andrej Ažman, ranjen 1. 9. 1944 pri Godoviču.

– Iz štaba 31. divizije je bil pri Godoviču ranjen Angel Mozetič. Marija Kunc in Ivanka Ozbič sta bili ranjeni aktivisti terenske organizacije NOB.

V tem času smo zdravili v bolnici tudi druge borce. Kajetan Kolar iz 31. divizije je bil ranjen pri Postojni, v bolnici je bil od 26. 8. do 10. 9. 1944. Stanko Razpet iz 31. divizije je bil ranjen v Kojci 30. junija 1944, v bolnici od 3. do 9. 9. Ivan Peršin je bil ranjen v Idriji 18. 3. in sprejet na zdravljenje 11. 9.; prej je bil zdravljen v Okrevališču 2. 1. 9. je dr. Branko Volavšek poslal v bolnico Stanislava Milavca iz Dolomitskega odreda, ranjenega v hrbtenico 25. 8. pri Rakeku. Stanko je umrl 15. 9. 1944 zaradi sepse po infekciji sečil.

V prvi polovici septembra 1944 so pripeljali v našo bolnico več ranjencev in okrevajočih iz krajev Primorske, od koder smo jih le redko dobivali. Takrat sprejeti so bili na Krasu ranjeni borci 19. brigade Franc Krapež, Mirko Fabčič, Danijel Marvin, Lucijan Brumet, Vinko Antonič, Jože Erjavec, Albert Kovačič iz Šembij, Slavko Debeljak iz Štanjela, v Gaberju ranjeni Andrej Bavcon ter Jože Kokalj iz 31. divizije, ranjen 22. 8. 1944 pri Postojni. Iz kraškega okrožja je bil sprejet na zdravljenje ranjenec Stanislav Ferfolja, iz Južnoprimskega odreda pa Andrej Jelusič. V Šmihelu je bil ranjen Franc Kapelj iz 16. brigade, v Vitovljah Srečko Orel, ranjen 28. 8., ter Ivan Šivic, ranjen 11. 9., oba iz 18. brigade. Štefan Humar, terenski obveščevalec, je bil ranjen v Levpi pri Avčah, Branko Djordjević iz 19. brigade pa v Kobdilju. Avgust Starc iz Gradnikove brigade je bil ranjen v Lomu 13. 9. in sprejet v bolnico 14. 9. 1944.

Iz 19. brigade sta bila sprejeta Darko Kavčič in Alojz Mravljje, oba ranjena v Kobaridu 10. 9., Milan Jurca iz 18. brigade je bil ranjen v Brdih 10. 9., Jože Eržen iz Gradnikove brigade pa v Cerknem istega dne.

RANJENCI IZ DRUGIH SANITETNIH ENOT

V septembru so bili iz drugih vojnih sanitetnih enot premeščeni k nam in sprejeti Valentin Gramov, ranjen 14. 7. 1944, in Tazor Begmuratov, ranjen v Grgarju istega dne, oba iz 18. brigade; Jože Kokalj iz 31. divizije, ranjen pri Postojni 22. 8. Anton Jakša iz 17. brigade se je poškodoval pri Krnu 20. 8.

Jeseni 1944. Ob Titovi sliki Pavle Manfreda, Aldo Humar, Vido Humar, Matija Rutar. Od leve Ivan Friškovec, Joško Vončina Omevnikar, četrti Jože Mohorič, Jože Gorjan

Zanimivo je, da smo sprejeli takrat na zdravljenje iz bolnice Svoboda iz Brd Antona Jermola, ranjenega v Počlogu 17. 6., bolnika Ignaca Bratkoviča, Leopolda Černigoja iz 17. brigade, ranjenega 20. avgusta pri Krnu, in Antona Goljo iz 17. brigade, po nesreči ranjenega tudi pri Krnu. Dne 28. septembra 1944 je bil iz bolnice v Brdih zaradi komplicirane strelne poškodbe nadlahti k nam premeščen poročnik prvoborec Avgust Zajc. Kot premičnega ranjenca invalida smo ga premestili v Okrevališče 2. V poslednji sovražnikovi ofenzivi marca 1945 se je to

okrevališče umaknilo iz hiš v grape. Tam so Nemci Zajca ujeli in ubili.

CIVILNI ŽRTVI

Zelo nas je pretresla nenavadna zgodba dveh civilnih žrtev vojne, dveh otrok: 11. septembra 1944 so pripeljali k nam ta dan ranjena bratca in sestro Lucijana in Silvo Skok iz Lokev. Igrala sta se z bombo, ki je eksplodirala. Lucijan je ozdravel, Silva pa je umrla.

NAPAD NA HOTEDRŠICO

Že tretjič v tem letu so enote 9. korpusa napadle domobransko postojanko v Hotedršici, najbolj južno ležečo dolomitsko postojanko. Napad so 7. oktobra 1944 zjutraj izvedle v glavnem enote 30. divizije. Od sanitetnega referenta štaba korpusa dr. Edvarda Poharja smo prejeli obvestilo, naj te dni (tj. 7. 10. 1944 od 5. ure zjutraj) vzdržujemo zvezo z vasjo Trebče, kjer bo kirurška ekipa. Velja naj tudi naša »stara javka«, javka v Čekovniku. Zaradi raznih zapletov pa domobranske postojanke v Hotedršici naši borci niso zavzeli.

NEMŠKA OFENZIVA OKTOBRA 1944

Sovražnik je začel t.i. ofenzivo »Grünwald« v začetku oktobra. Trajala je do srede oktobra.⁷⁰ Nemške enote so prodirale iz Gorice v Grgar, Ravnico in Trnovo. Ofenziva je imela namen partizanom uničiti zaledje za prihajajočo zimo in zavetja v Trnovskem gozdu. Enote, tudi tiste, ki so bile v bojih za Hotedršico, so pohitele v te kraje, proti Čepovanu in Trnovemu. Fronta se je razvila vse od Čepovana čez Trnovo do Krnice. Nemci so prodirali proti Lokvam, naprej do Male Lazne, do Predmeje in do Cola. Manjše nemške enote so šle mimo nas in celo prek Hudega polja.

Tržaška brigada je šla mimo nas, ko se je premikala na Vojsko. V tej ofenzivni akciji, ki je bila del nemške ofenzivne operacije, imenovane »Partisanen Woche«, je bilo po presoji kronista 9. korpusa okrog 3500 sovražnikovih vojakov.

V začetku novembra smo spet čutili večjo sovražnikovo aktivnost. Prodiral je na Banjško planoto in v Trnovski gozd, proti Cerkljanskemu in Gorenjski.⁷¹

Našo bolnico so vsi ti premiki sovražnikovih enot zelo vznemirjali. O mnogih spopadih so nas obveščali, kot je zapisano v kroniki bolnice, le prihajajoči ranjenci.

SPREJEMI SKUPIN RANJENCEV

Sodeč po datumih ranitev, sprejemih v bolnico ter po tem, kje so bili ranjeni, pa tudi po spremnih bolniških listih, ki so jih izpolnjevali po takrat že ustaljenih formularjih sanitetni referenti v enotah, so bili ranjeni v bojih pri Hotedršici tile borci: Dragutin Stojković iz voda za zveze, Anton Erjavec iz Zaščitnega bataljona 9. korpusa; Izidor Mustafa in Cvetko Benza pa sta bila iz 18. brigade.

V Trnovem so bili ranjeni iz 17. brigade Jože Mažgon, iz 16. brigade Anton Furlan, Franc Lapajne, Franc Gosar, Marko Oprešnik, Janko Koren, Pavle Peternel, Franc Pajer, Anton Draksler, iz 18. brigade pa Tima Sadijev, Ratko Marjanović in Tomaž Kavš.

Nošenje ranjencev. Od leve Jože Skrt, Anton Rot, Matija Rutar, Stanko Manfreda, 1944

Na Otlici sta bila ranjena Franc Brodar, obveščevalec 30. divizije 27. 9. 1944, in Bojan Marovič 29. 9.; Vilko Gravnar iz 18. brigade je bil ranjen 3. 10. v Dornberku.

Te dni, to je okrog 8. do 11. oktobra, so bili sprejeti tudi ranjenci iz 20. Tržaške udarne brigade Giuseppe Boscard, Vergilio Basilio, Danilo Laurenti in Jože Katafano; Giuseppe Buffo in Francesco Gracino zaradi poškodb pri padcu; Marjan Čuk iz 19. brigade, drugič ranjen in zdravljen v bolnici od 13. do 30. 10. 1944.

Skupina sprejetih v bolnico, ranjenih od 2. do 5. novembra 1944 na Otlici, v Krnici ter v Trnovem, je naslednja: Rudi Čevinja, Jože Korošec, Marjan Krapež, Rudolf Ručman, Milan Brkič, Andrej Tavladzi, Simeon Kolesnikov, Edvard Čeh, Ivan Pič, Karel Križman, Ivan Štoka, Dušan Falatov, Ivan Štrucelj, Anton Cengle, Karlo Semolič, Edi Pelicon, Peter Pestotnik, Alojz Korošec, Just Grosar, Ciril Volk, Stanko Špacapan, Hilarij Krajnik, Pavle Šutov, Venceslav Lozar, Pavla Batič, Ivan Friškovec, Franc Nusdorfer, Ferdinand Brundola in Ladislav Tavčar. Ti borci so bili večinoma iz 18. in 19. brigade in iz štabnih enot 30. divizije.

Ranjenci, ki so bili pripeljani k nam na zdravljenje ob koncu meseca novembra, so bili ranjeni 29. in 30. novembra v Kalu pri Kanalu. Iz Tržaške brigade so bili Agostino Zerilli, Giovanni Monfardini in Anton Furlin, Baldomir Pirih pa iz sekcije za zveze štaba korpusa.

SPREJEMI RANJENCEV IZ BRIGADE VLADIMIR GORTAN

Dokaj nenavaden je bil sprejem ranjencev 20. in 22. oktobra 1944 iz istrske brigade Vladimir Gortan. Ko so se namreč enote te brigade 11. hrvaškega korpusa po akcijah na železnico in spopadih z Nemci v Brkinih umikale na področje Postojne, Bukovja in Stran, so se tudi tam spopadale s sovražnikom. Tako so bili tedaj pri nas sprejeti Marko Poljak, Andrej Prodan, Miro Blažič, Anton Zgaljardi, Franc Draščić in Lucjan Madrusan.

SPREJEMI POSAMEZNIH RANJENCEV IZ RAZNIH ENOT

Od 21. 10. do 1. 11. 1944 so bili v bolnico sprejeti borci, ranjeni na raznih krajih in iz raznih enot: Ciril Dobovišek iz prištabne enote korpusa je bil ranjen v Trebuši, Karlo Bremec iz 2. brigade VDV na Vojskem, Marjan Regolina, voznik iz 30. divizije, na Lokvah, Stanko Čučat iz NOVGRAD-a v Trebuši 23. 10. in Alojz Rupnik iz Dolomitskega odreda v Zadlogu.

Tudi v novembru in v začetku decembra 1944 smo sprejemali borce, ki so bili ranjeni na raznih krajih, največ so bili iz enot 30. divizije. Rok Kordiš iz zaščitne čete 9. korpusa je bil ranjen v Trebuši 19. novembra, Jože Kos iz 17. brigade 14. novembra na Zavrhu, Marjan Dorčič iz 30. divizije v Trnovem 3. 10. Iz 18. brigade so bili sprejeti Josip Asimov, ranjen pri Škabrielu, Ladislav Tavčar, ranjen 1. novembra v Orehovju, Ferdinand Tence iz 18. brigade na Planini 1. 12. Baldomir Testen in Janko Ipavec iz Kosovelove brigade sta bila ranjena v Voglarjih 7. 12, Slavko Trčon iz komande mesta Ajdovščina 4. 12. Miroslav Grmek, obveščevalec iz 30. divizije, je bil ranjen istega dne pri Gorici. Pri Plavah je bil ranjen Albin Kemperle iz 2. brigade Narodne obrambe. Pavla Skrinja iz Južnoprimorskega odreda je bila ranjena v Podkraju 24. 11. 1944.

NESREČA V ARTILERIJSKI BRIGADI 9. KORPUSA

Kronika bolnice za 5. 10. 1944 se konča z besedami, da tako tragično ni končala pri nas nobena skupina ranjencev. In kakšen je bil vzrok za to nesrečo? Artilerijska brigada 9. korpusa je bila v začetku oktobra v Trnovem nad Gorico. Da bi borci sami napravili granate, so sušili smodnik, ki so ga dobili iz zaplenjenega italijanskega skladišča na Nanosu. Ker je bil smodnik vlažen, so ga sušili kar na peči v hiši v Trnovem. Smodnik se je vnel, eksplozija je bila strahovita. Ogenj je zajel hišo in v njej sedem borcev. Transport petih borcev – vsi so imeli opekline najhujše stopnje, bili so polzavestni ali brez zavesti – je prispel k nam drugi dan po nesreči, 3. oktobra.

Opečeni so bili po telesih, glavah in okončinah. Še istega dne, ko so jih prinesli v bolnico, so umrli Janez Vilfan, Lado Ferker in Franc Kavčič. Naslednji dan je umrl Jože Krašna, ki je imel globoke opekline po vsem hrbtu. Peti opečeni borec Rajko Podgornik, prav tako z najhujšimi opekljami po vsem obrazu, hrbtu in ekstremitetah, je bil pri zavesti še dva dneva po nesreči in upali smo, da bo ozdravel, toda tudi on je podlegel zvečer tega dne. Ob tej tragediji smo onemeli ranjenci in osebje bolnice. Medicina je takrat bila večkrat nemočna pri tako hudo opečenih, kaj šele v partizanskih okoliščinah in pri zanje narnem transportu.

Od začetka oktobra do prvih dni decembra so poleg opečenih umrli v bolnici še Hilarij Krajnik iz 19. brigade, ranjen v koleno 3. 11. 1944 v Trnovem. Umrli je 14. 1. 1945 zaradi embolije. Ciril Volk je bil ranjen 4. 11. na Trnovem. Bil je borec 19. brigade. Umrli je 21. 11. zaradi hudih strelnih poškodb prsnega koša in trebuha. Ivan Štrucelj, tudi iz 19. brigade, je bil ranjen 3. 11. 1944 v trebuh in je umrl 9. 11.

3. 11. 1944 so pripeljali na javko mrtvega Jožeta Krajnika iz 30. divizije. Smrt je javila ta divizija.

Anton Cengle, tudi iz 19. brigade, je bil premeščen je bil na zdravljenje v Okrevališče 2.

Od začetka septembra do začetka decembra 1944 je bilo zdravljenih pri nas izredno mnogo bolnih in ponesrečenih borcev. Od 183 pacientov, sprejetih na zdravljenje v obravnavanem obdobju, je bilo kar 57 oskrbovancev bolnikov, ozebljih, ponesrečenih pri padcih in žrtev opeklin.

Kot posebnost iz tega obdobja naj omenim vsaj en vesel dogodek. Naši intendantii so okrog 25. novembra 1944 izvedeli, da ni več nemških posadk v Ajdovščini oziroma v Vipavski dolini in v nekaterih drugih krajih na Krasu. Takoj so pohiteli tja po živež in druge potrebščine in kar hitro so zbrano blago prepeljali do Trnovskega gozda.

V decembru 1944, januarju, februarju in marcu 1945 smo v bolnici doživljali velika presenečenja. V januarju zaradi bitke za Trnovo, v februarju zaradi nemške ofenzive »Rubezahl«, ki ji je v marcu sledilo zadnje silovito sovražnikovo preganjanje glavnine korpusa. Privadili smo se nenehni napetosti pri konspiraciji. Največ bojov je bilo na robu Trnovskega gozda in v njem, od tam so transporti ranjencev prihajali k nam. Pomanjkanje hrane je premagoval nagon po preživetju. Dobro so vplivali na nas uspehi zaveznikov, o katerih je poročal naš radio s pogonom na »bicikel«, in sem in tja kakšne novice od ranjencev iz štabnih, kurirskih in obveščevalskih vrst. Tudi Partizanski dnevnik, čeprav tiskan na bližnjem Vojskem v tiskarni Slovenija, ni več prihajal k nam.

V prvi polovici meseca decembra smo v snegu in mrazu težko transportirali ranjence z javke do tajnih bolnišničnih oddelkov in do okrevališč. Naporno je bilo prinašati hrano in vzdrževati konspiracijo.

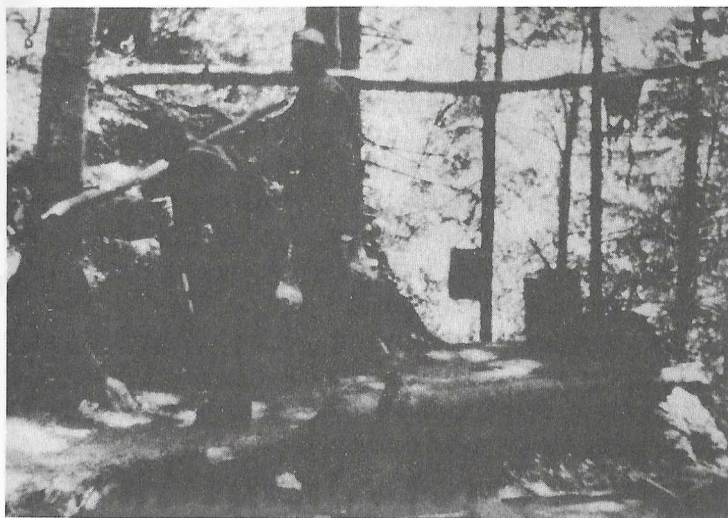
19. decembra se je začela decembrska nemška ofenziva. To je bil le začetek nemških načrtov za čiščenje operativne cone »Jadransko Primorje«, osvajanje prometnih poti Gorica–Vipava–Postojna ter obkolitev in uničenje partizanskih enot na področju Trnovske planote. Z nemškimi enotami so v tej ofenzivi v večjem obsegu sodelovale italijanske, domobranske, nedičevske in druge kvizlinške enote.⁷²

Sovražne enote so začele prodirati iz Postojne, Vipavske doline in Gorice. Že naslednji dan so vdrle na Otlico in v

Trnovo. Del enot 30. divizije se je tedaj umaknil na Vojsko in potem čez Dolenjo Trebušo krenil proti Čepovanu. Na čepovansko območje je krenila tudi Gradnikova brigada. Iz Idrije so nemške enote šle proti Želinu, Trebuši, Zadlogu in Črnemu Vrhu. Boji so potekali na čepovanskem terenu, na Lokvah, v Dolenji Trebuši, v Trnovem, na Lazni, na Predmeji in Colu. S teh območij so nam pripeljali ranjene borce. Od njih smo tudi izvedeli, da so v boje vpletene enote 30. divizije, 2. brigade VDV, Gradnikove brigade in italijanske 20. Tržaške brigade.

Še po božiču so Nemci pritiskali proti Mali Lazni, niso se pa spojili s svojimi enotami s Cola in Otlice. S čepovanskega območja so krenili tudi proti Dolenji Trebuši in se združili s svojimi enotami, ki so jih prej tam uspešno zadrževali Kosovelovci.⁷³

Pred novim letom se je ofenziva končala. V naši bližini na Vojskem in v Mrzli Rupi so se tedaj zadrževali borci Kosovelove in Gradnikove brigade. Oddahnili smo se, ko so nam obve-

Vodo so vlekli iz pritoka Belce v lempah na škripec. Zadnja centrala 1944/45

ščevalne službe sporočile, da so Nemci in drugi sovražniki odšli. Ostale so nemške postojanke v Vipavski dolini in nad Gorico, v Črnem Vrhu in Colu.

Naši bolnišnični oddelki so bili zasedeni, saj smo sprejeli 45 ranjenih, bolnih in ozebljih borcev. Boji so namreč potekali v najhujši zimi. Naši intendantni so kljub zimi prinesli v bolnico nekaj živeža za sproti in za najnujnejšo zalogo, kar nam je vlivalo upanje, da bomo preživeli v kritičnih zimskih razmerah.

Največ nemških akcij in napadov je bilo na območju, ki je bilo nadvse pomembno za bolnico, njen obstoj, za premike do nje in iz nje. Bolnica se tudi v naslednjih mesecih do osvoboditve ni imela kam seliti in umakniti, temveč je morala vzdržati v zelo zoženem krogu: Mrzla Rupa, Vojsko, Gorenja Trebuša, Čekovnik, Bela, Zadlog in sosednji kraji. Tako je bilo tudi v okrevališčih na Vrših in v Jagrščah.

V decembrski sovražnikovi ofenzivi smo sprejeli v bolnico enajst borcev iz 18. brigade, ranjenih na Lokvah, na Lazni, v Gabrju in Dolenji Trebuši. 9 od teh je bilo iz Ruskega bataljona: Aleks Judjenkov, Begmuratov, že drugič zdravljen pri nas, Haider Nijasov, Mihael Nikolin, Dimitrij Ževurov, Timotej Zaharov, Aleksej Ivanov, Nikolaj Timošenko in Konstantin Kuratni, ranjen v Prvačini. Iz te brigade so bili tudi Stanislav Lukaševič, Avgust Pahor, ranjen v Kamnjah, in Alojz Zlober.

Na zdravljenje sprejeti borci iz Gradnikove brigade, ranjeni na Lazni, v Čepovanu in Lokovcu so bili Franc Kršinar, Jožef Kolenc, Ciril Klanjšček, Stanko Erjavec, Alojz Brišček, Franc Pelan, Karlo Flego in Slavko Božič.

Iz 17. brigade je bil sprejet Ljubo Žic, ranjen v Trebuši. Iz 19. brigade so prišli Anton Eder, Vladimir Lulik, Jurij Vrtnik, Stanko Hrast Vinko, po nesreči ranjen v oko v vasi Nemci, Slavko Rotar, Ciril Štor, Ciril Pretnar, Ivan Korelič. Ranjeni so bili v Spodnji Trebuši, na Lokvah, v Čepovanu. Vrtnik je umrl v bolnici 6. 1. 1945, Lulik pa 9. 2. 1945.

Svetozar Petrovič in Viktor Šemole sta povedala, da sta bila ranjena v Vitovljah, oba sta bila iz prištabnih enot korpusa.

Iz teh enot je bil ranjen na Lokvah tudi Štefan Humar, na Colu Brane Prhne, Zvone Kovačevič pa v Podkraju. Dne 23. 12. so bili sprejeti tudi Valter Risling, Anton Poženel iz kurirske karavle P5, ranjen na Predmeji, iz 2. VDV brigade Narodne obrambe Lucijan Bizjak, ranjen na Lokvah, in ponesrečeni Andrej Arnol. Darinka Štrosar, članica okrajnega komiteja Čepovan, je bila ranjena v Trnovem.

Decembra meseca je bilo sprejetih na zdravljenje skupno 70 borcev. Od teh je bilo bolnih in ozebljih 25. To pove, da je bila huda zima na vseh območjih, kjer so bile brigade. O težavah oskrbe ran, transporta, o hudih strelnih ranah pa govore mrliški listi: drugi dan po ranitvi je zaradi izkrvavitve umrl Alojz Zlober, Jurij Vrtnik in Vladimir Lulik pa sta umrla zaradi ranitev trebušnih organov. Iz 20. Tržaške brigade sta umrla Eminio Gimitan (zaradi rane v trebušnih organih) in Samuel Cizana. Cizani so se močno zagnojile rane hudih ozebljin na nogi. Sprejet je bil v zelo zanemarnem stanju in oslavljen od ušivosti. Umrl je peti dan po ranitvi zaradi infekcije s tetanusom. Zaradi iste infekcije je umrl tudi Stanislav Lukaševič. Tretji dan po ranitvi je v bolnici umrl Albert Černič, borec artilerijske enote 30. divizije. Bil je ranjen v trebušne organe.

Visoka smrtnost ranjencev in obolevnost borcev je karakteristična za obdobje od srede decembra 1944 do prvih dni januarja 1945.

JANUAR 1945

Nemiri in spopadi na vipavskem robu Trnovske planote so se nadaljevali še v januarju. Od 3. do 16. januarja so pripeljali ranjence 18. brigade. Ostanboj Fulmatov, Dimitrij Zelenski, Jožef Pavlušič, Ivan Čerečukin so bili ranjeni na Otlici, Predmeji in Colu. Iz bojov na Lokovcu in v Škrbini sta bila Jože Kravanja iz 17. in Franc Prek iz 16. brigade. Prek je umrl v bolnici 20. januarja po štirih dneh zdravljenja zaradi strelne poškodbe trebuha. Na zdravljenje sta bila sprejeta tudi Ludvik

Zima. Transport ranjencev s posebej pripravljenimi sanmi

Huč iz 31. divizije in Vladimir Uršič, obveščevalec iz 30. divizije. Huč je bil ranjen v Čepovanu. Zaradi zloma hrbtenice je bil sprejet Fortunat Koželj iz 18. brigade.

V januarju so bili najtežji boji za uničenje sovražnikove postojanke v Trnovem, ki jo je sestavljala italijanska neofašistična posadka. Postojanka je bila močno utrjena z bunkerji. 19. januarja jo je napadla Kosovelova brigada. Iz smeri Otlice, Cola in Črnega Vrha je akcijo varovala Bazoviška, proti Dolenji Trebuši 157. brigada Guido Picelli, proti Gorici Gregorčičeva in Gradnikova brigada ter del Prešernove brigade.⁷⁴ Nemci so pritiskali na Gradnikovce iz Gorice. Iz teh enot smo sprejeli v bolnico 41 ranjencev. Regent je imel strelno poškodbo glave, Žvab pa ranitev trebuha. V kroniki bolnice je zapisano, da sta ranjenca Jože Žvab in Vojko Regent, oba iz 19. brigade, umrla že na poti do nas.

Iz napadov na Trnovo smo iz Kosovelove brigade sprejeli 13 ranjencev, iz Gradnikove 11, iz Gregorčičeve 10 in iz Prešernove 3 ranjence. Od teh je bil eden ranjen na Sv. Gori, od navedenih iz Gradnikove brigade pa trije na Krasu v Štanjelu in

eden iz Gregorčičeve v Stomažu. To pripominjam zato, ker so še v januarju Gradnikova in Gregorčičeva ter Bazoviška brigada odšle na Kras in v Vipavsko dolino.⁷⁵

V Trnovskem gozdu je bilo zadnje dni januarja mirno. Trnovo, za osvobojeno ozemlje Primorske važna postojanka, je bilo osvobojeno, Nemci in njihovi italijanski pomočniki so se umaknili z izgubami. Zaradi zelo težkih vremenskih razmer in pomanjkanja je bilo veliko žrtev.

V bolnico sprejeti ranjeni borci:

– Iz Kosovelove brigade: Anton Zelenko, Jože Žvab in Vojko Regent 19. 1. 1945; Pasquale Falkoni, Stojan Bajc, Karel Škoda, Stanko Vrhovec, Nasarov Sabilo 20. 1.; Maks Drolc, Milan Žbogar, Vinko Kuželj, Mario Ferenčič, Antonio Carolo, Alojz Bratož, Marjan Golja 8. 2. 1945. Ferenčič in Bratož sta bila ozebla.

– Iz Gregorčičeve brigade: Jože Kravanja, Alojz Miljevič, Ivan Berginc, Karel Petač, Jože Skrt, Rudi Perdec, ranjen v Stomažu, Anton Kralj, Rado Kravanja, Arnaldo Giovanini, Anton Žagar; Tone Kosovel je bil ranjen v Vipavi 30. 1. 1945.

– Iz Gradnikove brigade: Bruno Pipan, poškodovan pri padcu, Franc Rozman, Ivan Požar, ranjen na Krasu, Alfonz Vižintin, Vili Bizjak, Vlado Habjan, Jožef Kuštrin, ranjen v Štanjelu, Krešimir Omahen, Franc Žmitek, Mirko Kalan in Blaž Urban.

– Iz Bazoviške brigade: Pavel Jež Stanko, Rudi Kodrič, ranjen v Vipavi, Andrej Jesenko.

– Iz Prešernove brigade: Janez Jenko, Stane Bešter in Vinko Jensterle, oba ranjena na Sv. Gori.

– Iz štabnih enot 31. divizije: Milan Krašna, Drago Kebelj, Jože Ferjančič, Vinko Krajnik.

– Iz Vojkove brigade: Andreja Kunčiča je hudo ranila mina v Trnovem. Umrl je v bolnici mesec dni kasneje zaradi pljučnice. Janez Krapež iz Gregorčičeve brigade je bil hudo ozebel, ušiv, zbolel je 21. 1. 1945 v Krnici, premeščen je bil v bolnico iz Okrevališča 1, umrl 7. 2. 1945.

NEMŠKA OFENZIVA »RÜBEZAHL«

V februarju in v začetku marca so Nemci v treh etapah izvedli ofenzivo »Rübezahl« (Repoštev). Prva etapa se je začela 7. februarja. Dne 11. februarja so jo podaljšali. Druga etapa, »Rübezahl II«, se je končala 18. februarja. Etapa »Rübezahl III« pa je trajala od 3. do 6. marca 1945.

Ta mesec, ko so se okrog nas neprestano odvijali pomembni dogodki, je zapisan v kroniki bolnice takole: »Ves februar in začetek marca so si sledili razburljivi vpadi Švabov na osvobojeni teritorij in umik naših edinic pred njimi...«. Dalje je zapisano: »13. februarja so bili Švabi in domobranci na naši javki.« Ta javka v domačiji Tratnik v Čekovniku je bila sicer opuščena, bila pa je naša najbližja točka, kjer smo lahko dobili podatke o stanju v Čekovniku, Zadlogu, Beli in v Idriji. Skrbeli so nas tudi jasni dnevi brez megle. V kroniki je poudarjeno, da »nismo smeli ne kuhati, ne premikati se, hrana pomanjkljiva, le en obrok dnevno...«

V prvem delu ofenzive »Rübezahl« so boji zajeli Trnovo, Lokve, Čepovan, Krnico. Kosovelova brigada se je pred nemškim pritiskom umaknila v Trnovski gozd in v Mrzlo Rupo – blizu naše bolnice. Tudi Bazoviška se je z Otlice in Predmeje umaknila v našo bližino, na Vojsko. Udarina 20. Tržaška brigada je bila v teh bojih močno prizadeta, medtem ko sta bili Gradnikova in Gregorčičeva takrat še v Vipavski dolini. Nemci so si uredili postojanke od Cola do Trnovega.⁷⁶

V drugi etapi ofenzive, 11. februarja, so se nam sovražniki v Trnovskem gozdu še bolj približali. Tudi iz Idrije so Nemci krenili v dveh kolonah. Ena se nam je najbolj približala v Mrzli Rupi in na Vojskem, kjer so jih napadle enote Bazoviške in Kosovelove brigade.⁷⁷ Ti premiki Nemcev iz Idrije in njihovo zadrževanje v Čekovniku na naši sicer opuščeni javki pri Tratniku je bilo za nas opozorilo, kako naj ukrepamo. Opozorjeni smo bili tudi na koloni Nemcev, ki sta krenili iz Idrije čez Belo. Obe sta nam delali preglavice, saj so nas sovražniki obkrožili na precejšnjem delu »našega terena«.

Kot so zapisali vojni zgodovinarji, so se Nemci 18. februarja od povsod umaknili, ostali so le v Trnovem. Silno težo te sovražnikove ofenzive sta nosili Bazoviška in Kosovelova brigada.⁷⁸

V ofenzivi »Rübezahl III.« sta sovražnikove izpade iz Trnovega in Predmeje najbolj občutili Kosovelova in Gregorčičeva brigada, zlasti zaradi zime in snega v Trnovskem gozdu. Na območju Mrzle Rupe in Trebuše, spet blizu naše javke, je bila Gregorčičeva brigada.

Ker so Nemci obvladali cesto Mala Lazna-Mrzla Rupa in so iz vasi Lazna prišli tudi v Gorenjo Trebušo, smo bili v bolnici zelo vznemirjeni. V kočljivem položaju, iz katerega so se komaj izvlekle, so se znašle umikajoče se enote Bazoviške in Kosovelove brigade v soteski Trebuščice, ko so hotele prek Gorenje Trebuše na Vojsko. Morale so oprezno prebiti dan v skalovju nad Gorenjo Trebušo in 5. marca so se s pomočjo enot 17. brigade in bataljona Gradnikove brigade prebile na Vojsko. 6. marca so nemške enote odšle čez Mrzlo Rupo in Malo Lazno v svoje postojanke na obronkih Trnovskega gozda.⁷⁹

Po končani ofenzivi »Rübezahl« je na Trnovski planoti ostalo v nizu postojank od Grgarja, Čepovana, Lazne, med Predmejo in Colom okrog 2500 sovražnikovih vojakov.⁸⁰

Korpus se je nato odločil za akcije enot 30. in 31. divizije. Uspešne so bile akcije Gradnikove brigade na Kobilici in v Čepovanu, Prešernove na Lazni, Gregorčičeve na Lazni in Lokvah, Bazoviške na Predmeji, v Mrzli Rupi in na Vojskem ter udarne čete 31. divizije proti sovražnim enotam iz Idrije.⁸¹ V času ofenziv in akcij okrog nas so nam upanje v zmago krepila zavezniška letala, ki smo jih slišali nad našimi gozdovi, ko so napadala nemške postojanke.

Premike in umike korpusnih in sovražnikovih enot sem po kronologijah enot 9. korpusa obširneje navedla zato, da bi poudarila, v kako težkih razmerah smo bili v tistih hudih, trdih in mrzlih zimskih dneh. Redno smo sprejemali ranjence in bolnike. Še bolj smo se oklenili svojih bolniških postojank. Tudi prisotnost partizanskih enot med ofenzivo v naši bližini (če-

prav smo raje videli, da jih ni bilo blizu nas) nas je spodbujala. Naši »javkarji« in patrolje so nas obveščali, iz katerih enot so bili borci, ki so jih srečevali. To so nam povedali tudi ranjenci, ki smo jih sprejeli na zdravljenje, in mnogi bolni, onemogli in ozeblji borci. Sprejemali smo ranjence z vseh naštetih bojnih območij, sicer posamezno in ne v večjih skupinah. V manjših skupinah je bilo vse več ozebljih, tudi bodočih invalidov zaradi močnih ozeblin. Enote so se neprestano premikale v mrazu in snegu ob pomanjkljivi hrani in higieni. Pojavila se je tudi hujša ušivost, posebno pri ozebljih borcih.

4. marca 1945 sem pisala vojni oblasti in sanitetnemu referentu 9. korpusa, da rabimo nujno pomoč v hrani »... v desetih dneh pet dni nismo kuhali, porabili smo zaloge suhe hrane. Ponoči smo že 14 dni v temi, nezadovoljstvo ranjencev je veliko. Edvard Pohar, sanitetni referent 9. korpusa, prepričaj in preko komisarja korpusa uredi pomoč...«

16. marca je statistika korpusa ugotovila občutno zmanjšanje moštva v brigadah, povprečno za 50 borcev in več, posebno v Bazoviški, Kosovelovi in Vojkovi brigadi.

V takem stanju smo dočakali poslednjo nemško ofenzivo.

V času ofenzive »Rubezahl«, ko je sovražnik stikal za oporišči in skritimi skladišči korpusa ter jih nekaj tudi uničil, je bolnica sprejela na zdravljenje v najtežjih okoliščinah 70 borcev, od teh je bilo 15 obolelih in z ozeblimi nogami.

– Iz 18. brigade so bili sprejeti ranjenci z Otlice in Cola: Vasilij Ivanov, Tadej Pozdnjak, Fedjotov, Kuvaj Izinbajev. V Vipavi, Trnovem, Ravnah, Krnici, Veliki Lazni so bili ranjeni: Stanko Bačar, Vasilij Cukanov, Rudi Simčič, Anton Cijak, Haider Zenator, Peter Borisov, Vasilij Bezubij, Angel Bandelj, Filip Veliščnik. Iz iste brigade sta bila tudi ozebla Srečo Jazbec ter Jože Bremec. V Vitovljah ranjeni Aleksej Anikin je umrl v bolnici tretji dan zaradi vnetja trebušne votline po strelu v trebuh.

– Iz 19. brigade Srečka Kosovela so bili sprejeti ranjeni v Trnovem, Predmeji, Trebuši, Mrzli Gori (Rupi): Janko Janc, Franjo Pavlin, Stanko Lazar, Jožef Krener, Rudolf Ušaj.

– Iz Gradnikove brigade so bili sprejeti ranjeni borci: Rado

Jakin, ranjen v Ravniku (že prej trikrat ranjen), Boris Krpan, ranjen v Trnovem, Marjan Skok v Voglarjih, Franc Pogačar in Jože Gladek v Podgozdu, Bruno Blažič in Ludvik Skalar. Franc Jugovič, hudo ranjen v glavo v Trnovem, je umrl v bolnici tretji dan po sprejemu. V bolnici je drugi dan po sprejemu umrl tudi Franc Vehar, ranjen v Trnovem. Ranjen je bil v trebušne organe.

– Iz štabnih in prištabnih enot 30. divizije so bili sprejeti v bolnico Aleksander Japelj, v Mrzli Rupi ranjeni Milan Špacal, ki je umrl zaradi hudih ran od mine že naslednji dan, Mirko Stepančič in Angela Bajt, oba ranjena v Mrzli Rupi, Andrej Tavladzi in Pavel Pipan, ponesrečen v Vipavi.

– Ciril Kumar, sprejet 22. 2. 1945, je bil ranjen v Krnici.

– Iz 20. brigade so bili 20. 2. 1945 sprejeti v bolnico Vitorio Mentasti, ranjen na Predmeji, ter Giuseppe Clagnan in Gulio Lusi, oba ranjena v Stomažu.

– V Ozeljanu je bil ranjen Sergej Skodlar iz Mornariškega odreda. Iz prištabne enote 9. korpusa je bil Emil Vižintin, ranjen v Ponikvah.

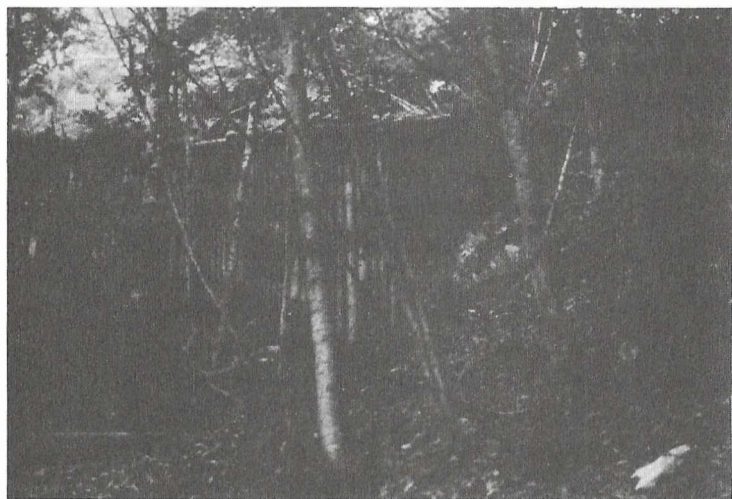
– Iz 17. brigade sta bila sprejeta v bolnico Mario Mavrič zaradi ozeblin in Danilo Benčina, ranjen na Predmeji.

Zaradi bolezni, oslabeledosti in še posebno zaradi ozeblin je bilo v bolnico sprejetih največ borcev iz 18. in 19. brigade.

POSLEDNJA NEMŠKA OFENZIVA OD 19. MARCA DO 7. APRILA 1945

V kroniki bolnice je zapisano, da smo, ker je bilo »vroče« okrog nas, premestili 21 ranjencev v bolnico na »severnem« sektorju. Mislili smo, da bo tam zanje bolj varno kot pri nas. Tudi naše prostorske stiske so zahtevale to selitev. Obveščeni smo namreč bili, da imajo v Franji več prostora kot mi. Sklepali smo, da so v Franji v preteklih tednih sprejemali manj ranjencev kot mi.

Vsekakor smo z evakuacijo ranjencev 13. 3. 1945 rešili eno od težav v pričakovanju nove nemške ofenzive. Premostili smo

*Bunker za ranjence. »Fuglovž« je pritrjen na strmino pod bolnico.
Marec 1944 in marec 1945*

kritične težave s prehrano, ki so tudi omenjene v bolnišnični kroniki tega obdobja. Petdeset stotov hrane je bilo pripravljene za bolnice! Kljub premikom sovražnikovih in naših enot okrog nas so naši intendantki skozi nevarne položaje na Predmeji, na Mali Lazni, na Čepovanskem in v Trebuši mojstrsko pripeljali v bunkerje precej zalog. Nismo pa slutili, kako težko bodo v prihodnjih tednih prinašali živila do kuhinj vseh naših oddelkov.

Transport ranjencev, invalidov in bolnih iz SVPB Pavla v SVPB Franja 13. 3. 1945

Ime	Poškodba	Datum	Kraj
Agostino Zerilli	ranjen	30. 11. 1944	Kal Kanal (invalid)
Benčina Danilo	ranjen	28. 2. 1945	Predmeja
Borisov Peter	ranjen	2. 3. 1945	Črniče
Brežan Ivan	ozeblina nog	5. 2. 1945	
Erjavec Slavko	ranjen	28. 12. 1944	Velika Lazna
Grosar Just	ranjen	5. 11. 1944	Trnovo
Janc Janko	ranjen	7. 2. 1945	Trnovo
Jensterle Vinko	ranjen	22. 1. 1945	Sv. Gora
Jermol Anton	ranjen	17. 6. 1944	Polog (invalid)
Kosovel Anton	ranjen	26. 1. 1945	Vipava
Kršinar Ivan	ranjen	26. 12. 1944	Lokovec
Kravanja Jože	ranjen	28. 1. 1945	Stomaž, Lokovec
Križaj Jože	ranjen	1. 9. 1944	Črni Vrh (invalid)
Lipušček Ludvik	ranjen	22. 1. 1945	Krnica
Peršin Ivan	ranjen	18. 3. 1944	Idrija
Pipan Bruno	ranjen	21. 1. 1945	pri Sv. Gori
Pogačar Franc	ranjen	28. 2. 1945	Trnovo
Stepančič Mirko	ranjen	12. 2. 1945	Mrzla Rupa
Štrosar Darinka	ranjena	20. 1. 1945	Trnovo (invalidka)
Švara Franc	ozeblina nog	25. 12. 1944	
Valujskij Pavel	bolan		

Vsi ti tovariši, razen omenjenega bolnika, so bili nepremični pacienti, tudi tisti z ozeblinami nog. Pripombe o invalidnosti pomenijo, da je bila opravljena amputacija ene spodnje ekstremitete. Zaradi hudo ranjenih spodnjih okončin ranjencev (nepremični ali pa težko gibljivi ranjenci), je bila evakuacija zaradi pričakovanja nadaljevalne sovražnikove ofenzive nujna.

Mnogi vojaški zgodovinarji NOB na Primorskem so zadnjo sovražnikovo ofenzivo opisali kot najtežjo. Marca 1945 so Nemci že tretjič poskušali uničiti enote 9. korpusa na Primorskem. V tem obdobju so nameravali ustvariti pogoje za tedaj že predvideni umik svoje poražene vojske po Vipavski dolini proti Italiji. Zato so hoteli obdržati svoje postojanke na južnem robu Trnovskega gozda.

Z velikopoteznimi načrti najvišjih vojaških in policijskih poveljnikov »Operacijske cone Jadransko Primorje« se je začela ofenziva »Frühlingsanfang«, in sicer 19. marca 1945 na Gorenjskem in v severnem delu osvobojenega ozemlja Primorske. Sočasno pa se je v južnem delu Primorske začela ofenziva, imenovana »Winterende«. Nemška zaporna črta vzdolž Idrije in čez Bukovo do Baške grape je bila vzpostavljena tako naglo, da se je štab korpusa s Cerkljanskega s težavo premaknil čez Šentviško planoto na območje Čepovana.⁸²

Kosovelova in Tržaška brigada ter italijanska 158. brigada Antonio Gramsci in osebje nekaterih kulturnih in oblastnih organov pa so se iz nemškega obroča na Cerkljanskem umikali z velikimi napori in izgubami na Gorenjsko.⁸³

Nemške enote iz Idrije so že 20. marca s prodorom proti Želinu in Reki ogrožale naše okrevališče v Jagrščah in ga prisilile, da se je že v prvih dneh ofenzive umaknilo iz naselij.

V operaciji »Winterende« so Nemci že od 20. marca dalje napadali Banjško planoto in Trnovski gozd ter Vojskarsko planoto. Postavili in utrdili so svoje postojanke v Trnovem in Grgarju, na Lokvah, Predmeji in Colu. Ofenzivo, ki je na vsej črti trajala do 5. oziroma 6. aprila, so izvajali SS polki ob pomoči kvizlinških enot slovenskih domobrancev, srbskega prostovoljnega korpusa, dinarske četniške divizije, nedičevcev in kozaškega polka iz Furlanije.

Skupno se je nabralo okrog 23.000 mož. Kakšna premoč za naše sile! Ranjene in onemogle borce so nam največ pošiljale Gregorčičeva in 156. italijanska brigada Bruno Buozzi, ki sta bili na Vojskarskem, Bazoviška brigada z bataljonom Vojkove na Predmeji in Colu in Prešernova ter Gradnikova brigada v

Krnici. Glavnina 9. korpusa, obeh divizij in divizije Garibaldi Natisone ter velika skupina zalednih enot in vojnopolitičnega vodstva Primorske se je v prvih dneh ofenzive znašla v širokem obroču. Začeli so se obrambni boji od Banjske planote, Lokev, Vojskega pa vse do Cola in Predmeje.⁸⁶

In kako smo ofenzivo »Winterende« preživeli v bolnici?

Slutili smo nevarnost in smo negibljive ranjence prenesli v bunkerje in jih 13. marca premestili v Franjo. Seveda nismo vedeli, da se težki dnevi ofenzive »Frühlingsanfang« pripravljajo tudi na severnem sektorju osvobojenega ozemlja na Primorskem. Ukinili smo tudi sprejem ranjencev. V kroniki naše bolnice piše, da je 18. marca ta zapora po sili razmer prenehala, čeprav smo bili obkoljeni z vseh strani v širšem pasu, ki pa se je naslednje dni nevarno zožil. Tega dne, 18. marca, smo sprejeli v najtežjih in odgovornih pogojih 20 ranjencev, je zapisano v kroniki.

Ponovna evakuacija nepremičnih ranjencev v bunker nad Putrih klavžami je bila od 25. do 27. marca. Lažje ranjene smo premaknili na zahodno stran, kajti v Čekovniku, na Krekovšah in v Beli so po podatkih naših patrulj že bili Nemci in njihovi sluge. Mrzla Rupa, Hudo polje, cesta in steze ob njej pa so bile proste, zato smo s premičnimi ranjenci krenili iz bolniških postojank v to smer. Še preden smo dosegli primerne skrite prostore v gozdu ob cesti, smo zvedeli, da so Nemci in njihovi pomočniki v Mrzli Rupi. Hitro smo se dogovorili, da bomo nekaj težko gibljivih ranjencev vrnili v postojanko in v bunker, skupino 14 ranjencev pa bodo prevzeli borci našega ekonomata. Ker v prostorih ekonomata v grapi pod Brusovšem ni bilo varno, je ta skupina krenila dalje in se pritajila v Govcih. Iz bolniške postojanke »B« so evakuirali manj premične ranjence v ohranjeni bunker še iz Prve centrale, pacienti iz Delte pa so ostali skriti v bližini. Skupina gibljivih bolnikov, žena in oseba bolnice z mano in vojaškim vodjo bolnice se je premikala v pobočje nad Putrihom in v Tisovec. Osebe je bilo razporejeno po nalogah: obveščanje, patrulje, straže, prinašanje hrane ranjencem, spremstvo.

V kroniki bolnice zapisani premik 31. divizije in štaba korpusa skozi Mrzlo Rupo na sever ne drži. Vesti o premikih enot so namreč prinesli k nam ranjenci in bolnišnične skrite straže. Veliki premiki, zaznavni noč in dan, pa so seveda bili!

Pošiljanje ranjencev iz bojev do nas je bilo sicer tvegano, vendar je njihovo spremstvo le našlo proste poti, če ne do javk, pa v našo bližino, kjer je prišlo v stik z osebjem bolnice. Ranjenci, ki smo jih te dni sprejemali, so nam vedeli povedati, kako se na črti Col–Sinji vrh (1002 m)–Predmeja večkrat menja naša in sovražnikova premoč. Še 29. marca so bili odločilni boji za Sinji vrh, Otlico in Predmejo.⁴⁵ Od tu smo sprejeli največ ranjencev Bazoviške brigade in njenega Ruskega bataljona. Nemci so bili tudi že v Gačniku na Vojskem. Prodirajoč z Lokev so osvojili cestno križišče na Mali Lazni in s tem nevarno stisnili obroč okrog glavnine 9. korpusa.

Štab korpusa je 30. marca sklenil, da se umakne z ogroženega terena v Trnovskem gozdu, tako da divizija Garibaldi Natisone odide s Predmeje na Banjško planoto, 31. divizija

Uprava bolnice. Od leve: Viki Tratnik, dr. Pavla, Jože Kenda Pepe, politični komisar Janez Sedej

(brez Gradnikove brigade) s premičnimi ranjenci iz svojih in drugih enot na Pivko in Notranjsko. Štab korpusa z enotami je iz Trnovskega gozda krenil 31. marca zvečer. Kolona je krenila prav mimo nas čez Hudo polje in Mrzlo Rupo na Vojsko, kjer naj bi se združila z Gregorčičevo brigado v Mrzli Rupi in Gorenji Trebuši. Nemci so bili v zasedah na Vojskem, na Vogalcu, na Planini in po južnih pobočjih, celo onstran Oblakovega Vrha. 1. aprila so enote vzdržale strahovit pritisk. Štab 9. korpusa je v brzojavki 1. aprila 1945 sporočil Glavnemu štabu, da je s tremi brigadami in oblastnim komitejem za Slovensko primorje v skrajno resni situaciji blokiran na Vojskem.⁸⁶ 1. aprila zvečer so se enote s štabom korpusa umaknile prek Dolenje Trebuše na Šentviško planoto.⁸⁷

Kot je zapisano v kroniki bolnice, so bili 30. marec (bil je veliki petek), 31. marec (velika sobota) in velika noč za nas najhujši dnevi. Najbližje so nam prišli Nemci iz Idrije na Vojsko prek Čekovnika in iz Zadloga po soteski Bele in do Tišovca. Te dni in še 1. in 2. aprila smo Nemce videli in slišali, tako blizu so bile njihove kolone, v katerih so bili tudi domobranci in druge sovražne enote. Preiskale so vse steze okoli nas. Okrog nas je bilo streljanje noč in dan. Preostalo nam ni nič drugega kot stisniti se v tišino, disciplino, najglobljo konspiracijo, lakoto, mraz.

Premiki in boji so se odvijali v naši neposredni bližini. Pogreznjeni smo bili v največjo konspiracijo in brez sprotnih obvestil. Šele naslednje dni smo izvedeli, kaj se je pravzaprav dogajalo okrog nas.

Iz podatkov o kraju in dnevu ranitve in o enoti, iz katere so bili sprejeti borci (ki so jih borci sami povedali ali pa smo jih razbrali iz nekaj spremnih kartonov za ranjence), smo sproti sklepali, kje so bili boji, kje so sovražnikove enote, nismo pa mogli vedeti, kam se premikajo. Po svoji presoji smo se odločali, kam naj se umikamo. Zvedeli smo na primer za hude večdnevne boje 18. brigade od Cola do Predmeje, saj je bilo največ ranjencev iz te enote in iz njenega Ruskega bataljona. O težkih bojih v neposrednem stiku štaba korpusa s sovražni-

kovimi zasedami na Vojskem smo sklepali po množici sprejetih ranjencev tudi iz pristabnih enot. Prav tako smo iz številnih posameznih sprejemov ranjencev zvedeli, da se italijanske enote 9. korpusa in Gregorčičeve brigade borijo na Vojskem, v Trebuši in na Oblakovem Vrhu. Sicer pa so nam vesti iz nam najbližjih krajev prinesle tudi naše patrulje. Sprejem ranjencev iz Mornariškega odreda nam je povedal novico, da ima korpus tudi Mornariški odred! Med ranjenci ni bilo Prešernovcev. Ta brigada je že pri kraju ofenzive srečno odpeljala premične ranjence na Notranjsko.⁴⁸

Za premik kolone štaba korpusa, raznih pristabnih enot in nekaterih enot 30. in 31. divizije ter aktivistov iz mnogih političnih in oblastnih organizacij Primorske v noči z 31. marca na 1. april, ki so čez Hudo polje krenile mimo nas v usodne sovražnikove zasede, pa nismo vedeli, ker smo tedaj že globoko skriti mirovali na več krajih »našega terena«. Zato so nas boji, ki smo jih zelo blizu slišali na veliko nedeljo 1. in 2. aprila, navdajali s strahom in negotovostjo. Nismo pa panično reagirali.

Lažje nam je bilo, ko smo slišali zavezniška letala, ki so bombardirala Col in Idrijo.

Še 3. aprila so bili sovražniki na Vojskem, v obeh Trebušah, v Vratih, Vrših, Čepovanu. 4. aprila so bili boji končani. Sovražnikove enote so se umaknile iz teh krajev in obdržale v njih še nekatere posadke.

Ofenzivo so preživele vse skrite skupine naših ranjencev in osebje, ki jih je spremljalo. V bunkerju Fuglovž za Vrščem nad idrijskimi klavžami je bilo 14 tovarišev, v skalnem bunkerju nad Putrih klavžami 20, onstran v Tisovcu pa 5. Vse stiske je preživela tudi skupina v Govcih nasproti Mrzle Rupe in tista na Delti onstran Tratnika in Idrije.

Na naši javki sta padla dva tovariša, ki sta pomagala našemu ekonomatu: Kolencčev Jožko in Podobnikov Pepče. Nemci so ju ujeli, ko sta hotela priti k skriti živini. Oba so ustrelili.

Politični komisar iz Okrevališča 2 Tone Prebil je prinesel žalostno vest, da je v ofenzivi padlo enajst ranjencev in bolničar Stanko Kosovel. Okrevališče 1 je srečneje preživelo ofen-

živo. Nemci so jim požgali v transportu le barako, ki smo jim jo poslali iz Centrale.

Žalostno novico o Kosovelovcih, ki so imeli hude izgube v ofenzivi v severnem delu osvobojenega dela Primorske na Poreznu, smo zvedeli šele po ofenzivi.⁸⁹

V obdobju ofenzive je bilo sprejetih v bolnico in vpisanih po zaporednih številkah sprejema od 745 (20. 3. 1945) do 867 (3. 4. 1945) 122 ranjenih in nekaj bolnih borcev.

Naša bolnica je v najtežjih dneh ofenzive, ko je imel sovražnikov obroč tisočeri sovražnikov okrog korpusa in okrog nas le nekaj kilometrov premera, organizirano sprejela na zdravljenje veliko borcev, jim nudila najnujnejšo bolniško oskrbo in jim obvarovala življenje.

Ranjeni, okrevajoči in onemogli borci, ki so bili sprejeti v bolnico med zadnjo nemško ofenzivo:

– Od 24. 3. do 31. 3. 1945 so bili iz 18. brigade ranjeni na Otlici, Colu, Predmeji: Emilio Zapotočni, Tomašej Zaharov, Vasilij Vakulenko, Vladimir Pamfilov, Afer Babajev, Rudolf Eržen, Rašid Agajev, Ivan Gorjanc, Arak Izentajev, Nikolaj Zarmanov, Pavel Senj, Artaj Kašanov, Ivan Vlasičev, Vasilij Melnikov, Ivanka Žorž, Franc Bertot, Bruno Kozlovski, Nikolaj Blahun. Zadnji štirje so bili ranjeni aprila v Gačniku, le Kozlovski je navedel kot kraj ranitve Zadlog.

– Borci 17. brigade, ki so bili sprejeti v obdobju ofenzive in ranjeni na Otlici, Vojskem, v Gačniku, na Lokvah: Andrej Kavš, Alojz Bizjak, Ilija Jovović, Rudolf Golob, Valentin Kristan, Albin Jug, Djuro Bulović, Jakob Blažič, Avgust Pavšič, Ivan Peternel. Borka Marija Artač je bila sprejeta 24. 3. 1945 zaradi posledic ranitve pred letom dni.

– Borci iz 16. brigade, ranjeni v krajih Podgora, Lokve, Lokovec, Bukovo, Mala Gora: Jože Kavčič, Matko Mihelič, Alojz Štros, Josip Šraj, Ivan Sušnik, Janez Lipovšek, Janez Kovač, Pavel Rozman. Tomaž Brelih je bil ranjen na Predmeji. V bolnici je zaradi posledic krvavitve umrl na Lokvah ranjeni Franc Pavšič in zaradi strelne poškodbe glave Oskar Brus.

– Ranjeni borci 3. brigade, ranjeni v Zavrhu, Podgori, na

Lokvah, Otlici, Mali Gori, Predmeji, Gačniku: Stanko Gorjup, Alojz Šest, Vinko Perko, Mirko Bravec, Ivan Šuligoj, Ljuban Omladič, Jože Ferjan, Franc Žvan, Jakob Žen, Franc Rutar, Martin Topolnik, Marija Jurič (ranjena v Trebuši, umrla v bolnici), Ladislav Ogrizek, Anton Butala, Anton Rajkovič. Marica Cotič je povedala, da je bila ranjena v Gorici. Šimen Kunčič, ranjen na Predmeji, je bil kronični pljučni bolnik in je umrl v bolnici.

– Ranjeni borci iz 7. brigade: Vinko Vanger v Gačniku, obveščevalec Jože Dobro v Vipavi, Jože Šterk v Lokovcu. 21. 3. 1945 je bil tam ranjen tudi Severin Vinkler iz 2. brigade Narodne obrambe.

– Med ranjenimi borci iz italijanskih enot 9. korpusa so bili: Mario Villano iz divizije Garibaldi, ranjen v Krnici, Amerigo Anzelato iz 156. brigade Bruno Buoizzi, ranjen na Stanu, Elio Ladigro iz 157. brigade Guido Picelli, Marij Cataj iz brigade Bruno Buoizzi. Livio Dor in Sergio Biskunzio, ranjena na Vojskem, sta bila iz divizije Garibaldi Natisone.

– Borec artilerijske divizije 9. korpusa Leopold Lango je bil ranjen v Zavrhu, Franc Brižar iz iste enote pa v Dolenji Trebuši. Prvi je bil sprejet v bolnico 20. 3., drugi pa 29. 3. 1945.

– 1. 4. 1945 je bil sprejet na zdravljenje borec Mornariškega odreda Avgust Starc, ranjen v Gačniku.

– Ranjenci iz 31. divizije so bili Vinko Fladnja, Jože Podboj, oba ranjena na Lokvah 24. 3. 1945, Matjaž Žigon in Jože Gazvoda, ranjena na Vojskem.

– Veliko ranjencev, ki smo jih dobili v dneh ofenzive, je enoto, kateri pripadajo, imenovalo le 9. korpus, tako npr. Anton Manfreda, Karlo Špacal, Miro Klančič, Anton Pezdir, Alojz Gržina, ranjeni na Bukovem; Cveto Hvala, Izidor Žonta, Dušan Bača, Janez Gorišek, Jože Babnik, Franc Habe, Ivan Rudnik, Jernej Škof, Mirko Pirc iz intendanture korpusa, radiotelegrafist Vinko Kanduč, Aldo Furlan iz zaščitne čete oblastnega komiteja KPS, vsi ranjeni v Gačniku in na Vojskem. Na Razpotju, v Zakrižu, Cerknem, Dolenji Trebuši so bili ranjeni Pavel Jereb, Franc Bolčina in Svetozar Petrovič. Na Lokvah je bil ranjen Lud-

vik Antonič, Slavko Grbec pri Gorici, Stojan Palik pa v Dolenji Trebuši.

– Med ofenzivo so bili sprejeti k nam tudi okrevajoči borci, ki so se že prej kot hudo ranjeni zdravili pri nas, med njimi Ratko Marjanović, Pavel Jež in Rado Jakin.

– Iz drugih enot so bili sprejeti v bolnico: Ivan Košir, iz Briško-beneškega odreda, ranjen v Gačniku, Lojze Kersnič iz SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet) zaradi poškodbe po padcu na Vojskem, Anton Gruden iz tiskarne Slovenija, ranjen v Gačniku, Filip Javornik iz delavskega bataljona, ranjen v Trebuši.

– Ofenzivo so v bolnici prebili tudi oslabei borci: zaradi kronične bolezni pljuč Mara Samsa in Ljuba Volavšek, obe iz PNOO (Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje), bolnik Mišan Kovač iz prometnega odseka štaba korpusa in še drugi.

– Antona Rozmana iz 17. brigade, bolnika z neznano diagnozo, so 30. 3. 1945 nezvestnega prinesli na javko, kjer je takoj umrl.

Pisateljica MARA SAMSA opisuje svoje bivanje v bolnišnici Pavla in v bunkerju med zadnjo sovražnikovo ofenzivo:⁹⁰

Prvi dan največje in najhujše ofenzive... »Bojim se, da se bomo morali to pot tudi mi izseliti iz postojanke,« mi je dejala v slutnji dr. Pavla... Še isti večer so prenesli nekaj tovarišev v dve uri oddaljeni bunker. Intenzivno smo spremljali vsa poročila, ki so prihajala od zunaj, in vsak premik sovražnika. Vsi smo gledali samo eno: ali se bomo morali premakniti ali ne? Da bi vsaj ostali na mestu! Na veliki petek (30. marec) pa se je sredi noči nenadoma pojavila v baraki dr. Pavla. »Premaknili se bomo. Še pred zoro moramo biti onstran ceste.«

Dolga kolona ranjencev se je čez pol ure vzpenjala po stezi v globači navzgor, prekoračila zarana cesto Hudo polje–Mrzla Rupa, kjer je bilo že polno Nemcev. Ali pojdemo nazaj? – Da, nazaj pojdemo, toda le tisti, ki težko hodijo, je odločila

dr. Pavla. Če bo treba, jih bomo spravili v bunker, druge rešitve ni. Še kratko slovo in dolga pot nazaj... Še isti večer je v največji tišini sledil umik v bunker. Visoko nad strmo globačo smo skrbno maskirani preživljali najtežje dni naše osvobodilne borbe. Doli v globači je šumela voda, nekaj metrov stran se je vila cesta, po kateri so dan za dnem hodile dolge nemške kolone. Na nasprotnem hribu pa so se vzpenjali Nemci v breg, da bi tvorili zaščitnico svojim četam. Pogreznjeni v molk smo z napetim pogledom sledili njihovim korakom, poslušali ropotanje strojnic in mitraljiranje zavezniških avionov. Samo opolnoči je družba za eno uro oživila, ko je tovariš Komel z veliko zajemalko polnil naše porcije. Zadostovati je moralo za 24 ur, ker podnevi ni bilo moč kuhati; dim bi nas lahko izdal. V kotu smo imeli sira, salame in konzerv. To je bila železna rezerva za najhujše čase, ki smo jo morali hraniti. Osem dni že traja ofenziva in nemške rakete ponoči naznanjajo, da je še ne bo konec. Brezkončno se vleče čas in tako se vlečejo tudi misli. Vse misli so tam pri naših enotah. Kako bodo vzdržale to velikansko premoč? Bodo jo, ker so prekaljene v stoterih borbah in ker jim uliva dovolj moči naša pravična borba in bratska Rdeča armada, ki je prav v teh dneh prišla na slovenska tla. Enot, ki se bojujejo s to zavestjo, ni moč uničiti! Nepremagljive so! Enajsti dan se je oddaljilo grmenje v daljavo in zvečer se niso prižgale rakete! – »Sedaj pa je dovolj stradanja, prinesi mi žago,« je rekel tovariš major Radko, »jedli bomo sir...« Z veliko mizarsko žago je najprej odžagal velik kos sira in matematično točno odrezal vsakomur košček. Taborišče je hipoma oživel in postalo preglasno, saj nam je nevarnost še zmerom grozila. »Tišina, tišina,« je pridigal tovariš Komel. Njegove besede so se ubile v trdi skali. – »Vrag vzemi tebe in tvojo tišino, saj ni več Nemcev na hribu!« – »So pa tam na glavni cesti. Še danes sem videl patruljo!«

Zopet smo se zavili v odeje in molče čakali, kdaj bo vsemu temu konec...

(Sto let slovenskega zdravstva – Slovenska matica, 1965)

RANJENKA MARIJA JURIČ

Med ranjenkami nam je bila najbolj mila Marija. Med »zadnjo ofenzivo«¹ spomladi 1945 na Primorskem skoraj ni bilo predela v Trnovskem gozdu, posebno ne v severnejšem območju, ki ga nemška in kvizlinška vojska ne bi preiskali in se ponovno vračali na preiskana mesta. Tako je Marija Jurič, bolničarka iz Gradnikove brigade, doma iz Kamnice pri Mariboru, misleč, da je na varnem, počivala v hiši nekje v Trebuši, kamor so nenadoma začele padati bombe in toča krogel. Hudo ranjeno so dobri domačini spravili v posteljo in ko je nemški vojak vdrl v hišo, so mu dejali, da je njihova hči bolna in je zato v postelji. Vojak jo je res pustil na miru. Marija je, hudo ranjena v pljuča in v roko pod pazduho, krvavela in čakala zdravniško pomoč. Zaradi nemške nevarnosti je bil transport v bližnjo bolnico Pavla v Mrzli Rupi nemogoč. Morala je čakati na varen prenos. Nekaj dni se je njeno stanje slabšalo, krvavela je in rana se ji je močno zagnojila. V takem stanju so jo prinesli v bolnico. Opravila sem operacijo, visoko amputacijo roke, vendar se ji stanje ni izboljšalo, šibko dekle ni bilo več odporno. Prvi toplejši sončni spomladanski dnevi so ji omogočili še nekaj dihov in mirnega spanja v bolnici visoko v grapi Trnovskega gozda. Ko ni mogla več dihati v baraki, so ji tovariši naredili ležišče in ji postlali zunaj pod drevjem. Bolničarji, zlasti Fanči in Breda so bili vedno ob njej, jo božali, tolažili in ji dajali upanje v ozdravitev. V tem času se je bližala osvoboditev. Vsako uro so nas v bolnici pozdravljale tako zaželenе novice. V baraki, kjer je umirala Marija, si niso upali glasno govoriti o svobodi, ki so jo oznanjala poročila. Marija je umrla v ranem pomladnem jutru samo nekaj dni pred osvoboditvijo. Dekle, ki je prišlo s Štajerske na Primorsko, smo pokopali kot zadnjo žrtev na bolnišničnem pokopališču, s težko mislijo in občutkom krivde, da odhajamo uživat svobodo, za katero so se borili Marija in borci v grobovih na pokopališču.

Ko smo naposled oskrbeli ranjence iz krute sovražnikove ofenzive v marcu in aprilu, smo upali, da se bomo v pričakovanju osvoboditve (saj smo slišali, da se naša armada približuje Reki in bojiščem za Trst) posvetili le hudo ranjenim borcem. Zato nas je še posebno presenetil sprejem skupine ranjencev in bolnih borcev v dneh od 21. do 28. 4. 1945. Bilo je 56 ranjenih, od teh 6 še iz prejšnje ofenzive, in 8 bolnikov.

Zaradi pomanjkanja prostora smo nekaj ranjenih predčasno premestili v oskrbo enot in v Franjo. Tedaj premične divizijske bolnice niso več delovale. Bolnica 31. divizije je pred zadnjo ofenzivo z nadčloveškimi mukami odšla iz Cerknega prek Bukovja in Lepene ter pristala v vasi Soča.⁹¹ Premična bolnica 30. divizije je s svojimi in s premičnimi ranjenci iz nekaterih drugih enot prav tako pred zadnjo nemško ofenzivo z največjimi mukami in iznajdljivostjo pod zaščito enot Prešernove in Vojkove brigade prek Pivke odšla na Notranjsko.⁹² S prostorom za nove ranjence smo bili na tesnem tudi zaradi tega, ker naši okrevališči na Vrših in v Jagrščah nista mogli več redno delovati.

In od kod ti naši zadnji ranjenci? Ob sprejemih so nam povedali, da potekajo hudi boji za osvoboditev in likvidacijo preostalih nemških postojank in za prost prehod naših enot proti Trstu. Po zadnji ofenzivi so se namreč zadržale nemške postojanke v Lokovcu, na Zavrhu, Pušalah, Podlaki in ob južnih robovih Trnovskega gozda na Colu, Otlici, Predmeji, v Ajdovščini in okolici, v Slokarjih in Lokavcu, večje in trdnejše pa so seveda bile v Idriji in v Trnovem.⁹³ Za likvidacijo teh postojank –

med njimi so bile nekatere manjše in so jih vzdrževale le manjše skupine domobrancev in četnikov – so vse utrujene brigade morale zopet v boj. Kosovelova brigada se je vrnila po enem mesecu z Gorenjskega, Bohinja in Cerkljanskega na Vojsko, kjer je preprečevala izpade Nemcev iz Idrije. Zato je bila tudi Tržaška brigada Triestina blizu nas, v Mrzli Rupi. Brigada Simona Gregorčiča je bila na Predmeji, medtem ko so se Vojkovci, Gradnikova, Bazoviška in Prešernova brigada bojevale od 21. do 27. aprila v Trnovem, Banjski planoti in na Čepovanskem ter naposled odgnale sovražnika iz naštetih sovražnikovih postojank. Boji so potekali še 25. aprila in zato so bili k nam sprejeti ranjenci iz Trnovega, Voglarjev, Podgozda, iz vasi Nemci in Zavrth. 28. aprila je bil ta predel »čist«. Nemci so se dokončno umaknili v Gorico.

Tako je bil Trnovski gozd očiščen in s tem izpolnjen tudi ukaz Glavnega štaba NOV in PO za Slovenijo, naj 9. korpus prežene sovražnika iz vseh navedenih postojank. Delovalo je tudi zavezniško letalstvo. Bombardiralo je cilje od Predmeje do Cola, kar je bodrilo tudi nas v bolnici.

S teh bojišč smo sprejeli 54 ranjenih borcev. Žal so od teh nekateri umrli. Že drugi dan po sprejemu v bolnico je umrl Karlo Flego iz Gradnikove brigade, ranjen na Banjšicah. Ivan Šulgaj iz iste brigade je bil ranjen v Podlaki. Pripeljali so ga v nezavestnem stanju. Ranjen v glavo in nezavesten je bil sprejet v bolnico tudi Ivo Šubic iz Prešernove brigade. Ranjen je bil na Predmeji. Umrl je v bolnici v Gorici, kamor smo ranjence odpeljali po osvoboditvi. Med transportom v našo bolnico je umrl ranjenec Valentin Fajgelj iz brigade Janka Premrla Vojka. Ranjen je bil na Predmeji. To je zadnji ranjenec, vpisan v register pacientov centrale SVPB Pavla pod številko 932. Pavle Novak iz brigade Simona Gregorčiča je kljub operativni oskrbi ranjenega črevesja umrl drugi dan po sprejemu v bolnico; ranjen je bil na Otlici 29. 4. 1945. Visoke smrtnosti v skupini sprejetih v bolnico z istih bojišč prej ni bilo. Boji s srditimi sovražniki tik pred koncem vojne so bili zelo hudi. Valentin Fajgelj je bil med zadnjimi žrtvami, pokopanimi na poko-

pališču bolnice SVPB Pavla nad Krekovšami, zraven Pavleta Novaka, umrlega 30. 4. 1945, in Marije Jurič, umrle 28. 4. 1945 in ranjene mesec dni prej v Trebuši.

Stane Perko, ki je bil ranjen na Otlici, je umrl na javki po operativni oskrbi 28. ali 29. aprila v kirurški ekipi korpusa. V bolnico ga niso prenesli. O tem nas je obvestil dr. Franc Derganc.

Iz navedenih območij in krajev, od koder je bilo nujno likvidirati sovražnikove postojanke, so bili sprejeti:

– Ranjenci iz Grgarja, Lokovca, z Banjšic in iz Podlake so bili borci Gradnikove brigade Jože Jug, Franc Metljak, Ivan Šulgaj, Ivan Koman, Karlo Flego, Franc Sodja, Alojz Konjc, Alojz Okoren. Iz Vojkove brigade so prišli Josip Rozman, Anton Starc, Silvo Malenšek, Franc Godec, Djuro Knego, Stane Hrovat, Stanislav Šemrov, Valentin Fajgelj. Iz Prešernove brigade Franc Ciglič, Franc Robič, Janko Kavčič in Jože Legat, ranjeni v Trnovem, Franc Debeljak, Štefka Kalan, Emanuel Žagar, ranjeni na Zavrhu, ter Viktor Ravnik in Stanko Drašček, ranjena v Grgarju. Iva Šubica so pripeljali k nam v nezvesti, v njegovih podatkih je vpisan kot kraj ranitve Predmeja. Ranjenci iz 18. brigade so povedali, da so bili ranjeni: Janko Lango pri Sv. Gori, Ivan Gasenija na Gornjih Lokvah, Ivan Tartozni na Lokvah, Pavel Maslov, Anikin Mihajlenko in Ivan Saharij pa v Grgarju. Iz 18. brigade so pripeljali tudi nezvestnega borca Ruskega bataljona, ranjen je bil v glavo. Njegovega imena nismo izvedeli niti tedaj, ko smo ga premestili po osvoboditvi v goriško bolnico. Zaradi poškodbe možgan je ostal nem. Na Lokovcu je bil ranjen tudi Ivan Franko Iztok iz štaba 31. divizije.

– Z bojišč na Predmeji in Otlici so bili naslednji borci: iz Gregorčičeve brigade Pavel Novak, Edvard Ručman, Jože Križmančič, Vencelj Perko, Slavko Štekar, Franc Frelih, Karlo Živec, iz 19. brigade Srečka Kosovela pa Miro Milavec in Milivoj Spasič. Iz italijanske divizije Garibaldi so bili sprejeti na zdravljenje Vincenc Baffa zaradi zloma nadlakti, zaradi bolezni pa Giovanni Faccio in Rino Tomasini.

– Iz artilerijske enote je bil sprejet v bolnico Ivan Benčič, ranjen na Praprotnem. Iz Južnoprimskega odreda je bil pri nas Ernest Devetak, ki je bil ranjen v Puštalah. Bruno Batistič iz Komande mesta Čepovan je bil ranjen na Lokvah.

Naj ob zaključju popisa teh poslednjih pacientov v bolnici SVPB Pavla še poudarim, da so bili med 64 sprejetimi borci poleg navedenih dveh bolnikov bolniki še Anatolio Vorka, Lucian Biere, Evstahij Baloh iz komande vojne oblasti 9. korpusa. Ozebli Milutin Ješič, Tomaž Čufer, Pepi Furlan pa so bili iz istih enot, iz katerih so bili navedeni ranjenci.

SVOBODI NAPROTI

V zadnjih dneh aprila 1945 so bile postojanke skrivne bolnice tako polne, da smo v pričakovanju novih bojov delno evakuirali ranjence v bolnico Franjo.

PREDZADNJI TRANSPORT RANJENCEV

Predzadnji zato, ker je bil zadnji tisti, tako željeni, v svobodo!

Zakaj smo še 28. aprila poslali iz bolnice 19 ranjencev, večinoma invalidov in okrevancev? Samo od 21. do 28. aprila 1945 smo sprejeli na zdravljenje 64 borcev. Po posvetovanju s sanitetnim referentom vojne oblasti 9. korpusa smo bolniške prostore in postelje morali pripraviti za morebitne nove sprejeme ranjencev. Teden dni pred osvoboditvijo Primorske nismo vedeli, kaj nas še čaka!

Za transport iz bolnice so bili določeni predvsem ranjenci, ki so bili gibljivi. Odšli so s spremstvom ali pa jih je osebje odneslo iz bolnice na javko. Od tod so jih po cesti čez Želin prepeljali v Cerkno in Novake na javko bolnice Franja s tovarnjakom, »rednim avtobusom na drva«, ki je bil znan partizanski Primorski. Na javki so jih še isto noč sprejeli kurirji in spremljevalci iz Franje.

**Transport 19 ranjencev, invalidov in okrevancev,
večinoma negibljivih in slabo gibljivih, 28. 4. 1945
v bolnico Franja**

Ime	Poškodba	Datum	Kraj
Baffa Vincenc	zlom nadlakti	25. 4. 1945	Zakriž
Berlot Franc	ranjen	1. 4. 1945	Vojsko
Bratož Alojz	ozebel	25. 1. 1945	Trnovo
Cigoj Milan	ozebel	1. 3. 1945	
Cukanov Vasilij	ranjen	28. 2. 1945	Trnovo
Furlan Aldo	ranjen	1. 4. 1945	Gačnik
Geržina Alojz	ranjen	22. 3. 1945	Bukovo
Godec Franc	ranjen	1. 4. 1945	Lokovec
Košir Ivan	ranjen	1. 4. 1945	Gačnik
Kovač Janez	ranjen	29. 3. 1945	Mala Gora
Pipan Pavel	ranjen	26. 2. 1945	Vipava
Rudež Emil	bolnik		
Skok Marjan	ranjen	28. 2. 1945	Oglarji
Starč Avgust	ranjen	1. 4. 1945	Gačnik
Žagar Anton	ozebel	20. 1. 1945	Krnica
Žen Jakob	ranjen	20. 3. 1945	Otlica
Žibelja Albin	ozebel	3. 1. 1944	
Žorž Ivanka	ranjena	8. 4. 1945	Gačnik

Tudi v Okrevališče 2 smo zaradi stiske s prostorom po 24. aprilu 1945 poslali 8 gibljivih okrevajočih ranjencev: Stan-ka Bačarja, Sergia Biskončina, Alojza Bizjaka, Jožeta Krenerja, Lojza Muniha, Avgusta Pavšiča, Stanka Špacapana in Jožeta Šterka.

KAM PO OSVOBODITVI?

V zapisniku bolnice z dne 18. 4. 1945 je zapisano, da bodo šli graditelji na varnejši teren postavljat »novo zasilno« postojanko za morebitni umik. Nismo še pričakovali, da bomo v nekaj dneh zapustili naše domovanje v gozdovih!

Vendar je svoboda končno le prišla. In kam smo iz gozdov odpeljali ranjence?

Bolničarka Danica Trčon in Franc Rupnik (levo) – Nerazdružljiva prijateljca od leta 1942: Ludvik Gnezda in Franc Rupnik

Bolnica SVPB Pavla z okrevališčema je 5. in 6. maja po dogovoru s sanitetnim odsekom štaba korpusa sprejela nalogo, da bo odpeljala ranjence iz gozda in iz obeh okrevališč v bolnico v Gorico in v začasno vojaško bolnico v Idriji, osebje pa naj prevzame oskrbo ranjencev v vojaški bolnici v Postojni in delno v Sežani. V teh bolnicah so bili že nameščeni ranjenci enot jugoslovanske 4. armade iz borb za Trst in Slovensko primorje.

Kam smo odpeljali ranjence? Iz skrivne bolnice smo 7. maja 1945 premestili 39 premičnih in okrevajočih ranjencev v vojaško bolnico v Idrijo. Z njimi so šli Franc Kosmač Feliks kot upravnik bolnice ter bolničarka Fanči Hladnik in Franc Jereb. V enote smo poslali 11 borcev, najbrž še ne popolnoma ozdravelih. V vojaško bolnico v Gorico smo 8. maja 1945 evakuirali 16 ranjencev. To so bili: Nikolaj Zormanov, Viktor Vanger, Stane Humar, Marica Cotič, Ivan Peternel, Ivan Franko, Jože Jan, Ivan Garsenja, Alojz Širca, Ernest Devetak, Josip Rozman, Marko Cej, Karlo Živec, Jože Logar, Milivoj Spasić; borec brez potrebnih dokumentov – nemi ranjenec ruske narodnosti – in v glavo hudo ranjeni Ivan Šubic. V

vojaško bolnico v Postojno smo odpeljali Bruna Batističa. Za 6 borcev, ki so bili odpuščeni 28. 4. 1945, ni moč ugotoviti, kam so bili poslani. V Gorici so ranjence namestili v sanatoriju Sv. Justa (San Giusto), Via Emanuele. Kot se spominjajo nekateri, ki so paciente spremljali v Gorico, so jih razmestili tudi v nekakšne pritlične barakam podobne objekte, najbrž v bivšo italijansko vojno bolnico v ulici Via Ristori. Pred nemško ofenzivo marca 1945 so iz Okrevališča 1 odpustili v enote in njihove premične bolnice 26 okrevancev. Med to ofenzivo niso sprejemali ranjencev. Po ofenzivi so na Vrših sprejeli še 17 ranjencev. Od teh jih je bilo ob osvoboditvi v okrevališču še 12. To skupino so poslali večinoma v enote, v vojaško bolnico v Gorici pa so odšli francoski borec George Sceti, Anton Kranjc, Ljuban Omladič in Jožef Kous.

Takoj ko si je Okrevališče 2 v Jagrščah opomoglo od tragedije v zadnji nemški ofenzivi spomladi 1945, ko so Nemci pobili ranjence ene od umikajočih se skupin, je že zbralo dovolj moči in je 26. 4. 1945 obnovilo sprejem. Na okrevanje so

Postojna, maj 1945. Z leve: Marjan Likar, Franc Leban, šef intendantov Martin Humar Sočan, Alojz Klanjšček, Ivo Gabrijelčič

sprejeli 12 ranjencev, od teh 8 iz Centrale. Oskrbovance, ki so bili še potrebni zdravljenja, so premestili v vojaško bolnico v Gorico.

PREMEŠČANJE OSEBJA IZ PARTIZANSKE BOLNICE SVPB PAVLA

Osebjje iz Centrale (iz skrivnih oddelkov bolnice) je bilo premeščeno v vojaško bolnico v Postojni, ki je bila v Velikem Otoku. Tja je bilo premeščeno tudi osebjje sanitetnega ekonomata Nanos pri bolnici Pavla. Vodstvo bolnice v Postojni je bilo isto kot v skrivni bolnici: poleg mene še Janez Sedej in Pepe Kenda, v ekonomatu pa Martin Humar in Ivo Gabrijelčič. Skupno je bilo premeščenih v bolnico v Postojno 45 članov osebjja iz skrivne bolnice in 23 iz ekonomata.²⁴

Osebjje Okrevališča 1 je skupaj z intendantmi mesec pred osvoboditvijo in ob osvoboditvi štelo 13 članov; od teh jih je prišlo 12 med osebjje bolnice v Postojni. Okrevališče 2 je ime-

V Postojni, maj-junij 1945. Že v družbi z osehjem bolnice Postojna, ob harmoniki Ivan Kos in narednik vodnik Rafael Hvala.

lo zadnje mesece 13 članov osebja, skupno z intendantami, kurirji in stražarji. V seznamih osebja bolnice v Postojni je vpisanih le sedem izmed njih. Drugi so potem, ko so spremili ranjence v bolnico v Gorico, odšli v bolnico v Sežano. To so bili Tone Prebil, Janko Prebil in Leopold Tavčar. Jurij Hladnik, Jakob Novak in Pavel Rejc so odšli domov.

Uprava bivše bolnice SVPB Pavla 9. korpusa NOV z obema okrevališčema in z ekonomatom Nanos (skupaj 87 borcev) ter z osebjem premične bolnice 30. divizije (7 članov) je dobila zahtevno nalogo usposobiti vojaško bolnico. Ta je imela v začetku 300 do 400 zdravljenih ranjencev in bolnikov (poročilo bolnice za maj: 155 ranjencev, 238 bolnikov, skupaj 404).⁹⁵ Ranjenci so bili borci 4. armade JA iz bojov, ki so se odvijali okrog Reke, Ilirske Bistrice, Postojne in okolice ter vzdolž bivše jugoslovansko-italijanske meje. Med ranjenci so bili borci 29. hercegovske divizije, 26. divizije, 43. istrske divizije ter nekaterih dalmatinskih divizij. Ena od enot 43. divizije je bila zahodno od Postojne še konec aprila. Pri osvobajanju Postojne in bližnjih krajev pa je sodelovala predvsem 29. hercegovska

Postojna, junij 1945. Osebje z dr. Pavlo v sredini in Janezom Sedejem (desno)

Postojna 1945. Z bolničarkami v civilu. Stojita prvi z leve Alfredo Festa in zadnji Stanko Vadnjal. Klečijo od leve Pavle Jančar, France Presetnik in Pavle Peternel

divizija. Postojna je bila osvobojena 2. maja 1945, Trst pa 1. maja 1945.⁹⁶

Vojna bolnica v Postojni, ki jo je prevzelo osebje bivše SVPB Pavla, je bila verjetno »evakuacijska bolnica« ali »bolnica prihvatnica«, »premična poljska bolnica« ene od kirurških ekip 4. armade JA. Te so namreč imele hrvaške korpusne kirurške ekipe.⁹⁷ Ob prevzemu bolnice (pravzaprav le ranjencev v njej) sem se srečala z dr. Vinkom Frančiškovičem, kolegom iz študijskih let v Zagrebu. Bil je šef oz. eden od glavnih kirurgov kirurške ekipe korpusa, katerega divizije so sodelovale v bojih za Trst in v Slovenskem primorju v sestavi 4. armade. Pozdravili smo se tudi z znancem iz Zagreba dr. Milanom Švalbom, epidemiologom 11. hrvaškega korpusa, katerega 43. divizija je bila tudi vključena v 4. armado.

Po prvih navdušenih pozdravih in vznemirljivih novicah s fronte, saj smo prvič prišli v stik z borci JA iz enot sosednjih republik, je že prišlo povelje, naj omenjena kirurška ekipa z

osebjem njihove premične bolnice odide z enotami, ki jim pripadajo, proti Planini, Logatcu, Ljubljani in naprej. Bili smo začuden, saj ni bilo mogoče opraviti nikakršnega poročila o stanju 260 hudo ranjenih borcev itd. Komaj smo s posredovanjem dr. Frančiškovića dobili od hitro odhajajoče ekipe vsaj nekaj pomirjevalnih sredstev in drugih nujnih zdravil za najhujše ranjene borce in za čas, dokler ne pripeljejo za nami zaloge iz gozda oz. dokler ne bi nabavili zdravil iz vojnih in civilnih lekarn.

Kirurška ekipa 4. armade nam je prepustila ranjence, ki so bili kirurško le najnujnejše oskrbljeni, skoraj brez primernih ležišč, brez posteljnine, perila in zdravil.

Oskrbovance bolnice smo trižirali v oddelke: kirurški, interni, dermatološki in infekcijski. Kljub mnogim prostornim sobam je začelo primanjkovati prostora, tako da so bili ranjenici in ranjenke, potrebni stalne nujne oskrbe, nameščeni skupaj v sobah.⁹⁸ Končno je bilo treba poskrbeti za boljše higienske

VOJNA BOLNICA POSTOJNA
(Bivša SVPB "Pavla"-IX Korpus)

Šbe, 14.VI.1945.

TRŽAŠKO PODROČJE

Pošiljamo vam seznam in spremna pisma (kopije) iz katerih je razvidno kam smo odposlali naše osebje. Poleg tega tudi sezname inštrumentarija in blaga ki smo od tukaj odposlali vašemu področju.

S.F.!

Polikomisar-kapetan

Srečo Ivan

S.N.!

Upravnik-poročnik

Dr. Pavla Jerina

Vojna bolnica Postojna (bivša SVPB Pavla), 9. korpus: spremni dopis Tržaškemu področju, 14. 6. 1945

razmere in redno prehrano ranjencev in osebja. Prostori za namestitvev osebja v stranskih zgradbah, za skladišča, kuhinjo, pralnico, administracijo in drugo so bili »za silo« na voljo. Brez pomoči Postojnčank, ki so vsak dan prinašale podarjeno perilo, obleke, pomagale v kuhinji, pralnici in v bolničarski službi, in brez zelo iznajdljivih intendantov in pomoči primorskega ljudstva delovanje bolnice ne bi bilo mogoče; sicer ni bilo idealno, vendar zelo dobro za tiste razmere. Predstava borcev o miru in počitku v svobodi se je spreminjala v obsežno in odgovorno delo.

Počasi se je življenje in delo v bolnici umirjalo. Na novo sprejetih ranjencev je bilo vedno manj, precej jih je bilo odpuščenih. Vojaške bolnice v Ljubljani so postajale urejene vojaške ustanove, tako da smo nekatere ranjence in invalide premestili tja. Tudi v Trstu in Gorici sta še junija delovali vojaški bolnici, s katerima smo tudi bili povezani glede premeščanja in sprejemanja ranjencev in bolnikov JA.

PREMEŠČANJE OSEBJA V CIVILNE IN VOJAŠKE USTANOVE

Nekatere borce in borke iz vojaške bolnice v Postojni so premestili na civilna delovna mesta, nekateri so odšli domov, drugi v šole. 13. junija je odšlo delat v idrijski rudnik 6 tovarišev.⁹⁹ Vsi so imeli pred vstopom v NOV svoje poklice.

13. junija 1945 smo iz vojne bolnice tržaškega področja POSTOJNA (bivša SVPB Pavla) s podpisoma upravnika poročnika (torej mojim) in političnega komisarja kapetana Janeza Sedeja s priporočilom sanitetnemu oddelku vojne oblasti v Ljubljano in tržaškemu vojnemu področju poslali 15 članov osebja bolnice Pavla.¹⁰⁰ V Narodno obrambo sta bila poslana bolničar Stanko Vadnjal in administrator Franc Presetnik. Tako je bilo število osebja bolnice v Velikem Otoku pri Postojni zmanjšano za 24 bork in borcev. Sama sem odšla na novo dolžnost 15. junija 1945.

Invalide horki NOV Darinka Štrosar in Danica Greif z dr. Pavlo v sredini, l. 1961

Sanitetni oddelek Glavnega štaba Slovenije je deloval v Trstu do evakuacije jugoslovanskih vojnih enot iz Trsta, potem pa se je preselil v Ljubljano in postal sanitetni oddelek vojne oblasti 4. armade. Odtlej je ta oddelek urejal premestitve, dajal navodila za demobilizacijo itd.

VOJAŠKA BOLNICA V POSTOJNI

Dokumenti, npr. tisti o premestitvah partizanskega osebja, imajo naslov »Vojna bolnica Tržaškega vojnega področja – bivša SVPB Pavla, IX. korpus«. Osebje bolnice, ki je bilo premeščeno iz bolnice, smo poslali tudi na naslov tržaškega vojnega področja, tako še 13. junija 1945. Potem je bilo za borce bivše SVPB Pavla vipavsko vojno področje tisto, ki je prevzelo dolžnost demobilizacije, premestitve itd. Bolnica v Postojni pa se je preimenovala v »Armijsko bolnico br. 2 IV. armije«. ¹⁰¹ Od osebja bolnice Pavla 9. korpusa je ostalo le nekaj

borcev v bolnišnični intendantski službi. Tudi osebje naše partizanske bolnice, ki je bilo v vojni bolnici v Sežani, je bilo premeščeno v bolnico vipavskega vojnega področja.

IVO GABRIJELČIČ, Bolnica in ekonomat SVPB Pavla v Postojni:

Po končani nemški ofenzivi spomladi 1945 smo intendanti zopet začeli stikati za hrano in jo prevažati v Mrzlo Rupco. V Bitežu sva z Beritom (Berislav Eržen) zvedela, da so Nemci že zapustili Grgar, zato sva se čez Grgar napotila na Prevalo in opazovala četniško kolono, ki se je premikala čez solkanski most na drugo stran Soče. Odšel sem v Gorico, kamor je 1. maja že ukorakala Prešernova brigada. Vrnil sem se v Mrzlo Rupco. Čez nekaj dni smo ranjence odpeljali v Gorico, nekaj tudi v Idrijo. Vsi člani osebja z upravo bolnišnice smo se 6. in 7. maja odpeljali v Postojno in prevzeli v Velikem Otoku vojaško bolnišnico v poslopjih, ki so jih malo prej zapustili Nemci.

Dr. Franc Derganc, prvi od leve z osebjem bolnice: Frac Leban, Stanko Manfreda, Andrej Rot Svoboda, Jule Podobnik in Joško Mohorič sta slabo vidna, vendar prepoznavna, l. 1976

Osebj e bolnice po odkritju spomenika bolnici na Hudem polju l. 1961

Iz bolnice 30. divizije NOV se nam je pridružil Mirko Ščuka s štirimi ranjenci. Bolnico smo začeli urejati pod vodstvom dr. Pavle. Najprej je bila organizirana zdravstvena služba. Ustanovljene so bile tudi pomožne delavnice, v katerih so bili zaposleni največ borci, ki so prej delali v sanitetnem ekonomatu 9. korpusa za bolnico Pavla. Zaradi pomanjkanja pomožnih zdravstvenih delavcev so priskočile na pomoč mladinke iz Postojne in okoliških vasi, ki so zelo vestno stregle ranjenim in bolnim borcem. Za šefa ekonomata je bil imenovan Martin Humar Sočan in za pomočnika pajaz. Največ blaga smo dobivali prek komande mesta Postojna in tudi neposredno iz trgovin v Postojni.

Ob razmejitvi Primorske na dve coni junija 1945 se je z ostalimi enotami JA umaknila iz Trsta tudi bolnišnica 4. armade. V bolnico v Velikem Otoku so pripeljali tudi ranjene in obolele borce, ki so se prej zdravili v vojni bolnici v Trstu.

15. junija je dr. Pavla predala bolnišnico »Bolnici št. 2. četrte armade«. Osebj e bilo nameščeno v razne odseke pri komandi vipavskega vojnega področja, le nekaj jih je ostalo

v bolnici v Velikem Otoku. Medtem ko je bolnišnica št. 2 četirje armade imela na vojo dovolj zdravstvenih delavcev, jih v intendantski službi ni bilo dovolj. Ostal sem pomočnik intendantov. Intendantji prejšnje bolnice smo se bolje znašli pri nabavi na Primorskem. Tudi potem, ko je bila Primorska razdeljena na dve coni, smo hoteli nabavljati v angloameriško cono.

OSEBJE SVPB »PAVLA«

CENTRALA

BAJC VIDO	Logatec	1925	ranjenec, okrevanec, graditelj	ekonomat, javka
CIBIC IVAN MIRKO	Prosek, Italija	1924	ranjenec, okrevanec, graditelj	skrivni oddelki bolnice
PESTA ALFREDO	Benevento, Italija	1922		javka, bolničar
FRELJH JOŽE	Sovodnj	1909	graditelj	skrivni oddelki bolnice
GALA DR. ALEKSANDER PETER	Lienz, Avstrija	1918	graditelj, premeščen	upravnik bolničarske šole 9. korpusa
GNEZDA LUDVIK	Idrija	1919	iz sanitetne postaje I, graditelj	skrivni oddelki bolnice
IIUMAR MARTIN SOČAN	Bled	1914		vodja ekonomata
IIVALA RAFEL	Lazna	1908	graditelj	vodja graditve skrivne bolnice
JERINA DR. PAVLA	Borovnica	1915	upravnica	zdravnica bolnice 32. divizije
LEBAN FRANC	Kromberg	1923	ranjenec, okrevanec, graditelj	skrivni oddelki bolnice
LOJK FRANJO	Črniče	1921	premeščen	ekonomat bolničarske šole
KENDA JOŽE PEPE	Idrija	1910	ranjenec, okrevanec, graditelj	vojaški vodja skrivne bolnice
KOBAL VLADIMIR	Planina, Ajdovščina	1910	graditelj	ekonomat, skrivni oddelki bolnice
KOMEL JOŽE	Solkan	1903	graditelj	skrivni oddelki bolnice
KOS IVAN	Nemški Rut	1925	bolnik, okrevanec	javka, skrivni oddelki bolnice
KOSMAČ FRANC	Masore, Krnice	1920	iz sanitetne postaje I, graditelj	javka, skrivni oddelki bolnice
PIRC ANICA	Idrijski Log	1911	premeščena	ekonomat bolničarske šole
PIRIH JUSTIN	Kal Kanal	1913	graditelj	skrivni oddelki bolnice
POLJAK DUŠAN	Ljubljana	1921	bolnik, okrevanec	ekonomat, administrator
POLJANEC JANEZ	Idrija	1892	graditelj	skrivni oddelki bolnice
POLJANŠEK MARJAN	Idrija	1928	bolnik, okrevanec	spremljevalec ranjencev
PRESETNIK FRANC FABIJ	Ljubljana	1925	ranjenec, okrevanec	ekonomat, skrivni oddelki bolnice
RAVBAR FRANC	Trst	1914	premeščen	ekonomat, intendant na Krasu
REGENT JOŽE	Trst	1926	bolnik, okrevanec	ekonomat, skrivni oddelki bolnice
ROT FRANC ŽAGAR	Bovec	1903		javka, kurir za skrivne oddelke bolnice
RUPNIK FRANC	Idrijski Log	1916	iz sanitetne postaje I, graditelj	skrivni oddelki bolnice
TERČON ĐANICA	Bukovje	1922	iz sanitetne postaje I	bolničarka, Okrevališče 2
TRATNIK VIKTOR VIKI	Idrija	1910	iz sanitetne postaje I, graditelj	ekonom, skrivni oddelki bolnice
VADNJAL STANKO	Postojna	1924	ranjenec, okrevanec, graditelj	skrivni oddelki bolnice
DI VALENTIN GUGLIELMO	Tržič, Monfalcone	1913	ranjenec, okrevanec, graditelj	skrivni oddelki bolnice
VIŽINTIN LUDVIK	Renče	1920	ranjenec, okrevanec, graditelj	premeščen, bolnica »Svoboda«

Opomba: Razen -premeščenih- so bili vsi v osebju bolnice od decembra 1943 do osvoboditve. -Graditelj- pomeni da je bil borec med graditelji prve bolniške skrivne postojanke.

Premeščeni iz drugih enot 9. korpusa NOV med osebje bolnice 26. januarja 1944

FON IGNAC	Smast pri Kobaridu	1905	odpuščen iz bolnice 20. 7. 1944
IVANČIČ JOŽE	Kamno	1925	
MANFREDA STANKO	Poljubinj	1923	
ROT ANTON	Trnovo	1900	
ROT ANDREJ SVOBODA	Bovec	1903	
RUTAR MATIJA	Ravne	1921	
SKOČIR IVAN	Kobarid	1904	
SKUBIN	Magozd, Drežnica	1904	odpuščen iz bolnice 29. 7. 1944

Iz Okrevališča 2 premeščeni v bolnico

LAPAJNE CIRIL	Jagršče	1906	premeščen 1. 5. 1944
LAPAJNE RUDI	Želin, Cerkno	1909	premeščen 29. 12. 1944
VELIKONJA TONE	Straža, Cerkno	1913	premeščen 1. 5. 1944

Iz Dolomitskega odreda premeščeni v bolnico 18. 4. 1944

BAJC FERDINAND	Črni Vrh	1910	
ERŽEN MILČE	Gorenja Trebuša	1913	
KOLENC VIKTOR	Mrzla Rupa	1920	
MOHORIČ JOŽE	Čekovnik, Idrija	1909	
PODOBNIK JULE	Čekovnik, Idrija	1910	
RUPNIK FRANC	Godovič	1911	
SEDOVČIČ IN PEROCI			odpuščena iz bolnice aprila 1944

Iz Idrijsko-tolminskega odreda premeščeni v bolnico aprila 1944

ČERNE FRANC	Grgar	1907
DOLJAK JANEZ	Grgar	1911

GORJUP FRANC	Kal Kanal	1902
HUMAR ALDO	Grgar	1927

Po zdravljenju v bolnici so postali člani osebja bolnice

			zdravljen	član osebja
BURLINI LORETTA	Porenza, Italija	1918	od 9. 12. 1943	10. 5. do 7. 12. 1944
DRAKSLEK TONČEK	Šenčur	1926	od 15. 3. 1944	10. 10. 1944
FRIŠKOVEC IVAN	Mengeš	1923	od 5. 11. 1944	20. 2. 1945
GORJAN JOŽE	Renče	1902	od 31. 3. 1944	10. 5. 1944
JANČAR PAVEL	Ljubljana	1921	od 27. 1. 1944	30. 5. 1944
JEREB FRANC	Idrija	1900	od 18. 3. 1944	6. 9. 1944
KERŠEVAN POLDE	Renče	1915	od 17. 8. 1944	30. 8. 1944
MAVRIČ VIDA	Cerkno	1924	od 1. 4. 1944	10. 5. 1944
PETERNEL PAVEL	Stara Oselica	1924	od 9. 10. 1944	15. 3. 1945
PEZDIRNIK MARIJA	Mojstrana	1926	od 22. 10. 1944	26. 11. 1944
VIDMAR FRANC	Otlica	1927	od 20. 1. 1944	30. 5. 1944
VONČINA JOŠKO	Mrzla Rupa	1915	od 12. 4. 1944	10. 5. 1944

Opomba: Na zdravljenju zaradi poškodbe Burlini L., Draksler T., zaradi strelne poškodbe Friškovec I., Jančar P., Kerševan P., Mavrič V., Peternel P., Vidmar F., drugi zaradi kronične bolezni.

Aktivistke NOB iz Idrije, sprejete v osebje skrivnih oddelkov bolnice

ERŽEN MARIJA	Idrija	1893	sprejeta 8. 2. 1945
HLADNIK FANČI	Idrija	1921	sprejeta 15. 8. 1944
KENDA IVANKA	Idrija	1916	sprejeta 27. 5. 1944
TRATNIK JULKA	Idrija	1913	sprejeta 15. 1. 1945

Zdravstveno osebje

PODKORITNIK DR. FRANC	Liboje	1895	vodja oddelka od 4. 1944 do 25. 7. 1944
-----------------------	--------	------	---

MERMOLJA TATJANA	Kostanjevica	1921	štud. med., na oddelku od 4. do 25. 7. 1944
SOBAN DARINKA	Ljubljana	1921	štud. med., vodja oddelka od 4. 12. 1944
ŽEMVA DR. MIHA	Gorje	1912	namestnik upravnika od 16.1 do 12. 3. 1945

OKREVALIŠČE 1

BIDER MIHA	Adergas	1906	zdravljen od 18. 3. 1944	član osebja 10. 5. 1944
BUTKOVIČ ANTON	Sovodenj, Italija			januar 1944
KEBE ANTON	Cerknica	1922	od 16. 3. 1944	21. 4.–11. 11. 1944
KIJUN ŠTEFKA	Planina, Rakek	1918		maj 1944
LEBAN MARJAN	Zagorje, Grgar	1924		
MRAK JULKA	Podbrdo	1907	od 17. 5. 1944	17. 5. 1944
MOČNIK ALOJZ	Kanomlja, Idrija	1921	premeščen iz Okrevališča 2	
NOVAK JAKOB	Vrhnika	1901	od 9. 4. 1944	10. 5. 1944
RUPNIK JERNEJ	Gorenji Logatec	1923		25. 11. 1944
TRNOVEC ANDREJ	Zagorje, Grgar	1922		
VALJAVEC MIRA	Sv. Neža, Tržič	1926	od 28. 8. 1944	25. 11. 1944

Ekonomat

BEVČIČ IVAN	Kožbana	1922	od 16. 1. 1944	16. 1. 1944
BUCIK STANKO	Bajnščice	1906	od 25. 1. 1945	25. 1. 1945
MRAK POLDE	Vrata, Čepovan	1901		1944
ŽLOGAR JANEZ	Suhor	1918		1944

Opomba: Zdravljeni zaradi strelne poškodbe Rupnik J., Valjavec M., drugi zaradi poškodbe ali kronične bolezni.

OKREVALIŠČE 2

HLADNIK JURIJ	Idrija	1895	zdravljen januar 44	član osebja 25. 2. 1944
KOSOVEL STANKO	Komen	1913		19. 1. 1944
LAPANJE FRANC	Krnica	1920		
MAGAJNA VIKI	Straža, Cerkno	1921		

PREBIL JANKO	Želin, Cerkno	1926	od 25. 3. 1944	marec 44
PREBIL TONE	Želin, Cerkno	1913	november 43	december 43
ŠINKOVEC ALOJZ	Vojsko	1916	od 26. 4. 1944	premeščen v Okrevališče 2
TAVČAR POLDE	Sežana	1922	od 18. 7. 1944	6. 9. 1944

Ekonomat

BRATUŽ FRANC	Čepovan	1918		3. 11. 1944
LAHAJNAR STANE	Želin, Cerkno	1920		
REJC PAVEL	Cerkno	1907		
SREBRNIČ SLAVUJ	Solkan	1916	od 1. 3. 1944	10. 9. 1944
TUŠAR FRANC	Jagršče	1919		

Opomba: Zdravljeni zaradi strelne poškodbe Kosovel S., Tavčar P., Srebrnič S.

Osebj e ekonomata »Nanos« SVPB »Pavla« v letu 1944 do osvoboditve

BUKOVEC JOŽE			vodja delavcev
ERŽEN LIBERIJ BERI	Gorenja Trebuša	1925	intendant
GABRIJELČIČ IVO	Solkan	1925	namestnik in vodja ekonomata
LAPAJNE ŠTEFAN	Mrzla Rupa, Vojsko	1907	konjar
LIKAR MARJAN	Otlica	1928	kurir, intendant
KRAPEŽ STANKO	Otlica	1911	delavec
MEDVED JOŽE	Lokev na Krasu	1926	zdravljen od 27. 8. 1944
OBLAK JOŽE	Trata, Žirovski Vrh	1920	zdravljen od 26. 7. 1944
ROT ANDREJ	Žaga, Bovec	1903	skladiščnik od 24. 1. 1944
PERKO VINKO	Križe	1914	delavec v kovačiji
VALANTIČ FRANC	Grgar	1912	telefonist
ŽONTA EDI	Otlica	1911	intendant

Opomba: Medved J. in Oblak J., člana osebja ekonomata od 27. 12. 1944, sta bila na zdravljenju zaradi strelne poškodbe. Domačina Jožka Bajta Kolenčevega iz Mrzle Rupe in Pepča Podobnika iz Čekovnika, ki sta pomagala na ekonomatu, so Nemci ustrelili 30. marca 1945. Ivančič Dominik iz Kobarida, Ivančič Rudi iz Zgonika pri Trstu, Letnar Jože so bili člani sanitetnega ekonomata 9. korpusa NOV.

SEZNAM RANJENCEV IN BOLNIKOV, KI SO SE ZDRAVILI V SVPB »PAVLA«

Številke ob primkih in imenih borcev pomenijo zaporedno številko sprejema v bolnico in okrevališči. Popisi bolezni so shranjeni po vrstnem redu števil v Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

ZDRAVLJENI V CENTRALI

Agajev Rašid	792	Beltram Jožef	110	Bremec Alojz	12
Alijev Aljoša	239	Benčič Ivan	890	Bremec Jože	733
Anikin Aleksej	712	Benčina Danilo	719	Bremec Karlo	408
Anikin Mihajlenko	905	Benčina Franc	190	Brešan Ivan	677
Antipenkov Ivan	576	Bensa Cvetka	373	Brezar Franc	219
Antonelli Franc	411	Beretič Boris	353	Brglez Zdravko	302
Antonič Franc	230	Bergant Matevž	301	Bric Franc	204
Antonič Ludvik	767	Berginc Ivan	646	Brišar Franc	858
Antonič Mirko	76	Berlot Franc	837	Brišček Alojz	586
Antonič Vinko	328	Bertolini Onorio	227	Brkič Ilija	11
Anzelatti Amerigo	783	Besednjak Lado	234	Brkič Ilija	91
Arčon Dušan	113	Bešter Stane	640	Brkič Milan	419
Arčon Jože	197	Bezubij Vasilij	725	Brkič Milan	672
Arnol Jernej	538	Biazeto Redento	240	Brodar Franc	358
Artač Marija	800	Biere Lucian	883	Brovc Mirko	787
Asimov Josip	524	Biskunzin Sergio	885	Brumet Lucijan	331
Aslanov Sabir	244	Bitežnik Alojz	69	Brus Oskar	805
Ažman Andrej	297	Bitežnik Rudolf	791	Bucik Alojz	243
Babajev Alver	773	Bizant Jože	203	Buffo Giuseppe	369
Babajev Dafar	846	Bizjak Alojz	780	Bulović Đuro	609
Babnik Jože	848	Bizjak Lucijan	601	Bulović Đuro	851
Babuškin Vasilij	150	Bizjak Vili	636	Bundola Ferdinand	434
Bačar Stanko	716	Blažič Alojz	857	Burger Franc	184
Bahta Dušan	828	Blažič Bruno	734	Butala Anton	824
Bajc Franc	271	Blažič Jakob	724	Butković Ivan	859
Bajc Stojan	641	Blažič Leopold	319	Canciano Aldo	502
Bajt Angela	703	Blažević Miroslav	402	Capuder Jože	198
Bajt Matija	53	Blohin Nikolaj	852	Carl Franc	148
Baloh Evstahij	884	Boffa Vincenc	901	Carollo Antonio	674
Bandelj Angelj	726	Bojsijev Bajen	84	Cataj Mario	826
Bandelj Ladi	132	Bolčina Franc	781	Cej Emil	168
Baranja Ladislav	547	Bolta Ivan	235	Cej Malka	897
Barbi Arigo	684	Borisov Peter	723	Cej Martin	540
Batič Pavla	446	Borojevič Josip	127	Cej Rihard	534
Batistič Bruno	927	Boscard Giuseppe	385	Cengle Anton	428
Bavcon Andrej	311	Božič Stanko	591	Cetul Silvano	503
Begmuratov Tazor	187	Bratina Franc	314	Ciglič Marijan	914
Begmuratov Tazor	354	Bratkovič Ignac	511	Cigoj Milan	730
Begmuratov Tazor	560	Bratkovič Jožko	14	Cigoj Viktor	396
Belban Miha	345	Bratož Alojz	675	Cijak Anton	721
Belgrajev Zagreb	131	Bratuševac Franc	541	Cimitan Erminio	549
Belov Ivan	804	Brecelj Avgust	50	Cizana Samuel	556
		Brecelj Miroslav	332	Clagnan Giuseppe	688
		Breljih Tomaž	820	Cotič Marica	842

Cuder Herman	136	Dukić Mirko	272	Giovannini Arnaldo	660
Cuhanov Vasilij	718	Dumabek Dalia	9	Gladek Jože	731
Curk Franc	548	Đorđević Branko	317	Godec Franc	888
Cvetrežnik Avgust	16	Eder Anton	553	Golja Anton	450
Čeh Edvard	422	Erjavec Anton	371	Golja Marijan	676
Čepe Marica-Eva	510	Erjavec Jožef	340	Golob Rudolf	789
Čerečukin Ivan	614	Erjavec Slavko	585	Gomizelj Virgen	178
Černe Viktor	36	Eršov Aleksander	447	Gorišek Janez	847
Černič Albert	543	Eržen Jože	326	Gorjan Jožef	70
Černič Jože	558	Eržen Rudolf	774	Gorjan Julij	1
Černigoj Boris	89	Fabčić Edvard	728	Gorjanc Ivan	793
Černigoj Leopold	518	Fabčić Viktor	316	Gorjup Stanko	746
Červinja Rudi		Fabjan Anton	226	Gosar Franc	377
Čižej Franc	19	Fabjan Leopold	310	Gosar Just	436
Čižej Franc	40	Faccio Giovanni	870	Grabni Ladislav	43
Čič Alojz	74	Fajgelj Valentin	932	Graziano Francesco	384
Čok Rudolf	96	Fakin Mirko	378	Grašček Jože	254
Črv Ivan	246	Falatov Dušan	426	Gratzer Matevž	232
Čučat Stanko	410	Falconi Pasquale	626	Gravnar Anton	253
Čufer Tomaž	923	Faletić Dragica	739	Gravnar Vilko	367
Čuk Alojz	207	Fanton Anton	123	Grbec Stanko	760
Čuk Marijan	393	Fedjotov	691	Gregorič Danilo	157
Čuk Marijan	64	Ferenčič Mario	673	Greif Danica	112
Danev Edvard Danilo	2	Ferfolja Stanislav	342	Greif Rudi	41
Davidov Jakob	72	Ferjan Jožef	815	Grmek Alojz	740
Debeljak Franc	915	Ferjančič Jože	622	Grmek Miroslav	531
Debeljak Slavko	312	Ferker Lado	361	Grom Franc	401
Dedeč Boško	118	Ferlat Joško	206	Gromov Valentin	352
Dedo Marko	8	Figelj Ivan	509	Grosar Just	436
Denardo Umberto	30	Filipčič Mirko	77	Gršin Alojz	831
Denuzo Konstantino	242	Fladnja Vinko	755	Gruden Anton	840
Dernovšek Darko	598	Flego Karlo	589	Gruden Polde	867
Deverak Ernest	889	Flego Karlo	875	Gržina Alojz	784
Didak Antonio	504	Flis Drago Strela	43	Gusič Aleksej	65
Djukić Miloš	229	Flukejev Imir	176	Habe Franc	853
Dobovišek Ciril	407	Fon Alojz	122	Habjan Vlado	637
Dobre Jože	794	Fon Ivan	685	Halimov Abraham	179
Dolbrič Teodor	106	Forkino Karlo	32	Herman Lojze	330
Doganac Nande	357	Franko Dušan	693	Hlade Davorin	248
Dolžan Vinko	202	Franko Ivan Iztok	868	Holmatov Oskanbaj	85
Dolenc Franc	153	Frelj Franc	908	Honensvald Ladislav	583
Dolenc Maks	210	Frelj Stanko	729	Horjak Edvard	568
Dolenc Maks	211	Frškovec Ivan	435	Hosner Anton	208
Domenico Amico	256	Fulmatov Ostanboj	607	Hrast Stanko	565
Dončenko Ivan	177	Furlan Aldo	836	Hren Ermin	561
Dor Livio	861	Furlan Anton	375	Hribljan Miro	347
Dorčič Marijan	516	Furlan Dušan	220	Hribovšek Bogo	158
Dovžan Mihael	546	Furlan Pepi	931	Hrovat Stane	904
Draksler Anton	387	Furlin Anton	533	Hrovatin Franc	273
Drašček Stanko	922	Gačnik Franc	175	Huč Ludvik	610
Draščič Franc	404	Garsenjo Ivan	876	Humar Alojz	56
Drole Maks	648	Gazvoda Jože	777	Humar Mirko	18

Humar Stane	838	Justin Alojz	130	Kolenc Jožef	567
Humar Štefan	571	Kadigalijev Ataman	171	Koler Kajetan	294
Humer Andrej	238	Kadiganadov Gregorij	79	Kolesnikov Simeon	421
Humer Štefan	348	Kajrkan Izbajev	20	Koman Ivan	899
Hvala Cvetko	795	Kajtas Marko	27	Komar Ignac	140
Iljin Ukadijev	21	Kalan Mirko	655	Komarnicki Aleksander	38
Ipavec Janko	530	Kalan Štefka	920	Komel Jože	287
Ivančič Jožef	657	Kalinov Adrahman	179	Konc Anton	217
Ivančič Rudolf	512	Kanduč Vinko	835	Konjč Adolf	926
Ivanov Aleksej	580	Kapelj Franc	329	Kordič Rok	506
Ivanov Vasilij	678	Karabegović Meho	55	Korelič Ivan	552
Izentajev Arah	806	Karagan Bojimir	603	Kos Janko	380
Izinbajev Kuraš	692	Karič Osman	57	Korenčič Anton	365
Jakša Anton	515	Kasimanov Ahmedža	90	Korošec Alojz	432
Jakin Rado	710	Katanov Arutaj	812	Korošec Jože	415
Jakin Rado	764	Katoffano Jože	392	Kos Anton	120
Jaklič Alfonz	160	Kaučič Darko	308	Kos Jože	507
Jakomin Slavko	143	Kaučič Franc	31	Kos Lado	606
Jakopič Jana	258	Kavakin Andrej	521	Kosenbajev Kalik	259
Jančar Milče	111	Kavčič Franc	362	Kosovel Anton	663
Jančar Pavel	33	Kavčič Janez	907	Kosovel Tone	167
Janc Janko	681	Kavčič Joža	748	Koširc Anton	201
Japelj Aleksander	694	Kavs Andrej	778	Košir Ivan	839
Jarc Ivan	349	Kavs Tomaž	394	Košir Leopold	23
Javornik Filip	866	Kazungajev Aleksander	59	Košir Marijan	262
Jazbec Srečko	701	Kebe Anton	44	Kovač Janez	843
Jelerčič Jožko	15	Kebelj Drago	621	Kovač Milan	754
Jelerčič Zdravko	151	Kemperle Albin	535	Kovačič Adalbert	306
Jelinčič Andrej	164	Kenda Avguštin	600	Kovačević Zvone	596
Jelnikov Vasilij	823	Kerševan Leopold	263	Kovrh Slavko	10
Jelušič Andrej	339	Kersnič Lojze	849	Kozem Andrej	252
Jenko Alojz	137	Kersnik Franc	221	Kozlovski Bruno	841
Jenko Janez	635	Klančič Miro	762	Koželj Fortunat	611
Jensterle Vinko	666	Klančič Miro	825	Koželj Vinko	671
Jeršin Valentin	670	Klanjšček Ciril	582	Krajger Živa	193
Jereb Franc	75	Klarič Gino	6	Krajnik Hilarij	440
Jereb Pavel	779	Klein Vladislav	265	Krajnik Vinko	638
Jerman Anton	121	Klemenc Valentin	397	Kralj Franc Ivan	236
Jermol Anton	514	Klemenčič Franc	245	Kralj Ladislav	172
Jesenko Andrej	665	Klobučar Anton	117	Kranjc Anton	658
Ješič Miljutin	900	Kmetič Štefan	152	Krapež Marijan	416
Jež Pavel Stanko	642	Knežević Mihajlo	88	Krapež Franc	305
Jež Pavel Stanko	766	Knego Đuro	886	Krapež Janez	656
Jovović Ilija	161	Knific Avgust	68	Krašna Jože	364
Jovović Ilija	786	Kobal Leopold	743	Krašna Milan	620
Judjenkov Aleksander	554	Kobal Ludvik	854	Krašovec Ivan	860
Jug Albin	845	Kobal Peter	109	Krašanja Jože	617
Jug Jože	872	Kodrič Rudi	661	Krašanja Rado	659
Jugović Franc	704	Kodrič Silvo	4	Kren Ervin	561
Jukič Dragutin	139	Kofol Peter	109	Krener Jožef	727
Jurca Milan	325	Kogoj Jožef	104	Kristan Valentin	796
Jurič Marija	821	Kokalj Jože	351	Križaj Boris	291

Križaj Jože	284	Malovrh Iva	698	Munih Alojz	881
Križman Karl	424	Mamedov Anver	46	Mustafa Zajdar	372
Križman Karlo	850	Manfreda Anton	753	Nadin Visko	249
Križmanič Jože	917	Mara Felice	551	Naurozov Nauruz	185
Krlančič Bruno	277	Marjanovič Ratko	390	nezavesten ruski borec	894
Krničar Franc	241	Marjanovič Ratko	765	Nijazov Hajdar	575
Krpan Boris	713	Markelj Miloš	335	Nikolin Mihail	577
Krpan Stanko	163	Markelj Stane	631	Nilevič Branko	155
Kršinar Franc	299	Markič Franc	231	Novak Adolf	233
Kršinar Ivan	564	Marović Bojan	359	Novak Pavel	906
Kumar Ciril	708	Martelanc Egidij	341	Novati Cesare	707
Kunčič Andrej	633	Marušič Alojz	194	Nussdorfer Franc	433
Kunčič Šimen	844	Marvin Daniel	318	Ogrizek Ladislav	822
Kunc Marija	298	Maslo Drago	542	Okoren Anton	911
Kuratni Konstantin	562	Maslov Pavel	919	Okretič Srečko	196
Kurbaharon Aleksander	594	Mauri Evstahij	439	Okroglič Polde	522
Kuštrin Jožef	639	Mauri Umberto	605	Omahen Josip	124
Ladigro Elio	810	Maurič Mario	696	Omahen Krešimir	649
Lango Augustin	162	Mavri Jakob	289	Omladič Ljuban	814
Lango Leopold	750	Mavrič Henrik	159	Oprešnik Marko	379
Langus Janko	874	Mavrič Vida	71	Orel Aleš	17
Lapanja Filip	520	Mažgon Jože	374	Orel Jožef	103
Lapanje Franc	376	Medvešek Jože	699	Orel Srečko	309
Latinović Đuro	285	Mencej Pavla	260	Ozbič Ivanka	303
Laurenti Danilo	388	Mentasti Vittorio	680	Pahor Avgust	597
Lavrenčič Pavel	13	Metljak Franc	887	Pajer Franc	382
Leban Mirko	667	Mihajlov Arkadij	173	Palik Stojan	801
Legant Feliks	869	Mihel Dušan	574	Panfilov Vladimir	99
Legat Jože	909	Mihelič Matko	745	Panfilov Vladimir	771
Lehmirov Ejub	58	Mihelin Stečko	742	Paulin Franjo	702
Lemut Alojz	195	Mihevc Ivan	444	Paulin Jože	156
Lenj Pavel	809	Milanič Anton	300	Paulušič Jožef	613
Leone Angelo	228	Milavec Miro	913	Pavlovič Nikolaj	63
Leskar Ante	22	Milavec Stanislav	270	Pavšič Avgust	864
Leskar Ante	61	Milič Alfonz	182	Pavšič Franc	803
Ličer Dionizij	169	Milič Franc	790	Pečenko Slavko	28
Lipovšek Janez	808	Miljevič Alojz	628	Pečenko Vojko	261
Lipušček Ludvik	634	Mislej Ivan	108	Pelan Franc	587
Lozar Stanko	722	Mlekuž Franc	686	Pelicon Edi	430
Lozar Venceslav	443	Mlinar Ludvik	174	Pelicon Pepi	165
Lozej Jožef	536	Možina Just	216	Perdec Rudi	653
Lukašević Stanislav	573	Modesto Alferio	880	Peric Zdravko	223
Lulik Lado	557	Mohorič Stanko	95	Perko Vencelj	925
Lussi Giulio	711	Monfardini Giovanni	526	Perko Vinko	752
Macarol Miloš	276	Morzatajev Taras	26	Permozer Ivanka	45
Maček Dominik	445	Mozetič Angel	295	Permozer Marija	181
Madrosan Marijan	412	Mozetič Karlo	269	Pertot Ivan	114
Majer Gabrijel	101	Mrak Marijan	278	Pertovc Anton	78
Makuc Ivan	225	Mrak Marko	449	Peršič Franc	744
Makuc Otokar	798	Mravlja Alojz	315	Peršin Ivan	307
Malešević Dušan	5	Mrše Alojz	129	Pestotnik Peter	431
Malenšek Silvo	924	Mulej Janez	264	Petač Karel	650

Peternel Ciril	442	Regent Vojko	625	Spasič Milivoj	930
Peternel Ivan	865	Regolina Mario	409	Spik Karl	324
Peternel Pavle	381	Rene Richard	257	Stanič Jovo	35
Petrovič Svetozar	539	Rihter Jože	690	Starč Avgust	830
Petrovič Svetozar	788	Rinaldi Rinaldo	417	Stare Anton	928
Pezdir Anton	772	Rizling Valter	559	Stare Avgust	322
Pezdirnik Marija	405	Robič Franc	916	Stepančič Mirko	697
Piç Ivan	423	Roggero Antonio	138	Sterk Jože	751
Pipán Bruno	627	Rossi Giuseppe	595	Stojanoviç Miladin	135
Pipán Pavel	709	Rotar Slavko	570	Stojkoviç Dragotin	370
Pirc Mirko	834	Rozman Anton	811	Stopar Franc	304
Pirih Anton	327	Rozman Franc	629	Strosar Darinka	643
Pirih Baldomir	523	Rozman Josip	891	Sulič Ivan Iztok	275
Pisavec Jernej	222	Rozman Pavel	863	Susmel Cvetko	590
Plesničar Alojz	292	Ručman Rudolf	418	Sušič Rado	343
Počkar Ludvik	154	Rudež Emil	679	Sušnik Ivan	785
Podboj Jože	775	Rupnik Alojz	413	Šahovski Ivan	268
Podgornik Polde	116	Rupnik Ivan	856	Šanof Anatoli	82
Podgornik Rajko	363	Ruskul Blejkov	73	Šanov Anatolij	192
Podobnik Ivan	39	Rutar Franc	818	Šaraftanov Rozdaj	448
Pogačar Franc	717	Sabilo Nazaro	647	Šarof Tidor	97
Pohar Bogdan	224	Sadak Beg	83	Šavli Miha Perun	66
Pohar Franc	128	Sadijev Timu	391	Šemole Viktor	545
Pohar Lado	406	Sagandikov Nikolaj	125	Šenrov Stanislav	896
Polak Alojz	612	Sahanj Ivan	918	Šest Alojz	747
Poljak Marko	398	Samec Ivan	51	Šinkovec Aleš	395
Potočnik Matevž	333	Samsa Mara	501	Šinab Ciril	882
Poy Marius	286	Samsa Mara	776	Širca Alfonz	213
Požar Ivan	630	Savinja Rudi	414	Širca Alojz	877
Požene! Anton	588	Sceti George	274	Širofov Širenjen	98
Požene! Franc	145	Sceti George	618	Škoda Karl	644
Pozdnjak Tadej	687	Sejtahmetov Danilo	251	Škof Jernej	855
Prek Franc	619	Semič Stanko	799	Škrabar Emil	183
Prelaz Viktor	282	Semolič Karlo	429	Škraber Leopold	237
Premk Peter	205	Seražin Adalbert	81	Šlibar Stanko	664
Pretnar Andrej	29	Simčič Rudi	720	Špacapan Stanko	438
Pretnar Ciril	572	Sive Ivan	323	Šraj Jožef	763
Pretnar Franc	149	Skalar Ludvik	736	Štancar Slavko	37
Prhne Brane	592	Skodlar Sergej	738	Štekar Slavko	929
Prodan Aurelij	399	Skok Lucjan	321	Štoka Ernest	255
Progonov Vasilij	732	Skok Marijan	715	Štoka Ivan	425
Puntar Marijan	93	Skok Silva	320	Štor Ciril	569
Radič Štefan	115	Skribar Zdravko	334	Štrekelj Alojz	668
Radusimoviç Blagoje	105	Skrinja Pavla	521	Štros Alojz	759
Rahanbajev Timisluk	87	Skrj Janez	100	Štrosar Vanda	741
Rajkoviç Tone	827	Skrj Jože	652	Štrucelj Ivan	427
Ratkoviç Vojimir	34	Slavec Jožko	209	Štrukelj Milan	280
Raubar Stanislav	188	Smole Marijan	199	Šubelj Jože	247
Ravnik Viktor	895	Sodja Franc	892	Šubic Ivan	910
Razpet Stanko	296	Soldat Jože	346	Šulga! Ivan	893
Rebuscini Angelo	180	Spacal Karlo	761	Šuligoj Danilo	250
Rečman Edvard	912	Spacal Milan	695	Šuligoj Franc	62

Suligoj Viktor	52	Vergerio Mario	400	Zukon Štefan	389
Sušmelj Albert	593	Vergili Basilio	386	Zašar Edmund	928
Sušmelj Cvetko	590	Versace Pasquale	879	Žagar Anton	555
Suštaršič Franc	293	Vidic Silvester	54	Žagar Anton	669
Šutov Pavel	441	Vidmar Franc	24	Žaharov Timotej	579
Švara Franc	602	Vidmar Ignac	368	Žbogar Milan	651
Tancar Anton	288	Vidmar Stanko	186	Žen Jakob	817
Tartozin Anton	878	Vidmar Stanko	80	Žerjal Ciril	604
Tasemenov Amidžan	133	Villan Janez	360	Žerjal Viktor	615
Tavčar Ladislav	527	Villaco Mariano	782	Žerjav Franc	144
Tavčar Leopold	191	Vineti Franc	581	Žerjav Marija	344
Tavladži Andrej	420	Vinkler Severin	749	Žerovnik Stanislav	337
Tavladži Andrej	706	Vitez Cveta	94	Ževurov Dimitrij	578
Tence Ferdinand	528	Vižintin Alfonz	632	Žibelja Albin	599
Tepina Marijan	25	Vižintin Emil	700	Žiberna Danilo	49
Terentev Vasilij	126	Vlasičev Ivan	813	Žic Ljubo	566
Teršič Arnold	366	Vodopivec Ferdinand	67	Žigon Avgust	107
Testen Baldomir	529	Volavšek Ljuba	757	Žigon Jože	873
Timošenko Nikolaj	584	Volk Ciril	437	Žigon Matjaž	756
Tirreni Umberto	505	Volk Edo	338	Živec Karlo	898
Toman Mirko	267	Volk Emil Škrjanc	336	Žmitek Franc	654
Tomašević Miha	683	Volpe Leone	142	Žnidar Franc	92
Tomažin Rino	903	Voltarini Franc	508	Žnidaršič Danijel	350
Tominc Milan	212	Vončina Anton	102	Žogar Emanuel	921
Topolnik Martin	819	Vorka Anatolio	871	Žonta Izidor	797
Tortorello Vincenzo	86	Vrbek Jožef	705	Žorž Ivanka	833
Trčun Stanko	532	Vrhovec Stanko	645	Žorž Joško	200
Trevisan Artur	134	Vrhovnik Miha	189	Žvab Jože	624
Troha Ivan	283	Vrše Matijo	170	Žvan Franc	816
Troha Ivan	48	Vrtnik Jurij	563		
Turk Jože	325	Vukadinović Dušan	290	ODDELEK B	
Turšič Ivan Iztok	166	Vukotič Ivan	119	april, maj, junij 1944	
Turundaličev	517	Zaharov Tomašej	769		
Tušar Franc	3	Zajc Avgust	356	Aganjsjan Aleksandar	1
Udovič Bojan	359	Zalar Pepi	141	Atajev Kamid	33
Ulian Feruccio	544	Zapotočni Emilio	758	Ažman Jože	15
Uršič Vladimir	616	Zarmanov Nikolaj	807	Badmajev Herti	35
Urbančič Marijan	60	Zavrtanik Andrej	279	Bajc Franc	6
Urbanc Blaž	662	Zavrtanik Vinko	146	Bajt Ivan	31
Ušaj Mirko	215	Zbika Osvald	214	Bevk Gabriel	42
Ušaj Rudolf	735	Zejalov Haidar	682	Bradaško Radko	46
Vakulenko Vasilij	770	Zelenko Anton	623	Černilogar Viktor	43
Valantič Franc	902	Zeljanski Dimitrij	608	Dobnikar Franc	23
Valentar Martin	519	Zerilli Agostino	525	Dolžan Miha	21
Valič Jože	7	Zgaljardi Anton	403	Filipič Bogomir	20
Valuskij Pavel	550	Zgonik Jožef	47	Grča Jože	39
Vanger Vinko	832	Zlober Alojz	537	Grosel Jože	13
Vasicin Ivan	768	Zoran Lado	313	Hrovat Stane	25
Vehar Franc	714	Zoran Lado	383	Hubad Matevž	16
Velišček Filip	737	Zorič Lazo	248	Hvala Stanko	49
Verdir Ljuba	266	Zorzut Jože	147	Jenko Peter	22
Verdir Ljuba	513	Zotti Egidijo	355	Jeram Bogomil	44

Jerič Boris	5	Bajžel Ivo	94	Černe Viktor	22
Kacin Anton	10	Bandelj Ladi	141	Černigoj Bruno	403
Kalinin Aleksandar	3	Batistič Avgust	361	Černigoj Venceslav	116
Kofolj Stanko	30	Bavec Marija		Červo Džuljano	256
Kovačič Jože	11	Bavec Zdravko	183	Česen Franc	396
Kovačič Jože	11	Bažem Vladimir	339	Čok Rudolf	149
Koželj Janez	53	Beden Jakob	182	Čopič Rudolf	168
Kralj Maks	4	Belčič Livijo	325	Delkor Marcel	210
Milavec Jože	37	Belinger Venčeslav	203	Devetak Viktor	115
Močnik Peter	41	Beltram Emil	79	Diogene Klemente	362
Možina Anton	47	Berza Lino	152	Dobnikar Ivan	72
Muren Alojz	36	Bevčič Ivan	34	Doganac Nande	318
Nedeljković Branko	14	Bidar Miha	44	Dolšek Ignac	95
Pelicon Danilo	18	Bide Alojz	412	Draščič Franjo	277
Pervanja Henrik	28	Bijedič Mustafa	77	Dzanola Bruno	297
Rus Rudolf	27	Biktazar Saša		Džaksiligov Bavahan	127
Sadelajev Mamet	8	Bineti Michele		Edilov Urzazal	357
Sakamarjev Digapor	50	Binetti Francesco	312	Elderico Princes	311
Salinov Mahomed	26	Bisembajo Seroža	185	Elnar Alojz	158
Sarbolejev Nogonjat	2	Bizjak Lucijan	375	Eržen Jernej	245
Sedej Janez	24	Blažič Jakob	400	Fabčič Miro	137
Sivec Ignac	9	Blažič Jože	350	Fabijan Leopold	233
Soltanov Aleksandar	17	Bobajev Akber	364	Falatov Dušan	388
Studen Vinko	52	Bogataj Ludvik	92	Faletič Maks	31
Svetina Zorko	19	Bokšanov Andruša		Fazio Bruno	303
Šerapov Sirenjen	51	Bonča Ivan	282	Ferčan Drago	
Šifov Ivan	56	Bončina Franc	201	Ferfolja Avguštin	292
Timorov Ajdarbeg	32	Boneta Alojz	197	Ferfolja Jože	188
Tomšič Ivan	12	Bonomo Santo	359	Ferjančič Alojz	380
Tretjak Franc	53	Bonuti Milan	281	Ferlat Jožko	52
Uljan Janko	38	Bras Fortunat	208	Filpčič Anton	156
Velišček Jože	34	Brelj Tomaž	469	Fon Anton	48
Vrabec Vladimir	17	Brešar Franc	229	Forlin Anton	343
Vrbelič Stjepan	40	Briči Filip	93	Fornazarič Emil	269
Zangirello Bruno	24	Bucik Stane	315	Fornazarič Ludvik	7
Žlindra Janko	48	Budihna Herman	159	Franzot Romano	342
		Budihna Metod	449	Fratik Franc	29
		Bufalin Jožef	176	Frelj Pavel	319
		Bufalin Valentin	376	Friplat Rudolf	131
		Buh Vojko	71	Furdalif Tuganbaj	294
		Bukavec Bogdan	80	Furlan Jože	130
		Burgar Franc	178	Furlan Stanko	226
		Butalo Fiosavanti	370	Gaberšek Marija	326
		Cigoj Slavko	225	Gabršek Stanko	230
		Colja Savo	392	Gačnik Franc	140
		Cvetek Franc	404	Galičič Franc	402
		Cvetek Lovrenc	85	Goleš Alojz	397
		Čajahmatov Ajdarbeg	184	Golja Anton	333
		Čamernik Lovrenc	410	Goltez Ivan	
		Čebotarkov Fjodor	370	Gomicel Ivan	45
		Čeh Edvard	335	Gorjan Ferdinand	35
		Černe Matija	340	Gorjanc Ivan	458

OKREVALIŠČE 1

Akimov Džavet	114
Anakletov Fanton	18
Andolšek Martin	
Anzeloti Americo	461
Atanaljev Magenloj	363
Atavjanov Renato	420
Ažnik Maks	254
Babuškin Vasilijev	190
Bačnar Anton	295
Baffa Vincenzo	465
Bajer Pavel	337
Bajšanov Danalek	358

Gregorač Vilijem	248	Knez Alojz	143	Makuc Stanko	
Gregorič Bernard	382	Knez Mirko	373	Maljubog Vladimir	227
Grilc Maks	251	Kodrč Dušan	160	Mamedov Aleksander	133
Grmek Albin	106	Kodžola Karlo	302	Manfreda Anton	353
Grmek Alojz	474	Kofol Stanko	81	Marin Vinko	76
Gropajc Danilo	381	Kogoj Jožef	447	Marinšek Janez	127
Grudžev Riza	111	Koler Silvo	75	Markočič Vida	265
Gunda Vladimir	314	Komiž Miroslav	224	Markun Stanislav	291
Guštin Jože	300	Komovec Anton	365	Markuš Alojz	424
Hacin Franc	58	Konič Bruno	263	Marn Ivan	267
Hančič Konrad	38	Kopač Alojz	440	Maršič Franc	54
Harlanov Andrej	293	Koprivec Bogo	446	Mauri Umberto	360
Holmatov Aleksij	304	Kordič Edvard	99	Maurin Mirko	391
Hrast Stanko	394	Koren Jožef	451	Mavri Evstahij	234
Humar Milan	164	Koritnik Ivan	146	Mavrič Karl	369
Iereni Umberto	322	Korunčič Ivan	262	Mažgon Jože	279
Isagadijev Mustafa	195	Košir Marjan		Meglič Franc	180
Ismalov Tulej	223	Košuta Anton	448	Melnikov Vasilij	473
Jakša Anton	389	Košuta Danilo	184	Merljak Ivan	55
Jamšek Franc	207	Kovač Ivan	315	Mertelj Friderik	407
Jan Maks	298	Kovedale Furijo	429	Mihelič Ludvik	200
Jazbec Marijo	148	Kovelija Lucijan	427	Mihevc Ivan	289
Jelčič Franc	57	Kralj Rafael	3	Mikeluci Robert	434
Jemc Pavle	327	Kramar Franc	40	Mikuž Anton	64
Jeršov Aleksander	334	Kranjc Anton	457	Mikuž Gregor	273
Jereb Jože	296	Krapež Janez		Milič Alfonz	173
Jerkič Miro		Kravanja Jože	331	Milič Angel	167
Jesenko Franc		Kreč Jozel	36	Milkanič Anton	464
Jorgan Franc	37	Križaj Boris	261	Milekuž Anton	26
Jug Jože	346	Kristančič Anton	455	Močnik Vinko	194
Kadre Ivan	432	Krpan Žarko	15	Mohar Janez	2
Kajumov Nazar	217	Kustrin Jožef	459	Mohorič Franc	270
Kalemov Kapas	202	Kustrin Jožef	421	Mohorin Aldo	264
Kalinšek Janez	96	Lah Stanko	452	Molk Franc	336
Kande Cvetko	103	Langus Ivan	98	Mozetič Izidor	125
Kapun Alojz	213	Lapajne Peter	73	Mozetič Karlo	260
Karb Rado	220	Lazar Venceslav	332	Mozetič Karlo	320
Karoči Mario	413	Legat Jakob	236	Mrak Bruno	299
Kaspar Eramič	419	Legiša Anton	6	Mrak Herman	253
Kašanov Asantoj	472	Lemut Alojz	171	Mrak Julka	10
Kašca Anton	53	Lenkarov Andrej	9	Mučič Andrej	28
Kavanbahuh Kalek	212	Leon Ivan	97	Mukjut Bruno	439
Kavčič Marjan	228	Ligo Jože	51	Muratov Kapar	423
Kavčič Valdo	348	Likar Ante	27	Murovec Ivan	165
Kemperle Albin	366	Likar Ivan	386	Murzatajev Taras	100
Keperle Ciril	109	Lipušček Leopold	445	Musorov Ivan	
Kermelj Milan	243	Lovišček Darko	105	Mustafajev Rustav	63
Kipič Jože	88	Ložar Franc	16	Nanut Marijo	161
Klančič Bruno	246	Mahne Jože	385	Nardin Miroslav	90
Klemenec Andrej	179	Mahnič Lado	162	Nardin Vinko	135
Klinar Jože	187	Majer Gabrijel	144	Navruzov Mahmed	110
Knaflič Stanislav	134	Majnik Ludvik	414	Nedižovec Lojze	328

Nemec Albin	50	Rauhar Jaka	444	Širca Alojz	257
Nemezić Ljubomir	39	Raus Jožef		Širofov Cirinin	192
Novak Franc	124	Ravnik Janez	107	Škoda Alojz	438
Novak Jakob	70	Ražem Vinko	196	Škrabar Emil	172
Novati Cezare	408	Raženj Janez	290	Škrt Bernard	415
Ogrizek Ladislav	471	Rebusini Mudželo	142	Škulj Herman	122
Olip Jakob	418	Renčel Renato	379	Šmalek Jože	138
Olipić Filip	186	Rivari Ivan	306	Šobar Franc	
Omladić Ljuban	468	Rizov Abdurahman	113	Šolja Drago	27
Orel Franc	4	Robat Wlodaver	287	Španger Bruno	286
Orel Josip	155	Rogel Karlo	145	Štrancar Slavko	117
Ostanov Sabir		Romov Valentin	206	Štravs Slavko	268
Ozebek Franc	436	Rotar Ivan	59	Štrosar Jožef	442
Ožbalt Zoran	1	Rufcov Vasilij	288	Štrukelj Albert	56
Pahor Albert	399	Rupar Franc	374	Šuligoj Ivan	462
Pahor Ivan	30	Rupnik Jernej	112	Šušteršič Aldo	405
Palik Stojan	463	Rus Borut	316	Švara Viktor	68
Pavšič Jernej	422	Saksida Jožef	147	Takšamov Andruša	41
Pavšič Leopold	78	Sarovdov Mogomet	42	Tamenko Nikolaj	441
Pelicon Ivan	121	Sceti George	456	Tavčar Leopold	33
Peršolja Ivan	431	Sedej Hakon	21	Tegelj Alojz	123
Peršolja Ludvik	204	Sedmak Marijo	292	Terezin Ernando	433
Perko Zlato	259	Senovec Janez	91	Terpin Irma	271
Pestotnik Peter	278	Serdoč Danilo		Tersič Arnold	383
Pesulijo Liman	216	Sidigolija Ataman	443	Testen Baldomir	368
Pietano Sašo	23	Silič Jože	20	Tomažinčič Jože	239
Pin Gilberto	258	Simeonova Tamara	356	Topolnik Martin	470
Pintar Jožef	406	Sirk Ivan	241	Torkan Jožef	460
Pipan Branko	453	Sitahmetov Danilo	219	Trebec Mirko	
Pirc Vinko	209	Šitar Jožef	67	Trevizan Antonijo	151
Pirih Kazimir	11	Skvač Anton	128	Trevizan Silvijo	65
Pirjavec Stanislav	401	Smole Anton	323	Trušnovc Ciril	309
Pirjevec Feručo	189	Sosič Danica	351	Turčinov Berislav	330
Pirjevec Jožef	283	Spik Rudolf	305	Uhan Franc	272
Plesničar Jože	275	Srebrnič Stanko	10	Uhan Stanko	205
Plesničar Rudolf	247	Stanič Bruno	218	Ule Franciška	255
Počkar Branko	327	Stare Franc	139	Uršič Aldo	435
Podgornik Maks	467	Staroverski Anton	102	Uršič Alojz	109
Podgornik Peter	87	Stegovec Vanda	425	Uršič Jožef	157
Polajen Pavel	14	Stojilković Vlado	393	Ušmanov Alemsan	17
Poljanec Pavle	428	Stražar Janez	244	Vadžerija Mario	284
Poljanšek Jožef	82	Suhadolnik Matija	409	Valentak Martin	321
Požar Ivan		Sulič Ivan	49	Valjavec Mira	231
Požar Ivan	74	Sulič Stanko	280	Van del Valt Carles	12
Poženež Alojz	352	Šaganov Asratoli	437	Velikonja Anton	367
Prelaz Franc	242	Šahmanov Abdugapar	193	Velja Matevž	372
Pretnar Franc	222	Ščukot Anton	398	Vernik Tadej	108
Pric Marijo	266	Šibelija Stjenka	150	Vertelj Leopold	25
Rabič Stanko	301	Šibelija Viktor	170	Verušček Karlo	169
Radovini Mario	245	Šibelja Milka		Vetrih Severin	411
Raubar Stanko	175	Šinkovec Ema	274	Vidič Franc	86
Rauber Orlando	341	Širca Albert	154	Vidmar Adolf	62

Vidmar Avgust	132	Bon Enriko	171	Hojak Avgust	1
Vižentin Alojz	61	Bonati Livijo	191	Homavec Franc	216
Vižentin Drago	60	Božič Jernej	10	Honevald Ladislav	234
Vogrič Franc	153	Božič Pavel	34	Hrovat Jakob	79
Volk Jože	426	Bratina Bergamin	275	Humer Andrej	146
Vončina Franc	19	Bratina Franc	75	Hvala Franc	181
Vovk Franc	199	Bratkovič Jože	32	Igličar Albin	291
Vrečar Alojz	119	Bratuž Franc	115	Iljin Arhacij	38
Vrhovnik Miha	177	Bregar Ciril	28	Izagaljev Mustafa	137
Vuk Ivan	377	Brence Jožef	2	Jakončič Jože	39
Zahirov Bajamet	32	Bucik Alojz	143	Jelerčič Jožef	31
Zakič Zdravko	43	Buda Franc	132	Jenko Peter	119
Zalokar Jakob	349	Bulović Duro	43	Jereb Feliks	40
Zamer Ludvik	89	Burlini Loredana	9	Jerev Ivan	266
Zelen Alojz	430	Capuder Joža	144	Jeršin Valentin	252
Zupan Alojz	174	Cengle Anton	264	Jesenko Andrej	237
Zupan Franc	118	Cveteč Lovrenc	209	Jeunensček Franc	4
Žagar Anton	390	Čeferin Peter	74	Kacafura Zdravko	277
Žarmanov Kakiksan	211	Čekota Livijo	16	Kacin Andrej	263
Žbogar Žarko	252	Černigoj Marjan	48	Kacin Franc	98
Žerjal Srečko	308	Črv Ivan	141	Kadirev Aleksej	83
Žiberna Mirko	354	Debeldjak Ivan	239	Kaglič Alojz	18
Žigon Jože	221	Debeldjak Stanko	231	Kajter Marijo	33
Žigon Jože	285	Dedo Marko	92	Kanceler Just	73
Živic Malvina	310	Deluca Albano	245	Kavčič Franc	129
Žizmont Jože	238	Dolenc Urban	70	Klarič Dino	37
Žnidaršič Ernest	69	Dorčič Marjan	193	Kobal Jožef	25
Žnidaršič Vladimir	126	Dostojni Anton	257	Kobal Leopold	221
Žorž Matija	387	Dovžan Mihael	272	Kodrič Anton	152
		Ekart Ciril	68	Komel Anton	148
		Erjavec Zora	150	Komelj Jože	175
		Fakin Mirko	186	Kordič Roko	214
		Filatti Dora	64	Korelič Ivan	256
		Filipič Radivoj	30	Koren Marija	42
		Fon Slavko	279	Korošec Alojz	74
		Forlin Anton	230	Kos Vladimir	180
		Franko Dušan	276	Kosiper Marjan	134
		Furlan Anton	177	Kosmač Franc	76
		Furlan Srečko	202	Kosovel Stanko	22
		Gantar Antonija	126	Košir Anton	145
		Golovanko Peter	133	Kovačič Zvone	226
		Goncerova Antonija	103	Krajnc Vinko	239
		Gostiša Viktor	91	Kralj Ladislav	121
		Grahek Vida	212	Krapež Marjan	197
		Graunar Mirko	185	Krener Jožef	299
		Grča Jožko	118	Kristijan Vinko	95
		Grčič Morel	165	Kukolj Jožef	167
		Gregorčič Filip	27	Kurelovič Jožef	218
		Guk Fiodorij	215	Lapanja Peter	232
		Halbijan Janez	59	Lavrenčič Danilo	213
		Harež Alojz	153	Lazar Alojz	56
		Hladnik Jurij	14	Lempošček Franc	3

OKREVALIŠČE 2

Aleksander Aleksander	13
Antonič Franc	147
Arenojhen Ignat	241
Bačar Stanko	283
Bajc Franc	164
Batič Alojz	142
Baška Ivanka	211
Baškar Franc	20
Belljanko Renato	246
Benedičič Franc	78
Benedičič Jožef	208
Bešter Stane	249
Biskoncinc Sergio	281
Bitenc Franc	54
Bizjak Alojz	285
Bizjak Lučjan	251
Blažič Leopold	161
Blevenčič Franc	288
Bogolič Mirko	125

Levec Ivan	173	Persolja Ludvik	140	Špacen Stanko	282
Lipičar Rado	111	Peternel Ciril	198	Šterk Jožef	299
Macarol Miloš	158	Petrič Rafael	82	Štoka Ivan	206
Maček Bogomir	187	Pirc Jožef	210	Štrekl Alojz	235
Magajna Janez	113	Platnar Franc	200	Šturm Pavl	11
Makuc Alojz	112	Plesničar Alojz	160	Šturm Vencelj	265
Makuc Andrej	36	Podhajanto Anton	52	Šuligoj Milan	69
Marel Branko	6	Podlobnik Franc	57	Šurihen Vasilijo	87
Maren Anton	117	Pogačnik Vinko	80	Švara Franc	124
Margerit Marijo	267	Pojintar Ludvik	24	Tavčar Ladislav	236
Markelj Stane	270	Poljanšek Lavoslav	35	Tavčar Leopold	85
Mavri Leopold	278	Porenša Ivanka	205	Tišler Jožef	84
Mavri Umberto	255	Porenta Milan	172	Titov Ivan	242
Medved Jože	151	Poy Marius	130	Toman Mirko	156
Meglič Franc	135	Požar Mirko	166	Tomšič Anton	269
Mencinger Janez	220	Prebil Janko	62	Tončič Viktor	190
Mihel Dušan	273	Pretnar Ciril	225	Trčon Danica	8
Miklavčič Jožef	60	Prodan Avrelijo	223	Trčon Slavko	222
Mikuž Anton	108	Ratković Vojimir	122	Trampuž Alojz	23
Milanič Anton	207	Rčon Jelko	61	Trevisan Arturo	139
Milodo Marjan	287	Reja Marjan	63	Trevisan Silvo	107
Mlakar Jože	178	Rizling Valter	254	Triplat Rudi	136
Mohar Krel	5	Rodič Franc	50	Trobec Alojz	268
Moharič Franc	71	Ropotar Franc	45	Trosajlevič Janko	174
Mrak Marjan	163	Rovtar Ivan	157	Varh Anton	17
Munih Lojze	280	Rožič Dominija	149	Velikonja Franc	66
Murnik Anton	183	Rožman Adolf	233	Venturini Alojz	247
Musorov Ivan	104	Ručman Rudolf	204	Vidmar Adolf	101
Mustafajev Prejestov	51	Rutar Janko	102	Vilar Milodar	67
Mustafajev Rustana	110	Saksida Jožef	127	Vinčentin Alojz	199
Nuraliv Telmen	93	Sitar Edvard	244	Vinčentin Drago	99
Oblak Venceslav	260	Sitar Jožef	109	Virgili Basilio	184
Okroglič Polde	224	Smole Marjan	162	Vogrlič Janko	7
Olijev Čabor	128	Sosič Danica	229	Vončina Albert	44
Omahen Kriško	258	Spaska Boris	155	Vončina Jožef	89
Oman Leopold	55	Stančič Mirko	169	Vošček Ladislav	243
Orel Aleksander	29	Stare Stane	192	Zajc Avgust	238
Ožman Ivan	120	Starič Bruna	138	Zajc Janez	228
Pajer Franc	179	Stopar Franc	168	Zelenski Dimitrij	271
Paulin Henrich	49	Stržina Franc	90	Zore Ignac	217
Paulin Štefan	46	Suban Roman	253	Zorn Karl	21
Pavlin Jože	94	Sušni Cvetko	250	Zupan Jože	96
Pavšič Avgust	286	Šahovski Ivan	159	Zupan Štefan	194
Pavšin Majda	203	Šavi Cvetka	88	Žagar Pavla	26
Pecenik Matevž	86	Šenk Ivan	65	Žbogar Alojz	154
Perdec Rudi	274	Šfara Viktor	106	Žerjal Ciril	261
Perko Franc	284	Šinkovec Aleks	188	Žiberna Danilo	170
Perović Radoje	58	Šinkovec Alojz	72	Žimrof Elbrijmi	41
Perše Rudi	248	Šinkovec Franc	189	Žižman Franc	19
Peršič Franc	227	Škobar Albin	176	Žnidaršič Anton	123
Peršin Ivan	53	Šolar Ernest	47	Žnidaršič Ernest	105
				Žužman Vido	15

¹ Ob 45. obletnici razvoja narodnoosvobodilnega gibanja severnoprimorskega območja, Tolmin, maj 1988, str. 25.

² Zdravko Klanjšček in sodelavci, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Vojaški zgodovinski institut JLA Beograd in Institut za zgodovino delavskega gibanja, Partizanska knjiga, Ljubljana 1976, str. 251 (v nadaljevanju NOV na Slovenskem).

Dr. France Škerl, Primorski partizani spomladi 1942, Borec, Ljubljana 1972, št. 4, str. 217, 218.

³ Ob 45. obletnici razvoja NOG severnoprimorskega območja, Tolmin, maj 1988, str. 35.

NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 382, 384.

⁴ Prav tam, str. 417.

⁵ Prav tam, str. 418.

⁶ Ob 45. obletnici razvoja NOG severnoprimorskega območja, Tolmin 1988, str. 42, 44, 45.

⁷ To sta potrdila Kajtimir in Jože Kenda, tedaj tudi borec odreda, 27. junija 1979 pri ogledu Zaklavž ob spominskem pohodu po poteh prenosa ranjencev v teh krajih.

⁸ Feliks Kosmač Klemen, Spomini na delovanje sanitetne postaje št. 1 za Slovensko Primorje, Idrijski razgledi, 1966, št. 3, str. 43 do 45.

Dr. Aleksander Gaša Peter, Partizanski zdravnik, druga izdaja, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978, str. 402.

⁹ Kronike o radu Sanitetne službe u Narodno oslobodilačkom ratu 1941–1945, zvezek XI. Beograd 1967, str. 445–449.

¹⁰ Ob 45. obletnici razvoja NOG severnoprimorskega območja, Tolmin maj 1988, str. 52, 53.

¹¹ Pristreške smo imenovali pokrite nizke lesene barake s pogradi. Barake so imele tri stene brez oken ali pa samo eno steno.

¹² Bolniška postojanka pod Hudim poljem je dobila to ime šele po vojni. Med vojno smo zanj uporabljali oznako »B«.

¹³ Pri zbiranju pripovedi za pričujočo knjigo l. 1992.

¹⁴ To sta bila Pavel Dobrovoljc in Maks Žnidar. Svojo zgodbo opisujeta med Prispevki osebja bolnice v nadaljnjem tekstu.

¹⁵ Aleksander Gala, Partizanski zdravnik, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978, str. 555.

¹⁶ Dr. Bogomir Magajna, Partizanski zdravstveni vestnik, 1944/2.

¹⁷ Zapis o sodelovanju prebivalcev z bolnico je povzet iz rokopisa Franceta Presetnika Fabija, o domačijah pa po pisnih izjavah Vida Bajca.

¹⁸ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 620.

Valentin Kovač, Prometna tehnična služba NOV Slovenije, rokopis, str. 57, 203.

¹⁹ Ivan Gabrijelčič, Intendantska služba v partizanski saniteti, Primorske novice, junij, avgust 1984.

Dopisi o imenovanju in premeščanju osebja bolnice so v arhivu Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, fasc. 394 in 395.

²⁰ Dr. Tone Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo, Ljubljana 1983, str. 600.

²¹ To je bil verjetno Rudi Rus iz Kranja, ranjen v trebuh.

²² Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana, fasc. 394, 395.

²³ Prav tam.

²⁴ Silva in Lucijan Skok sta bila sprejeta v bolnico Pavla v noči od 11. na 12. september 1944 v bolniško postojanko pod Hudim poljem. Dr. Franc Derganc, ki je bil slučajno v bolnici, in dr. Pavla sta Silvo. huje ranjeno v trebušno votlino in v črevesje, operirala. Kljub negi je nežna šestletna deklica umrla zvečer 14. septembra 1944. Lucijan je ostal v bolnici do 24. septembra 1944.

²⁵ Ivan Troha, pismo avtorici 1985; Jože Brezavšek Pepi, zapis po njegovi pripovedi 1983 pri avtorici; Ludvik Kumar, pismo Tonetu Kebetu 1977; Francka Kogoj, Partizanska bolnica na Vrših, pisna izjava avtorici 1966 (pisma pri avtorici).

²⁶ Aleksander Gala Peter, Partizanski zdravnik, prva izdaja, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978, str. 384–389, 418–422, 492.

²⁷ Mira Mihevc, Pogumna zvesta četa, Knjižnica NOV in POS št. 226; Ob 45. obletnici NOG na severnoprimeškem območju, Tolmin 1988, str. 53.

²⁸ Julijana Bremec Bončina, pismo Tonetu Kebetu 1977 in pisma Ivana Troha, Žarka Žbogarja in Franca Mohoriča (pisma pri avtorici).

²⁹ V Šavlijevi bajti, kjer so bili prej ranjenci, so Nemci med zadnjo ofenzivo sicer našli neke sledove bolnice in Valentinu Šavliju grozili, da mu bodo požgali dom, vendar tega niso storili. Danes sta hiša in bajta Šavlijevih zapuščeni, ker se je Šavlijeva mati s hčerkama preselila v Vrata. Trohova domačija je zgorela zaradi strele.

³⁰ Tone Kebe, Teze za kratek oris bolnice na Vrših, 1978; Lojze Močnik, pisna izjava 1971; Suzana Mrak, pismo avtorici 1963 in 1966; Mira Valjavec, pisna izjava 1978 (pisma pri avtorici).

³¹ Francka Kogoj, opis delovanja partizanske bolnice na Vrših, 1967 (pismo pri avtorici). Kogojeva in domačini iz teh krajev govorijo -na Vrših-, drugi tudi -na Vršah-.

³² Aleksander Gala Peter, Partizanski zdravnik, Partizanska knjiga, 1978, str. 414.

³³ Angel Kosovel, Bolnico so rešili, Primorske novice, 18. 7. 1980.

³⁴ Tone Prebil iz Želina, Podobe naših dni, TV 15, 1975.

³⁵ Ivan Kalinšek: Zdravljenje ranjencev v SCVPB, Knjižnica NOV in POS 44, Ljubljana 1975.

³⁶ Prav tam: v sovjetski armadi je bilo te vrste ranitev 71,7 % in v nemški 66,7 %, v angleški armadi 70,0 %, na sremski fronti (JA 1945) 84,0 %.

³⁷ Prav tam: v sovjetski armadi je bilo strelnih poškodb glave 9,5 % in v nemški 7,3 %.

³⁸ Prav tam: v sovjetski armadi je bilo strelnih poškodb prsnega koša 7,8 % in v nemški 10,1 %.

³⁹ Prav tam: v sovjetski armadi je bilo strelnih poškodb trebušnih organov 3,7 % in v nemški 10,1 %.

⁴⁰ Prav tam: v sovjetski armadi je bilo strelnih poškodb hrbtenice 1,0 % in v nemški 0,7 %.

⁴¹ 2. decembra 1943 je bila bolnica pri Tratniku imenovana za CVB 3. operativne cone, torej za »centralno« bolnico te cone. Za njenega šefa je bil določen dr. Peter. (Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana, fasc. 394). Centralna vojna bolnica 3. operativne cone tedaj ni mogla biti, mogoče je bila za to predvidena, kajti pri Tratniku je bilo tedaj le deset ranjencev v zasilnih razmerah. Tudi ko je bil ustanovljen 9. korpus NOV, ni bilo več govora o kakšni centralni bolnici korpusa ali divizije, temveč sta bili na območju korpusa le bolnici SVPB (Slovenska vojna partizanska bolnica) Pavla in SVPB Franja.

NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 624–628.

Stanko Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, Nova Gorica 1965, str. 38 in 41.

Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom, Borec, Ljubljana 1963, str. 146, 149, 150, 156.

⁴² Prvič sta to domobransko postojanko napadli Gradnikova in Prešernova brigada 12. decembra 1943. Kam so odpeljali ranjence iz teh bojev, ne vemo. Najbrž so bili med rekonvalescenti z goriške fronte v bolnici 32. divizije pri Tratniku, kasneje naši javki.

⁴³ Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom, Borec, Ljubljana 1963, str. 193–208.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 710, 711.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, fasc. 394

⁵⁰ NOV na Slovenskem 1941–45, Ljubljana 1976, str. 710, 711.

⁵¹ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 708–711, 739.

⁵² Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom, Borec 1963, str. 270.

⁵³ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 708–711, 739.

⁵⁴ Prav tam.

Dr. Tone Ferenc, Borec 10/1977, str. 525, 526.

⁵⁵ Sanitetni referent 9. korpusa NOV dr. Viktor Volčjak nam je v pismu 27. 6. 1944 predlagal morebitni transport ranjencev proti Cerknemu, in sicer proti vasi Trebenče, 1 km severozahodno od Cerknega, in dodal: »Treba bo misliti na drugo gradnjo!« (Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino Ljubljana, fasc. 394, 395.)

⁵⁶ Bogomira Vrhovnik je prišla v bolnico za članico osebja s spremnim pismom sanitetnega referenta 9. korpusa, v katerem piše, da je Bogomira rojena 4. novembra 1921 v Trziču, da je v NOV vstopila 30. 4. 1944 in da je po tedanjih informacijah zanesljiva in delavna. (Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino Ljubljana.)

⁵⁷ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 741, 742; Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom, Borec, Ljubljana 1963, str. 321.

⁵⁸ Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom, Borec, Ljubljana 1963, str. 326, 340, 341 in 352.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 741, 742; Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom, Borec, Ljubljana 1963, str. 321.

⁶² Transport je neposredno vodil štab 9. korpusa. Izveden je bil v dveh etapah, najprej iz Cerknega prek Jagršč, Oblakovega Vrha, Vojskega, Mrzle Rupe, prek Hudega polja do Otlice in potem iz Otlice in Cola prek Bukovja v Loško dolino do partizanskega letališča v Nadlesku. Za evakuacijo ranjencev 9. korpusa NOV in POS je bilo letališče ugodno, čeprav je bila pot transporta dolga okrog 140 km in le ponekod možna z vprego ali s tovarnjaki.

⁶³ To so bili zadnji dnevi nemške poletne ofenzive in borbe Kosovelove brigade pri Predmeji ter Gradnikove brigade pri Mali Lazni v Trnovskem gozdu.

⁶⁴ O sodelovanju v transportu beremo v monografijah brigad:

Stanko Petelin, Gradnikova brigada, Nova Gorica 1966, str. 327–334; Stanko Petelin, Prešernova brigada, Nova Gorica 1967, str. 396–403; Stanko Petelin, Vojkova brigada, Nova Gorica 1968, str. 366–373; Franjo Bavce Branko, Bazoviška brigada, Ljubljana 1970, str. 320–323; Radoslav Isakovič Rade, Kosovelova brigada, Ljubljana 1973, str. 416–427.

V 7. zvezku Knjižnice zdravstvenega vestnika, Ljubljana 1984, z naslovom »Evakuacija ranjencev s Primorske in Gorenjske na Notranjsko« je zbranih več podatkov, spominov in izjav o tem transportu.

⁶⁵ Božena Ravnihar, Evakuacijska baza »S«, Borec, 4/1987.

⁶⁶ SNVZ je primorska oblika domobranstva

⁶⁷ Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom, Borec, Ljubljana, 1963, str. 361.

⁶⁸ Aco Zupan, Topničarji v boju za Črni Vrh, TV 15, 16. november 1989.

⁶⁹ Pri Matevžu sva z dr. Francem Dergancem opravila zahtevno operacijo na hrbtnici, vendar ni bilo mogoče preprečiti sepse zaradi infekcije sečnega mehurja.

⁷⁰ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976 str. 784 do 785.

- ⁷¹ Prav tam.
- ⁷² NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 880, 881; Stanko Petelin, *Med Triglavom in Trstom*, Ljubljana 1963, str. 436–440.
- ⁷³ Prav tam.
- ⁷⁴ Stanko Petelin, *Osvoboditev Slovenskega primorja*, Nova Gorica 1965, str. 86–88.
- ⁷⁵ Prav tam.
- ⁷⁶ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 885, 886, 889.
- ⁷⁷ Prav tam.
- ⁷⁸ Prav tam.
- ⁷⁹ Prav tam.
- ⁸⁰ Stanko Petelin, *Osvoboditev Slovenskega primorja*, Nova Gorica 1965, str. 100.
- ⁸¹ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 911.
- ⁸² Stanko Petelin, *Osvoboditev Slovenskega Primorja*, str. 118.
- ⁸³ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 913.
- ⁸⁴ Prav tam, str. 916.
- ⁸⁵ Franjo Bavec Branko, *Na Sinjem vrhu v zadnji nemški ofenzivi proti 9. korpusu*, TV 15, štev. 30, 31, 33, Ljubljana 1985.
- ⁸⁶ Stanko Petelin, *Osvoboditev Slovenskega Primorja*, Nova Gorica 1965, str. 151.
- ⁸⁷ Albert Jakopič Kajtimir, *Prekrižani računi*, Partizanski dnevnik, spominska izdaja, 18. 5. 1947.
- ⁸⁸ Dr. Davorin Valenti, *Evakuacija ranjencev in bolnikov v zadnji ofenzivi*, Knjižnica Zdravstvenega vestnika, Ljubljana 1974.
- ⁸⁹ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 915.
- ⁹⁰ Mara Samsa je bila aktivistka Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje. V bolnici smo jo zdravili dvakrat, novembra 1944 in marca 1945. Imela je pljučno tuberkulozo.
- ⁹¹ Dr. Pavel Jamšek, *Evakuacija ranjencev*, Knjižnica Zdravstvenega vestnika, zvezek 7, Ljubljana 1984.
- ⁹² Dr. Davorin Valenti, *Evakuacija ranjencev*, Knjižnica Zdravstvenega vestnika, zvezek 7, Ljubljana, 1984.
- ⁹³ NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 947.
- S. Petelin, *Osvoboditev Slovenskega primorja*, Nova Gorica 1965, str. 183–187.
- ⁹⁴ Arhiv pri Francu Presetniku Fabiju. V seznamih osebja v bolnici v Postojni niso vpisani naslednji člani osebja skrivne bolnice: bolničarka Fanči Hladnik in Franc Jereb sta odšla z ranjenci v Idrijo. Franc Vidmar je bil tedaj v kirurški ekipi 9. korpusa in potem v vojaški bolnici v Sežani. Ivan Cibic Mirko je spremljal ranjence v Gorico in je bil potem v vojaški bolnici v Sežani. Ludvik Vižintin je bil premeščen za ekonoma bolnice v Sežano. V omenjenih seznamih nista vpisana Aldo Humar in Ciril Lapajne. Prvi je imel sedemnajst let, drugi pa štirideset in smo ju verjetno poslali domov. Marija Eržen in Julka Tratnik sta bili Idriječanki in sta odšli z ranjenci v Idrijo in domov.

⁹⁸ Vojaške bolnice so bile ustanovljene oziroma nameščene v bolnicah v Trstu, Gorici, Tržiču (Monfalcone) in Postojni. Glej poročila tržaškega vojnega področja, maj 1945; Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, fasc. 409/III, IV, 410/II.

⁹⁹ Stanko Petelin, *Osvoboditev Slovenskega primorja*, Nova Gorica 1965, str. 215, 238.

¹⁰⁰ Sanitetska služba u narodno oslobodilačkom ratu Jugoslavije 1941–45, Beograd 1989, knjiga II, str. 415.

¹⁰¹ V poslopjih v Velikem Otoku pri Postojni je morala biti bolnica nemaške vojske. To smo sklepali po tipičnih ostankih. Poslopja so bila verjetno bivša italijanska vojašnica. Lesene barake poleg zgradb niso bile primerne za bivanje pacientov.

¹⁰² Pepi Kenda, roj. 1910 v Idriji, je imel čin podporočnika; Rafael Hvala, roj. 1908 v Lazni, je bil starejši vodnik; Ludvik Gnezda, roj. 1919, je bil vodnik; Franc Rupnik, roj. 1911 v Godoviču; Jurij Hladnik, roj. 1895 v Spodnji Idriji; Anton Velikonja, roj. 1913 na Straži pri Cerknem; Milče Eržen, roj. 1913 v Gorenji Trebuši; Ludvik Šuligoj, roj. 1919 v Lokovcu.

¹⁰³ Anton Butkovič, starejši vodnik, bolničar, roj. 1911 v Sovodnjem pri Gorici; Ivan Bevčič, roj. 1922 v Kanalu; bolničarka Mira Valjavec, roj. 1926 v Tržiču; Vika Magajna, roj. 1921 na Straži pri Cerknem, je bila poslana na Ministrstvo za socialno skrbstvo. Te borke in borci so bili člani osebja v Okrevališču 1 in Okrevališču 2. Istega dne so bili poslani sanitetnemu oddelku vojne oblasti 4. armade s priporočili tudi člani osebja bivše Centrale: Ivan Friškovec, roj. 1923 v Mengšu, Danica Trčon, bolničarka, roj. 1922 v Bukovici pri Novi Gorici; Pavle Jančar, roj. 1921 v Dravljah pri Ljubljani; Marija Pezdurnik Breda, roj. 1926 v Mojstrani; Vida Mavrič, roj. 1924 v Jesenici pri Cerknem; Alfred Festa, Italijan, roj. 1922 v San Lorenzello Benevento, bolničar; Darinka Soban, roj. 1921 v Novem mestu, študentka medicine; Guglielmo Di Valentin, roj. 1913 v Tržiču (Monfalcone); Polde Kerševan, roj. 1915 v Gradišču pri Renčah. Tudi vsi ti so imeli pisna priporočila, za katero delo, šole, poklice prosijo.

¹⁰⁴ Arhiv pri avtorici Pavli Jerina Lah.

VSEBINA

5	UVOD
7	PRVI DEL
9	PARTIZANSKA BOLNIŠNICA PAVLA SE NASELI V TRNOVSKEM GOZDU
20	KOMU ZVONI
36	GRADNJA BOLNIŠKIH ODDELKOV IN EKONOMATA
48	DELOVANJE BOLNICE IN KONSPIRACIJA
70	PRESKRBA BOLNICE
102	OSEBJE
136	RANJENCI V BUNKERJIH
141	TRANSPORTI RANJENCEV
153	RANJENCI PRIPOVEDUJEJO
166	OKREVALIŠČE 1 NA VRŠIH
180	OKREVALIŠČE 2
203	ADMINISTRACIJA V BOLNICI
221	KULTURA IN RAZVEDRILO V BOLNICI PAVLA
225	DRUGI DEL
227	SPREJEMANJE RANJENCEV PO BOJIH KORPUSNIH ENOT
232	SPREJEMI PRVIH RANJENCEV
237	POMLAD 1944
246	POBEG BOLNIČARKE ROŽE. ZAČASNA EVAKUACIJA

259	POLETNA NEMŠKA OFENZIVA
264	TRANSPORT RANJENCEV NA NOTRANJSKO IN V JUŽNO ITALIJO AVGUSTA 1944
281	AKCIJA NA ČRNI VRH
283	OD SEPTEMBRA DO NOVEMBRA 1944
290	HUDA ZIMA 1944/45
300	POSLEDNJA NEMŠKA OFENZIVA OD 19. MARCA DO 7. APRILA 1945
312	LIKVIDACIJA ZADNJIH NEMŠKIH POSTOJANK
316	SVOBODI NAPROTI
229	OSEBJE SVPB "PAVLA"
334	SEZNAM RANJENCEV IN BOLNIKOV
345	VIRI IN OPOMBE

the 1990s, the number of people in the world who are undernourished has increased from 600 million to 800 million.

There are a number of reasons why the world's population is still hungry. First, the world's population is growing rapidly. The world population is projected to reach 8 billion by the year 2025, and this will put a great deal of pressure on the world's food supply. Second, the world's food supply is not distributed evenly. Some countries have a surplus of food, while others have a shortage. Third, the world's food supply is not produced in a sustainable way. The use of pesticides and fertilizers has led to soil degradation and water pollution, which will reduce the world's food supply in the future.

There are a number of ways in which the world's food supply can be increased. First, the world's population can be reduced. This can be done by encouraging people to have fewer children. Second, the world's food supply can be distributed more evenly. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Third, the world's food supply can be produced in a sustainable way. This can be done by using organic farming methods and by conserving water and soil.

There are a number of ways in which the world's food supply can be made more sustainable. First, the world's food supply can be made more sustainable by using organic farming methods. Organic farming methods do not use pesticides and fertilizers, which are harmful to the environment. Second, the world's food supply can be made more sustainable by conserving water and soil. This can be done by using drip irrigation and by planting cover crops. Third, the world's food supply can be made more sustainable by using renewable energy sources. This can be done by using solar power and wind power.

There are a number of ways in which the world's food supply can be made more secure. First, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Second, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Third, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food.

There are a number of ways in which the world's food supply can be made more secure. First, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Second, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Third, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food.

There are a number of ways in which the world's food supply can be made more secure. First, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Second, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Third, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food.

There are a number of ways in which the world's food supply can be made more secure. First, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Second, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Third, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food.

There are a number of ways in which the world's food supply can be made more secure. First, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Second, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food. Third, the world's food supply can be made more secure by providing food aid to countries that are short of food. This can be done by providing food aid to countries that are short of food.